اَیُّکُمْ مِثْلِی اَبیت یُطْعِمُنی رَبِّی و یَسقِینی

امتناع النظیر

تصنیف: علامہ فضلِ حق خیرآبادی

ALAHAZRAT NETWORK

اعلیٰحضرت نیٹ ورک

بسم اللہ الرحمن الرحیم

للہ حامداً والیہ متضرعاً وبحبیبہ الوجیہ الذی ہو افضل ماسواہ الیہ متذرعاً وعلیہ وعلیٰ
آلہ وصحبہ مصلیاً ومسلماً وبہم الیہ مستشفعاً وبحول اللہ وقوتہ لمکائد الشیخ النجدی
واتباعہ النجدیہ مستدفعاً افادا ستاذنا العلام حالا دعوی میکنم کہ شخصے کہ برابر آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در کمالات باشد ممتنع بالذات است وہر چہ ممتنع بالذات است تحت قدرت
الٰہی داخل نیست **قال** الجاہل الذاہل از تفصیل جواب دریافت خواہد شد
انشاء اللہ تعالیٰ کہ صغرٰے محض کاذب است وکبرٰے ہم محل کلام است فی الجملہ
نتیجہ صرف فساد اعتقاد است بلکہ محض الحاد در صفات وآیات حضرت رب العباد
جل وعلا اِنَّ الَّذِیْنَ یُلْحِدُوْنَ فِیْ اٰیٰتِنَا لَا یَخْفَوْنَ عَلَیْنَا در کریمہ اِنَّ اللّٰہَ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ
مساوی مذکور داخل کل شیٔ است مدعی معاند تاویل امتناع ذاتی آن کردہ ازان
خارج میکند وخواہی دانست انشاء اللہ تعالیٰ کہ ہمین تاویل الحاد در صفات
وآیات است **اقول** اگر این جاہل ذاہل از جہت غایت غوایت او وتناہی او در
بلادت در صغری کہ فی الجملہ برا ذہان قاصرہ سطحیان نافہم خفای دارد تردد ی روداد

عبارتش عذر خواه او تواند بود اما قول او کبری ہم محل کلام است کاشف است
ازین که شمرده شدن این قائل از افراد نوع انسان از قبیل مجاز بعلاقه مشاکلت
صوری است و بس چه مصحح مقدوریت امکان است و ہر چند این معنی از بدیہیات
اولی است مگر چون قائل را دران کلام است و ذہن او این بدیہی اولی را
نمی پذیرد و قصاری امر این چنین اغبیا خواندن الفاظ کتب متداوله و ترجمه آنست
بحسب این چنین کسان که ہمت آنہا در علوم بر خواندن عبارت و ترجمه آن مقصور
است و در دیدن عبارات کتب متداوله محصور است نقل بعض عبارات ضرورة افتاد
قال فی شرح المواقف المصحح للمقدوریة ہو الامکان لان الوجوب والامتناع الذاتیین
یحیلان المقدوریة وفی موضع آخر منه علمه تعالی یعم المفہومات کلها الممکنة والواجبة
والممتنعة فہو اعم من القدرة لانہا تختص بالممکنات دون الواجبات والممتنعات وفی
شرح العقائد العضدیة المصحح للمقدوریة ہو الامکان وازین قول این قائل که کبری ہم محل
کلام است الحاد این قائل ظاہر است چه ممتنعات بالذات در امتناع ذاتی متفاوت
نیستند باینکه در بعض ممتنعات بالذات امتناع ذاتی بیشتر باشد و در بعض ممتنعات
بالذات امتناع ذاتی کمتر پس این معنی متصور نمی تواند شد که بعض ممتنعات بالذات
تحت قدرت داخل باشند و بعض ممتنعات بالذات تحت قدرت داخل نه باشند
پس ازین کلام قائل ظاہر است که او داخل بودن شریک الباری و عدم واجب
سبحانه و عجز و جہل و تجسم و تحیز او سبحانه تحت قدرة تجویز میکند حالانکه کسیکه فہم دارد
تواند دانست که فساد اعتقاد و الحاد چیست و فاسد العقیده و ملحد کیست ہزاران
ہزار مفہومات آنچنان ہستند که مصادیق و معنونات آنہا ممتنع بالذات اند قول بعدم
دخول آنہا تحت قدرت چسان الحاد تواند بود آری تجویز دخول ممتنعات بالذات تحت
قدرت چنانکه این سفیه ایمان فروش ارتکاب آن نموده است بکفر و الحاد میکشد

وعنقریب انشاء اللہ تعالیٰ خواہی دانست کہ ممتنع ذاتی داخل عموم کل شئ نیست از جملہ
آثار بلادت او اینست کہ این قائل صفات کمالیۂ واجب الوجود سبحانہ را و اتصاف او
سبحانہ را بنقائص و قبائح ممکن ذاتی میداند و میگوید کہ آن ممکنات ذاتیہ تحت قدرت
الٰہی داخل نیست پس بدانست او بعض ممکنات ذاتیہ ہم تحت قدرت الٰہی داخل نیستند
و درانیجا دخول ممتنعات ذاتیہ تحت قدرت الٰہی تجویز میکند و آن را تحت عموم کل شئ داخل
نی انکار و این مجازفت راچہ توان گفت ایں حماقت ہائی او و درین نامہ سیاہ او بسیار است
بلکہ حماقت ہائی او و درین جزافات نامہ نسبت حماقت ہائی جبلیہ او کہ زائد از حد
شمار ہست مشتے نمونہ از خروار ہست فقال اللباس الفضفاض لیکن قبل از شروع
در رد مقال ضلال حرفی از دفتر محامد حضرت حبیب رب العالمین سید الاولین و
الآخرین صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سوائی انچہ از وحی متلو ثابت است و در حضرت
قرآن مجید موجود است و احتیاج ذکر ش چندان نیست انچہ از وحی غیر متلو ثابت
است حوالہ قلم کردہ میشود در قرآن مجید و تفسیر مظہری ست تلک الرسل اشارۃ الی
جماعۃ المرسلین التی علمت بقولہ وانک لمن المرسلین واللام للاستغراق والموصوف
مع الصفۃ مبتدا خبرہ فضلنا بعضہم علی بعض الفضل ہو زیادۃ احد الشیئین علی آخر
فی وصف مشترک بینہما وفی العرف والاصطلاح یختص ذلک بالکمال وہو ما یقتضی مدحًا
فی الدنیا وثوابًا فی الآخرۃ فان کان احدہما مختصًا بوصف کمال والآخر بوصف کمال
آخر فلکل واحد منہما فضل جزئی علی الآخر فی مطلق الکمال اعنی فی استحقاق المدح
والثواب والفضل الکلی لمن لہ زیادۃ الثواب ومزیۃ القرب عند اللہ تعالےٰ
فالرسل والانبیاء علیہم السلام شرکاء فی درجۃ الرسالۃ والنبوۃ وموجبات الاجر
والثواب وفیما بینہم تفاضل عند اللہ تعالیٰ بناء علی کثرۃ الثواب ومزید القرب
لا یعلمہ کما ہو الا اللہ تعالیٰ وقد یدرک بعض ذلک بتعلیمہ تعالیٰ لقولہ منہم من کلم اللہ

قال اہل التفسیر ہو موسیٰ علیہ السلام لقولہ فلما جاء موسیٰ لمیقاتنا وکلمہ ربہ وہذہ الآیۃ
لا یقتضی تخصیصہ علیہ السلام بتلک الفضیلۃ فقیل انہ موسیٰ ومحمد علیہما الصلوۃ والسلام
کلم اللہ موسیٰ علی الطور ومحمد لیلۃ المعراج حین کان قاب قوسین او ادنیٰ فاوحی الی عبدہ
ما اوحیٰ وشتان بینہما ورفع بعضہم درجات علی بعضہم او علی کلہم اما رفع درجات بعضہم
علی بعضہم ففی کثیر من الانبیاء والرسل حیث فضل الرسل علی الانبیاء واولی العزم من الرسل
علی غیرہم ونحو ذلک واما رفع درجات بعضہم علی کلہم فذلک مختص نبینا محمد صلی اللہ علیہ
وسلم ثابت ذلک بوحی غیر متلو وانعقد علیہ الاجماع عن ابی سعید ن الخدری ؓ قال
قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انا سید ولد آدم یوم القیمۃ ولا فخر وبیدی لواء الحمد
ولا فخر ما من نبی آدم فمن سواہ الا تحت لوائی وانا اول من تنشق عنہ الارض ولا فخر وانا
اول شافع واول مشفع رواہ احمد والترمذی وابن ماجۃ وعن ابن عباس ؓ قال
جلس ناس من اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فخرج حتی دنی منہم سمعہم
یتذاکرون قال بعضہم ان اللہ اتخذ ابراہیم خلیلا وقال آخر موسیٰ کلمہ اللہ تکلیما وقال آخر
عیسیٰ کلمۃ اللہ وروحہ وقال آخر آدم اصطفاہ اللہ فخرج علیہم رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم وقال قد سمعت کلامکم وعجبکم ان ابراہیم خلیل اللہ وہو کذلک وموسیٰ نجی اللہ
وہو کذلک وعیسیٰ روحہ وکلمتہ وہو کذلک وآدم اصطفاہ اللہ وہو کذلک الا وانا حبیب اللہ
ولا فخر وانا حامل لواء الحمد یوم القیمۃ تحتہ آدم فمن دونہ ولا فخر وانا اول شافع واول مشفع
یوم القیمۃ ولا فخر وانا اول من یحرک حلق الجنۃ فیفتح اللہ لی فیدخلنی ومعی فقراء المومنین
ولا فخر وانا اکرم الاولین والآخرین علی اللہ ولا فخر رواہ الترمذی والدارمی وعن جابر
رضی اللہ تعالیٰ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انا قائد المرسلین ولا فخر وانا
خاتم النبیین ولا فخر وانا اول شافع ومشفع ولا فخر رواہ الدارمی وعن
ابی بن کعب ؓ قال قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم اذا کان یوم القیمۃ کنت

امام النبیین وخطیبهم وصاحب شفاعتهم غیر فخر. رواه الترمذی
وعن ابی هریرة عن النبی صلی الله علیه وسلم انا اول من ینشق عنه الارض فاکسی حلة من
حلل الجنة ثم اقوم عن یمین العرش ولیس احد من الخلائق یقوم ذلک المقام غیری رواه
الترمذی وعنه عن النبی صلی الله علیه وسلم قال سلوا الله لی الوسیلة قالوا یا رسول الله
ما الوسیلة قال اعلی درجة الجنة لاینالها الا رجل واحد ارجو ان اکون انا هو نائل
این درجه اعلی نخواهد بود مگر اعلی از مخلوقات واخبار صادق آنحضرت صلی الله علیه وسلم
آنست که خود نفس مقدس ومبارک نائل این درجه خواهد بود وچون تامل صادق
در الفاظ این حدیث کرده شود قدرت او تعالی بر اعلی آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
ثابت میشود وامکان آن اعلی چه جای مساوی پس امکان مساوی بطریق اولی ثابت
میگردد وکما لایخفی مگر واقع شدنش نیست لامتناعه بالغیر **اقول** پوشیده نماند که مدعای
ما این است که وجود مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع صفات کمال ونعوت
جلال که ذات مقدسه آنحضرت صلی الله علیه وسلم مصداق آن همه بوده است ممتنع
ذاتی ومحال عقلی است واین دعوی ما ازین احادیث که این جاهل لباس برای تلبیس وابله
فریبی عوام کالانعام بدین غرض آورده است که خود را از اهل ایمان در انظار عوام
بنماید وازاله وصمه شناعت استخفاف آنجناب صلی الله علیه وسلم که به پیروی جاجله
شیاطین در آن افتاده است در نظر جهله برآید ثابت ومتحقق است این خبیث در
ایراد این احادیث کالباحث عن حتفه بظلفه والجادع مارن انفه بکفه است تبیین این
مقال وتفصیل این اجمال تمهید مقدمه میخواهد که هیچ عاقل یعنی آنکه صبی شیرخوار
ومجنون سرشار نیست انکار آن نمی تواند کرد آن مقدمه این است که الاثبات والنفی
لایجتمعان ولایرتفعان وان اجتماع النقیضین محال ومعنی این مقدمه نه این است
که مفهوم اثبات ونفی در تصور مجتمع نمیشوند یا از تصور مرتفع نمیشوند ونه اینکه مفهوم

اجتماع النقیضین کہ متصور ذہنی است محال است چہ اجتماع اثبات ونفی و تصور مفہوم
اجتماع النقیضین از موجودات نفس الامری است آن را محال نتوان گفت بلکہ معنی آن
این است کہ مصداق اجتماع النقیضین ہرچہ باشد و مصداق اجتماع اثبات ونفی ہرچہ
باشد محال بالذات و ممتنع عقلی است مثلاً ہرچہ مصداق ابیض ولا ابیض کہ نقیضین اند
و مصداق کاتب ولا کاتب کہ متناقضان اند و مصداق بینا و نابینا کہ نقیضین اند الی
غیر ذلک مما لا یعد ولا یحصی باشد محال بالذات و ممتنع عقلی است کہ این قاصر الذہن
بلید الطبع گمان برد کہ مصداق ابیض ولا ابیض و مصداق کاتب ولا کاتب و مصداق
بینا و نابینا مثلاً ممتنع ذاتی و محال عقلی نیست بلکہ ممتنع بالغیر است ازین جہت کہ بر آن
اجتماع النقیضین صادق می آید این ہم نتوان کرد زیرا کہ مفہوم اجتماع النقیضین ممتنع ذاتی نیست
ممتنع ذاتی مصداق آنست ہرچہ باشد پس آنچہ مصداق مساوی ولا مساوی کہ باہم متناقض اند
فرض کردہ شود ممتنع بالذات است چہ مصداق اجتماع النقیضین است و نیز ہرآنچہ مستلزم
نقیض خود باشد و وجودش مستلزم عدم آن باشد ممتنع بالذات است چنانکہ لا متناہی
بالفعل کہ وجودش بر تقدیر فرض آن مستلزم تناہی است یا وجود جزء لا یتجزی کہ بر تقدیر
فرض آن مستلزم تجزی است پس اگر وجود مساوی بر تقدیر فرض مستلزم عدم مساوی
است مساوی ممتنع بالذات است اذا تمہد ہذا میگوییم کہ از حدیث حضرت ابو سعید
خدریؓ متحقق است کہ حضرت آدم ومن سواہ کہ عام مستغرق است در روز قیامت
تحت لوائے آن سرور دین و دنیا علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام اند پس اگر مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع نعوت کمال ممکن باشد بر تقدیر وجودش یا این صفت درو
یافتہ شود یا نہ علی الثانی آن مفروض مساوی مساوی نشد بلکہ آن مفروض مساوی
در روز قیامت تحت لوائے آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم است بر این تقدیر آن
مصداق مساوی ولا مساوی شد پس ممتنع بالذات شد و ہم وجودش بر تقدیر فرض

مستلزم عدم آن شد پس محال بالذات شد و علی الاول آنجناب صلی اللہ علیہ وسلم در عموم
من سواہ داخل اند العیاذ باللہ پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برین تقدیر مصداق این صفت
نیستند پس مساوی آن مفروض المساوات نشدند پس آن مساوی مفروض مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نشد پس مساوی شد و مساوی نشد پس مصداق اجتماع النقیضین
شد پس ممتنع بالذات شد و ہم وجودش مستلزم عدم آن شد پس محال بالذات شد پس
وجود مساوی کہ علی التقدیرین مصداق اجتماع النقیضین ست و علی التقدیرین مستلزم عدم
آن ست علی التقدیرین محال بالذات ست و نیز از روی این حدیث شریف متحقق ست
کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اول من ینشق عنہ الارض اند پس اگر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
ممکن باشد پس آن بر تقدیر وجودش یا در عموم من ینشق عنہ الارض داخل باشد یا نہ بر شق ثانی
آن مساوی اول من ینشق عنہ الارض نتواند بود پس آن مساوی مساوی نشد و بر شق اول
یا اول من ینشق عنہ الارض باشد یعنی اقدم از سائر من ینشق عنہ الارض باشد برین تقدیر آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم اول من ینشق عنہ الارض نتواند شد و ہو مع کونہ خلاف المفروض اسلم زیرا کہ
مفروض مسلم این ست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بدین صفت موصوف اند یستلزم ان
لایکون المساوی مساویا چہ برین تقدیر دران صفتی یافتہ شد کہ دران حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم نیست یا آن مساوی اول من ینشق عنہ الارض نباشد فلا یکون ما فرض
مساویا مساویا ایضا بہر تقدیر وجود مساوی مستلزم عدم آنست فیکون ممتنعا بالذات
و علی التقادیر کلہا آن مصداق مساوی و لا مساوی ست فہو مصداق اجتماع النقیضین
فیکون ممتنعا بالذات و نیز در ہمین حدیث ست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اول شافع
و اول مشفع ست یعنی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در شفاعت بر سائر شافعان متقدم است
و در مقبولیت شفاعت بر سائر مشفعان متقدم ست پس اگر مساوی ممکن باشد بر تقدیر
وجودش اگر در عموم شافعان و مشفعان داخل نیست مساوی نیست و اگر در آن

عموم داخل است پس اگر باین ہر دو صفت یعنی اول شافع و اول مشفع موصوف نباشد مساوی
مساوی نشد و اگر باین ہر دو صفت موصوف باشد او اول شافع و اول مشفع باشد بحسب التقدیر
و اول شافع و مشفع نباشد بحکم الحدیث برین تقدیر آن مساوی مساوی باشد و مساوی نباشد
فہو مصداق اجتماع النقیضین فہو ممتنع بالذات وعلی التقادیر وجودش مستلزم عدم آنست فہو
ممتنع بالذات وعلی ہذا القیاس از حدیث ابن عباس رضی اللہ عنہ امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم از قولہ صلی اللہ علیہ وسلم وانا حامل لواء الحمد یوم القیمة تحتہ آدم فمن دونہ ولا فخر وانا اول
شافع و اول مشفع یوم القیمة ولا فخر متحقق است کما ذکرنا وہم از قولہ صلی اللہ علیہ وسلم وانا اول
من یحرک حلق الجنة امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ثابت است چہ بر تقدیر
امکان آن اگر وجودش فرض کردہ شود در عموم من یحرک حلق الجنة داخل باشد یا نہ علی الثانی
مساوی مساوی نشد علی الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در تحریک حلق الجنة بر او اقدم
است بحکم الحدیث و او درین صفت مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است بحکم فرض
المساوات پس او در تحریک حلق الجنة بر خودش اقدم باشد وہو تقدم الشئ علی نفسہ یعنی
تقدم تحریکہ حلق الجنة علی تحریکہ حلق الجنة و نیز او برین تقدیر اول من یحرک حلق الجنة نتواند
بحکم الحدیث پس آن مساوی مساوی نشد و اگر او اول من یحرک حلق الجنة است آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در عموم من یحرک حلق الجنة کہ مضاف الیہ اول است داخل باشد
برین تقدیر ہم مساوی مساوی نشد پس وجود مساوی مستلزم عدم آنست وہم آن
مصداق اجتماع النقیضین است پس ممتنع بالذات است و نیز از قولہ صلی اللہ علیہ وسلم وانا
اکرم الاولین والآخرین علی اللہ کہ نص صریح است در فضل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در کرامت
علی اللہ بر سائر اولین و آخرین امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در فضل ثابت
وظاہر است زیرا کہ اگر مساوی ممکن باشد بر تقدیر وجودش لازم است کہ اکرم الاولین والآخرین
علی اللہ باشد بنا بر علی فرض المساوات و اکرم الاولین والآخرین نباشد بنا بر علی دخولہ

فی الاولین والآخرین الذی اضیف الاکرم الیهم فی قوله صلی الله علیه وسلم انا اکرم الاولین و
الآخرین واگر او بر تقدیر وجودش در عموم اولین و آخرین داخل نیست بر تقدیر وجودش
معدوم باشد وعلی التقادیر وجودش مستلزم عدم آنست وهم آن مصداق اجتماع النقیضین
است فیکون ممتنعا بالذات و از حدیث جابر رضی الله تعالی عنه که دران و انا خاتم النبیین و انا
اول شافع و مشفع ارشاد شده است نیز امتناع ذاتی مساوی ثابت است چه مساوی
بر تقدیر وجودش اگر در عموم نبیین داخل نباشد مساوی نباشد پس مساوی باشد و مساوی نباشد
واگر در عموم النبیین داخل باشد لاجرم خاتم النبیین نتواند بود پس مساوی نتواند بود و این مفصل
عنقریب می آید و آنچه این سفیه بے عقل تعدد خاتم النبیین و بودن دو کس خاتم النبیین
در یک عصر باقتضاء حماقت و نافهمی تجویز میکند فضوح آن عنقریب بوضوح می آید و از حدیث
ابی بن کعب رض که دران اذا کان یوم القیمة کنت امام النبیین ارشاد شده است نیز امتناع
ذاتی مساوی ثابت است چه بر تقدیر امکان مساوی و فرض وجود آن یا در عموم النبیین
داخل باشد برین تقدیر آنحضرت صلی الله علیه وسلم که امام سائر النبیین اند امام او نیز خواهد بود
و او امام النبیین نتواند بود پس او مساوی نشد یا در عموم النبیین داخل نباشد برین تقدیر
مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم نتواند بود وعلی التقدیرین او مساوی شد و مساوی نشد
فهو مصداق اجتماع النقیضین وهم وجود مساوی مستلزم عدم آنست فهو ممتنع بالذات
لما مر فی المقدمة الممهدة و از حدیث ابی هریرة رض که دران ثم اقوم عن یمین العرش لیس احد من
الخلائق یقوم ذلک المقام غیری ارشاد شده است نیز امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در نعوت کمال تحقیق و مبرهن است چه بر تقدیر امکان مساوی و فرض وجودش
یا او موصوف باین صفت نباشد پس مساوی نشد و اگر موصوف باین صفت باشد
لازم است که قائم آن مقام باشد و نباشد لقول الصادق المصدوق صلی الله علیه وسلم
لیس احد من الخلائق یقوم ذلک المقام غیری فهو مصداق اجتماع النقیضین و نیز وجودش

مستلزم عدم آنست فهو ممتنع بالذات واز حدیث ثانی حدیث مذکور در ان ارشاد شده
اعلی درجة فی الجنة لاینالها الا رجل واحد وارجو ان اکون انا هو نیز امتناع ذاتی مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم ثابت است چه نائل آن درجه بلاشبهه اعلی خلق الله
است واین الابلد باین اعتراف دارد و هم اعتراف دارد باینکه اخبار صادق آنحضرت
صلی الله علیه وسلم آن است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم نائل آن درجه خواهند بود
پس بر تقدیر امکان مساوی و فرض وجودش یا آن مساوی نائل این درجه باشد
یا نه علی الثانی مساوی نشد وقد فرض مساویا هف وعلی الاول لازم است که نائل
آن درجه باشد بنا علی التقدیر و نائل آن درجه نباشد بنا بر اینکه نائل آن درجه یک کس است
یعنی ذات مقدسه آنحضرت صلی الله علیه وسلم ولیس فهو مصداق اجتماع النقیضین وهم
وجودش مستلزم عدم آنست فهو ممتنع بالذات وهو المطلوب واما احادیث آتیه
که در قول ثانی می آید نیز امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در نعوت
کمال محقق و مبرهن است و هر چند ازین احادیث که نصوص اند بر اینکه نعوت مختصه
آنحضرت صلی الله علیه وسلم که در ان احادیث مذکور اند در دو ذات مشترک نتوانند بود
و فرض اتصاف دیگری بدان نعوت قول باجتماع النقیضین و فرض آن شیء است که
وجود آن مستلزم عدم آن باشد امتناع ذاتی که درین نعوت و صفات مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشد ظاهر باهر است الا چون مخاطب ما هنجار ابلد من الحمار
والفرس حمار است ناچار به تفصیل و تطویل ضرورت افتاد و از فرط غوایت و عمایت او
و تناهی او در جهالت و ضلالت این است که او بعد ذکر حدیث ولیس احد من الخلائق
یقوم ذلک المقام غیری و بعد ذکر حدیث لاینالها الا رجل واحد و لب از اعتراف باینکه نائل این
درجه اعلی نخواهد بود مگر اعلی مخلوقات و اینکه آنجناب صلی الله علیه وسلم نائل آن درجه خواهد بود و ظهور
اینکه بعد تسلیم ثبوت صفت لایقوم ذلک المقام غیری و تسلیم بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم

نائل آن درجه که نائل آن نیست مگر یک مرد تجویز امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در همه
صفات و نعوت تجویز آن است که آن مساوی موصوف باین هر دو صفت باشد و موصوف
باین هر دو صفت نباشد و تجویز امکان چنین چیزی که وجودش مستلزم عدم آنست از فرط غباوت
و نادانی و غلبت جهل و بی ایمانی امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم و افضل از آنحضرت
صلی الله علیه وسلم ازین حدیث می فهمد و این از ایمان گذشته شخصی را نامل صادق می نامد و لفظ
سلوا را جو را که برای اضعار ارشاد شده است در طیبی گفته سلوا الله لی الوسیلة وانما طلب صلی الله
علیه وسلم من امته الدعاء له بطلب الوسیلة افتقارا الی الله تعالی هضما لنفسه ولینتفع امته و یثاب
او لیکون ارشادا لهم فی ان یطلب کل منهم من صاحب الدعاء له برشک محمول می نماید و اگر این حماقت
شعار عقل و ایمان داشتی ازین حدیث بامتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم ایمان
آوردی و دنبال آن دجال کذاب نگذاشتی چه آنحضرت صلی الله علیه وسلم نائل آن اعلی درجات
است که در نیل آن دو کس تشارک نتوانند شد که لا ینالها الا رجل واحد پس باوصف تسلیم بودن
آنحضرت صلی الله علیه وسلم نائل آن اعلی درجات که لا ینالها الا رجل واحد تجویز مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم درین صفت تجویز اجتماع النقیضین است و هرگاه که ازین حدیث امتناع
ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم که مصداق اجتماع النقیضین و وجودش مستلزم عدم آنست
متحقق شد اعلی از آن حضرت صلی الله علیه وسلم اولی بالامتناع است غایت حماقت این احمق غوی این است
که دو مقدمه یکی آنکه نائل این درجه اعلی اعلی مخلوقات است دوم اینکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم
نائل این درجه اعلی است تمهید نمود که از این دو مقدمه که آنحضرت صلی الله علیه وسلم نائل این درجه
اعلی است و نائل این درجه اعلی اعلی مخلوقات است همین معنی ثابت است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم
اعلی مخلوقات است و از نص لا ینالها الا رجل واحد متحقق است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم موصوف
است بنیل درجه که دیگری بنیل آن درجه موصوف نیست پس باوصف تسلیم منعوت بودن آنحضرت صلی الله
علیه وسلم باین نعت تجویز مساوات و مشارکت دیگری با آنحضرت صلی الله علیه وسلم درین نعت تجویز اجتماع

النقیضین است ہان مگر این قائل چنین تجویز کند کہ دیگری موصوف بدین نعت گردد و این نعت ازان حضرت صلی اللہ علیہ وسلم مسلوب شود و برین تقدیر ہم مساوات نماند برین تقدیر ہم وجود مساوی مستلزم عدم آنست فہو علی ہذا التقدیر ایضاً ممتنع بالذات از جہت آنکہ این پیچ عقل در اثبات مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلکہ اعلی ازان حضرت صلی اللہ علیہ وسلم معلوم شد کہ این جاہل محتاج جہل و کذب بلکہ دجال کذاب ہم ہست بخواہد این ہست حال تامل صادق این چہ تامل کاذب ماقولہ مگر واقع شدنی نیست لامتناعہ بالغیر بوجوہ عدیدہ باطل ہست چہ امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بوجوہ کثیرہ ثابت و مبرہن شد و علی تقدیر التنزل نیز این قول بے ربط و بے معنی ہست زیرا کہ این جاہل نافہم میگوید کہ چون تامل صادق در الفاظ این حدیث کردہ شود قدرت او تعالی بر اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ثابت می شود و قدرت عبارت است از صحت فعل و صحت ترک کما ہو مصرح فی کتب الکلام و سیاتی نقل عبارتہا انشاء اللہ تعالی و باز میگوید کہ واقع شدنی نیست لامتناعہ بالغیر چون ممتنع بالغیر بر دو گونہ است یکی آن ممتنع بالغیر کہ مستلزم ممتنع بالذات باشد چنانچہ عدم قدرت او سبحانہ تعالی و عدم حیات او سبحانہ و عدم علم او سبحانہ نزد عامہ متکلمین است کہ بزیادت صفات قایل اند و عدم آنہا را ممتنع بالغیر میدانند و چنانکہ عدم عقل اول است نزد فلاسفہ کہ مستلزم عدم واجب سبحانہ نزد آنہاست و دوم آن ممتنع بالغیر کہ مستلزم ممتنع بالذات نباشد صرف بارادہ فاعل مختار بوقوع نیاید و وقوع آن مستلزم محالی نبود مراد این شیخ نافہم از امتناع بالغیر در قول و لامتناعہ بالغیر چہ باشد اگر مراد وی اینست کہ مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ممتنع بالغیر از قبیل ثانی است فذلک باطل زیرا کہ وجود مساوی یا اعلی از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم مستلزم محال بالذات است و ہو کذبہ سبحانہ و این قائل ہم بطلان این شق اعتراف دارد کما سیاتی انشاء اللہ تعالی و اگر مراد وی این است کہ مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ممتنع بالغیر از قسم اول است دریں صورت مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

بسم الله الرحمن الرحیم

عدم او ست و هر چه وجودش مستلزم عدمش باشد ممتنع بالذات است و از حدیث ابی هریره
رضی الله عنه که مسلم روایت کرده و در آن ارشاد شده است ارسلت الی الخلق کافة وختم
بی النبیون نیز امتناع ذاتی مساوی آنحضرت در نبوت بکمال ثابت است چه بر تقدیر امکان مساوی
و فرض وجود آن یا هر دو صفت در آن یافته شوند یا نه اگر یافته نشوند آن مساوی مساوی نشد
و اگر یافته شوند آن مساوی مرسل الی الخلق کافه باشد پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم از امت
او باشد پس آن حضرت صلی الله علیه وسلم مساوی او نباشد و نیز بر تقدیر اینکه آن مساوی آخرین
همه انبیا باشد تا معنی ختم به النبیون در آن یافته شود و برین تقدیر ضرور است که در آنحضرت صلی الله
علیه وسلم صفت ختم به النبیون که ارشاد شده است یافته نشود پس آنحضرت صلعم مساوی او نشده نه
پس او مساوی آنحضرت صلعم نشد بهر کیف وجود مساوی مستلزم عدم آنست و هر چه وجودش مستلزم عدم
آنست محال بالذات است و آنچه این غبی نافهم بلکه حیوان لایعقل متخیل کرده است که احتمال
است که در زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم یکے باشد
برین تقدیر هر دو برابر خاتم الانبیا باشند و این نعیق حمارے و نعیق غرابی را در اقوال ستانعم
بغایت مدد شد از زبان کج مج بیان خود بر آورده ناشی از غایت سخافت عقل و نهایت
بلادت و نافهمی است چه خاتم الانبیا آن باشد که آخرین همه انبیا باشد و ملت او
ناسخ همه ملل و دین او مؤبد و او مبعوث الی الخلق کافه باشد و هر که در زمان او و بعد
زمان او باشد از امت او باشد چه اگر او آخرین همه انبیا نیست پس معنی ختم به النبیون
و معنی خاتم النبیین که این جمع محلی باللام است و معنی ختم نبوت بی آنکه خاتم الانبیا آخرین همه
انبیا باشد متصور نمی شود و اگر در زمان او نبی دیگر باشد ملت او ناسخ ملل نشد و دین او
مؤبد نشد و او مبعوث الی الخلق کافه نشد و هر کسیکه در زمان او یا بعد زمان او باشد
از امت او نشد پس برین احتمال که این احمق نافهم از جهت نفهمیدن معنی خاتم الانبیا باقتضای
غایت حماقت بر آورده است آن هر دو کس خاتم الانبیا نتوانند بود چنانچه تفصیل این انشاء الله تعالی

می آید پس احادیث مذکوره چنانچه بر عدم وجود مساوی دلالت می کنند بر عدم امکان ذاتی آن دلالت می کنند و نفهیدن دلالت آن بر امتناع ذاتی مساوی مذکور ناشی از غایت غباوت و جہالت و ضلالت این بلید نافہم است چه دلالت آن احادیث بر امتناع ذاتی مساوی در غایت ظہور است لیکن من لم یجعل اللہ لہ نورا فما لہ من نور و چون پیش ازین از بعید بیان کسی تفوہ بہ ہچو کلمات لایعنی کہ آن مضل بمعنی از زبان ولالت ترجمان برآورده از ایمان برآمده بجہنم شتافت نکرده بود علمای دین را ضرورت تصریح بامتناع ذاتی مساوی پیش نامده بود در نصوص قطعیه قرآنی ممتنعات ذاتی را شامل نیستند و ہیچیک دلیل عقلی و نقلی بر امکان ذاتی مساوی مذکور دلالت ندارد تا دخول آن تحت عموم و شمول نصوص قطعیه متوہم گردد و از مشائخ عارفین باللہ امکان ذاتی مساوی ثابت نیست و این ملحد مرید شیطان الانس را با عارفین باللہ چکار آن شیطان مقتدایش انکار حضرات عارفین باللہ می نمود این ملحد ذکر عارفین باللہ برائے تلبیس می نماید افادات استاذنا بیان کبری این است کہ اگر ہیچیک ممتنع بالذات تحت قدرت الہی داخل باشد ممکن ذاتی باشد والانقلاب من الامتناع الذاتی الی الامکان الذاتی مستحیل بالذات پس آنچہ امتناع بالذات است تحت قدرت الہی داخل نمی تواند شد قال العجوز المعوج المحوج اقول بیشک ممتنع بالذات استحقاق و لیاقت استفاده و قابلیت فیض وجود از جناب مفیض الخیر والجود نمیدارد و درین ہیچ کلام نیست فاما کلام درین است کہ ہرچہ عقل جزوی فلسفی یا عقل ناقصان متفلسفی آن را ممتنع بالذات میداند آن ممتنع بالذات در نفس الامر ہست یا نہ انقلابات و استحالات باعتبار کون و فساد صور نوعیہ جوہریہ عنصریہ کہ مشاہد و رای العین است فلاسفہ جائز میدارند و انقلاب اعراض فی افعال بانواع جوہریہ ممتنع بالذات اعتقاد می کنند و حالانکہ از صحاح احادیث ثابت است کہ اعمال حسنہ و سیئہ بصور انسانیہ منقلب گشتہ در قبر نزد میت ملازم خواہند بود و نیز در وزن اعمال یک قول است یکی از آن این است کہ اعمال متجسد شده موزون خواہند شد و نیز موت کما

(حاشیہ:) [illegible] ہیچ [illegible] عجوز معوج [illegible] زراہ ج [illegible] نہیں ست [illegible] تی [illegible] زنادان منتہی الارب

وجودی است یا عدمی علی اختلاف القولین بصورت کبش منقلب شده
در معاینهٔ هر کس آورده و شناخته هر کس شده مذبوح خواهد شد بطلاہر فساد اعتقاد
فلسفی بسیار اند بہمین چند امثله از خوف تطویل اکتفا رفت حال پیشوایان این متفلسفی این است
قیاس حال او باید کرد قیاس کن زگلستان من بہار مرا و انشاء اللہ تعالی دانستہ خواهد شد
کہ مساوی متنازع فیہ نیز ازین قبیل است کہ ممکن بالذات و مقدور الٰہی است و مدعی
معترض آنرا ممتنع بالذات میداند اقول [له] این گول جہول اولاً گفتہ است کہ کبری محل کلام
است المحال قول در بیان کبری نقل کردہ تسلیم کبری می نماید و ایمان می آرد باینکہ ممتنع
ذاتی تحت قدرت داخل نیست و میگوید کہ درین ہیچ کلام نیست فاما کلام درین است
کہ ہرچہ عقل جزوی فلسفی یا عقل ناقصان متفلسفی آن را ممتنع بالذات میداند آن ممتنع
بالذات در نفس الامر ہست یا نہ این کلام در کبری نیست بلکہ در صغری پس اول چرا گوہ خوردہ
گفتہ بود کہ کبری محل کلام است مکرر دروغگو را حافظہ نباشد و ما صغری را بوجوہ قاطعہ باثبات
رسانیدیم و آیندہ ہم وجوہ اثبات آن را شنیدہ میکنم انشاء اللہ تعالی این لباس عبارت بیان
کبری را نقل کردہ کلام در صغری کرد و دیگر بیہودہ گوئی آغاز نہاد تا مردمان را در وہم این اندازد
کہ کلام در کبری میکند آما قولہ انقلابات و استحالات الی آخر ما قال فحش از زبان مجانین
است چہ انقلاب از امتناع ذاتی سوی امکان ذاتی مستحیل بالذات است باتفاق
ہمہ عقلا و باجماع متکلمین و فلاسفہ قال فی شرح المواقف فی ابحاث الممکن ان الامکان
لازمة للماهية الممكنة لا يجوز انفكاكها عنه والا لجاز خلو الماهية عنه فينقلب الممكن ممتنعا او واجبا
ان كان خلوها عنه بزواله عنها او بالعكس اى ينقلب الممتنع او الواجب ممكنا ان كان خلوها عنه
بحدوثه لها بعدما لم يكن وانه اى جواز خلوها عنه على احد الوجهين ينفى الامان عن الضروريات
فيرتفع الوثوق عن حكم العقل بوجوب الواجب واستحالة المستحيلات وجواز الجائزات
لجواز انقلاب بعضها الى بعض حينئذ وذلك سفسطة ظاهرة البطلان انتهى و این بیہودہ گو اوان

له این گول یعنی احمق نادان ۱۲
جهول بسیار نادان ۱۲ منتهی الارب

اشتباه است صاف بگوید که انقلاب از امتناع ذاتی سوی امکان ذاتی مستحیل ذاتی نیست
ذکر انقلابات و استحالات عناصر و انقلاب اعراض و انفعال بانواع جوهریه باین مقام
ربطی ندارد کلام ما این است که انقلاب از امتناع ذاتی سوی امکان ذاتی مستحیل بالذات
است این هرزه سرائی و بیهوده گوئی را باین مقام چه علاقه این احمق تعلق وارتباط را هم نمی فهمد
تا بمطالب علیه چه رسد پیشوایان استاذ و ما ائمه مجتهدین اند پیشوایان این بیدینان دجاجله اشیاطین اند
که اتصاف خدای تعالی را بقبایح و فواحش و نقایص و اجتماع النقیضین و آنچیز را که وجودش
مستلزم عدم آنست ممکن و داخل تحت قدرت می دانند اعاذ لله المؤمنین من مکایدهم و نجاهم
من مفاسدهم و مقایدهم افاد استاذ الاساتذه چه عجز عبارت است از عدم القدرت علی ما
من شانه ان یکون مقدورا و ممتنع ذاتی مقدور نیست پس عدم قدرت بر آن مستلزم عجز او سبحانه
تعالی نمی تواند شد قال الجبین الجبان اقول ممتنع ذاتی نفس الامری مقدور نیست
فاما ممکن ذاتی که ممتنع ذاتی زعمی باشد چنانکه در ما نحن فیه است و خواهد آمد انشاء الله تعالی
پس بیشک آن مقدور است مخفی نماند که تعریف عجز بعبارت مذکوره ازین علامه یگانه زمانه
عجیب و غریب است چه لفظ قدرت در ترکیب عدم القدرت یا بمعنی مقدوریت است پس
عدم قدرت صفت آن شی خواهد بود که مقدوریت از آن معدوم شده و عجز صفت فاعل است
و اگر بمعنی قادریت باشد پس فاسد تر از اول است کما لا یخفی علی اهل العلم اقول
ببراهین قطعیه امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در صفات که مصداق اجتماع
النقیضین و وجودش مستلزم عدم آنست باثبات رسانیدیم و منکشف گردانیدیم اگر احمقی
جاهل و معاندی متجاهل نفهمد و از آن جحود نماید در افتضاح خود می افزاید پس آن تحت قدرت
بمچو دیگر ممتنعات ذاتیه داخل نیست اما قوله مخفی نماند الخ بس عجب است بی بهره ماندن این
احمق از فهم مسائل علوم حقیقیه معلوم بوده است ازین قول معلوم شده که بیچاره از عربیت هم
محض بی بهره است که از غایت سفاهت لفظ علی را که ناسخ از القصور عن نوشت لفظ

عن قرار داده آن را مورد اعتراض گردانید و علی التسلیم اگر لفظ عن بجای لفظ علی باستعمال آید
چه باک قال فی القاموس عن مخففة علی ثلثة اوجه یکون حرفا جارا و لها عشرة معان المجاوزة
سافر عن البلد البدل لا تجزی نفس عن نفس الاستعلاء فانما یبخل عن نفسه انتهی ما اردنا نقله
وفی الصحاح وقد یقع عن موضع علی نحو لا افضلت فی حسب عنی ای علی وقال ایضا حروف
الجر تنوب بعضها عن بعض اذا لم یلتبس المعنی این چنین را که از عربیت نابلد است در هیچ اعتراض
معذور توان داشت افاد الاستاذ ذی مثلا اگر کسی گوید او سبحانه تعالی بر خلق نظیر و شریک خود
یا بر خلق اجتماع النقیضین یا ارتفاع النقیضین قادر نیست نتوان گفت که این قول بعجز او سبحانه
و تعالی است قال البلید العنید اقول نفی قدرت بر خلق نظیر و اشیاء مذکوره قول بعجز او سبحانه
تعالی نیست لیکن نفی قدرت بر خلق باری که اخبار الٰهی بخلاف او واقع شده آن را مستحیل گردانیده
چنانکه ایمان ابولهب و ادخال کفار در جنت و خلق نظیر و مساوی معلوم در ما نحن فیه چنانکه مدعی
معترض را قول و عقیده است و مفصل خواهد آمد انشاء الله تعالی بیشک قول بعجز او سبحانه
است تعالی الله عما یقول الظٰلمون علوا کبیرا اقول روشن و مبرهن شد که مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در صفات کمال مصداق اجتماع النقیضین است و وجودش
مستلزم عدم آنست و مصداق اجتماع النقیضین و مصداق ما وجوده مستلزم لعدمه
ممتنع بالذات است بیهوده گوئی این بلید بیجا است افاد الاستاذ و آیات داله
بر عموم قدرت او سبحانه نحو قوله تعالی واللّٰه علی کل شیء قدیر و قوله سبحانه و کان اللّٰه
علی کل شیء مقتدرا الی غیر ذلک متناول ممتنعات عقلی نیست چه ممتنع عقلی شیء نیست تا در
عموم کل شیء داخل باشد قال الملحد الابلد اقول ممتنعات عقلی که در نفس الامر ممتنعات
عقلی باشند بیشک در عموم کل شیء داخل نیست فاما ممکنات ذاتی که از سوء فهم آن را
ممتنعات عقلی دانسته باشند چنانکه مجمله آن مساوی و برابر است در ما نحن فیه
بلا ریب در عموم کل شیء داخل است پس اخراج آن از عموم کل شیء الحادی است در

له ابله [illegible] کسی که [illegible] نادان [illegible] منتهی الارب

له ابلد [illegible] ملحد [illegible] منتهی [illegible]

آیات الله تعالی ومخرج این بجمله مصداق کریمه ان الذین یلحدون فی آیاتنا لا یخفون علینا است
کما سیجی تفصیلا انشاء الله تعالی اقول براهین قطعیه امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله
علیه وسلم باثبات رسید پس آن درعموم کل شئ داخل نیست و داخل کردن مصداق اجتماع
النقیضین بمصداق ما وجوده مستلزم بعدمه درعموم والله علی کل شئ قدیر الحاد است
چنانکه گذشت وسیاتی ومعهذا داخل کردن ممکنات ذاتی را مطلقا کو معدوم باشند ازلا
وابدا در شئ خلاف مذهب اشاعره اهل سنت است قال فی شرح المواقف المقصد السادس
فی ان المعدوم شئ ام لا وانها من امهات المسائل الکلامیة فقال غیر ابی الحسن البصری وابی
الهذیل العلاف والکعبی من المعتزلة ان المعدوم الممکن شئ فان المهیة عندهم غیر الوجود ومعروضة
له وقد تخلو عنه مع کونها متقررة فی الخارج وانما قید والمعدوم بالممکن لان الممتنع منفی لا تقرر له
اصلا اتفاقا ومنعه الاشاعرة مطلقا ای فی المعدوم الممکن والممتنع جمیعا فقالوا المعدوم
الممکن لیس بشئ کالمعدوم الممتنع لان الوجود عندهم نفس الحقیقة فرفعه رفعها [illegible] هی بما
ذهب الیه الاشاعرة قال المحکی ایضا انتهی پس قول او فاتما ممکنات ذاتی که از سوء
فهم آن را ممتنعات عقلی دانسته باشد چنانکه منجمله آن مساوی و برابر است در ما نحن
فیه بلا ریب درعموم کل شئ داخل است معلوم نیست که مبنی برکدام مذهب است که
این الملحد هم معدوم بودن مساوی که در آن کلام است ازلا وابدا اعتراف دارد
پس معلوم نمی شود که این لامذهب دخول آن را درعموم شئ برکدام مذهب مبنی کرده است
مگر آن بیچاره از جهل معذور است هرچه در ذهن کجش میگذرد بیهوده می گوید افاد استاذی
العلامه اگر کسے از نفی قدرت او سبحانه بر ممتنعات عقلی و مستحیلات ذاتیه تحاشی کند واین را
از باب اسارت ادب بنسبت بحضرت کبری ایزدی جلشانه وعز مجده انگارد ایمان و
توحید را برکنار گذارد قال الابلد الاهمد اقول چنانکه تحاشی کسی از نفی قدرت او سبحانه وتعالی
بر مستحیلات ذاتیه نفس الامریه باعتقاد اسارت ادب حضرت ذو الجلال الکبیر المتعال

[illegible] ۱۲ [illegible]

جل جلاله و عم نواله موجب تفرید از ایمان و توحید است همچنین است تحاشی کسی از اثبات
قدرت کامله شامله بر ایجاد آن ممکنات ذاتیه که اخبار الٰہی و یا علم الٰہی یا غیر آنہا سوا ذات
پاک و صفات کمال حضرت واجب الوجود و مفیض الخیر والجود مقتضی امتناع آنہا شده
باشد چنانکه تحاشی از اثبات قدرت کامله بر خلق مثل و مساوی آنحضرت خیر البریات افضل
الموجودات حبیب رب العالمین سید الاولین والآخرین صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ اجمعین
وسلم که ممکن بالذات ممتنع بالغیر است و اخبار و علم الٰہی بعدم خلق آن متعلق شده ممتنع
بالغیر گردانیده پس این قسم ممکن داخل قدرت کامله است بدلائل عقلی و سمعی پس اگر
کسی آن را بوساوس شیطانی و هواجس نفسانی که باطل و ناتمام اند ممتنع بالذات
قرار داده از مقدورات الٰہی اخراج کند این ہر دو کس ایمان فراموش باہم ہمدوش
و با محبوب الحاد خود اگر تائب نشوند در جہنم ہم آغوش خواہند بود و مفصل می آید ان شاء اللہ تعالیٰ
اقول تحقیق ہمین است و آئنده را تمام تحقیق خواہد رسید و مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم در صفات کمال که مصداق اجتماع النقیضین است و وجودش مستلزم عدم آنحضرت
ممتنع ذاتی است آن را ممکن ذاتی دانستن ناشی از حماقت و نادانی و یا از تعنت
و بی ایمانی است و اعتقاد اینکه ہر ممکن ذاتی گو مستلزم ممتنع ذاتی باشد تحت قدرت
الٰہی داخل است نیز بکفر و بی ایمانی می کشد چه قدرت و غیره صفات کمالیه حضرت باری
جلشانه نزد عامه متکلمین و ہم نزد پیشوایان این سفیه بی ایمان ممکنات ذاتی ہستند و عدم
آنہا که ممکن ذاتی و ممتنع بالغیر است نزد متکلمین تحت قدرت الٰہی داخل نیست و اعتقاد
بدخول آن تحت قدرت کفر و الحاد است کما سیاتی مفصلا این متعنت بی ایمان اگر
از اتباع آن دجال شیطان توبه نکند و اعتزال نجی گزیند عنقریب وخامت عاقبت
می بیند و به پہلوی او در کنج جہنم می نشیند و مفصل می آید ان شاء اللہ تعالیٰ افاد استاذی
المحقق و بامکان شریک او تعالیٰ و عدم او سبحانه و بامکان اتصاف

او سبحانہ بنقایص وقبایح تجسم وتمکن وغیر ذلک اعتقاد دارد وچہ اینہمہ ممتنعات ذاتیہ اند واگر مقدور باشند بلاشبہہ ممکن باشند تعالی اللہ عما یصفون **قال الغبی الغوی**

اقول مجملہ مشار الیہ بلفظ اینہمہ اتصاف بنقایص وقبایح است وآن بیشک ممتنع است لیکن کلام درین است کہ این اتصاف ممتنع بذات خود است چنانکہ معترض درین قول تصریح بدان کردہ یا ممتنع لذات الواجب تعالی واین معنی بدون تدقیق نظر واضح نخواہد شد پس میگوییم قول ما کہ این ممکن بالذات است یا واجب بالذات یا ممتنع بالذات موافق اصطلاح حکمت مراد از ذات در آن ذات موصوف بہرسہ مفہوم است کہ بلفظ این تعبیر از ان واقع شدہ درعرف علما پس میگوییم کہ اتصاف معنی اسمی نسبی است طرفین را میخواہد یعنی اتصاف شی لشی وطرفین خارج از حقیقت اتصاف ولازم ذاتی آن در تحقق وتصور پس ہرگاہ معنی اتصاف تصور میکنیم تصور ہر دو شی تبعاً لازم می آید چنانکہ در لفظ ابتدا کہ چون تصور معنی آن میکنیم تصور طرفین او لازم می آید یعنی ابتداء شی از شی لیکن انچہ لازم ذاتی اوست مطلق دو شی است نہ خاص وچون اتصاف معنی مصدریست افرادش بافراد حصصی خواہد بود وکلی بہ نسبت افراد حصصی نوع است پس مطلق اتصاف نوع واحد خواہد بود ونوع واحد یا واجب بالذات یا ممکن بالذات یا ممتنع بالذات بر سبیل انفصال حقیقی خواہد بود پس احتمالات عقلی درینجا شش است باعتبار آنکہ در تخصیص شی ثانی دو احتمال است صفت کمال وصفت نقصان ودر تخصیص شی اول سہ احتمال واجب وممکن وممتنع وچون در اتصاف ممتنع ذاتی بصفات کلامی است بس طویل واز ما نحن فیہ چندان تعلق نمیداشت آن را ساقط کردہ دو احتمال باقی گذاشتیم پس از شش چہار باقی ماند اتصاف ممکن بصفت کمال وبصفت نقصان این ہر دو ممکن بالذات واقع چنانکہ اتصاف زید بعلم وجہل مثلاً واتصاف واجب تعالی بصفت کمال این واجب وضروریست واتصاف واجب تعالی وتقدس

[illegible]

عن جمیع صفات النقص بصفات نقص که این بلاریب ممتنع است لیکن وجوب اتصاف اول وامتناع اتصاف ثانی مذکور لذات واجب تعالی است زیرا که وجوب الوجود چنانکه مستتبع استجماع جمیع صفات کمال است منشاء تقدیس از جمیع صفات نقص و تنزیه از همه اتصافات است بنقایص و نیز چون وجوب یا امتناع بسبب خصوصیت طرفین آید همین معنی وجوب اتصاف و امتناع آن بالغیر است چه خصوصیت طرفین نیز از مقومات اتصاف است و نه از لوازم ذاتی آن نه آنکه وجوب و امتناع مذکور لذات للاتصاف است چه ذات اتصاف در اتصاف زید بعلم و جهل متحقق است و اینجا بلاشبهه ممکن بالذات است و دو اینکه ممکن بالذات باشد بودن آن واجب بالذات یا ممتنع بالذات باطل است بلاریب لکون القضیة المنعقدة من المفاهیم الثلثة حقیقیة فالقول بان اتصاف الواجب تعالی وتقدس بالنقایص لیس بممتنع لذات الواجب تعالی وتقدس بل لذات الاتصاف او ممتنع لا لذات الواجب تعالی وتقدس بل لذات الاتصاف نداء من بعید لیس من شان العقلاء فضلا عن الفضلاء اقول از این قول مبرهن گشت که این حیوان لایعقل از فهم مسائل علمیه بمراحل دور است ریش خودش در آفتاب سفید کرده عمر خودش در مزاولت کتب رایگان بر باد داده است این تدقیق نظر که این بی بصر و بی بصیرت تکلف آن کرده کشف عوار او نمود بیان این اجمال این است که هر مفهوم که بدیگری نسبت کرده شود بقطع نظر از حکایت حاکی و انتزاع منتزع نسبتش در واقع و نفس الامر از سه کیفیت خالی نیست یا واجب بالذات است یا ممکن بالذات است یا ممتنع بالذات و این کیفیات نسبت ایجابیه من حیث کونها فی نفس الامر مواد خوانند پس هر مفهوم را نسبت بدیگری در واقع و نفس الامر حالی است که مرهون بانتزاع ذهن و اعتبار حاکی نیست و حال واقعی را که مصداق و محکی عنه حمل وصفی بر دیگری می باشد اتصاف نامند چنانچه

گویند که ظرف اتصاف جسم بسواد و ظرف اتصاف زید بعمی و ظرف اتصاف سما بفوقیت
خارج است و ظرف اتصاف اثنین و اربعه بزوجیت و ثلثه و خمسه بفردیت نفس الامر است
و ظرف اتصاف کلیات بجنسیت و فصلیت خصوص ذهن است و آن اتصاف معنی
که محکی عنه و مصداق حمل و حکایت است معنی مصدری انتزاعی نیست و آن خود حقایق
مختلفه اند حصص که امعنی مصدری نیستند مثلاً اتصاف واجب تعالی شانه بوجود
یعنی مصداق الحکایة بان اللہ تعالی موجود در نفس الامر واجب است و اتصاف او
سبحانه بامکان ذاتی یعنی مصداق الحکایة بان اللہ تعالی ممکن ذاتی در نفس الامر ممتنع
بالذات است و اتصاف الانسان بالکتابة یعنی مصداق الحکایة بان الانسان کاتب
در نفس الامر ممکن بالذات است و این مصادیق که باتصافات نامیده می شوند در هیچیک
ذاتی مشترک نیستند تا بشرکت در یک حقیقت نوعی چه رسد و این مقدمات بر مبتدیان
طلبه علوم مخفی نیست و این معنی ظاهر است که اتصاف هر شی بهر مفهوم بدین معنی در نفس الامر ممکن
نیست مثلاً اتصاف حقیقت انسان بحماریت کو در ماده این حیوان لا یعقل یافته شده
یا اتصاف حقیقت بیاض مثلاً ثوب یا اتصاف حقیقت ابوت بحجریت بلکہ اتصاف بعض
اشیا ببعض مفهومات واجب بالذات است و اتصاف بعض اشیا ببعض مفهومات ممتنع
بالذات است پس اتصاف واجب الوجود جل شانه بنقایص و قبایح و تجسم و تمکن و تحیز
ممتنع بالذات است چنانکه اتصاف انسان بلا انسانیت ممتنع بالذات است این پلید
پلید اتصاف او سبحانه را بنقایص و قبایح و فواحش و تجسم و تمکن و حجریت و نباتیت و حیوانیت
و مائیت و ناریت و هوائیت ممکن بالذات میداند و باز خود را از مومنان می شمارد و ظرفه ترآنست
که تدقیق نظر بر آن دلیل می آرد و حاصل دلیل او اینست که اتصاف معنی آنی نسبی است و افراد
آن حصص متفقة الحقیقت است که متخالف بامکان ذاتی و امتناع ذاتی نتوانند شد و بعض
حصص آن ممکن بالذات است پس جمیع حصص آن ممکن بالذات باشند و اگر بعض حصص آن

از جهت خصوصیت حاشیتین واجب بعض حصص از جهت خصوص حاشیتین ممتنع باشند آن وجوب
و امتناع ذاتی نیست بلکه وجوب و امتناع بالغیر است و این استدلالش ناشی از جهل و حماقت است
حکم بامتناع ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص و قبایح و تجسم و تمکن و غیر ذلک ازین جهت است که
معنی اتصاف مصداق نفس الامری اتحاد او سبحانه تعالی بنقایص و قبایح وغیره است و آن مصداق نفس الامری
ممتنع بالذات است و آن از حصص معنی مصدری اتصاف نیست و وجه امتناع ذاتی آن این است که اتحاد
حقایق متخالفه متباینه ممتنع ذاتی است چنانکه اتحاد ماهیت سواد با حقیقت انسان یا کاتب مثلاً و امتناع
آن معلل بعلت نیست و چون حقیقت حقه واجب بالذات مباین ذوات و ماهیات حوادث ممکنه
آیة ما کانت است اتحاد آن با ذوات حادثه و ماهیات ممکنه ممتنع بالذات است پس اتصاف
او سبحانه بانسانیت و لوازم خاصه انسانیت و حیوانیت و لوازم خاصه حیوانیت و لوازم خاصه
جسمیت و بدیگر حقایق ممکنه حادثه و بخواص آن که از جمله آن قبایح و نقایص اند ممتنع ذاتی است و معلل
بعلت و داخل تحت قدرت نیست و اگر آن ممکن باشد انسان بودن او سبحانه و کاتب و مستقیم
القامت بودنش و حیوان بودن او سبحانه و متغذی و نامی و بوال بودن او سبحانه و جسم و متحیز
و متشکل و متقدر بودن او سبحانه ممکن بالذات باشد و هیچ عاقل بارتکاب قول بامکان این
همه جسارت نمی تواند کرد و این حیوان لا یعقل مبارک برقول بامکان ذاتی آن جسارت نموده از
غایت جهل بر آن استدلال می آرد و نمیداند که در اتصاف بمعنی مصدری و حصص آن که مفهومات
ذهنی اند کلام نیست و جائیکه گفته می شود که اتصاف فلان بفلان چیز مثلاً اتصاف سواد بانسانیت
ممتنع است معنی آن این است که عدم مصداق آن در نفس الامر ضروری است نه آنکه اتصاف بمعنی
مصدری که از موجودات ذهنی است ضروری العدم است چه مفهوم اتصاف السواد بالانسانیة
مثلاً از موجودات ذهنی است نه ممتنع بالذات است و نه ممتنع بالغیر و مصداق آن ممتنع بالذات
است نه ممتنع بالغیر این غبی جاهل درین مقام بوجوه چند در ورطه جهالت و ضلالت افتاده است
اول آنکه مواد ثلثه یعنی وجوب و امتناع و امکان کیفیات مصادیق نفس الامریه اند که آن را

سبحانه مقتضی سلب صفت نقص است در مرتبه ذات حقه سلب آن صادق خواهد بود ضرورة
تاخر المقتضی عن المقتضی پس در مرتبه ذات حقه ثبوت صفت نقص صادق خواهد بود ضرورة امتناع
ارتفاع النقیضین والحجر علی ذلک الانسان فضلاً عن مومن پس این مقدمه ممهده از بیخ
برکنده شد فقطع دابر القوم الذین ظلموا والحمد لله رب العالمین قال العجان[له] المجان
و درینجا دو قاعده محقق است یکی آنکه وجوب ذاتی یک نقیض مستلزم امتناع ذاتی نقیض
دیگر است و بالعکس و برین قاعده مدعی معترض هم اعتراف دارد چنانچه در مقام استدلال ثالث
عقلی ماخوذ از قرآن مجید که عالم ربانی ذکر کرده مدعی مذکور نموده اگر گفته شود که دور ممتنع
ذاتی است پس لا دور واجب ذاتی باشد و حال آنکه تسلسل و اجتماع النقیضین و ارتفاع
ان نیز لا دور است و اینها نیز ممتنع ذاتی اند و زید هم لا دور است و این ممکن خاص است لا دور
واجب ذاتی نباشد و قاعده امتناع ذاتی احد النقیضین مقتضی وجوب ذاتی نقیض خود است
منتقض گردید جوابش آنکه لا دور عام است و تسلسل و اجتماع النقیضین و ارتفاع النقیضین
اخص از ان و امتناع خاص مستلزم امتناع عام نیست و نیز زید اخص از لا دور است
و امکان امر خاص لزوم امکان امر عام نیست آری وجوب خاص مستلزم وجوب عام است
و درینجا همین متحقق است زیرا که لا دور بر ذات واجب الوجود تعالی شانه صادق است
و ذات مقدس منشا انتزاع این مفهوم است و مفهوم لا دور باعتبار بودن آن مفهومی
از مفاهیم اگرچه ممکن است چه جمله مفهومات بسبب حصول ذهنی خود و بودن ذهن علت وجود
ذهنی آنها ممکن بالذات اند و نیز جمله مفهومات در ذهن بعد انتزاع است پس معلول منتزع
خود خواهند بود البته فاما باعتبار منشا انتزاع خود که ذات واجب الوجود تعالی شانه
است واجب بالذات است بالجمله بودن یک فرد واجب بالذات موجب وجوب مفهوم کلی
خود است و بودن فرد ممتنع یا ممکن موجب امتناع یا امکان کلی نیست چنانکه احد النقیضین
لا علی التعیین واجب است و علی التعیین ممکن چنانچه عدم زید مثلاً یا ممتنع چنانچه عدم الواجب

له عجبان
کسیکه [illegible]
[illegible]
از عجلان ۱۲
منتهی الارب

الواجب بالنقایص والقبایح والفواحش ممکن بالذات وممتنع بالغیر است وحال آنکه این حصه از موجودات ذهنی است وموجودات ذهنی ممتنع بالغیر هم نتوانند بود وقول بامتناع آن بالغیر ناشی باز بلادت ونافهمی است ودیگر وجوه فساد در کلام این قایل بسیار است مثلاً آنکه وجود بمعنی مصدری است وافراد آن حصص است وبعض حصص آن ممکن است پس وجود شریک الباری وغیره من الممتنعات الذاتیه برائی این سفیه ممکن خواهد بود ونهایت کار این است که ممتنع بالغیر باشد حال تدقیق او این است که هیچ هذیانات از شان عوام سفها هم نیست فضلاً عن العقلاء فضلا عن الفضلاء قال السفیه الفقیه باز میگویم مخفی نماند که فیمابین اتصاف واجب تعالی شانه بصفت کمال چنانکه علم وسلب اتصاف او تعالی بصفت نقص که مقابل صفت کمال مذکور است چنانکه جهل تلازم است ومعیت ذاتیه که درین مرتبه انفکاک یکی از دیگری ممکن نیست بخلاف آنکه فیمابین اتصاف او بصفت علم وسلب اتصاف او بصفت جهل تلازم نیست زیراکه در حال عدم سلب اتصاف بجهل است واتصاف او بعلم او هم مسلوب است پس مابین هر دو یعنی اتصاف او تعالی بصفت علم وسلب اتصاف او بصفت جهل علاقه ومعیت ذاتیه است مجرد مصاحبت اتفاقیه نیست زیراکه ذات واجب الوجود جل وعلا چنانکه مقتضی اتصاف خود بصفت کمال است همچنین مقتضی سلب اتصاف خود بمقابل آن صفت است اقول مخفی نماند که این سفیه آناً فآناً در سفاهت ترقی می کند ما اول بیان کرده ایم که ذات حقه واجبه بالذات مباین جمیع حیثیات ممکنه ونقایص وخسایس وخصایص آن است وسلب آنها از مرتبه ذات حقه واجبه ضروری است وضرورت سلب آن عبارت است از امتناع ذاتی ثبوت آن وسلب مباین از ذات مباین آن ضروری است چه اگر آن سلب ضروری نباشد اتحاد متباینین ممکن ذاتی باشد وصفات کمال که بر مذهب عامهٔ متکلمین بر ذات حقه زاید اند عبارت از آن سلوب بسیط که ضروری است نیست بلکه آن امور وجودیه اند وقایم اند بذات حقه بر مذهب آنها وسلوب بسیط امور وجودیه نیستند ونه قایم اند بذات حقه چه قیام

عبارت از نحو وجود است و سلوب بسیط را وجود نیست و جهل عبارت از سلب بسیط علم نیست و عجز
عبارت از سلب بسیط قدرت نیست پس سلب جهل و عجز و دیگر خسایس و خصایص ممکنات همچو
فسق و فجور و سرقه وغیرها از مرتبه ذات احدیه ضروری است و قضایای سوالب قایله الله
سبحانه لیس بجاهل و لیس بعاجز و لیس بفاسق و لیس بفاجر وغیرها در مرتبه ذات احدیه صادق
اند العیاذ بالله اگر این سوالب صادق نباشند موجبات صادق باشند والتزام ذلک
من اشد انحاء الکفر والالحاد و ثبوت علم و قدرت وغیرهما من الصفات الکمالیه نزد عامه متکلمین
که بزیادت صفات کمالیه و قیام آنها بذات حقه قایل اند در مرتبه ذات احدیه نیست چه
تقدم مرتبه ذات موصوف بر قیام صفات بآن ضروری است و ذات احدیه نزد شان
علت موجبه صفات کمالیه است و تقدم ذات علت بر معلول ضروری است ازینجا مبرهن شد
که فیمابین اتصاف واجب سبحانه تعالی شانه بصفت کمال و سلب اتصاف آن بصفت نقص
که مقابل صفت کمال مذکور است چنانکه جهل معیت ذاتیه نیست چه معنی معیت ذاتیه مثلا این است که آن
هر دو در یک مرتبه عقلیه باشند حال آنکه مبرهن شد که مصداق آن سلب نفس ذات احدیه بلا قیام
امر زاید است و مصداق این صفات وجودیه بعد مرتبه ذات احدیه است آری درمیان مرتبه
ذات و مرتبه قیام این صفات تخلف و انفکاکی نیست زیرا که درمیان علت موجبه و معلولات
موجبه این تخلف انفکاکی در واقع نمی باشد اما میانه آن هر دو معیت ذاتیه نیست پس فیمابین هر دو
یعنی اتصاف او تعالی بصفت علم و سلب اتصاف او بصفت جهل علاقه معیت ذاتیه نیست و نه
مجرد مصاحبت اتفاقی است زیرا که مرتبه مصداق سلب اتصاف او بجهل مرتبه ذات حقه است
و ذات حقه علت موجبه اتصاف او سبحانه بصفت علم نزد عامه متکلمین است و در علت
و معلول مجرد مصاحبت اتفاقی نمی باشد و آنچه گفته است که واجب الوجود جل و علا چنانکه
مقتضی اتصاف خود بصفت کمال است همچنین مقتضی سلب اتصاف خود بمقابل آن
صفت است عجب کلامیست که هیچ مومن بدان تفوه نمی تواند کرد چه اگر ذات واجب

سبحانه مقتضی سلب صفت نقص است در مرتبه ذات حقه سلب آن صادق نتواند بود و ضرورة
تأخر المقتضی عن المقتضی پس در مرتبه ذات حقه ثبوت صفت نقص صادق خواهد بود و ضرورة امتناع
ارتفاع النقیضین ولا یجترئ علی ذلک انسان فضلا عن مؤمن پس این مقدمه ممهده از بیخ
برکنده شد فقطع دابر القوم الذین ظلموا والحمد لله رب العالمین قال العجاب[له] ان المجان
و درینجا دو قاعده محقق است یکی آنکه وجوب ذاتی یک نقیض مستلزم امتناع ذاتی نقیض
دیگر است وبالعکس و برین قاعده مدعی معترض هم اعتراف دارد چنانچه در مقام استدلال ثالث
عقلی ماخوذ از قرآن مجید که عالم ربانی ذکر کرده مدعی مذکور نموده اگر گفته شود که دور ممتنع
ذاتی است پس لا دور واجب ذاتی باشد و حال آنکه تسلسل واجتماع النقیضین وارتفاع
ان نیز لادور است وانها نیز ممتنع ذاتی اند و زید هم لادور است واین ممکن خاص است لادور
واجب ذاتی نباشد و قاعده امتناع ذاتی احد النقیضین مقتضی وجوب ذاتی نقیض خود است
متحقق گردیده جوابش آنکه لادور عام است و تسلسل واجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین
اخص از آن وامتناع خاص مستلزم امتناع عام نیست و نیز زید اخص از لادور است
وامکان امر خاص ملزوم امکان امر عام نیست آری وجوب خاص مستلزم وجوب عام است
و درینجا همین متحقق است زیرا که لادور بر ذات واجب الوجود تعالی شانه صادق است
و ذات مقدس منشأ انتزاع این مفهوم است و مفهوم لادور باعتبار بودن آن مفهومی
از مفاهیم اگرچه ممکن است چه جمله مفهومات بسبب حصول ذهنی خود و بودن ذهن علت وجود
ذهنی آنها ممکن بالذات اند و نیز جمله مفهومات در ذهن بعد انتزاع است پس معلول منتزع
خود خواهند بود والبته ذاتا باعتبار منشأ انتزاع خود که ذات واجب الوجود تعالی شانه
است واجب بالذات است بالجمله بودن یک فرد واجب بالذات موجب وجوب مفهوم کلی
خود است و بودن فرد ممتنع یا ممکن موجب امتناع یا امکان کلی نیست چنانکه احد النقیضین
لا علی التعیین واجب است و علی التعیین ممکن چنانچه عدم زید مثلا یا ممتنع چنانچه عدم الواجب

[له] له عجبان [illegible] ۱۲ منتهی الارب

تعالی عن العدم و سایر النقایص در سلم ہست و شرح آن ہکذا الواجب المبہم والمخیر فیہ التعینات
التی ہی افرادہ جائز لان محل الوجوب غیر محل التخییر کوجوب احد النقیضین والا جاز ارتفاعہما
انتہی باز اگر گفتہ شود کہ چنانکہ دو ممتنع ذاتی است تسلسل و اجتماع نقیضین و ارتفاع آنہا
و شریک الباری تعالی عنہ و فلک و کرہ مجوی کہ قطرش اعظم از قطر فلک و کرہ حاوی باشد
و خلا و جوہر فرد بمذہب شائین یا ہمہ ممتنع ذاتی اند پس لازم کہ لا تسلسل و لا اجتماع النقیضین
و لا ارتفاع انہما و غیر این از نقایض مذکورہ ہمہ واجب ذاتی باشند پس تعدد در افراد کلی واجب
بالذات لازم آمد و دلیل توحید مبطل این تعدد است جوابش آنکہ امر ضروری الثبوت مستغنی
از جعل فی الجملہ اطلاق واجب بالذات بر آن در کلام علماء معقول بسیار منقول است چنانکہ
انسانیت و حیوانیت زید را واجب بالذات میگویند و معنی آنکہ اگرچہ در ضمن زید ہر دو مجعول
شدہ اند فاما از جعل استقلالی مستغنی اند لہذا قضایا منعقدہ از آنہا ضروریات می باشند
و تعدد در مصداق واجب بالذات بمعنی مذکور واقع است آنچہ تعدد در آن ممتنع است و برہان
توحید مبطل تعدد دانست آن واجب بالذات بمعنی مستغنی از جعل علی الاطلاق است و معتبر
درین قاعدہ کہ امتناع ذاتی یک نقیض مقتضی وجوب ذاتی نقیض دیگر است واجب بالذات
بمعنی اول است اما تعدد دیگہ در واجب بالذات بمعنی معترض لازم کردہ و ایم آن واجب
بالذات بمعنی ثانی است لا یخفی علی من تعمق النظر فی ما ذکرہ و ما ذکرناہ و نیز در امثال این
مفہومات کہ سلب بر آنہا وارد شدہ دو اعتبار است یکی آنکہ ہر واحد مفہومی است از
مفہومات مثلا لا تسلسل مفہومی است چنانکہ انسان از مفہومات دوم آنکہ ہر واحد از آنہا
مفہومی است کہ ممتنع ذاتی است باعتبار مصداق پس در نقایض این مفہومات نیز دو
اعتبار است یکی آنکہ ہر واحد مفہومیست از مفہومات دوم آنکہ ہر واحد واجب بالذات
است باعتبار مصداق و اعتبار اول در نقیض اعتبار اول معتبر ہست و اعتبار ثانی در
نقیض اعتبار ثانی پس تعدد در لا دور و لا تسلسل و غیرہما باعتبار اول است لا استحا

فیه واما باعتبار ثانی پس اصلاً تعدد در آنها نیست چه وجوب ذاتی هیچ یکی نیست مگر باعتبار مصداق وآن نیست مگر یک ذات مقدس حضرت واجب الوجود وصانع کل عالم جل وعلی فاندفع النقض **اقول** این قائل جاهل را شیطان وهم او درین مقام در ورطات ضلالت وجهالت غوطه های گوناگون داده است که بیچاره با ضعف دست و پا زدن از آن نتوانست برآمد باید دانست که مواد ثلثه یعنی وجوب ذاتی وامکان ذاتی وامتناع باهم متقابل اند معنی وجوب ذاتی شی آنست که تقرر و وجود آن ضروری باشد محتاج بجعل جاعل نباشد ومعنی امتناع ذاتی آن این است که عدم آن ضروری باشد معلل بعلتی نباشد ومعنی امکان ذاتی آن این است که تقرر ولاتقرر و وجود وعدم آن بالقیاس الی نفس ذاته ضروری نباشند پس ضرورت عدم ممتنع ذاتی عبارت از وجوب ذاتی کدام چیز نیست بلکه ضرورت عدم آن تفسیر امتناع ذاتی آن است اگر مصداق کدامین مفهوم ممتنع ذاتی است لازم این است که عدم آن ضروری باشد نه اینکه کدامین ذات واجب التقرر گردد وعدم ممتنع بالذات کدامی ذات نیست تا ضرورت آن عدم وجوب ذاتی آن ذات باشد وامتناع ذاتی مقابل مطلق ضرورت نیست بلکه قسم مطلق ضرورت است چه ضرورت عدم که بمعنی امتناع ذاتی است قسمی از ضرورت است پس اگر شی واجب بالذات است عدم آن ممتنع بالذات است واگر مصداق کدامین مفهوم ممتنع بالذات است عدم آن ضروری است نه وجود وکدامی ذات این قاعده محقق ومسلم است پس اعتراض برین قاعده باینکه دور ممتنع ذاتیست پس لا دور واجب ذاتی باشد ناشی است از غایت سوء فهم چه معنی بودن دور ممتنع ذاتی این است که تحقق دور ممتنع ذاتیست ولازم از آن این است که عدم دور ضروری باشد نه اینکه کدامین ذات واجب الوجود باشد این بلید معنی ممتنع ذاتی بودن دور ندانست که بیجا اعتراض آورد وبرای جواب آن سرگردان شد واگر در وهم او چنین گذشت که نفس حقیقت دور ممتنع ذاتی است بنابر اینکه اصحاب جعل بسیط مواد ثلثه را کیفیت نفس ماهیة می گویند

جوابش اینست که برین تقدیر یعنی امتناع حقیقت دور ضرورت لیسیة نفس حقیقت دور است ولیسیة نفس حقیقت دور سلب سافج است ذاتی از ذوات نیست تا از ضرورت لیسیة آن وجوب ذاتی کدامین ذات لازم باشد وانچه درجواب گفته است محض لغو است زیراکه ذات واجب الوجود بالذات نه فرد عدم دور است ونه فرد لیسیة نفس حقیقت دور ولا دور نقیض مفهوم دور است ومفهوم دور ممتنع ذاتی نیست تا نقیض آن یعنی لا دور واجب ذاتی باشد این هر دو مفهوم ممکن ذاتی اند ومصداق لا دور نقیض دور نیست تا وجوب ذاتی ذات واجب الوجود سبحانه بازای امتناع ذاتی دور قرار داده آید پس انچه این سفیه تکلف کرده است ناشی از سوء فهم وجهل اوست وقوله چنانچه عدم الواجب تعالی عن العدم بحسب تدقیق این قایل که حال آن گذشته است لاست نمی آید چه عدم معنی آنی نسبی است وافرادش حصص اند وبعض حصص آن ممکن بالذات است پس بمقتضای تدقیق او لازم است که عدم الواجب تعالی در عقیده او ممکن بالذات باشد وانچه بازگفته است که اگر باز گفته شود الی آخره نیز ناشی از بلادت ونافهمی اوست چه معنی امتناع ذاتی همه مذکورات که بیان کرده این است که تحقق آنها ممتنع است ولازم ازان اینست که عدم آنها در واقع ضروری باشد ولیسیة حقایق آنها در واقع ضروری باشد نه اینکه کدامین ذات واجب التقرر والوجود در واقع باشد وعدم آنها ولیسیة آنها نفی صرف است کدامین ذات نیست پس تعدد ذوات واجبه بالذات لازم نیست لازم ضرورت اعدام مذکورات است وبرهان توحید مبطل تعدد ذوات واجب الوجود است نه مبطل ضرورت اعدام ولیسیات وانچه این قایل درجواب گفته است آنرا فحش از هذیانات مجانین است چه حاصل اعتراض مذکور اینست که تسلسل وغیره مذکورات ممتنع بالذات اند وبحسب قاعده مذکوره نقیض ممتنع بالذات واجب بالذات است پس لازم است که نقایض مذکورات واجب بالذات باشند وهی متعددة فیلزم تعدد الواجبات وحاصل مقال این

قایل در جواب این است که واجب بالذات دو معنی دارد یکی آنکه از جعل استقلالی مستغنی باشد گو در ضمن دیگری مجعول باشد چنانچه انسانیت و حیوانیت زید مثلا دوم آنکه از جعل علی الاطلاق مستغنی باشد چنانچه واجب الوجود سبحانه است و معتبر درین قاعده که امتناع ذاتی یک نقیض مقتضی وجوب ذاتی نقیض دیگر است واجب بالذات بالمعنی الاول است و آنکه تعدد آن ممتنع است و برهان توحید مبطل تعدد آنست واجب بالذات بالمعنی الثانی است و این طرفه هذیانی است که مضحکه صبیان است چه واجب بالذات بالمعنی الاول ممکن ذاتی است و لهذا از جعل مطلقا مستغنی نیست و نقیض ممتنع بالذات ممکن ذاتی نتواند بود چه امکان احد النقیضین مستلزم امکان نقیض آخر است پس قول بانکه معتبر در قاعده مذکوره واجب بالذات بالمعنی الاول است از هذیانی بیش نیست چه واجب بالذات در صورت عدم تعلق جعل مطلقاً بان معدوم است و در صورت معدوم بودن آن بسبب عدم تعلق جعل مطلقاً ضرورت است که نقیض آنکه ممتنع بالذات است موجود باشد ضروره استحاله ارتفاع النقیضین فلا یکون الممتنع بالذات ممتنعا بالذات باید دانست که اطلاق واجب بالذات بمعنی اول در اهل معقول متعارف نیست منطقیان هنگام تقسیم ضرورت در مبحث موجهات قسمی را از ضرورت ضرورت ذاتیه بمقابله ضرورت وصفیه و ضرورت وقتیه می نامند و قضیه را که بر آن ضرورت مشتمل باشد ضروریه مطلقه میخوانند این نابلد کوی علم ثبوت محمول بموضوع بالضرورت الذاتیه را واجب بالذات انگاشته اطلاق واجب بالذات بمعنی اول با اهل منطق باقتضای غلط فهمی نسبت کرده است این حیوان لا یعقل باین خباثتی که دارد میخواهد که در مسایل عقلیه دخل و دست اندازی کند و عجیب تر ازین قول اوست اما تعدد که در واجب بالذات بمعنی معترض لازم کرده ایم آن واجب بالذات بالمعنی الثانی است کما لا یخفی علی من تعمق النظر فیما ذکره و ما ذکرنا و اول در کلام خود هیچ جا تعدد واجب بالذات بمعنی معقول را لازم نکرده است شاید او باقتضای خبط و حماقت تحمل کرده است که اگر اتصاف او بجانه

بنقایص وقبایح ممتنع بالذات باشد اتصاف او سبحانه بنقایص نقایص وقبایح واجب بالذات
باشد وآن نقایص حسب تعدد نقایص وقبایح متعدد اند پس تعدد واجب بالذات لازم آید
واین حمق نه دانست که نقیض اتصاف بنقایص وقبایح سلب اتصاف بنقایص وقبایح است
نه اتصاف بصفات کمالیه وجودیه تا وجوب ذاتی آن لازم آید غایة الامر این است که سلب
اتصاف او سبحانه بنقایص وقبایح ضروری باشد وضرورت سلب اتصاف او سبحانه بنقایص
وقبایح معنی امتناع ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص وقبایح واز ان وجوب ذاتی کدامین
ذات وحقیقت لازم نمی آید چه سلب عبارت از کدامین ذات وحقیقت نیست آن نفی صرف است ولیس موجودا
یعبر عنها بالسلب بیچاره با اینکه پیر فرتوت شد تا حال این هم ندانست که سلب کدامین ذات نیست تا از ضرورت
سلب وجوب ذاتی کدامین ذات لازم آمد واگر بدانست او سلوب عبارت از ذوات اند برا و لازم
می آید که ذوات غیر متناهیة بالفعل با واجب سبحانه بلکه بهر یک موجود وقایم باشند ودر هر یک موجود ذوات
غیر متناهیة موجود باشند زیرا که از هر یک موجود امور غیر متناهیة مسلوب اند پس سلب هر یک از
امور غیر متناهیة که بر زعم او ذات است بهر یک موجود وقایم موجود است بلکه لازم می آید که در ممتنعات
ذاتیه ذوات غیر متناهیة موجود وقایم باشند که سلب امور غیر متناهیة از ممتنعات ذاتیه صادق
است این گول جول بر جهل خود در معقول خود را فضیحت ورسوا گردانید با اینهمه چون بنائی الزام
تعدد واجب بالذات بر مدعی معترض بر قاعده استلزام امتناع ذاتی یک نقیض وجوب ذاتی
نقیض آخر آن است ومعتبر درین قاعده بدانست او واجب بالذات بالمعنی الاول است
پس بر مدعی معترض تعدد واجب بالذات بالمعنی الثانی چگونه لازم آید این قول او حماقت
دیگر است وحواله کردن آن بر تعمق نظر باقتضای عجز او از بیان آن است ولفظ مقتضے در قول
او امتناع یک نقیض مقتضی وجوب ذاتی نقیض دیگر سهو قلم لسانی است واما جواب ثانی
او یعنی آنچه گفته است ونیز در اصل وعین این مفهومات الی آخره نیز منشا آن نافهمی است
چه تحقق وتقرر مصادیق این مفهومات از ممتنعات ذاتیه است پس عدم تحقق وتقرر آنها ضروری

وضرورت عدم ولیسیت آنها بمعنی امتناع ذاتی آنهاست وذات او سبحانه ما صدق علیه عدم ولیسیت آنها نیست وعدم ولیسیت آنها کدام ذات نیست تا وجوب ذاتی آن ذات لازم آید ولا دور ولا تسلسل وغیرهما نقایض این مفهومات اند وآن هردو ممکن ذاتی است هیچکی از آنها نه ممتنع بالذات است نه واجب بالذات ومفهومات آنها را باعتبار مصداق ممتنع ذاتی گفتن قول بتناقض است منشاء آن غباوت وناقهمی است قال الکلودی الدنی قاعده دوم آنکه میان متلازمین که علاقه معیت ذاتی فیمابین وارند وانفکاک هیچ یکی از دیگری ممکن نباشد در وجوب وامکان تخالف نمی باشد اگر یکی واجب است دیگری هم واجب الوجود خواهد بود واگر یکی ممکن است دیگر ممکن باشد چنانچه فلاسفه در مقام نفی معیت فلک حاوی برای فلک محوی میگویند ان عدم المحوی وتحقق الخلاء وخل الحاوی متلازمان لان اعتبار احدهما یوجب اعتبار الآخر عقلا بحیث لایمکن انفکاکه کما لایمکن الانفکاک بین وجودی المحوی وعدم الخلاء داخل الحاوی والشیئان اللذان تحققت بینهما المعیة الذاتیة والعلاقة الطبیعة من الجانبین لا بمجرد المصاحبة الاتفاقیة فانهما لایتخالفان فی الوجوب والامکان لکن تخالفهما فی ذلک یوجب امکان انفکاک احدهما عن الآخر انتهی پس میگویم که مدعی معترض میگوید که اتصاف بنقایص ممتنع ذاتی است نه ممتنع لذات الواجب تعالی شانه پس سلب اتصاف بصفت نقصان مثلا جهل که نقیض اتصاف مذکور است واجب ذاتی خواهد بود بحکم المقدمة الاولی وفیما بین سلب اتصاف بجهل مثلا واتصاف بعلم تلازم است کما ذکرنا پس چون سلب اتصاف بصفت جهل واجب ذاتی گشت اتصاف بصفت علم هم واجب ذاتی خواهد بود بحکم المقدمة الثانیة وهذا خلف زیرا که صفات کمالیه حضرت واجب الوجود تعالی شانه بر تقدیر زیادت چنانکه مذهب متکلمین است فی انفسها ممکنات بالذات اند کما یجیٔ من شرح العقاید النسفی مع حاشیه اتصاف بدان بطریق اولی ممکن بالذات خواهد بود نه واجب ذاتی کما زعم اری واجب لذات الباری تعالی است چنانچه اتصاف بصفت نقص ممتنع لذات الواجب است اقول چون

سابق مبرہن شد کہ در میان اتصاف بصفات کمالیہ و عدم اتصاف بصفات نقص معیۃ ذاتیہ نیست
این کلام از قبیل ہذیان است کشف این حمایت و حتک این غوایت در رد قول او بازمی گویم
مخفی نماند مفصلا گذشت حاجت اعادہ آن نیست قال الرہدون الرہدون اگر گویند
مراد از ممتنع ذاتی اتصاف جزئی شخصی است کہ آن ممتنع ذاتی است و اتصاف کلی کہ نوع آنست
آن ممکن بالذات چہ امکان ذاتی کلی با امتناع ذاتی شخصی منافات ندارد چنانکہ انسان کلی
ممکن بالذات است و زید ناحق ممتنع ذاتی است جوابش اینکہ اتصاف بنقایص ہم مفہوم کلیست
و بر تقدیر آنکہ مراد از اتصافات جزئیہ بنقایص است سلوب این اتصافات بنقایص واجب ذاتی
خواہد بود بحکم التناقض کما مر و اتصافات بکمالات کہ مستلزم آنہاست واجب ذاتی خواہد بود بحکم
التلازم کما ذکرنا و این باطل است چہ سلوب اتصافات بنقایص اتصافات بکمالات خلاصہ حیث
وجوب ذاتی نمیدارند بعلت بودن آنہا معانی نسبیہ محتاج بطرفین و قطع نظر از حدیث تلازم چنانکہ
اتصاف بنقایص ممتنع است در ذات واجب تعالی شانہ ہمچنین اتصاف بکمالات ضروریست
در ذات واجب تعالی شانہ پس اول را ممتنع بالذات گفتن و ثانی را واجب بالذات گفتن
تحکم بحت و ادعای صرف است پس واجب بالذات بودن ثانی دلیلی است بر ممتنع ذاتی
نبودن اول و نیز با وجود امکان ذاتی اتصاف بنقایص اثبات امتناع آن لاجل ذات او جل
تعالی بسبب ثبوت وجوب اتصاف بکمالات لذاتہ تعالی با امکان ذاتی بتوسط مقدمتین
مذکورتین بر اہل علم مخفی نیست پس ظاہر و ہویدا گشت کہ تحاشی از امکان ذاتی اتصاف
بنقایص و اعتقاد و امتناع بالذات در آن از راہ اعتساف ناشی از سوء استعداد وست
در علوم فلسفیہ و فساد اعتقاد است در اصول اسلامیہ اقول باسبق گفتہ ایم کہ این خبیہ
بلیہ انا فانا در حماقت می افزاید و سفاہت او از اقوالش حینا فحینا جلوہ بو قلمون می نماید
چہ او جائز داشتہ است اینکہ اتصاف جزئی شخصی ممتنع بالذات باشد و اتصاف کلی کہ
نوع آن است ممکن بالذات باشد و اینکہ امکان ذاتی کلی با امتناع ذاتی شخصی منافات ندارد

پس آن ضابطه که بتدقیق نظر پیش از این بر وی شد بیان کرده بود اگر صادق است تجویز امکان ذاتی کلی و امتناع ذاتی شخصی باطل است و اگر این تجویز صادق است آن ضابطه که بتدقیق نظر بر آورده بود باطل است و نیز تخصیص تجویز امکان ذاتی کلی و امتناع ذاتی فرد آن با فرد جزئی شخصی چنانکه از کلامش تراوش می کند وجهی ندارد چه اگر کلی ممکن را با قید عام که منافی طبیعت کلی باشد بگیرند آن فرد عام هم ممتنع ذاتی است چنانکه انسان ناهق فرد جزئی شخصی انسان نیست مگر فرد انسان است و ممتنع ذاتی است گو این قایل را مصداق آن توان گفت پس آنچه در جواب گفته است که اتصاف بنقایص مفهوم کلی است هذر و هذیان است زیرا که اتصاف بنقایص اگرچه مفهوم کلی است لیکن فرد مطلق اتصاف است پس بر تقدیر تجویز امتناع ذاتی فرد با وجود امکان ذاتی کلی جایز است که مطلق اتصاف ممکن ذاتی باشد و این فرد ممتنع ذاتی باشد این در جواب اشکال نمی تواند شد مگر در صورتیکه این معنی ثابت کرده شود که مخالف بودن فرد با کلی در امکان مخصوص بفرد شخصی جزئی است و دونه خرط القتاد و این بیچاره هیچ ثابت کردن نمی تواند تا باثبات این هذیان بر تقدیر تنزل هرگاه گفته که جمیع اتصافات جزئیه شخصیه بیک یک از نقایص بالیقین ممتنع ذاتی هست شد اتصاف بنقایص اگرچه مفهوم کلی است ممتنع ذاتی باشد پس قول باینکه اتصاف بنقایص کلی است بعد تسلیم امتناع ذاتی اتصافات جزئیه شخصیه لغو محض است و آنچه گفته است که بر تقدیر اینکه مراد اتصافات جزئیه بنقایص است الخ اگر مرادش از آن نیست که امتناع ذاتی اتصافات جزئیه بنقایص ضرورت سلوب آن اتصافات است باین معنی مسلم است چه امتناع ذاتی آن اتصافات عبارت از ضرورت سلوب آنها است و از آن وجوب ذاتی آن سلوب بمعنی واجب الوجود بودن آن سلوب لازم نمی آید زیرا که سلوب ذوات موجوده نیستند تا وجوب وجود آن ذوات لازم آید و مقابل امتناع ذاتی قسیم آن وجوب الوجود است نه وجوب العدم و وجوب العدم عین امتناع است و سلوب صلوح وجوب الوجود

ندارند وصلوح ضرورت و وجوب دارند وصلوح ضرورت و وجوب دیگر است وصلوح
وجوب الوجود دیگر صلوح وجوب الوجود یعنی آنکه ذات باشد متصور نیست وصلوح وجوب ذاتی
رانمی خواہد وسلب وعدم واجب می باشد وسلب وعدم ذات نیست واگر مرادش
از آن این است که امتناع ذاتی اتصاف بنقایص جزئیه مستلزم است واجب الوجود
بالذات بودن سلوب آن اتصاف را این ممنوع است چه امتناع ذاتی آن اتصافات
ضرورت و وجوب سلوب آن اتصافات را البته مستلزم است نه وجوب وجود سلوب
آن اتصافات را این کس ناکس سلب وعدم را ذات موجوده میداند وتخیل میکند که ہرگاہ حکم
سلب واجب شد واجب الوجود شد حال آنکه سلب محض انتفا است نه ذاتی است که
آن را انتفاعی نامند واگر بدانست او امتناع ذاتی ممتنع بالذات مستلزم بودن سلب
آن واجب الوجود بالذات است او را محذوریکه بر مدعی معترض لازم میکند گزیر ونجات نمیتواند
شد چه سلب انسانیت وحیوانیت وجسمیت وعرضیت وغیرہا از ذات حقه واجب الوجود
سبحانه که مصداق سوالب قائله اللّٰه لیس بانسان واللّٰه لیس بحیوان واللّٰه لیس بجسم واللّٰه لیس
بعرض الی غیر ذلک من السوالب اللامتناهیة الی حد است بدانست او یا واجب بالذات است
یا واجب بالذات نیست این قائل نمیتواند گفت که این سلوب بدانست او واجب بالذات اند
چه بدانست او سلوب صلاحیت وجوب ذاتی نمیدارند پس بدانست او این سلوب واجب بالذات
نیستند پس بودن او سبحانه انسان وحیوان وجسم وعرض وغیرہا من الامور الغیر المتناهیة ممکن
ذاتی شد واین کفر صریح است وعلاوه برین سوالب قائله اجتماع النقیضین لیس بانسان
ولیس بجسم ولیس بالم وغیرہا بدانست او صادق اند یا بدانست او کاذب اند اگر بدانست او
کاذب اند لامحاله بدانست او موجبات آن سوالب صادق باشند برین تقدیر حالش از حال
سوفسطائیه بدتر است واگر بدانست او صادق اند این سلوب بدانست او واجب بالذات
اند یا ممکن بالذات شق اول بدانست او باطل است چه بدانست او سلوب صلاحیت

وجوب ذاتی ندارند پس لا محالہ بدانست او شق ثانی متعین است پس بدانست او بودن
اجتماع النقیضین مثلا انسان وحیوان وجسم واکہ وسائر حقایق ممکن بالذات است واین ہم کفر و
شرک والحاد است وہم سوفسطائیت است وعلی ہذا القیاس سوالب قاطبۃ الا انسان لیس بلا انسان
ولیس بسواد ولیس ببیاض ولیس بفوقیۃ ولیس بتحتیۃ الی غیرہا من السوالب اللا متناہیۃ یا بدانست
این قائل صادق باشند یا کاذب علی الثانی بدانست او موجبات این سوالب صادق اند
فیکون ہذا القائل اسوء حالا من السوفسطائیۃ وعلی الاول این سلوب یا واجب بالذات باشند یا
ممکن بالذات شق اول بدانست او باطل است چہ بدانست او سلوب صلاحیت وجوب ذاتی
ندارند پس بدانست او شق اول متعین است پس بدانست او بودن انسان انسان وسواد
وبیاض وفوقیت وتحتیت وغیرہا من الامور الغیر المتناہیۃ ممکن بالذات است واین سوفسطائیت
والحاد وکفر است وانچہ گفتہ است کہ اتصاف بکمالات کہ لازم این سلوب است واجب ذاتی خواہد بود
بحکم التلازم ناشی از سوء فہم اوست ما سبق بیان کردیم کہ مصداق سلوب اتصاف بنقایص نفس
ذات حقہ واجبہ بالذات است ومصداق اتصاف بکمالات نزد عامۂ متکلمین کہ بزیادت صفات
کمالیہ قائل اند قیام آن صفات بذات حقہ باقتضائے ذات حقہ است واین مصداق ازان
مصداق متاخر است وفیما بین مصداقین معیۃ ذاتیہ نیست پس از وجوب آن وجوب این لازم
نمی آید وتلازمی کہ فیما بین مصداقین یعنی عدم تخلف انفکاکی است وحکم تلازمین ابعد تخلف انفکاکی
کہ میانہ آن ہر دو معیۃ ذاتیہ نباشد در وجوب وامکان متحد نیست چنانچہ در ذات حقہ وکمالات
کہ نزد عامۂ متکلمین معلول ذات حقہ بالایجاب اند وباوصف عدم تخلف از ذات حقہ واجبہ
ممکن ذاتی اند انچہ گفتہ است کہ سلوب اتصافات بنقایص واتصافات بکمالات صلاحیت
وجوب ذاتی نمیدارند بعلت بودن آنہا معانی نسبی محتاج بطرفین از غایت خباثت ناشی
است چہ واجب بالذات وضرورۃ ذاتی سلوب واقعیہ اند وسلوب واقعیہ معانی نسبی کہ
در ذہن محتاج بطرفین اند نیستند معانی سلوب کہ نسبی ومحتاج بطرفین اند از موجودات

ذهنی و ممکنات ذاتی اند و آن مفهومات ذهنیه حقیقة آن سلوب که مصداق قضایای سوالب مذکوره
بالاست نیستند چه صدق آن قضایا مرهون بذهن و تصور ذهن آن معانی سلبیه را و اطراف
آن را نیست و علی هذا القیاس مفهوم ذهنی اتصاف بکمالات مصداق واقعی صدق آن کمالات
نیست مثلا صدق قولنا الله سبحانه لیس بانسان منوط بتصور کردن ذهن سلب انسان از و سبحانه
نیست والا انسان نبودن او سبحانه موقوف بر ذهن و تصور آن باشد پس قبل ذهن و قبل تصور
ذهنی این سالبه کاذب و موجبه آن صادق باشد و التزام این کفر صریح است و علی هذا القیاس
صدق قولنا الله سبحانه قادر منوط بتصور کردن ذهن ثبوت قدرت با و سبحانه و معنی اتصاف او
سبحانه بقدرت نیست والا قبل ذهن و قبل تصور ذهنی این موجبه کاذب و سالبه آن صادق باشد
و التزام آن کفر و الحاد است این قایل کورکورانه بر مقالاتیکه مقتضی بکفر و الحاد اند اقدام می کند
و باکی ندارد و آنچه گفته است که قطع نظر از حدیث تلازم الخ دلیل است بر جهالت و بلادت
او زیرا که اتصاف او سبحانه بنقایص و قبایح و فواحش ممتنع ذاتی و سلب آن بالذات ضروری
است والا لازم آید که موجبات سوالب قایلة الله سبحانه لیس بحادث و لیس بجاهل و لیس
بعاجز و لیس بانسان و لیس بحیوان و لیس بجسم در مرتبه ذات احدیه صادق باشند العیاذ
بالله من اعتقاد ذلک و اتصاف بکمالات نزد عامه متکلمین ممکن ذاتی و مقتضای ذات حقه
او سبحانه است پس اول را ممتنع ذاتی گفتن و ثانی را واجب بالذات گفتن تحکم نیست عین عقیده
عامه متکلمین است قال فی شرح العقائد العضدیة الکذب نقص و النقص علیه تعالی محال فلا یکون
من الممکنات و لا یشمله القدرة کسائر وجوه النقص علیه کالجهل و العجز و نفی صفة الکلام و غیرها من الصفات
الکمالیة و قال بعد سطر و النقص علیه تعالی محال عقلا و قال فی المتن و لا یصح علیه الحرکة و الانتقال
و الجهل و الکذب قال الشارح لانها نقص و النقص علیه تعالی محال و آنچه گفته است و نیز با وجود
امکان ذاتی اتصاف بنقایص الی قوله توسط مقدمتین مذکورتین بر اهل علم مخفی نیست بذر و بنیان
است قوله ظاهر و هویدا گشت بلکه ظاهر و هویدا گشت که این نادان بی ایمان بزعم علوم فلسفیه

استعدادی و باصول اسلامیه اعتقادی ندارد و فهم مختصرات علوم عقلیه نکرده‌اند و او سبحانه را در مرتبه ذات احدیه از نقایص و قبایح و فواحش و اتحاد با ممکنات منزه نمیدانند قال الربدون الا عرن باقیماند درینجا یک خطای دیگر او در مقال که آن موجب ضلال او ست و ضلال بلکه وبال روحانی او ست پس ضلال و آن این است که او اعتقاد میکند که اگر اتصاف بنقایص را ممکن بالذات بگوییم امکان اتصاف او سبحانه بنقایص و قبایح لازم می آید العیاذ بالله تعالی اقول این وسوسه لزوم امکان اتصاف او سبحانه تعالی بنقایص بر تقدیر امکان ذاتی اتصاف بنقایص منشاء آن تفضیع حیثیات و تقویت اعتبارات است و اخذ حیثیت امکان ذاتی و مصداق آن بجای حیثیة امتناع لذات الواجب تعالی و مصداق آن و قد قالوا لبطل الحکمة لولا الاعتبارات زیرا که معنی نفی امتناع بالذات ازین اتصاف آنکه این اتصاف بنظر خصوصیت حاشیتین مذکورتین اگرچه ممتنع است ولیکن چون ملاحظه نفس ذات این اتصاف نمائیم و قطع نظر از خصوصیت حاشیتین مذکورتین کنیم پس اتصاف ممکن بالذات است و ممتنع نیست چه طرفین خاص نه ذات اتصاف است و نه ذاتیات آن و نه لوازم آن آنچه از لوازم آن است مطلق طرفین است بدون لحاظ خصوصیت اقول سابق گفته ایم که احمق بی ایمان انا فانا در جهالت و ضلالت ترقی می نماید و باقتضای جهل زبان خود بکلماتی که مقتضی بکفر و الحاد اند می الاید پیش ازین گذشت که سوالب قائل الله سبحانه لیس بجاهل و لیس بعاجز و لیس بکاذب و لیس بانسان و لیس بحیوان در مرتبه ذات احدیه صادق اند و اگر این سوالب در مرتبه ذات احدیه صادق نباشند موجبات آنها صادق باشند و التزام این کفر و الحاد است و این سلب ضروری و واجب بالذات است ممکن بالذات و واجب بالغیر نیست چه اگر واجب بالغیر باشد در مرتبه ذات احدیه صادق نباشد ضرورة تاخر المقتضی عن المقتضی و چون سلب در مرتبه ذات احدیه صادق نباشد لامحاله ایجاب آن صادق باشد و از همین جهت قول بامکان ذاتی این سلب مقتضی بالحاد است پس این قائل بلا این سلب را ممکن ذاتی می داند

منتهی الارب

منتهی الارب

یا ممتنع ذاتی اگر ممکن ذاتی میداند ورا اعتقاد امکان جاہل وعاجز وکاذب انسان وحیوان
بودن او سبحانہ تعالی لازم است وہذا کفر والحاد واگر ممتنع ذاتی میداند سعی او در اثبات امکان
آن رایگان رفت وممتنع ذاتی اتصاف واقعی است کہ در مرتبہ مصداق باشد نہ مفہوم ذہنی
آن مفہوم ذہنی آن از موجودات ذہنی است نہ ممتنع ذاتی ونہ ممتنع بالغیر چنانچہ مفہوم اجتماع
النقیضین ومفہوم شریک الباری وغیرہما از مفہومات ذہنی است ومصداق آنہا ممتنع
ذاتی است وسلب واقعی آن اتصاف کدام کدام کاذب نیست این قایل باقتضای نافہمی
از امتناع ذاتی اتصاف واجب سبحانہ بنقایص امتناع معنی مصداقی فہمیدہ ہرچہ در دہنش
می آمد ہرزہ می سراید وبا ہمہ دست وپا زدن از ورطہ شناعت برنمی آید چہ مراد از
ممتنع در قول او این اتصاف بنظر خصوصیت حاشیتین اگرچہ ممتنع است اگر ممتنع ذاتی است
ہمہ سعی او رایگان رفت وآخر کار او را از اعتراف بامتناع ذاتی این اتصاف گریز نشد
واگر مراد از آن ممتنع بالغیر است باین اتصاف بنظر خصوصیت حاشیتین ہم بدانست او ممکن
ذاتی شد پس او را از التزام امکان اتصاف او سبحانہ بنقایص وقبائح بنظر خصوصیت
حاشیتین ہم گریز نشد جہل مرکبش او را بالحاد رسانید واز عقیدہ ولا یصح علیہ الحرکۃ والانتقال
ولا الجہل ولا الکذب کہ در مختصرات کلامیہ ہم مصرح است برگردانید چہ معنی لا یصح لا یمکن است
وا جا امکان اتصاف او سبحانہ بجملہ نقایص وقبائح وفواحش قابل شد وبرای اثبات
امکان او بزعم خود در قرہا کرد قال البلیغ المبلغ اگر کسی گوید کہ چون مفہوم نسبتی باعتبار
اطلاق طرفین ممکن ومتحقق باشد وباعتبار خصوصیت آنہا ممتنع بنابرین لازم می آید کہ اجتماع
النقیضین وارتفاع النقیضین ممکن بالذات وممتنع بالغیر باشند زیرا کہ چون بجای
خصوصیت نقیضین کہ طرف نسبت اضافی است مطلق شیئین بگیریم کہ لازم ذاتی این
نسبت است واجتماع شیئین وارتفاع شیئین بگوییم ای اجتماع شیٔی باشیٔی وارتفاع
شیٔی باشیٔی افراد آنہا یعنی افراد اجتماع شیئین وارتفاع شیئین بسیار موجود اند باآنکہ

[illegible]

علی قاطبتہ آنہا را ممتنع بالذات میگویند جوابش اینکہ لزوم امتناع بالغیر وقتی است کہ
قید را خارج اعتبار کنیم چنانچہ از حقیقت حصہ و شخص واگر قید و تقیید ہر دو را داخل اعتبار کنیم
چنانچہ در تقوم افراد پس بر مجموع مرکب حکم بامتناع ذاتی صحیح خواہد بود نہ امتناع بالغیر
لدخول ذلک الغیر فی المحکوم علیہ وکونہ جزءا منہ واین وجہ در اضافت صفت نقصان بسوئے
حضرت واجب الوجود منزہ ومقدس از ہمہ نقایص یا در حکم کردن بر آن امتناع بالذات
مثلاً گویند عجز الواجب تعالیٰ عنہ ممتنع بالذات جاری نیست زیرا کہ این وجہ مستلزم جزئیہ
مضاف الیہ است از مرکب و حضرت واجب الوجود تعالیٰ وتقدس از کلیہ و جزئیہ و جمیع
نقایص منزہ است زیرا کہ اینہا از خواص ممکنات است پس بنا بر تصحیح حکم بالامتناع بالذات
واجب تعالےٰ تقدس را جزء محکوم علیہ مرکب قرار دادن باز حکم بر مجموع بامتناع بالذات
کردن کہ در آن مجموع واجب تعالیٰ نیز داخل باشد چنانچہ در اجتماع النقیضین وارتفاع
النقیضین محال لا یجترء علیہ مومن بل عاقل زیرا کہ تنزیہ از جمیع نقایص و تقدس از ہمہ معایب بدون
اعتبار جزئیہ حضرت واجب الوجود تعالیٰ شانہ حاصل است بدین وجہ کہ صفت نقصان
واتصاف بدان ہر دو را ممکن بالذات و ممتنع لذات حضرت واجب الوجود تعالیٰ وتقدس
قرار دہیم و گوییم کہ عجز الواجب تعالیٰ وتقدس عنہ ممتنع لذات الواجب تعالیٰ وتقدس وعجز غیرہ
ممکن لیس بممتنع لذات ذلک الغیر بل واقع کعجز زید وعمرو مثلاً اگر کسی گوید کہ مضاف الیہ در
ترکیب اضافی کہ در غیر اضافت بیانی باشد از جزئیہ محکوم علیہ و ثبوت حکم بمعزل است
چنانکہ غلام زید کاتب صادق است گو زید مردہ باشد پس مانع از جراۃ مذکورہ چیست
جوابش آنکہ در امثال این تراکیب ترکیب اضافی راجع بترکیب توصیفی است و در
ترکیب توصیفی موصوف و صفت ہر دو مثبت لہ ومحکوم علیہ است فی الجملہ وہمین معنی
مانع از جرات مذکورہ است مثلاً اجتماع النقیضین راجع است بنقیضان مجتمعان
پس معنی اجتماع النقیضین ممتنع بالذات وارتفاع النقیضین المجتمعان ممتنع بالذات

والنقیضان ارتفعان ممتنع بالذات وعجز زید ممکن بالذات وجہل عمرو ممکن بالذات بمعنی زید العاجز ممکن بالذات والعمرو الجاہل ممکن بالذات علی اعتبار مضمون الجملہ یا باعتبار آنکہ مصدر بمعنی مشتق است واز قبیل اضافت صفت شی بموصوف چنانچہ حصول صورۃ الشی فی العقل بمعنی الصورۃ الحاصلۃ فی العقل پس معنی قیام زید وضرب زید زید قایم وزید ضارب خواہد بود ومعنی قیام زید کذا وضرب زید کذا زید القایم کذا وزید الضارب کذا لان الاخبار بعد العلم اوصاف کما ان الاوصاف قبل العلم اخبار پس ملاحظہ وجوہ مذکورہ با ایمان تنزیہ تقدیس حضرت واجب الوجود تعالی وتقدس مانع وعایق قوی از جرات مزبورہ تحقیق ہست واللہ تعالی اعلم واحکم اقول از بیہودہ گوئیہای این قایل درین مقام معلوم شد کہ غباوت او بہ نہایت ومحوست او باقصی الغایات رسیدہ است زیرا کہ ماسبق گفتہ ایم کہ ممتنع ذاتی مصداق اتصاف او سبحانہ بنقایص ہست ومصداق را اتصاف می نامند ومعنی مصدری اتصاف بنقایص کہ از مفہومات ذہنی است نہ ممتنع بالذات است ونہ ممتنع بالغیر زیرا کہ آن از موجودات ذہنی است وہمچنان معنی مصدری اجتماع النقیضین ممتنع نیست نہ بالذات ونہ بالغیر چہ آن از موجودات ذہنی است ممتنع بالذات مصداق اجتماع النقیضین ہست این احمق نافہم اتصاف او سبحانہ بنقایص را در کلام استاذنا المحقق بمعنی مصدری فہمیدہ بنظر اینکہ این مفہوم حصہ مطلق اتصاف بمعنی مصدری است ذاتی اثبات امکان ذاتی آن افتاد وبا وجود اینکہ خود ممتنع ذاتی بودن فرد آن نوع کہ ممکن ذاتی باشد تجویز می کند باقتضای بی ایمانی از قول بامکان ذاتی اتصاف او سبحانہ بنقایص وقبایح وفواحش باز نماند وہرگاہ کہ استشعار کرد کہ بنا بر معتقد او لازم می آید کہ اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین ممتنع بالذات نباشد زیرا کہ اجتماع النقیضین حصہ اجتماع است وارتفاع واجتماع وارتفاع شیئین مطلقا ممکن ذاتی اند پس لازم است کہ این ہر دو حصہ نزد او ممکن ذاتی باشند در جوابش سراسیمہ شدہ ارتکاب قولی کرد کہ ضحکہ صبیان شیر خوار وسخرہ عامیان بازار ودر انظار طلبہ از اہلیت مخاطبت در افتادہ رسوا

دخول شد و آن قول اوست جوابش اینکه اول قوله دخول ذلک الغیر فی المحکوم علیه کو نه جزءً امنه و این
عجب هذیانی است که از زبان این حیوان لایعقل بر آمده او را رسوا کرد بچند وجوه اول اینکه
اجتماع و ارتفاع معنی مصدری است پس افراد آن حصص خواهد بود چنانچه این قایل در اوایل
قول خود گفته است پس اعتبار دخول قید و تقیید در افراد معنی مصدری معنی ندارد دوم اینکه
مفهوم اجتماع النقیضین و ارتفاع النقیضین بر تقدیر اعتبار دخول قید و تقیید هم از موجودات
ذهنیه است ممتنع ذاتی نیست بلکه ممتنع بالغیر نیست پس حکم با متناع ذاتی آن برین تقدیر هم صحیح
نیست سیوم اینکه از قول او و اگر قید و تقیید هر دو را داخل اعتبار کنیم ظاهر آنست که دخول قید
و تقیید در آن باعتبار معتبر است و امتناع ذاتی اجتماع النقیضین مبنی است بر اعتبار دخول قید
و تقیید در آن که تابع اعتبار معتبر است پس امتناع ذاتی اجتماع النقیضین و ارتفاع النقیضین
برزعم این قایل تابع اعتبار معتبر است چهارم اینکه قید درین مرکب که آن را این قایل ممتنع
ذاتی قرار داده است نقیضان اند و تقیید آن اضافت است و هر دو نقیضین ممکن ذاتی اند
پس اضافت هم ممکن ذاتی است و نفس اجتماع و ارتفاع نیز ممکن ذاتی است پس منشاء
امتناع ذاتی نیست مگر خصوصیت اضافت اجتماع و ارتفاع بسوی نقیضین و این خصوصیت
در صورت بودن اجتماع النقیضین و ارتفاع النقیضین حصه اجتماع و ارتفاع نیز حاصل است
پس اعتبار دخول قید و تقیید را در امتناع ذاتی اجتماع النقیضین و ارتفاع النقیضین
دخلی متصور نیست پنجم اینکه این جاهل نادان مرکب را ممتنع ذاتی قرار داده است حال آنکه
قاعده مقرره است که کل مرکب ممکن والترکیب اساس الامکان چه مرکب محتاج اجزاء است
و احتیاج خاصه ممکن ذاتی است واجب بالذات و ممتنع بالذات را احتیاج نمی تواند بود
ششم اینکه فرق او درمیان حصه اجتماع النقیضین و ارتفاع النقیضین و درمیان فرد
اجتماع النقیضین و ارتفاع النقیضین باعتبار دخول قید و تقیید در آن و حکم او بامکان حصه
آن و امتناع ذاتی فرد آن ناشی از نهایت حماقت است چه مفهوم هر دو از موجودات ذهنی است

ومصداق ہر دو ممتنع ذاتی است ہفتم اینکه قول او پس بر مجموع مرکب حکم بامتناع ذاتی صحیح خواہد
بود نه امتناع بالغیر لدخول ذلک الغیر فی المحکوم علیه وکونه جزء منه زیرا که مدلول آن
این است که اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین اگر حصه اجتماع وارتفاع گرفته شود
ممتنع بالغیر است واگر فرد گرفته شود ممتنع بالذات است زیرا که آن غیر که بسبب آن امتناع
است جزء محکوم علیه شد واین کلام عند التامل معنی ندارد که آن غیر که در فرد جزئیت آن اعتبار
کرده میشود دو چیز است یکی تقیید و دوم قید و دخول تقیید که است باہو تقیید نه بما ہو قید
واگر تقیید بما ہو قید داخل اعتبار کرده شود در فرد اعتبار دخول دو قید لازم آید وتقیید بما ہو
تقیید لا بما ہو قید در حصه ہم دخول است چنانچه در مختصرات مصرح است پس آن غیر که از دخول
آن امتناع ذاتی مجموع مرکب لازم آمده است یا تقیید بما ہو تقیید است درانصورت اجتماع
النقیضین وارتفاع النقیضین اگر حصه اجتماع وارتفاع گرفته شوند ممتنع ذاتی خواہند بود
لدخول ذلک الغیر فیه یا قید است یعنی نقیضین وظاہر است که ہر دو نقیض ممکن است ودخول
ممکن مستلزم امتناع ذاتی مرکب نتواند شد پس ظاہر شد که مناط امتناع ذاتی اضافت اجتماع
وارتفاع سوی نقیضین یعنی قید وتقیید وتقیید در حصه ہم معتبر است پس حصه ہم ممتنع ذاتی خواہد بود
منشا این حماقات که ازین قائل سر زده غفلت اوست از آنکه ممتنع ذاتی مصادیق اتصاف
او سبحانه بنقایص ومصادیق اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین است نه معانی مصدری
آن خواه حصص گرفته شوند خواه افراد گرفته شوند این احمق نافہم باین غباوت خود را در مضایق
دقایق علیه انداخته خود را نزد اولی الافہام رسوا ساخته است واز قول او این متناہی فی البلادة
واین وجه در اضافت صفت نقصان الی قوله والله تعالی اعلم واحکم معلوم شد که مراتب بلادت
او متناہی لا یتقفی است اول باید دانست که ذات حقه واجب الوجود که در نفس الامر وخارج
متحقق است جزء ہیچ مرکب نیست نه مرکب است از اجزاء جزئیت او سبحانه از کدامین مرکب
ومرکب او سبحانه از کدامین جزء ممتنع ذاتی است وبر امتناع ذاتی آن دلایل قایم وترکیب

وجزئیت از جملهٔ نقایص اند وبودن او سبحانه مصداق نقایص ممتنع بالذات است واز
امتناع ذاتی جزئیت وترکیب او سبحانه یعنی ذات حقه موجوده واجبه در خارج لازم
نمی آید که متصور ذهنی آن جزو مرکب ذهنی نشود وچه ظاهر است که قضایای معقوله قائله الله
سبحانه موجود والله سبحانه قادر والله سبحانه علیم والله سبحانه حکیم والله سبحانه سمیع والله
سبحانه بصیر الی غیر ذلک صادق اند وآیات والله بکل شیئ علیم والله علی کل شیئ قدیر والله خالق
کل شیئ والله خلقکم وغیرها در قرآن مجید موجود واین قضایای معقوله مصدقه مذعنه مرکب اند
از محکوم علیه ومحکوم به ونسبت خبریه وباتفاق علمای عربیت ومتکلمین ومفسرین ومحدثین ازجمله
کلام اند وکلام مرکب تام را گویند ومرکب آن را گویند که جزء لفظ آن بر جزء معنی آن دلالت کند
وآن دلالت مقصود باشد ولفظ جلاله جزء لفظ این مرکبات است والبته بر جزء معانی این مرکبات
دال است پس انکار بودن معنی متصور ذهنی اسم جلاله جزء مرکبات ذهنیه از مومنی بلکه از هیچ عاقلی
متصور نیست والا این همه مرکبات محال بالذات باشند وقضایای معقوله واخبار صادقه نباشند
وتصدیق بآن متعلق نشود والتزام لازم کفر صریح والحاد قبیح است واز ترکیب این مرکبات ذهنی
از معنی متصور ذهنی اسم جلاله لازم نمی آید که ذات حقه متحققه فی الخارج جزء کدامین مرکب شود وظاهر
است که حصه معانی مصدری وفرد آن یعنی آنکه در آن اعتبار دخول قید وتقیید نموده شود چنانکه این
قایل در اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین ارتکاب اعتبار دخول قید وتقیید نموده است
از مفهومات ذهنیه است واجزای فرد معنی مذکور معانی ذهنیه اند نه موجودات خارجیه پس اگر
معانی مصدریه را که مضاف سوی معنی متصور ذهنی اسم جلاله یا دیگر اسمای حسنی باز ان فرد لازم خواهد آمد
وآن محذور نیست نه جزئیت ذات حقه موجوده متحققه فی الخارج این احمق پلید که این قدر نتوانست
فهمید البته مخاطبت ندارد وظاهر است که مضاف الیه در ترکیب اضافی عجز الواجب تعالی
عن مفهوم متصور ذهنی واجب است موجودات خارجیه از هیچ ترکیب مرکبات ذهنیه اجزا
نیستند وحضرت واجب الوجود یعنی ذات حقه مقدسه متحققه فی الخارج از کلیت وجزئیت

وجمیع نقایص منزه است ومعانی متصوره ذهنی اسمای حسنی اجزای ترکیب مرکبات ذهنی
همچو قضایای معقوله مذکوره بالا بلاشبه ممتنع اند والا آن قضایا منعقد نشوند وتصدیق بآن
متعلق نشود وشاید این بی ایمان تصدیق بآن قضایای معقوله ندارد وبا این همه این بی عقل را
بنابر اقوال او واز اعتبار جزئیت واجب الوجود از فرد بعض معانی مصدریه گریز نیست چه
عدم الواجب سبحانه وامکان الواجب سبحانه نزد او یا ممتنع بالذات است یا ممکن ذاتی و
ممتنع بالغیر علی الثانی او را دعوی ایمان نشاید کردن وعلی الاول عدم وامکان هردو مصدر
اند وعدم الواجب سبحانه اگر هردو حصه این دو مصدر اند این هردو حصه ممکن ذاتی نزد او براین
تقدیر ممکن ذاتی اند زیرا که این هردو مصدر ممکن ذاتی اند واگر آن هردو نزد او فرد این دو مصدر
اند باعتبار جزئیت واجب سبحانه ازین هردو فرد بر او لازم است پس او را از محذوریکه در فردیت
عجز الواجب سبحانه اندیشه است چاره وگریزی نیست وقول او زیرا که تنزیه از جمیع نقایص
الی قوله کعجز زید وعمرو مثلا بیهوده گوئی وبی ایمانی او است زیرا که امکان نقصان ومعیب بودن
او سبحانه التزام می کند ودعوی تنزیه او سبحانه از جمیع نقایص وتقدیس او از همه معایب با وجود
اینکه امکان نقایص ومعایب نیز از نقایص ومعایب است دعوی زبانی است ولیس معهذا
او را بنابر اوهامیکه ایمان وعقل او را بربوده اند از انکار تنزیه او سبحانه از نقایص ومعایب گریز نیست
زیرا که ترکیب او سبحانه بذات او یا ممتنع ذاتی است یا ممکن ذاتی وممتنع بالغیر شق اول نزد
او باطل است زیرا که ترکیب مصدر است وترکب او سبحانه یا حصه این مصدر است یا فرد آن
اگر حصه این مصدر است نزد او ممکن ذاتی است واگر فرد آن است جزئیت او سبحانه ازین فرد
نزد او لازم می آید واین نزد او محذور است پس ترکیب او سبحانه نزد این قایل لامحاله ممکن ذاتی
ممتنع بالغیر است وعلاوه بر این ترکیب نیز از جمله نقایص وخواص ممکنات است ودر اعتقاد
این قایل اتصاف او سبحانه بنقایص وخواص ممکنات ممکن بالذات وممتنع بالغیر است پس
ترکیب او سبحانه بذات این قایل لامحاله ممکن بالذات وممتنع بالغیر وممتنع لذات الواجب

سبحانه است وهیچ عاقل را امکان ترکب او سبحانه وامتناع آن بالغیر یعنی لذات الواجب
سبحانه جسارت نمی تواند کرد چه اگر ترکب او سبحانه ممکن ذاتی ممتنع بالغیر باشد ذات او سبحانه علت
عدم ترکب ذات او سبحانه باشد وتقدم علت بر معلول ضروری است پس ذات او سبحانه در مرتبه
متقدمه یا مرکب است یا مرکب نیست اگر مرکب است تنزیه او سبحانه از ترکب معنی ندارد واگر مرکب
نیست عدم ترکب او معلول ذات او نشد والا از ذات حقه متاخر می بود پس هیچ مومن را
از اعتقاد اینکه سلب اتصاف او سبحانه بترکب وبسائر خواص ممکنات وسلب اتحاد او سبحانه
بجمیع ممکنات جواهر باشند یا اعراض ذوات باشند یا اوصاف ضروری بالذات است
وضرورت این سلب امتناع ذاتی مسلوب است گزیر نیست وکسیکه ازین انکار دارد
او را گزیر نیست از بودن او سبحانه در مرتبه ذات حقه مرکب وجزء وانسان وحیوان
ونبات وغیرها من الامور الغیر المتناهیة اگر سوالب قایله الله سبحانه لیس بحیوان ولیس بانسان
ولیس بحجر ولیس بمرکب ولیس بجزء الی غیر ذلک مما لا یتناهی در مرتبه ذات حقه صادق اند
این سلوب ضروری ذاتی خواهند بود وایجابات آنها ممتنع ذاتی واگر این سلوب در مرتبه ذات
حقه صادق نیستند لامحاله ایجابات آنها صادق باشند ضرورة استحالة ارتفاع النقیضین
معلوم نیست که این قایل سوالب را صادق میداند یا موجبات را که اگر سوالب را صادق میداند
بر او واجب است که ازین بیهوده گوئیها توبه نصوح کند واگر ایجابات را صادق میداند حاشا
از حال ملاحده وسوفسطائیه بدتر گشت ونیز بنا بر اقوالش لازم می آید که نزد او شریک الباری
ممکن ذاتی وممتنع بالغیر باشد زیرا که مفهوم شریک مفهوم مشتق است پس شریک الباری
اگر حصه آن است پس بدانست این قایل ضرور است که این حصه ممکن ذاتی باشد واگر فرد آن
است بدانست او لازم می آید که باری جزء آن باشد وآن نزد این قایل محذور است پس
این قایل را از قول بامکان شریک الباری گزیر نیست وعلی هذا القیاس توالد متعدد است
اگر او را مضاف سوی او سبحانه نموده شود پس توالد مضاف یا حصه است پس حسب اعتقاد وی

این قایل ممکن حقیقی یا فرد است پس مضاف الیه جزء آن است و این بداهت است این قایل مخذول در
است فهم شناعات که برین قایل لازم آمد و بال سوء فهم اوست او نمیداند که مصداق
اتصاف او سبحانه بنقایص ممتنع ذاتی است نه این مفهوم مصدری و نفهمید که مفهوم اجتماع النقیضین
وارتفاع النقیضین نه فرد ممتنع باشد یا فرد ممتنع ذاتی نیست ممتنع ذاتی مصداق آنست که نه حصه است
و نه فرد و همچنان مفهوم عدم الواجب و امکان واجب و شریک الباری ممتنع ذاتی نیست ممتنع مصداق
آنها است این قایل باقتضای حماقت و بی ایمانی برای اثبات امکان اتصاف او سبحانه بقبایح
ونقایص و خسایس تعالی الله عما یقول الظالمون قاعده برآورد و عقل و ایمان او را برباد داد
و این وبال اتباع و جاجله شیاطین است اعاذنا الله من ذلک اما سوال مصدر بقوله اگر
کسی گوید لیکن قول پس مانع از جراة مذکوره چیست دلالت می کند بر غایت بیگانگی او از فهم چه
مدعای این قایل این است که اجتماع النقیضین و ارتفاع النقیضین که ممتنع ذاتی است
فرد اجتماع و ارتفاع است که در آن قید و تقیید داخل است نه حصه آن و این معنی در اتصاف
نقایص جاری او سبحانه نمی تواند شد چه اعتبار دخول قید و تقیید در آن مستلزم جزئیت او سبحانه
است بر این مدعا این سوال متوجه نیست که در ترکیب اضافی مضاف الیه جزء نمی باشد چه جزء بودن
مضاف الیه در صورتی است که مرکب اضافی را فرد اعتبار نکنند و اگر فرد اعتبار کنند از اعتبار
دخول مضاف الیه در آن مرکب ناگزیر است و مرده بودن زید مانع اعتبار دخول زید در تصور
ذهنی در مرکب اعتباری غلام زید که آن را فرد اعتبار کنند نمی تواند و این قایل خیال کرده است
که جزئیت زید موجوده فی الخارج جزء این مرکب اضافی ذهنی است قول این قایل بدان ماند که کسے
بگوید که آدم علیه السلام ابو البشر تصنیفی نمی تواند بود چه آدم علیه السلام مرده است چگونه جزء این تصنیف
تواند شد قول بودن مضاف الیه بمنزل از جزئیت در صورتی است که فردیت اعتبار نکنند
و اگر فرد اعتبار کنند از قول بجزئیت مضاف الیه ناگزیر است و آنچه در جواب این سوال
گفته است مضحکه اطفال است چه مفهوم ترکیب اضافی مغایر مفهوم ترکیب توصیفی است

مفهوم مرکب اضافی خالی از کیفیات تقیدی بوا ثمی تواند بود و معنی عجز زید ممکن بالذات مغایر معنی
زید ابیض ممکن است و جهل عمرو ممکن مغایر عمرو الجاهل ممکن است از جامع ترکیب اضافی سوی ترکیب
توصیفی چیزی ندارد این قایل و ترکیب شریک الباری ممتنع بالذات مرکب اضافی را چگونه راجع بمرکب
توصیفی تواند کرد حکم امتناع ذاتی بر شریک است نه بر باری و در نحو عدم الواجب ممتنع بالذات حکم امتناع
ذاتی بر عدم است نه بر واجب و مفهوم نقیضان مجتمعان و مفهوم نقیضان مرتفعان که از موجودات ذهنی است
ممتنع ذاتی نیست چنانکه مفهوم اجتماع النقیضین و مفهوم ارتفاع النقیضین ممتنع ذاتی نیست ممتنع ذاتی مصداق
است این قایل از این غافل بود هرچه در ذهنش می آید بیهوده می سراید و معنی قیام زید و ضرب زید زید
قایم و زید ضارب نیست قیام زید و ضرب زید مرکب ناقص است زید قایم و زید ضارب مرکب
تام است و آن را صلوح تعلق تصدیق نیست و این صالح تعلق تصدیق است و هرچند تخمین
تاویل که مجاز است جاری نمی تواند شد مثلا قیام زید من مقولة الوضع و ضرب زید من مقولة
الفعل و جمله لان الاخبار بعد العلم بها الاوصاف قبل العلم اخبار که گوشزد قایل محدث است
و قایل بفهم معنی آن آن را بمحل در اینجا آورده است سودی ندارد چه الان لازم نمی آید که مفهوم
مرکب اضافی و مرکب توصیفی یک است قال الرفیع الخلیع باز رجوع باصل می نمایم
و می گوییم که در اتصاف بنقایص مذکوره چون حیثیت امکان باشد و مصداق یکی غیر مصداق
دیگری زیرا که حیثیت امتناع وجود باعتبار خصوصیت طرفین است و حیثیت امکان ذاتی نفی
این باعتبار خصوصیت طرفین است پس در قول او بلزوم امکان اتصاف او تعالی بنقایص
بر تقدیر قول بامکان ذاتی اتصاف مذکوره باوجود تغییر حیثیات اعتبار وجود و عدم
شیء واحد است معا در علیت وجود و حکم واحد که آن تجویز اتصاف حقتعالی است بنقایص
تعالی الله عنه علوا کبیرا پس باطل محض است و غلط صرف خواهد بود و تصحیح آنکه در این قول ال
الاطلقس حار و بارد و رطب و یابس والعدد زوج و فرد والکلمه اسم و فعل و حرف مثلا
اتصاف اطلقس بحرارة و برودت و رطوبت و یبوست و اتصاف عدد بزوجیت و فردیت

واتصاف کلمه باسمیت وفعلیت وحرفیت ممکن بالذات است لکون کل واحد من المحمولات عرضا مفارقا للموضوع وچون موضوع خاص بجای موضوع عام بگیریم وبگوئیم النار بارد ورطب والاربعة فرد وضرب یضرب حرف اتصاف موضوع بمحمول ممتنع خواهد بود ولیکن این امتناع بسبب خصوصیت موضوع است زیرا که چون صورت نوعیه نار مقتضی حرارت ویبوست است وبرودت ورطوبت ضد آنها است اربعه مقتضی انقسام است بمتساویین وفردیت مقابل آن وفعل معنی آن مستقل بالمفهومیة است وحرف غیر مستقل پس برین وجوه اتصافات مذکوره ممتنع بالغیر شدند پس نمیرسد کسی را که بگوید اگر اتصاف آتش ببرودت ورطوبت وعدد بفردیت وکلمه بحرفیت ممکن ذاتی باشد لازم می آید امکان برودت ورطوبت در نار وفردیت در اربعه وحرفیت در ضرب یضرب وقس علی ذلک امتناع اتصاف حضرت واجب الوجود تعالی شانه بالنقایص **اقول** این کره خاسره وخسران این قایل افزوده که رجوع بحماقت اولین کرده در حماقت ترقی نموده ما سابق بیان کرده ایم که ممتنع ذاتی مصداق قضایای قایله الله سبحانه عاجز الله سبحانه جاهل الله سبحانه انسان الله سبحانه نبات الله سبحانه حجر الله سبحانه شجر الی غیر ذلک است ومصداق این قضایا سلب بسیط است وآن سلب بسیط ضروری بالذات وضرورت ذاتی این سلب امتناع ذاتی مسلوب است این احمق مفهوم اتصاف واجب الوجود سبحانه بنقایص را ممتنع ذاتی در قول استاذی المحقق فهمیده درپے اثبات امکان آن باقتضای بی ایمانی وفساد عقل ودین خود را برباد داد پس حاصل قول استاذی المحقق این است که مصداق این سوالب ضروری است وضرورت ذاتی آن امتناع ذاتی مصداق موجبات است این بی عقل از اتصاف معنی مصدری فهمیده در در طلب ضلالات وجهالات غوطه ها خورده ومحذور ظاهر است که اگر مصداق این سوالب ضروری نیست ایجابات آن ممکن ذاتی خواهند بود پس در صورت نفی ضرورت سلوب اورا قول بامکان ذاتی موجبات ضروری است این قایل ازین غافل بوده اتصاف را بمعنی مصدری محمول نموده این اتصاف را ممتنع بالغیر وممکن بالذات قرار داده

بدانست خود از لزوم شناعت اتصاف او سبحانه رهائش بدین بیان کج مج بیهوده هرچه بود پیش
می آید می گوید دلالت همین مناص چه بر تقدیر تنزل بر فهم او می گوئیم که او اعتراف میکند با امتناع اتصاف
او سبحانه بنقایص باعتبار خصوصیت طرفین پس مراد او از امتناع اتصاف او سبحانه بنقایص باعتبار
خصوصیت طرفین اگر امتناع ذاتی است مدعای معترض که دعوی امتناع ذاتی اتصاف او سبحانه
بنقایص نموده است حاصل شد وسعی این قایل در اثبات امکان ذاتی آن رایگان رفت
واگر امتناع بالغیر است اعتراف ببودن این اتصاف باعتبار خصوصیت طرفین ممتنع بالغیر
اعتراف است ببودن این اتصاف باعتبار خصوصیت طرفین ممکن ذاتی چه ممتنع بالغیر را ممکن ذاتی بودن
ناگزیر است این اتصاف باعتبار خصوصیت طرفین از امکان ذاتی بر نتواند آمد پس قول او در
حیثیت امکان ذاتی نفی این اعتبار خصوصیت طرفین است محض بے معنی است و بر این تقدیر این اتصاف
باعتبار خصوصیت طرفین هم ممکن ذاتی است این نافهم از لفظ بلفظ تفضیح حیثیات تفضیح عمرو عقل خود
نموده است و قوله تعالی الله عنه علوا کبیرا با وجود تجویز امکان ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص
از باب نفاق است پس همه بیهوده گوئی او و باطل محض غلط صرف است و قول او توضیحش
الی آخره برای تفضیحش کافیست چه الاسطقس حار و بارد و رطب و یابس تقسیم اسطقس است
بسوی انواع اربعه آن و اتصاف آن ببرودت و رطوبت بالطبع در ضمن یک نوع مثلا آب ممکن
است و در ضمن نوع دیگر مثلا نار ممکن نیست بلکه ممتنع بالذات است چه اسطقس که بالذات بارد
و رطب است آب است و اتحاد آب و نار که حقیقتان متبائینان اند ممتنع بالذات است
و اتصاف عدد بزوجیت در ضمن بعض انواع آن همچو اربعه ممکن است و در ضمن بعض انواع
دیگران همچو ثلثه ممتنع بالذات است و اتصاف کلمه بحرفیت در ضمن یک نوع آنکه حرف است
ممکن است و اتصاف آن بحرفیت در ضمن نوع دیگر همچو اسم و فعل ممتنع است همچنین مطلق اتصاف
در ضمن اتصاف زید بعجز و جهل ممکن ذاتی است و در ضمن اتصاف او سبحانه بنقایص ممتنع بالذات
این تنظیر او بنای بیهوده گوئیهای بر کند و توضیحش تفضیحش انجامید و خود این قایل سابق معترف

است بانکه امتناع ذاتی نزد منافی امکان ذاتی کلی نیست بازا ماوا انکار فرض بازا امتناع ذاتی
او سبحانه بنقایص با وجود امکان مطلق اتصاف و تشبیث او باین بیهوده گو میا باقتضای جهالت
و ضلالت است قال الرید ان الکو وان باز میگویم که امتناع را باز امکان ذاتی اتصاف
مذکور نمودن یعنی اتصاف بنقایص و با امتناع ذاتی آن اتصاف قایل شدن و اعتقاد و بدان
نمودن قایل معتقدان را باشتراک بدتر از اشراک مجوس میکشد زیرا که اتصاف حضرت واجب الوجود
جلشانه بصفات کمالی واجب لذات حضرت واجب الوجود است تعالی شانه فاما چون نظر
بذات این صفات نمایم پس این صفات و اتصافات بدان همه ممکن بالذات است چنانکه
متکلمین محققین بدان تصریح فرموده اند و عنقریب پیش می آید انشاء الله تعالی و ممکن بالذات
معدوم چنانکه ممکن الوجود است لهذا در مقام اتصاف بنقایص مانع معترض از امکان ذاتی
اتصاف مذکور گریز کرده با امتناع ذاتی آن قایل گشت همچنین ممکن بالذات موجود ممکن العدم
و ممکن الزوال است نظر با امکان ذاتی خود پس بنا بر انکار از امکان ذاتی با اتصاف بنقایص
قول بوجوب ذاتی اتصاف بصفات کمالی حضرت واجب الوجود جل و علی بر معترض لازم آید
زیرا که بر احتمال قول با امکان ذاتی آن امکان زوال صفات کمالی از حضرت واجب الوجود
تقدس نزد معترض لازم خواهد آمد چنانکه در اتصاف بنقایص بر قول امکان ذاتی آن وجود نقایص
در حضرت واجب الوجود جل و علی لازم میگوید و چنانکه در اینجا امتناع بالغیر در رفع امکان وجود نقایص
در حضرت واجب تعالی کافی ندانسته در صفات کمالی هم بر وی لازم آمد که وجوب بالغیر در رفع
امکان زوال صفات کمال از حضرت واجب الوجود تعالی شانه نپسندد کافی ندانسته بوجوب
بالذات قایل شود و اعتقاد و بدان مستحکم کند و چون اتصاف با آنکه صلاحیت وجوب ذاتی
ندارد بجهت احتیاج آن بطرفین موافق اعتقاد معترض واجب بالذات گشت پس وجود صفات
کمالی که اشتاد اند بطریق اولی واجب بالذات خواهند بود موافق اعتقاد معترض لکونها
اقوی من الاتصافات و در نهایت صلاحیت وجوب ذاتی نیست لاحتیاجها الی الموصوف

الحق تعالی وتقدس پس بعقده واجب الوجود را اعتقادا و لازم آمده ہشت اتصافات وہشت
صفات و یکی ذات متقدس واجب الوجود تعالی شانه عن کل سوء وچون الوہیت لازم واجب
الوجود بالذات است پس بعقده اله ها ورا لازم آید ومجوس بدو آله قائل اند واین معنی معترض
را قول بعقده آله لازم آمد العیاذ باللہ وآنچه از بعض متقدمین منقول است کہ الواجب الوجود بالذات
هو اللہ تعالی وصفاته پس مادل است بآنکه واجبیة لذات اللہ تعالی وتقدس چنانچه خواهد
آمد ان شاء اللہ تعالی وآنچه لازم بر معنی معترض است آن وجوب ذاتی است بلا تاویل زیراکه
او در نقایص بر امتناع بالغیر یعنی امتناع لذات الواجب تعالی کفایت نمی کند وامتناع
ذاتی را التزام می نماید پس قول بوجوب ذاتی صفات کمالیه بروی لازم می آید کما مر بخلاف
بعض متقدمین مذکور که امتناع ذاتی در اتصاف بنقایص از و منقول گشته تا کلامش قابل
تاویل مذکور نیز شد اقول سابق گفته ایم مصداق حمل سلب بسیط سوالب کالیس اللہ سبحانه
لیس بانسان ولیس بکاتب ولیس متحرک ولیس بعاجز ولیس بجاہل الی غیر ذلک ضروری بالذات
است وضرورت ذاتی این سلوب امتناع ذاتی مسلوبات است وہر بے ایمان که سوالب بسیط
را در مرتبه ذات احدیه صادق نمی داند لا بد موجبات آن را که منافی آن با تحاد ذاتی او سبحانه ما صدق
غیر متناهیه بالاعلا ذات بالکلیه الحقایق است صادق میداند وسلوب بسیط نقایص وقبایح
صفات کمالیه وجودیه نیستند سلب کدام ذوات نیست که صلوح وجود داشته باشد ومصداق
صفات کمالیه نزد عامه متکلمین نفس ذات احدیه نیست بلکه مصداق آن قیام صفات زاید
بذات حقتعالی است وہیچکس از رسل تا نبی تو انگفت مصداق سلوب بسیط مذکور نفس
ذات احدیه نیست ونقیض اتصاف بالنقایص والقبایح والفواحش سلب اتصاف
بنقایص وقبایح وفواحش است نه اتصاف بصفات کمالیه این احمق که باقتضای جہالت
وسفاہت انکار از امکان ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص وقبایح وفواحش را قول
بوجوب ذاتی اتصاف او سبحانه بصفات کمال گمان می کند اتصاف او سبحانه بصفات

کمال نقیض اتصاف او سبحانه بنقایص گمان می کند حالانکه چنین نیست صبیان ومجانین هم میدانند که نقیض اتصاف بنقایص سلب اتصاف بنقایص است ومصداق سلب اتصاف بنقایص ومصداق اتصاف بصفات کمال بر رای عامه متکلمین واحد نیست مصداق سلب اتصاف بنقایص نفس ذات احدیه است ومصداق اتصاف بصفات کمال قیام صفات بذات حقه است واین بدانست متکلمین ازان متاخر است وانچه گفته است که همچنین ممکن بالذات موجود ممکن العدم وممکن الزوال است از باب تلبیس است چه اگر مرادش این است که هر ممکن بالذات موجود بنظر نفس ذات خود ممکن العدم است گو بایجاب موجب بالذات واجب بالغیر باشد این قاعده مسلم است لیکن ازین امکان زوال صفات کمالیه او سبحانه از ذات حقه بر رای متکلمین لازم نمی آید چه بدانست متکلمین صفات کمالیه او سبحانه اگرچه ممکن بالذات اند مگر ذات او سبحانه علة موجبه آنصفات است وتخلف معلول از علت موجبه آن ممتنع بالذات است واگر مرادش این است که هر ممکن بالذات موجود در نفس الامر ممکن العدم وممکن الزوال است گو علة موجبه آن موجود باشد این کلیه ممنوع بلکه کاذب وغلط است ومنشاء قول معترض مذکور یعنی حضرت استاذی المحقق مدظله بامتناع ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص نه آن است که این قایل گمان کرده است بلکه منشاء آن این است که اگر اتصاف او سبحانه بنقایص ممکن باشد سلب اتصاف او بنقایص از مرتبه نفس ذات احدیه متاخر باشد پس در مرتبه ذات مرتبه سلب اتصاف او بنقایص متقدم است صدق ایجابات نقایص لازم می آید واین محذور بر تقدیر تاخر صفات کمالیه از نفس ذات حقه چنانچه رای عامه متکلمین است لازم نمی آید نهایت کار این است که بر رای متکلمین سلب صفات کمالیه در مرتبه ذات احدیه لازم می آمد وعامه متکلمین آن را التزام می کنند چنانچه استکمال او سبحانه بصفات زایده را التزام می نمایند این غبی احمق این فرق را ندانسته بر معترض لازم می کند که وجوب بالغیر را در رفع امکان زوال صفات از حضرت او سبحانه کافی نداند و بوجوب ذاتی صفات کمال قایل شود

حال آنکه برای امتناع زوال صفات کمال از حضرت او سبحانه است مدد و صفات کمالیه بالایجاب علی رای المتکلمین کافی است و برای سلب نقایص از مرتبه ذات احدیه امتناع اتصاف بنقایص بالغیر کافی نیست بلکه قول بانکه اتصاف او بنقایص ممتنع بالغیر است مستلزم قول باتصاف او سبحانه بنقایص چگونه لازم نمی آید پس انچه این احمق نافهم برین لزوم متفرع کرده است همه باطل شد آری این نادان بی ایمان راکه سلب اتصاف او سبحانه را بنقایص وقبایح وفواحش وسلب اتصاف او سبحانه را بحیوانیت وجمادیت وعرضیت معلول وتاخر از مرتبه ذات میداند قول بودن او سبحانه در مرتبه ذات احدیه عین ذوات ممکنه غیر متناهیه وعین خواص حوادث وخسایس ممکنه غیر متناهیه لازم می آید پس حال این قایل بدتر شد از مجوس وملاحده ودیگر کفره وفجره وسوفسطائیه العیاذ بالله من ذلک قال الرضیع الوضیع حالا بتلخیص محل مطلب پرداخته می گویم که صفات کمالیه حضرت واجب تعالے واجب لذات حضرت واجب الوجود است عز اسمه وتعالی شانه وفی نفسها ممکن بالذات کما مذکره انشاء الله وهمچنین اتصاف بانها پس اتصاف بنقایص ممتنع لذات حضرت واجب الوجود خواهد بود جل شانه وفی نفسه ممکن بالذات مثلا چون صفت علم وقدرت ممکن بالذات است وجود وعدم هردو ممکن خواهد بود وظاهر است چون وجود هردو لذات حضرت الموصوف جل شانه واجب گشت عدم هردو از ذات حضرت الموصوف تعالی شانه ممتنع خواهد بود وعدم هردو صفت مذکوره از ذات مقدس که از شان او علم وقدرت است یعنی جهل وعجز است کما هو الظاهر فثبت کونهما ممتنعین لذات حضرت الموصوف تعالی شانه والاتصاف بهما کذلک فتبین ان الاتصاف بالنقایص ممتنع لذات الواجب تعالی مع کونه فی نفسه ممکنا بالذات کما فی الصفات الکمالیة وجوب لذات الواجب جل شانه وذاتی مع کونها ممکنة بالذات فی نفسها نظیرش در عالم امکان ظلمت در اجسام کثیفه است ونور در شمس ظلمت ممکن بالذات است واتصاف آن اجسام کثیفه را واقع وچون باجرم شمس که اتصاف آن با ضوء ضروری است بنظر ذات شمس

ظلمت را مقابل کنیم و مقایسه نمایم ظلمت حقیقیه را مضمحل میابیم و حکم بامتناع آن میکنم ایا عاقلی تجویز
می کند که ذرهٔ آفتاب با وجود لزوم ذاتی ضوء را امکان تحقق ظلمت است بنظر امکان ذاتی ظلمت همچنین
چون نقایص را در مقابل حضرت واجب الوجود تعالی شانه که اتصاف او تعالی بصفات کمال
واجب لذاته تعالی است مقایسه کنیم جمله نقایص را مضمحل و معدوم بلکه ممتنع و مستحیل می یابیم لیکن این
امتناع و استحاله لذات حضرت واجب الوجود است تعالی شانه نه ذاتی آنها زیرا که بنظر ذوات خود ها
هم نقایص ممکن بالذات اند چه بر کلیها بلکه بعض افراد آنها موجود باشند حکم بامتناع ذاتی آنها خواند کرد
ممتنع ذاتی را هیچ فرد موجود نمی باشد **اقول** سابق گذشته است که صفات کمالیه واجب الوجود
سبحانه نزد عامه متکلمین بر ذات حقه زاید اند و مصداق عالمیت و قادریت و دیگر صفات کمالیه قیام
مبادی آن صفات بذات حقه است و آن صفات مستند الی الذات اند و تأخر معلول از ذات
علت و تأخر صفت از ذات موصوف ضروری است و مصداق سلب جمیع ذوات ممکنه و خواص
آنها و خصایص آنها و خسایس و قبایح و نقایص نفس ذات حقه است نه مرتبه متأخره از ذات
والا صدق موجبات آنها در مرتبه ذات حقه لازم آید ضرورة استحاله ارتفاع النقیضین واللازم
صریح البطلان و امکان صفات کمالیه تساوی وجود و عدم آنها بالنظر الی انفسها است و عدم
بسیط اتصاف بآن صفات کمالیه اتصاف بنقایص نیست تا از امکان اتصاف بصفات
کمالیه امکان اتصاف بنقایص لازم آید پس اتصاف بصفات کمالیه نزد عامه متکلمین واجب
لذات الواجب سبحانه و متأخر از مرتبه ذات حقه است و سلب اتصاف بنقایص معلول
ذات حقه نیست بلکه ضروری بالذات است پس از وجوب صفات کمالیه لذات الواجب
امتناع اتصاف بنقایص لذات الواجب سبحانه لازم نمی آید و چون صفت علم و قدرت او
تعالی نزد عامه متکلمین ممکن بالذات است وجود و عدم این هر دو صفت ممکن است و وجود
این هر دو نزد ایشان لذات الواجب سبحانه واجب و عدم آنها لذات الواجب سبحانه ممتنع است
و عدم بسیط صفت علم عبارت از جهل نیست بلکه جهل عبارت از عدم ملکه علم است و عدم ملکه

عبارت است از عدم صفتی از محل قابل که قوت استعدادیه اتصاف بآن صفت داشته باشد
بلی قوت استعدادیه عدم ملکه نمی تواند شد و مراد از ما من شانه جائیکه میگویند که عدم ملکه عدم صفتی
است عما من شانه ذلک الصفة محل قابل است که قوت استعدادیه اتصاف آن صفت داشته
باشد قال فی المواقف فی تقسیم المتقابلین اما ان لایکون احدهما سلبا للآخر او یکون ثم قال والثانی
ان اعتبر فیها نسبتهما الی قابل للامر الوجودی فعدم وملکة وقبول عبارت از قوت استعدادی است
وقال الابهری فی شرح المواقف بعد ذکر التضایف والتضاد من اقسام التقابل الثالث تقابل العدم
والملکة وهو ینقسم الی حقیقی ومشهوری لانه ان اعتبر ارتفاع الامر الوجودی عن المادة المتهیئة لقبوله بحسب
الشخص فی هذا الوقت فهو المشهوری کالالتحاء والکوسجیة فانها لیست عدم الالتحاء مطلقا بل عدمه
عما من شانه الالتحاء فی ذلک الوقت حتی ان الامرد لا یقال له کوسج وکالبصر والعمی فان العمی لیس عدم البصر
مطلقا بل عدمه عما من شانه البصر فی ذلک الوقت فان الجرو الذی لم ینفتح تمام البصر لا یقال له اعمی و
ان لم یعتبر لذلک فحقیقی بل اعتبر قبول المادة له اما بحسب جنسه القریب کالعمی للعقرب والبعید کالسکون
ای عدم الحرکة للجبل لانه یقال له ساکن ای عدیم الحرکة لانه یقبلها بحسب جنسه البعید الی آخر ما قال این کلام
نص است بر آنکه مراد از ما من شانه ماده قابله است و چون ذات حقه سبحانه از ماده و قوت استعدادی
منزه است و بودن او سبحانه مادی ممتنع ذاتی است و سلب قوت استعدادی از وی سبحانه ضروری
بالذات است اتصاف او سبحانه بجهل ممکن ذاتی نیست جهل عبارت است از عدم علم از محلیکه قوت
استعدادی علم داشته باشد و آن معنی در ذات حقه ممکن نیست چنانچه ملا علی قاری در شرح
فقه اکبر نقل کرده وعندنا ان کل ما وصف به لا یجوز ان یوصف بضده و بناء علی هذا ابهری
در شرح مواقف در اول مقصد ثالث نوع ثانی کیفیات نفسانیه گفته است العلم الحادث
یقابله الجهل پس ظاهر شد که از امکان ذاتی علم او سبحانه برای عامه متکلمین با مکان اتصاف
او سبحانه وتعالی عما یقول الظالمون بجهل لازم نمی آید و معلوم شد که منشاء قول این
جاهل جهل او از معنی جهل است واگر معنی جهل آن باشد که این جاهل فهمیده است لازم

می آید که او سبحانه در مرتبه ذات حقه نزد عامه متکلمین جاهل باشد العیاذ بالله چه هرگاه که صفت علم
معلول او سبحانه نزد عامه متکلمین است این صفت معلوله در مرتبه ذات حقه که موصوف و علت
آنست معدوم و مسلوب نزد عامه متکلمین خواهد بود ضرورة تاخر الصفة عن الموصوف و تاخر المعلول
عن العلة و عدم این صفت از ذات حقه بدانست این جاهل جهل است پس لازم است که عامه
متکلمین قایل باشند بجاهل بودن او سبحانه در مرتبه ذات حقه العیاذ بالله من ذلک اما
عجز پس آن نزد اشاعره صفت وجودی است مضاد قدرت فی شرح المواقف المقصد الثانی
العجز عرض موجود مضاد للقدرة باتفاق من الاشاعرة و جمهور المعتزلة و قال الابهری فی شرح المواقف
اتفقت الاشاعرة و کل من اثبت الاعراض علی ان العجز عرض ثابت مضاد للقدرة این جاهل
بسبب عجز خود از ادراک حقایق تفسیر آن بعدم القدرة عما من شانه القدرة نفهمیده عجز را بعینه
عدم القدرة فهمیده و امکان عدم قدرت او سبحانه را بر مذهب عامه متکلمین امکان عجز او سبحانه
قرار داده بر قول بامکان اتصاف او سبحانه بعجز اقدام نموده العیاذ بالله من سوء الفهم و چون
سمیع و بصیر از صفات کمالیه و این هر دو صفت برای عامه متکلمین ممکن ذاتی است و عدم آن
از ذات حقه نیز ممکن است و عمی و صمم و بکم عبارت از عدم البصر عما من شانه البصر است و عدم
السمع عما من شانه السمع است از عدم ملکه کلام عما من شانه ملکة الکلام است پس اعمی و اصم و ابکم
بودن او سبحانه در اعتقاد این بی ایمان ممکن است بلکه در اعتقادش اعمی و اصم و ابکم بودن او
سبحانه در مرتبه ذات حقه ضروری است نعوذ بالله من الالحاد و فساد الاعتقاد و چون موت بر
مذهبی عدم ملکه حیات است و حیوة نزد عامه متکلمین صفت زایده بر ذات حقه و ممکن بالذات است
امکان عدم حیات او سبحانه برای متکلمین در اعتقاد این قایل امکان موت او سبحانه خواهد بود
بلکه در اعتقاد این جاهل بی ایمان او سبحانه در مرتبه ذات حقه میت است زیرا که در مرتبه
ذات حقه سلب حیات که صفت معلوله ذات حقه نزد عامه متکلمین است ضروری است ضرورة
تاخر الصفة عن الموصوف و المعلول عن العلة لیس بحسب زعم او عدم الحیوة عما من شانه الحیوة در

مرتبه ذات حقه ضروری شد سبحان الحی الذی لا یموت عما یقول الظالمون واگر موت را صفت
وجودی گفته شود چنانچه بر مذهب دیگر است این قایل را از قول بامکان ذاتی موت او سبحانه
حسب عقائد باطله او گریز نیست زیرا که موت او سبحانه موت خاص است پس آن حصه موت است
وظاهر است که دیگر حصص موت ممکن اند پس این حصه هم ممکن خواهد بود و بنا بر علی زعمه او این
موت خاص را فرد اعتبار نتواند کرد که بدا نسبت او ودر اعتبار کردن فرد موت جزئیت او
سبحانه ازین فرد لازم می آید و آن نزد این قایل محذور است واگر گوید که موت او سبحانه
بنظر خصوصیت ممتنع است و قطع نظر از خصوصیت ممکن است از و پرسیده شود که موت او
سبحانه بنظر خصوصیت آیا ممتنع ذاتی است یا ممتنع بالغیر اگر ممتنع ذاتی است همه اقوال او باطل
شده واگر ممتنع بالغیر است موت او سبحانه بنظر خصوصیت هم ممکن ذاتی شد چه هر ممتنع بالغیر
لامحاله ممکن ذاتی است پس بهر حال او را از قول بامکان ذاتی موت او سبحانه بنا بر عقاید باطله
از چاره نیست واز نظیر او بظلمت اجسام کثیفه و نحو شمس تیره در روشنی او ودر انظار نظار روشن
ذکر باطنی او نزد اولی الابصار مبرهن شد چه روشن شدن اجسام کثیفه و تیره و تار شدن
آفتاب بقدرت الهی ممکن است واتصاف واجب الوجود سبحانه بنقایص وخسایس قبایح
وخصایص حوادث و ممکنات نزد هر مومن ممتنع بالذات وهمچنان اتصاف ممکنات بصفات
کمالیه او سبحانه مستحیل بالذات است وآنچه گفته است که بنظر ذوات خود با نقایص ممکن
بالذات اند چه بر کلیه آنکه بعض افراد آنها موجود باشند حکم بامتناع ذاتی آنها نتواند کرد ممتنع ذاتی
را هیچ فرد وجودی نباشد تلبیسی عجیب است ممکن بودن نقایص بدین معنی درست است که وجود کیه
هر یک نقیصه صلوح آن دارد ممتنع بالذات نیست و نه واجب بالذات است معنی امکان
نقایص نه این است که هر یک نقیصه را هر گونه وجود ممکن است مثلا ممکن نیست که اعراض حادثه
بوجود استقلالی قدیم موجود شوند وتجسم و تحیز بذات او سبحانه قایم شده موجود قدیم شود
وحدوث بعد العدم بذات او سبحانه قایم شود وبنجاست که خاصه تا ذورات است

در ذات مقدسه حلول نماید قول بامکان ذاتی نقایص بدین معنی که قیام آنها بذات واجب الوجود
سبحانه و قدم آنها بودن آنها از لوازم ذات حقه بشابه صفات کمالیه ممکن ذاتی است کفر والحاد
و بدتر از سوفسطائیت است باید دانست چنانکه امتناع ذاتی بعض انحاء وجود بخصوصیته
نظر بنفس حقیقت منافی وجوب ذاتی نیست چنانچه بر حقیقت حقه واجبه وجود ممکن و وجود
حادث و وجود فی المحل ممتنع ذاتی است و امتناع ذاتی این وجودات خاصه بر و منافی وجوب
ذاتی او نیست بلکه مساوی وجوب ذاتی اوست همچنان امتناع ذاتی بعض انحای وجود
بخصوصیته نظر بنفس حقیقت منافی امکان ذاتی حقیقت نیست چه وجود واجبی و وجود قدیم
بر ذوات ممکنه و وجود لا فی محل بر اعراض و وجود آنی بر حقایق غیر قاره بر آنیسات ممتنع بالذات
است و امتناع آن منافی امکان ذاتی این اشیا نیست یعنی امکان ذاتی این اشیا
این است که وجودیکه هر یکی ازین اشیا صلوح آن وجود دارد نه واجب بالذات است
و نه ممتنع بالذات این احمق جاهل از امکان ذاتی سیئات نقایص امکان قیام و حلول آنها در ذات
حقه مقدسه واجبه و امکان قدم آنها و امکان بودن آنها از لوازم ذات حقه ثابت کردن میخواهد
سبحان الله چه بوالعجبی است این آواره تیه ضلالات و این غرقه ورطه جهالات باین بضاعت
کاسدی که دارد و باین غباوت که آن را تدقیق می پندارد نامه در روی خود را سیاه و عقل
و دین خود را تباه ساخته بجد اغلت در علوم خود را در چه بلاها انداخته دین و دنیای خود را باخته
است این همه و بال اتباع بخذلان و خیم المآل است والعیاذ بالله المتعال قال الشیخ
الرضیع در شرح عقاید نسفی است فالاولی ان یقال المستحیل تعدد ذوات قدیمة لا ذات
قدیمة موصفات وان لا یجترئ علی القول بکون الصفات واجبة الوجود لذاتها بل هی واجبة لا لغیرها
بل لما لیس عینها ولا غیرها اعنی ذات الله تعالی وتقدس ویکون هذا مراد من قال الواجب
الوجود لذاته هو الله تعالی وصفاته یعنی انها واجبة لذات الواجب تعالی وتقدس واما
فی نفسها فهی ممکنة ولا استحالة فی قدم الممکن اذا کان قائما بذات القدیم واجبا به غیر

منفصل عنه ولیس کل قدیم الٰہا حتی یلزم من تعدد القدماء وجود الآلهة لکن مما ینبغی ان یقال الله تعالی قدیم بصفاته ولا یطلق القول بالقدماء لئلا یلزم الوهم الی ان کلا منها قایم بذاته موصوف بصفة الالوهیة ولصعوبة هذا المقام ذهب المعتزلة والفلاسفة الی نفی الصفات الکمالیه والکرامیة الی نفی قدمها والاشاعرة الی نفی غیریتها وعینیتها بعد ملاحظه مضمون این عبارت منقوله درانچه ذکر کرده ایم شکی باقی نخواهد ماند در حاشیه خیالی مذکور است قوله واما فی نفسها فهی ممکنة قد سبق ما فیه من انه یخالف ما اشتهر بینهم من ان کل ممکن محدث ای مسبوق بالعدم انتهی در حاشیه مولانا عبد الحکیم است قوله قد سبق ما فیه ای قد سبق فی الشرح ان القول بامکان الصفات ینافی قولهم ان کل ممکن حادث بمعنی انه مسبوق بالعدم ولا یخفی علیک ان القول بهذه المخالفة اهون من القول بعدم امکانها لانه یستلزم تعدد الواجب لذاته بخلاف انتقاض تلک الکلیة ولذا خصصها المحققون بان کل ممکن مسبوق بالقصد والاختیار فهو حادث وفی عبارت الشرح اشعار بذلک حیث قال ولا استحالة فی قدم الممکن انتهی اگر گفته شود که چون عدم جرأت بر قول مذکور اولی باشد چنانکه در شرح مصرح است پس قول بوجود صفات واجبة الوجود لذاتها جائز غیر اولی خواهد بود واین منافی امکان ذاتی صفات مذکوره است جوابش آنکه درین اعتراض غفلت از خصوصیات لفظ قول است یعنی مراد از عبارت شرح آنکه قول مذکور اگرچه جائز غیر اولی است اما اعتقاد وجود صفات واجب الوجود لذاتها پس باطل است وغیر جائز ووجه فرق آنست که قول قایل تاویل است چنانکه شارح تاویلش کرده وگفته ولکن هذا مراد من قال الخ واعتقاد قایل تاویل نیست کما هو الظاهر از شرح وحاشیه الحاشیه ثبوت رسید که اتصاف حضرت واجب الوجود جل شانه بصفات کمالیه واجب لذاته حضرت باری تعالی است واما ذات این اتصاف ای اتصاف شیء ما بمثل علم وحیات مثلا پس ممکن بالذات است همچنین اتصاف حضرت قدوس تعالی شانه بنقایص مستحیل لذات حضرت واجب الوجود است

وممتنع حقیقی اما ذات این اتصاف ای اتصاف شی ما پس ممکن بالذات بلکہ متحقق الوقوع است
و در دیگر کتاب علم کلام مثلاً شرح عقاید جلالی وحواشی آن ومثل شرح مواقف وحواشی آن
وغیرہا زیادہ ترازین تحقیق است مگر بنظر کثرت وجود شرح عقاید نسفی وحواشی آن بر نقل
اینہا اکتفا کردہ شد اقول حاصل آنچہ این قایل از شرح عقاید وحواشی آن نقل کردہ است
این است کہ صفات کمالیہ او سبحانہ نزد عامہ متکلمین ممکن بالذات وقدیم صادر عنہ سبحانہ
بالایجاب اند وازین لازم نمی آید کہ اتصاف او سبحانہ بنقایص ممکن ذاتی باشد کما تقر تفصیلہ
پس قول او بعد ملاحظہ مضمون این عبارت منقولہ در آنچہ ذکر کردہ ایم شکی باقی نخواہد ماند بیہودہ
گوئی است آری کسیکہ بہرہ از فہم نیافتہ باشد و از امکان ذاتی عدم صفات کمالیہ امکان
ذاتی اتصاف او سبحانہ بنقایص بفہمد ازین عبارات بآن جہل مرکب کہ این قایل بدان مبتلا
است گرفتار تواند شد وعجب تر ازین بیہودہ گوئی قول او ست از شرح وحاشیہ الحاشیہ
بہ ثبوت رسید کہ اتصاف حضرت واجب الوجود جل شانہ بصفات کمالیہ واجب لذات
حضرت باری تعالی است واما ذات این اتصاف ای اتصاف شی ما مثل علم وحیات مثلاً
پس ممکن بالذات است ظاہر این احمق جاہل در کلام خود ہم تامل نمی کند وہر چہ در خیال
باطلش می آید یاوہ میسراید چہ اتصاف حضرت واجب الوجود جل شانہ بصفات کمالیہ
مخصوصہ در نفس الامر از مواد ثلثہ یعنی وجوب ذاتی وامکان ذاتی وامتناع ذاتی خالی نتواند
بود واگر واجب ذاتی است لازم است کہ مصداق این اتصاف مرتبہ نفس ذات حقہ
بلا زیادت امری دیگر باشد بر این تقدیر مذہب قائلین بزیادت صفات باطل شد
واگر ممتنع ذاتی است این اتصاف واجب لذات حضرت باری نمی تواند شد پس لامحالہ
ممکن ذاتی واجب بالعلۃ خواہد بود وآنچہ واجب بالعلۃ است لامحالہ ممکن ذاتی است پس
قول او واما ذات این اتصاف ای اتصاف شی ما مثل علم وحیات مثلاً پس ممکن بالذات
محض لغو است چہ این اتصاف مخصوصہ ہرگاہ کہ واجب بعلۃ شد لامحالہ ممکن ذاتی شد

وعجیب تر این است که خود بامکان ذاتی صفات کمالیه تصریح نموده است و در کتب منقول
عنها بامکان ذاتی صفات کمالیه تصریح است و هرگاه که صفات کمالیه ممکن ذاتی مستفید اتصاف
او سبحانه بآن صفات لامحاله ممکن ذاتی خواهد شد چه بامکان ذاتی یکی از نقیضین وجوب ذاتی
اتصاف معنی ندارد و مع هذا خود بالا گفته است که اتصاف صلاحیت وجوب ذاتی ندارد
پس تحاشی از اطلاق ممکن بالذات بر این اتصاف بخصوصه چرا است منشا آن جز حماقت و سوء
فهم هیچ نیست و عجب تر ازین قول اوست چون اتصاف حضرت تقدس
تعالی شانه بنقایص مستحیل لذات حضرت واجب الوجود است و ممتنع عقلی اما ذات
این اتصاف ای اتصاف شئ ما پس ممکن بالذات بلکه متحقق الوقوع است چه اتصاف
او سبحانه بنقایص از مواد ثلث در نفس الامر خالی نتواند بود و ظاهر است که واجب ذاتی نیست
پس اگر ممتنع ذاتی است فهو مطلوبنا و مبطل لزعمه و اگر ممکن ذاتی است پس از تحاشی از اطلاق
ممکن بالذات بر این اتصاف بخصوصه چرا است قول بامتناع آن لذات الواجب سبحانه
قول بامتناع آن بعلت است و قول بامتناع آن بعلت قول است بامکان ذاتی آن
ومع هذا اتصاف او سبحانه بصفات کمالیه بخصوصه نزد او یا واجب بالذات است پس
بدانست او ضرور است که اتصاف او سبحانه بنقایص بخصوصه ممتنع بالذات باشد چه نزد
او در میان سلب اتصاف بنقایص و اتصاف بصفات کمالیه عینیة ذاتیه است و معان
بالذات در وجوب و امکان یک حکم دارند چنانچه او سابق گفته است و وجوب ذاتی سلب
اتصاف بنقایص امتناع ذاتی اتصاف بنقایص است و اگر اتصاف او سبحانه بصفات کمالیه
بخصوصه نزد او ممکن بالذات است عدم آن بخصوصه ممکن بالذات است و عدم اتصاف
بصفات کمالیه بخصوصه نزد او عینه اتصاف او سبحانه بنقایص است پس نزد او اتصاف
او سبحانه بنقایص بخصوصه ممکن بالذات خواهد بود و این سفیه اتصاف او سبحانه را به صفات
کمالیه بخصوصه واجب لذاته تعالی و مطلق اتصاف را ممکن ذاتی و اتصاف او سبحانه بنقایص

بخصوصه ممتنع لذاته تعالی ومطلق اتصاف بنقایص را ممکن ذاتی انگاشته است
وجوب اتصاف بصفات کمالیه لذاته تعالی را مقابل امکان ذاتی آن قرار داده وامتناع
اتصاف بنقایص لذاته تعالی را مقابل امکان ذاتی آن فهمیده است حال آنکه قسیم ومقابل
امکان ذاتی وجوب ذاتی وامتناع ذاتی است نه وجوب لذاته تعالی وامتناع لذاته تعالی
چه وجوب شی بعلة وامتناع شی بعلة از جهت امکان ذاتی آن است وممتنع عقلی در اصطلاح
ممتنع ذاتی را گویند اطلاق آن بدین معنی بدانست او برا اتصاف او سبحانه بنقایص سهت نیست
واستنباط این بیهوده گویها از شرح عقاید وحواشی آن بس عجب است اینقدر را از ان الفتیه
ظاهر است که نزد عامه متکلمین که بزیادت صفات کمالیه قایل اند آن صفات واتصاف بآن
ممکن ذاتی ومعلول او سبحانه بالایجاب اند نه اینکه آن اتصاف بخصوصه ممکن ذاتی نیست ونه اینکه
اتصاف او سبحانه بنقایص ممکن است ونه اینکه عدم آن معلول او سبحانه است منشا این استنباط جهل
مرکب وسوء فهم است وبس عجب تر ازینها در تلبیس قول او است ودر دیگر کتب علم کلام مثلا شرح
عقاید جلالی الخ این بیچاره شرح عقاید جلالی ندیده باشد والا میدانست که اتصاف او
سبحانه بنقایص محال بالذات است قال الکذب نقص فلا یکون من الممکنات ولا تشمله القدرة
کسائر وجوه النقص علیه کالجهل والعجز انتهی وقال بعد قول المص ولا الجهل ولا الکذب لانها نقص
والنقص علیه تعالی محال وقال فی شرح قول المص ولا تحد لغیره یطلق الاتحاد علی ثلثة انحاء الاول
ان یصیر شی بعینه شیئا آخر وهذا محال مطلقا سواء کان فی الواجب تعالی او فی غیره والثانی
ان ینضم الیه شی فیحصل منه حقیقة واحدة بحیث یکون المجموع شخصا واحدا آخر کما یقول صار التراب
طینا والثالث ان یصیر الشی شیئا آخر بطریق الاستحالة فی جوهره او عرضه کما یقال صار الماء هواء
او صار الابیض اسود والکل فی حقه تعالی وقال فی شرح قوله لیس بجوهر اذ الجوهر هو الممکن
المستغنی عن المحل او هو المتحیز بالذات وهو تعالی منزه عن الامکان والتحیز وفی شرح قوله
ولا عرض لان العرض محتاج الی المحل المقوم له والواجب مستغن عن غیره وفی شرح قوله لا جسم لان الجسم

مرکب محتاج الی الجزء فلا یکون واجبا وفی شرح قوله ولا فی حیز وجهة لانهما من خواص الاجسام والجسمانیات
وفی شرح قوله ولا یشار الیه بهنا وهناک لا یصح علیه الحرکة والانتقال لما سبق انتهی وهکذا فی غیره من
الکتب الکلامیة فظاهر است که مراد از محال بودن اتحاد و جوهریت و عرضیت و جسمیت و تحیز
و ذی جهت بودن او سبحانه وعدم صحت حرکت و انتقال بر او سبحانه امتناع ذاتی این نقایص است
نه امتناع بالغیر و وجه امتناع جمله نقایص در ذات حقه مقدسه این است که ذات حقه واجب
بالذات است و مباین بالذات است ذوات و ماهیات ممکنه و خواص ممکنات را و از
اتصاف بانچه از خصایص ممکنات است بالذات آبی است پس فرض اتصاف ذات
حقه واجبه بخواص ممکنات و حوادث و اتحاد آن بذوات ممکنات فرض اجتماع امکان و وجوب
است در آن و اجتماع وجوب ذاتی و امکان ذاتی در ذات حقه ممتنع بالذات است پس
مصادیق اینهمه که مجمع وجوب ذاتی و امکان است محال بالذات است این احمق جاهل
از امتناع ذاتی مصداق اتصاف او سبحانه بنقایص غافل بوده در مفهومات انتزاعیه
ذهنیه کلام رانده باقتضای جهالت و ضلالت برای اثبات امکان اتصاف او سبحانه
بنقایص و خسایس و قبایح و فواحش هر قمار باخت و خاک مذلت بسر خود بیخت و در مغاکها افتاد
و عقل و دین خود بر باد داد و با اینهمه سعی او بجای نرسید و خاسر و خائب بر گردید خسر الدنیا والآخرة
ذلک هو الخسران المبین فقطع دابر القوم الذین ظلموا والحمد لله رب العالمین قال الراقم الآئب
الخائب اکنون باید دانست که از کلیه کل ممکن بالذات متعلق القدرة صفات کمالی و اتصاف
بآن و اتصاف بمقابلات آنها مستثنی است چه مخلص نیست از قول بصدور صفات
کمالی بطریق ایجاب بر تقدیر زیادت صفات زیراکه بر تقدیر زیادت صفات قول بوجوب
ذاتی آنها متصور نیست که منافی توحید است و نیز بسبب احتیاج آنها بموصوف محل صلاحیت وجوب
ذاتی ندارند زیراکه انکار احتیاج آنها بموصوف مکابره صرف است پس ممکن بالذات خواهند
بود و عدم تعلق صدور آنها بقدرت ظاهر است زیراکه معنی قدرت نزد متکلمین صحت فعل و ترک است

پس قول بایجاب درصدور آنہا لازم آمد واز کلیہ مذکور مستثنیٰ خواہند بود وہمچنین اتصاف بنقایص کہ مقابلات صفات کمالی اند باوجود امکان ذاتی این صفات متعلق قدرت نیست درحضرت باری تعالیٰ وشانہ لامتناعہ بالنظر الیہ تعالیٰ شانہ ودرغیر حضرت واجب الوجود تعالیٰ شانہ از ممکنات متعلق القدرۃ است کما ہو الظاہر واگر گفتہ شود کہ قول بصدور بالایجاب مذہب فلاسفہ است جوابش اینکہ فلاسفہ درصدور عقول کہ مبائنات اند ومنفصلات قایل بایجاب اند در صفات کہ قایم بغیر اند ومحققین متکلمین درصدور منفصلات قایل بایجاب نیستند بلکہ درصدور صفات بر تقدیر زیادۃ فافترقا درشرح عقاید جلالی است انت تعلم ان ہذا ینساق الی القول بکونہ تعالیٰ فاعلا موجبا لتلک الصفات اذ ایجادہا بالاختیار غیر متصور ولا محذور فیہ من حیث کونہ تخصیصا للقاعدۃ العقلیۃ کما توہم لان القاعدۃ لا تشملہا ولو سلم فالعقل یخصص القاعدۃ کما یخصص الحکم بزیادۃ الوجود والتشخص وسائر الصفات الکمالیۃ علی الماہیات الا الواجب تعالیٰ حیث ما تقرر عند الحکماء انتہیٰ واز کلیہ کل ممکن بالذات حادث نیز صفات کمالی مستثنیٰ اند لہٰذا بعض محققین موضوع این کلیہ ابد بلفظ مقید کردہ اند کل ممکن مسبوق بالقصد والاختیار فہو حادث کما مر وصفات کمالی بر تقدیر زیادت چون صدور آنہا بالایجاب است مسبوق بقصد واختیار نشدند وہمچنین اعدام ملیہ مستثنیٰ ازین کلیہ اند خلاصہ کلام وزبدہ مرام آنکہ تحاشی از نفی قدرت او سبحانہ بر ممتنعات ذاتیہ وتحاشی از امکان ذاتی اتصاف بنقایص واعتقاد امتناع ذاتی آن چنانکہ معترض است باہم تماشی وتہافتی است در قاذورات اشتراکات وناشی است از سوء استعداد در فنون فلسفہ وفساد اعتقاد است در اصول اسلامیہ کما مر تفصیلہ اقول الکنون باید دانست کہ در مسئلہ صفات کمالیہ حضرت واجب الوجود سبحانہ اختلاف است معتزلہ وفلاسفہ وحضرات صوفیہ کرام ومحققین متکلمین صفات کمالیہ را عین ذات میدانند وعامہ متکلمین صفات کمالیہ را غیر ذات حقیقۃ اعتقاد می کنند وعامہ اشاعرہ می گویند کہ صفات او سبحانہ نہ عین او یند ونہ غیر اویند وحال این مسئلہ آن است کہ درشرح عقاید جلالی می گوید اعلم ان مسئلۃ زیادۃ الصفات

وعدم زيادتها ليست من الاصول التي يتعلق بها تكفير احد الطرفين وقد سمعت بعض الاصفياء
انه قال عندي ان زيادة الصفات وعدم زيادتها مما لا يدرك بالكشف ومن اسنده
الى الكشف فانما تراءى له ما كان غالباً على اعتقاده بحسب النظر الفكري ولا ارى باساً في
اعتقاد احد طرفي النفي والاثبات في هذه المسئلة انتهى قال في شرح المواقف واعلم
ان قولهم اي قول مشائخنا في الصفة مع الموصوف وفي الجزء مع الكل لا هو ولا غيره مما استبعده
الجمهور جداً فانه اثبات للواسطة بين النفي والاثبات اذ الغيرية يساوي نفي العينية وكل ما ليس بعين
فهو غيره فكما ان كل ما هو غير فليس بعين ومنهم من اعتذر عن ذلك بانه نزاع لفظي لا تعلق له بامر معنوي
وذلك ان هؤلاء خصصوا لفظ الغير بان اصطلحوا على ان الغيرين ما لا يجوز الانفكاك بينهما وعلى هذا
فالشي بالقياس الى آخر قد لا يكون عينا ولا غيرا واذا اجري لفظ الغير على معناه المشهور بلا تخصيص
فكل شي بالقياس الى الآخر اما عين واما غير ولا شك انه لا يمنع التسمية بل لكل احد ان يسمي اي
معنى شاء باي لفظ اراد وهذا الاعتذار ليس بشيء لانهم ذكروا ذلك في الاعتقادات المتعلقة
بذات الله تعالى وصفاته فكيف يكون امرا لفظيا محضا متعلقا بمجرد الاصطلاح مع ان بعضهم قد
تصدى للاستدلال عليه والحق انه بحث معنوي وان مرادهم مما ذكروه انه لا هو بحسب المفهوم ولا
غيره بحسب الهوية ومعناه انهما متغايران مفهوما ومتحدان هوية كما يجب ان يكون الحال كذلك
في الحمل على ما مر في تحقيق معناه ولما لم يكونوا اي المشائخ قائلين بالوجود الذهني لم يصرحوا بكون
التغاير بين الصفة والموصوف وبين الجزء والكل في الذهن والاتحاد في الخارج كما يصرح به القائلون
بالوجود الذهني نعم المعلوم المحقق الثبوت فيما بين المحمول والموضوع هو الاتحاد من وجه والاختلاف
من وجه آخر فعبروا عن هذا المعلوم بتلك العبارة التي لا اشعار لها بالوجود الذي اختلف فيه
وهذا الكلام لا غبار عليه وفيه بحث لان كلام المشائخ في اجزاء غير محمولة كالواحد من العشرة واليد
من زيد كما اوردوا في تمثيلاتهم وفي صفات هي مبادي المحمولات كالعلم والقدرة والارادة
لا في المحمولات كالعالم والقادر والمريد والظاهر انهم فهموا من التغاير جواز الانفكاك من الجانبين

فناقضوا علی ما قالوا ایضا لما اثبتوا صفات موجودة قدیمة زائدة علی ذاته تعالی لزم کون القدم
صفة لغیر الله تعالی وقد نفوه بذلک ایضا ولزمهم ان یکون تلک الصفات مستندة الی الذات
اما بالاختیار فیلزم التسلسل فی القدرة والعلم والحیوٰة والارادة ویلزمهم ایضا کون الصفات
حادثة واما بالایجاب فیلزم کونه تعالی موجبا بالذات ولو فی بعض الاشیاء فتدبر واعن
ہذا بانہا انما یکون محتاجة مستندة الی علة اذا کانت مغایرة للذات انتہی وغرض از نقل این
عبارات این است که قول به نبودن صفات کمالیه عین ذات حقه از ضروریات دین
نیست و اشاعره را درین مسئله اضطراب است باعث شان بر نفی عینیت صفات تغایر
مفہومات صفات باذات است پس باعث بر نفی غیریت صفات تحذر از استناد صفات
سوی ذات حقه است وحق درین مسئله این است که مصداق صفات کمالیه نفس ذات حقه
است بلا زیادة امر ما علیها ومفاہیم انتزاعیه صفات عین ذات حقه نیستند اگر مراد اشاعره
این است که صفات نه عین ذات حقه اند بحسب المفہوم ونه غیر ذات حقه اند بحسب المصداق
برین کلام غبار نیست ونه اشکالی برایشان وارد میشود واستکمال بالغیر وتعدد قدما وتسلسل
بر تقدیر استناد قدرت وعلم وحیوٰة وارادہ بسوی ذات حقه باختیار وحدوث صفات
برین تقدیر وبودن واجب تعالی شانه موجب بالذات بر تقدیر استناد این صفات
سوی ذات حقه بالایجاب ومسلوب بودن صفات کمالیه از مرتبه ذات حقه برایشان
لازم نخواہد آمد واگر مراد ایشان این است که صفات قایم اند در نفس الامر بذات
حقه بوجودی مغایر وجود نفس ذات حقه ایشان را از محاذیر مذکور گریز نیست ونفی
غیریت صفات برین تقدیر معنی ندارد واحتجاج اشاعره درین لفظی که از زبان شان برآید
از ضروریات دین نیست مولوی شاه عبد العزیز که ایچ پلید مرید مرید شان است در رساله
عقاید نوشته اند وصفاته عینه وبنا بر عینیت صفات کمالیه بیہوده گو نہیای این احمق الحمق
از اصل ساقط اند لیکن ما تنزلا بر تقدیر تسلیم زیادت صفات کمالیه بر ذات حقه کشف فضائح

از ضرورت قول لعینه صفات بود والمحال برای کشف عوار او وپیشوای او میگوییم که این قایل
میگوید که اتصاف بنقایص که بمقابل صفات کمالیه اند باوجود امکان ذاتی این صفات متعلق
قدرت نیست در حضرت باری تعالی شانه لامتناعه بالنظر الیه تعالی شانه حال آنکه شیخ نجدی
که این گشته تیه نادانی باقتضای بی ایمانی اورا بعالم ربانی ملقب نموده است اتصاف او
سبحانه بکذب ودیگر فواحشات ونقایص وخسایس متعلق قدرت او سبحانه انگاشته بر آن دلیل
آورده است در یک رساله خود میگوید که کذب او سبحانه واتصاف او سبحانه باین نقیضه محال
بالذات نیست چه عقد قضیه غیر مطابقه للواقع والقای آن بر ملائکه وانبیا خارج از قدرت الهی
نیست والا لازم آید که قدرت انسانی زیاده تر از قدرت ربانی باشد چه عقد قضیه غیر مطابق
للواقع والقای آن بر مخاطبین در قدرت اکثر افراد انسانی است آری کذب منافی حکمت است
پس ممتنع بالغیر است لهذا عدم کذب را از کمالات حضرت حق شمارند ومدح او جل شانه بآن می کنند
بخلاف ذم وحمار که ایشان را کسی بعدم کذب مدح نمیکنند وظاهر است که صفت کمال همین است
که شخصی که قدرت تکلم بکلام کاذب میدارد وبنابر رعایت مصلحت ومقتضای حکمت منزها از تلوث
کذب تکلم بکلام کاذب نمی نماید همان شخص ممدوح میگردد وبسلب عیب کذب واتصاف بجمال
صدق بخلاف کسیکه لسان او ماؤف شده باشد وتکلم بکلام کاذب نمی تواند کرد یا قوت
متفکره او فاسد شده باشد که عقد قضیه غیر مطابقه للواقع نمیتواند کرد یا شخصی که هرگاه که کلام
صادق می گوید کلام مذکور از و صادر می گردد وهرگاه که اراده تکلم بکلام کاذب می نماید او را او
بندش گردد یا زبان او ماؤف میشود یا کسی دیگر دهن او بند می نماید یا حلقوم او را خفه می کند یا کسیکه
چند قضایای صادقه را یاد گرفته است واصلا بر ترکیب قضایای دیگر قدرت نمیدارد وبنا بر علیه
کلام کاذب از و صادر نمی گردد این اشخاص مذکورین نزد عقلا قابل مدح نیستند بالجمله عدم تکلم
بکلام کاذب ترفعا عن عیب الکذب وتنزها عن التلوث نه صفات مدح است وبنابر آن
عجز از تکلم بکلام کاذب هیچگونه از صفات مدح نیست یا مدح بان او دون است از مدح باول

انتہی ودلیل کہ این ملقب بعالم ربانی آوردہ است در اتصاف او سبحانہ بدیگر فواحش قبایح وشنایع جاری است چہ ارتکاب آنہا در قدرت اکثر افراد انسانی است پس اگر ارتکاب آن خارج از قدرت الٰہی باشد لازم آید کہ قدرت انسانی زیادہ از قدرت ربانی باشد وصفت کمال ہمین است کہ شخصی کہ قدرت بر ارتکاب فواحش میدارد وبنابر رعایت مصلحت بمقتضای حکمت تنزہا از تلوث بفواحش ارتکاب آن نمی نماید ہمان شخص ممدوح می گردد بسلب عیب ارتکاب فواحش واتصاف بکمال عفت بخلاف کسیکہ قدرت بر ارتکاب آن نداشتہ باشد یا مانعی اورا از ارتکاب فواحش وقت قصد آن باز میدارد وآنکس نزد عقلا قابل مدح نیست بالجملہ عدم ارتکاب فواحش ترفعا عن عیب الفواحش وتنزہا عن التلوث بہا از صفات مدح است وبنابر عجز از ارتکاب آن ہیچگونہ از صفات مدح نیست یا مدح بآن اودون است از مدح باول ازین معلوم شد کہ کذب وارتکاب دیگر فواحش وقبایح نزد مقتدای این سرگردان تیہ ضلالت تحت قدرت الٰہی داخل است ونزد این قایل ممکن ذاتی وممتنع بالغیر است وتعلق قدرت نیست بمقتدای اورا براو ہمین فضل است کہ او صحت کذب وغیرہ نقایص بر ذات حقہ او سبحانہ تجویز می کند واورا بر مقتدای خود فضل این است کہ او عدم سبحانہ وحدوث او سبحانہ وامکان او وموت او سبحانہ وجہل وعجز وعمی وصمم ونجاست او سبحانہ وتعالیٰ وتجسم وحرکت وانتقال وتحیز وتمکن او سبحانہ وغیر ذلک مما لایتناہی را ممکن ذاتی وممتنع بالغیر وغیر صالح تعلق قدرت الٰہی میداند پیشوا را من وجہ بر پیرو فضل است وپیرو را من وجہ بر پیشوا فضل است این را غایت رشد توان گفت معلوم نیست کہ بدانست او خود در اصول اسلامیہ فساد اعتقاد دارد یا مرشد اورا در اصول اسلامیہ فساد اعتقاد بودہ است ظاہرا مرشد او کہ مستحق لقب عالم ربانی است بدانست او فاسد الاعتقاد نبودہ باشد اما بطلان اعتقاد این قایل بشرح وبسط بیان کردہ ایم حاجت اعادہ آن نیست اما بطلان عقیدت شیخ او ظاہر است چہ او خود اعتراف دارد کہ کذب نقص وعیب است وبا این اعتراف قایل است

بآنکہ کذب او سبحانہ تحت قدرت او داخل است پس این صریح اعتراف است بآنکہ ناقص
وعیب بودن او سبحانہ ممکن ومقدور است و استدلال او بآنکہ عقد قضیہ غیر مطابق
للواقع والقای آن بر سامع خارج از قدرت الٰہی نیست عجیب است چہ کذب عبارت از
عقد قضیہ غیر مطابقہ للواقع والقای آن بر مخاطب علی الاطلاق نیست او سبحانہ تعالی در اکثر مقام
از کلام معجز نظام حکایۃ عن الاقوام قضایای کاذبہ مذکور فرمودہ کقولہ سبحانہ وقال الذین کفروا لا تاتینا
الساعۃ بلکہ معنی کذب قایل اخبار او بقضیہ غیر مطابقہ للواقع است وآن خود عیب ونقص است
والقای کلام کاذب بر سامع بآنکہ در انبیا عیبی ونقصی دیگر است وقول او والا لازم آمد کہ قدرت
انسانی زیادہ تر از قدرت ربانی باشد تعجب بر تعجب می افزاید چہ ارتکاب فواحش فظیعہ و
قبایح شنیعہ تحت قدرت انسانی داخل است وتحت قدرت ربانی داخل نیست فعلی ما زعمہ
لازم می آید کہ قدرت انسانی از قدرت ربانی زاید باشد مگر شاید چنانکہ پیر او التزام امکان
ذاتی آن نکند رشید او التزام مقدور بودن آن کردہ است دفع شبہہ این است کہ قدرت
بر اتصاف بعیوب ونقایص وقبایح وفواحش از سمات حدوث وصفات حوادث است
او سبحانہ از سمات حدوث وخواص حوادث منزہ ومتعالی است وقدرت کاملہ کہ از صفات
حضرت باری جلشانہ است قدرت است بر ایجاد جمیع ممکنات وتکوین ہمہ کائنات گویا قدرت
دو قسم است یکی قدرت کاملہ کہ از اوصاف مختصہ حضرت باری جلشانہ است ودیگر قدرت
ناقصہ کہ از اوصاف مخلوقات است وقدرت ثانیہ نسبت بقدرت اولی بمراتب غیر
متناہیہ ناقص است پس از وجود قدرت ثانیہ در انسان وعدم امکان آن در ذات حق جل و
سبحانہ زیادت قدرت انسانی بر قدرت ربانی لازم نمی آید شیخ این قایل معنی زیادت
نتوانست فہمید زیادت شی بر شی آن است کہ شی اول مشتمل باشد بر آنچہ شی ثانی بر آن مشتمل
است مع زیادت نخست می بایست کہ اشتمال قدرت انسانی بر قدرت ربانی باثبات
میرسانید بعد از آن بیان می کرد کہ قدرت انسانی باوجود اشتمال بر قدرت ربانی بر فضل

بر مشتمل است آنگاه توانستی گفت کہ زیادت قدرت انسانی بر قدرت ربانی لازم می آید سبحان اللہ پیشوای این گشتہ بادیہ نادانی کہ ملقب شد بعالم ربانی معنی زیادت نتوانست دانست و معنی قدرت نتوانست فہمید و نسبت کاذب بودن او سبحانہ کہ معنی تعلق قدرت او سبحانہ بکذب است و نسبت التنا فرمودن او سبحانہ کذب را بر انبیا و ملائکہ صریحا و بصحت بودن او سبحانہ مرتکب فواحش و شنایع از روی دلیل آورده خود قایل بوده است و با این جہالت و ضلالت در ہمہ مسایل دینیہ از اصول کلامیہ و فروع فقہیہ اجتہاد میکرد بلکہ عامیان بازاری را کہ حرف آشنا ہم نیستند مجتہد گردانید و دین اسلام را برہم زد و آنچہ گمان برده کہ عدم کذب را برای ہمین در مدایح الہی می شمارند کہ او سبحانہ با وجود قدرت بر کذب تکلم بکلام کاذب نمیفرماید و آن را بعبارات مطنبہ کثیرة الالفاظ قلیلة المعنی برای فریب دادن مشتی عوام کالانعام کہ اینچنین یاوه گوئی و بیہوده گوئی را حسن بیان و بسط تقریر می نامند بیان نموده ہذیانی بیش نیست چہ سایر تقدیسات و تنزیہات حضرت کبریائی از عیوب و نقایص و قبایح و خسایس و فواحش در محامد الہیہ معدود و داخلند و در نصوص و معرض ثنا موجود حال آنکہ اتصاف او سبحانہ بآنہا تحت قدرت داخل نیست کہ مرید مخلص او آن را ممکن ذاتی بلکہ ثابت فی مرتبة الذات الاحدیہ میداند کما سبق مفصلا غایت مدح الہی ہمین است کہ اتصاف او سبحانہ بہیچ عیب و نقص و ہیچ خاصہ از خواص ممکنات و حوادث در تجویز عقلی ہم ممکن نیست ہمین کمال تقدیس و تنزیہ است و تقدس و تنزه او سبحانہ را از اتصاف بکذب بسبب عدم امکان اتصاف او بعیوب و نقایص عجز نتوان گفت چنانکہ از عبارت او مفہوم میشود چہ عجز در آنصورت متصور شد کہ اتصاف او سبحانہ بعیب کذب صلوح مقدوریت داشتی چون اتصاف او سبحانہ بعیب کذب ممکن نیست تحت قدرت داخل نیست پس از عدم قدرت بر این اتصاف عجز لازم نمی آید چنانکہ از عدم قدرت بر سایر ممتنعات عجز لازم نمی آید از ینجا منکشف شد کہ این بیچاره معنی عجز ہم نفہمیده است حال شیخ و شدا این است وای بر حال مرید شد عجب این است کہ این مرید در عقاید نوشتہ است

ولا یصح علیه الحرکة والانتقال والتبدل فی ذاته وصفاته ولا الجهل ولا الکذب معلوم نیست که معنے
لا یصح درینجا چیست اگر معنی لا یمکن است لازم می آید که او قایل باشد بعدم امکان کذب وجهل
او سبحانه حالانکه او امکان جهل و عجز او سبحانه بغایت جد وجهد و عرق ریزیها بدانست خود باثبات
رسانیده واگر معنی لا یصح ممتنع بالغیر است لازم است که حرکت وانتقال او سبحانه وتبدل
ذات وصفات او سبحانه بدانست او ممکن باشد حال آنکه امکان حرکت وانتقال بے
جسمیت وامکان تبدل ذات وصفات بی حدوث متصور نیست درینصورت بدانست
این مرید جسمیت وحدوث او سبحانه ممکن ذاتی باشد بلکه این مرید مرید را از التزام آن گزیر نیست
چه حرکت او سبحانه وانتقال او سبحانه وتبدل ذات حقه وتبدل صفات کمالیه
وجسمیت او سبحانه وحدوث او سبحانه حصص کلیات ممکنه ذاتیه هستند پس بموجب قاعده
مقرره او لا محاله ممکن ذاتی خواهند بود وشاید او برای حفظ قاعده مقرره خود التزام لازم
نماید تا آن قاعده از دست نرود گو ایمان برباد شود بدانست او در التزام لازم محذوری
نیست مگر محذوری که بدانست او ارشد محاذیر است این است که قول او بنبودن اتصاف
او سبحانه بصفات کمالیه وهمچنین اتصاف او بنقایص داخل تحت قدرت الٰهی مخالف
ارشاد شیخ مرشد اوست شیخ مرشد او اتصاف او سبحانه را بکذب باوجود اعتراف ببودن
آن نقص وعیب داخل تحت قدرت میگوید بلکه همه ممتنعات بالغیر را تحت قدرت الٰهی
داخل میداند بلکه همه واجبات بالغیر را که دران صفات کمالیه او سبحانه بر مذهب عامه متکلمین
داخل اند داخل تحت قدرت مے انگارد چه در رسایل خود می گوید که مناط صحت تعلق قدرت الٰهیه
امکان ذاتی است وهر ممکن ذاتی در همه اوقات بر جمیع تقدیرات یعنی در وقت وجود علل
موجبه وموانع عائقه وبر تقدیر وجوب بالغیر یا امتناع داخل تحت قدرت الٰهیه است درین
نسبتش بموجبات یا موانع انتهی بعبارته باز می گوید ازین بیان واضح گردید که دخول شی
تحت قدرت الٰهیه منافی امتناع یا وجوب او که بنظر امور خارجیه باشد نیست بلکه آنچه

منافی او است دخول آن تحت تکوین و نیز واضح گشت که لزوم محال بر تقدیر وجود شی مانع دخول
آن شی تحت قدرت الٰہیہ نمیتواند شد زیرا که لزوم محال مانع وجود او است نه منافی امکان ذاتی
و مناط تعلق قدرت الٰہیہ امکان ذاتی است نه عدم مانع خارجی آری لزوم محال مانع از تعلق
تکوین است انتہی از این ہر دو عبارت ظاہر است که بدانست شیخ مرشد او صفات کمالیہ او سبحانہ
و اتصاف او سبحانہ بصفات کمالیہ اتصاف او سبحانہ نہ بقبائح و فواحش و نقایص که بدانست
این مرید مرید ہمہ ممکن ذاتی است تحت قدرت الٰہیہ داخل اند و بدانست این مرید مرید داخل
تحت قدرت الٰہیہ نیستند پس بر وجہ تجہیل شیخ مرشد او که بدانست او عالم ربانی است لازم می آید
و ذلک من اشد المحاذیر عنده حالانکه در کلام شیخ مرشد او مذکور است معنی قدرت چنانکه مرشدش
بیان کرده صحت فعل و ترک است پس اگر علت موجبہ ممکن ذاتی موجود باشد در وقت وجود علت
موجبہ آن در عین نسبت او بعلۃ موجبۃ آن تجویز صحت ترک یعنی عدم تکوین تجویز صحت تخلف وجود معلول
بالایجاب از علۃ موجبہ است و تجویز تخلف معلول بالایجاب از علۃ موجبہ آن بی غفلت از معنی ایجاب یا معنی علت موجبہ متصور نیست
پس قول بانکہ معلول بالایجاب در وقت وجود علت موجبہ آن در عین نسبت آن بعلت موجبہ آن
تحت قدرت الٰہیہ داخل است قول است بانکہ تخلف معلول بالایجاب از علت موجبہ آن در وقت
وجود علۃ موجبہ آن در عین نسبت او بعلت موجبہ آن صحیح الفعل والترک است پس علۃ موجبہ آن
علۃ موجبہ آن نیست ازین معلوم شد که آن بیچاره معنی علت موجبہ و معنی ایجاب ہم نمیدانست
و معنی فعل و ترک که عبارت از تکوین و عدم تکوین است ہم نمیدانست چه او میگوید که لزوم محال بر تقدیر وجود
شی مانع دخول آن شی تحت قدرت الٰہیہ نمیتواند شد زیرا که لزوم محال مانع وجود او است
نه منافی امکان ذاتی و مناط صحت تعلق قدرت الٰہیہ امکان ذاتی است نه عدم مانع خارجی
آری لزوم محال مانع از تعلق تکوین است بخیال او نگذشت که ہرگاه که لزوم محال مانع از
تعلق تکوین شد صحت تکوین که عبارت از صحت فعل است تحقق نشد پس تعلق قدرت که عبارت
از صحت فعل و ترک است چه معنی دارد معلوم شد که آن بیچاره معنی قدرت و معنی صحت

فعل و ترک ہم نمیدانست مثلاً قدرت الٰہیہ حیات الٰہیہ کہ از صفات کمالیۂ او سبحانہ است و نزد عامۂ متکلمین ممکن ذاتی است و ذات حقہ علت موجبۂ آنست پس حسب اعتقاد او تحت قدرت الٰہیہ داخل است و محل فعل و ترک او و ہمین بودن او سبحانہ علت موجبۂ آن صحیح است یا وجود لزوم تسلسل پس باعتقاد او او سبحانہ قادر ہست بر آنکہ قادر نباشد و قادر ہست بر آنکہ عاجز شود و قادر است بر آنکہ زندہ باشد یا مردہ شود و وجوب صفت حیات باو سبحانہ و امتناع صفت موت و عجز از جہت لزوم محال بر تقدیر وجود آن بد انست او لازم تعلق قدرت الٰہیہ بقدرت الٰہیہ بعجز او سبحانہ نیست و تعلق قدرت مساوق صحت فعل و ترک است اینچنین اعتقاد از صبیان و مجانین ہم متصور نیست ازینجا معلوم شد کہ آن بیچارہ بدانست مرید خود ہم معنی قدرت نمیدانست و معنی عیب و کذب و نقص نمیدانست و معنی زیادت نمیدانست و معنی صحت فعل و ترک نمیدانست و معنی وجوب و علت موجبۂ ایجاب نمیدانست و معنی امتناع و مانع و محال نمیدانست این است حال علم عالم ربانی و حال ربانی بودنش ازین ظاہر است کہ او نقص و عیب و کاذب بودن او سبحانہ مقدور و صحیح الفعل و الترک میداند و برای تحقیق این عقیدہ بمریدان خود در آن دلیل می آرد اکنون نظر در کلام مرید کہ درینجا نکث بیعت او کردہ بعدم تعلق قدرت الٰہیہ بصفات کمالیۂ اتصاف او سبحانہ بآنہا و باتصاف او سبحانہ بنقایص مقابلات آنہا بوجہ شد تصریح می نماید می باید می باید دانست کہ این ناکث بیعت حق قبیل این کلام گفتہ است کہ اتصاف واجب الوجود جلشانہ بصفات کمالیۂ واجب لذات حضرت باری تعالیٰ است و اما ذات این اتصاف ای اتصاف شی ما بمثل علم و حیات مثلاً پس ممکن بالذات است و ہمچنین اتصاف حضرت قدوس تعالیٰ شانہ بنقایص مستحیل لذات حضرت واجب الوجود است و ممتنع عقلی اما ذات این اتصاف ای اتصاف شی ما پس ممکن بالذات و متحقق الوقوع است و المحال اقرار میکند بایکہ از کلیۂ کل ممکن بالذات متعلق القدرۃ صفات کمالی و اتصاف بان و اتصاف بمقابلات آنہا مستثنی است الی آخر قال پس درینجا اعتراف میکند کہ صفات

کمالیہ اتصاف او سبحانہ بآنہا ممکن بالذات و واجب بالغیر است و اتصاف او سبحانہ بنقایص ممکن بالذات و ممتنع بالغیر ہست و اول گفتہ بود کہ مقدور عین شئ ما ممکن بالذات است یا اول قول او بیہودہ گوئی بود یا این قول بیہودہ گوئی است و سابق ازین گذشتہ ہست کہ اعتراف او بوجوب بصفات کمالیہ اتصاف آن لذاتہ سبحانہ و بامتناع اتصاف او بنقایص لذاتہ سبحانہ اعتراف است بامکان ذاتی صفات کمالیہ اتصاف آن بخصوصہ و بامکان اتصاف او سبحانہ بنقایص بخصوصہ و انکار این قایل ازان از غایت جہل و غباوت او ناشی است حالا مبرہن و متیقن شد کہ شیخ نجدی مرشد این قایل کذب او سبحانہ و نقص و عیب بودن او سبحانہ و قدرت او سبحانہ و حیات او سبحانہ و دیگر صفات کمالیہ او سبحانہ و اتصاف او سبحانہ بہمہ نقایص و فواحش و قبایح را مقدور و صحیح الفعل والترک میدانست و تجویز میکرد کہ او سبحانہ بر عجز و موت خود و قدرت و حیات خود قادر ہست و معنی الفاظ ہم نمیدانست تا با دراک معانی چہ رسد و این قایل عدم او سبحانہ و حدوث او سبحانہ و موت او سبحانہ و فسق و فجور او سبحانہ و جسمیت و تحیز و حرکت و انتقال او سبحانہ و کری و کوری و گنگی و جہل و عجز او سبحانہ را ممکن ذاتی میداند بلکہ ثبوت این نقایص را بذات حقہ در مرتبہ نفس ذات حقہ اعتقاد میکند و با اینکہ پیر فرتوت شدہ است معانی وجوب و امکان و امتناع و دیگر الفاظ مستعملہ علوم نفہمیدہ است حالا بجال استعداد آن شیخ نجدی و این مرید مرید در فہم فنون فلسفیہ بمجال اعتقاد او باصول اسلامیہ بی توان برد انا للہ وانا الیہ راجعون فبس حق این است کہ او سبحانہ بر ہر ممکن ذاتی قادر ہست قال الاحمق الاخرق اقول مدعی در صفات کمال حضرت واجب الوجود تعالی شانہ چہ اعتقاد دارد اگر واجب ذاتی میداند مشرک است و اگر ممکن ذاتی معتقد در تحیش اعتقاد می کند و قدرت نزد اہل حق صحت فعل و ترک است پس تجویز انفکاک آنہا بر و لازم آمد و نیز تجویز اتصاف حضرت واجب الوجود تعالی شانہ بنقایص او را لازم گشت چہ تجویز انفکاک کہ لازم مقدوریت است مستلزم تجویز اتصاف بنقایص است زیرا کہ عدم علم

لعلہ وشق ناراست حضرت ولی ثابت او از خاتم مرسل و اودان ۱۲ نسخہ صاحب

از حضرت موصوف جل شانه مستلزم جهل است چه سلب بسیط نزد وجود موضوع مستلزم سلب عدولی است کما لا یخفی علی المنطقی و استثنای صفات کامله از کلیه خود او را ممکن نیست چه برین تقدیر قول بامکان اتصاف بنقایص هم جایز خواهد بود زیرا که جایز است که ممکن باشد و مقدور نبود بدون قدرت هم متحقق نیست بطور صفات کمالی بجهت امتناع لذات واجب متصف بصفات کمالی تعالی شانه پس قول بامتناع ذاتی آن چه لازم است و کسیکه بامکان ذاتی آن قایل شده باشد کفر چگونه او را لازم آید بلکه خود قایل مذکور را اشراک لازم است یا للمحاد کما عرفت پس قول او که حق این است الخ حق این است که ناحق این است اقول استاذ مغوی قایل اند باینکه صفات کمالیه عین ذات او سبحانه است تا سلب کمال از مرتبه ذات مقدسه و استکمال او سبحانه بما لیس عینه و قول بودن او سبحانه غیر کامل بذاته و تعدد قدما و تخصیص قاعده کل ممکن بالذات مقدور و کل ممکن بالذات حادث چنانکه بر عامه متکلمین لازم می آید لازم نیاید و تقلید عامه متکلمین درین مسئله ضرور نیست کما سبق نقلا من شرح العقاید العضدیه و چون صفات کمالیه عین او سبحانه است استاذ مذکور صفات کمالیه را عین ذات مقدسه واجبه میداند و این عین توحید است چه برین تقدیر تعدد قدما هم لازم نمی آید و عامه متکلمین را از ارتکاب آن گزیر نیست پس قول او که وجوب ذاتی میداند شرک است ناشی از غایت غباوت و جهل و نادانی و بی ایمانی او است و توهم اشراک بر تقدیر قول بزیادت صفات کمالیه بر ذات مقدسه می تواند شد توهم آن بر تقدیر قول بعینیت صفات صبیان و مجانین را هم نمیشود و الزام اشراک بر قایل بعینیت صفات ناشی از غایت جهل و غباوت است و استاذ مذکور بزیادت صفات کمالیه بر ذات مقدسه قایل نیست و نه بامکان و مقدوریت آنها قایل است تا آنچه این قایل در شق امکان و مقدوریت صفات کمالیه وارد کرده است وارد شود باری بیچاره آن شیخ نجدی بیچاره که مرشد و مقتدای این آواره است چیست که او خود بزیادت صفات کمالیه بر ذات مقدسه و امکان ذاتی و مقدوریت صفات کمالیه قایل است چه قدرت نزد او حق صحت فعل و ترک است پس تجویز انفکاک

صفات کمالیه از ذات حقه برا و لازم است و نیز تجویز نقصان او سبحانه بنقایص برا و لازم است
و او بیاباکانه آنرا التزام می کند بلکه بر آن بدانست خود دلایل می آرد کما سبق و این قایل را
باید که چاره خود هم کند که او اتصاف او سبحانه را بنقایص و قبایح و فواحش ممکن ذاتی و ممتنع لذاته
سبحانه میداند پس صدق سلب نقایص و قبایح و فواحش از و سبحانه نزد این قایل از مرتبه نفس
ذات حقه که علت موجبه آن سلب است متاخر بالذات است پس نزد این قایل صدق ایجابات
نقایص و قبایح و فواحش در مرتبه ذات حقه ضروری است ضرورة استحالة ارتفاع النقیضین فیلزم علیه
اعتقاد انه سبحانه فی مرتبة نفس ذاته الحقة جاهل و عاجز و سیت و عمی و اصم و ابکم و فاسق و فاجر و متحیز
و حادث و متحرک و منتقل الی غیر ذلک من النقایص التی لا تتناهی چه اگر در اعتقاد او این ایجابات در
مرتبه ذات حقه صادق نباشد سلب انهمه در مرتبه ذات احدیه صادق باشد پس سلب این همه معلول
ذات حقه نباشد و هو خلاف مذهبه بلکه بر او لازم می آید که او سبحانه در مرتبه ذات حقه متحد باشیای
حوادث غیر متناهیه باشد یعنی اینکه حیوان باشد و جمیع انواع آن و نبات و جمیع انواع آن و جماد
و جمیع انواع آن و همه مقولات جوهر و عرض و جمیع انواع آن باشد زیرا که حیوانیت او سبحانه و انسانیة
او سبحانه و نباتیة او سبحانه و جمادیت او سبحانه و جوهریت او سبحانه و کذا حصص این معانی معدوم اند
و بموجب قاعده مقرره او این همه حصص مخصوصا ممکن بالذات اند زیرا که کلیات آنها ممکن بالذات
اند و هرگاه که این حصص ممکن بالذات شدند عدم آنها معلول او سبحانه بدانست او خواهد بود پس عدم
آنها از مرتبه ذات حقه متاخر خواهد بود پس انهمه در مرتبه ذات حقه متحقق خواهند بود والا سلب آنها
در مرتبه ذات حقه صادق باشد پس سلب آنها معلول ذات حقه نباشد پس ضروری بالذات
باشد و هو خلاف مذهبه و من وجه آخر این قایل را از التزام صدق ایجابات نقایص و فواحش و قبایح
بر او سبحانه در مرتبه ذات حقه بنا بر عقاید مقرره خودش گریز و چاره نیست چه صفات کمالیه
و اتصاف او سبحانه بصفات کمالیه در عقیدت او ممکن ذاتی است و اتصاف او سبحانه بصفات
کمالیه در عقیدت او صادق سلب اتصاف بنقایص است و در عقیدت او در میان اتصاف

بصفات کمالیه و سلب اتصاف بنقایص معینه ذاتیه است چنانچه سابق گفته است و بر آن اقرار
نموده است و معان بمعینه ذاتیه در امکان و وجوب امتناع یک حکم دارند چنانکه سابق گفته است
و صفات کمالیه و اتصاف بصفات کمالیه ممکن و معلول ذات حقه و متاخر از مرتبه ذات حقه اند
چنانچه خود گفته است که صفات محتاج بموصوف اند و انکار احتیاج آنها بموصوف مکابره صرفه
است پس لامحاله از موصوف یعنی ذات حقه متاخر اند پس سلب اتصاف او بنقایص لامحاله
در عقیدت او متاخر از ذات حقه است پس اتصاف او سبحانه بنقایص لامحاله در عقیده او در
مرتبه ذات حقه خواهد بود ضرورة استحاله ارتفاع النقیضین و من وجه آخر این قایل درینجا میگوید
که عدم علم از حضرت موصوف جل شانه مستلزم جهل است چه سلب بسیط نزد وجود موضوع مستلزم
سلب عدولی است کما لایخفی علی المنطقی و در عقیده این قایل علم او سبحانه از ذات حقه متاخر است
پس نزد او در مرتبه ذات حقه سلب بسیط علم است و نزد او سلب بسیط نزد وجود موضوع
که درینجا ذات حقه است مستلزم سلب عدولی است و نزد او سلب عدولی علم جهل است
پس در عقیدت او سبحانه را در مرتبه ذات حقه جهل است پس این قایل حسب قواعد عقاید
مقرر کرده خود در اشد انحای اشراکات یعنی اعتقاد و صدق ایجاب به حدوث از حوادث
غیر متناهیه او سبحانه در مرتبه ذات حقه و در ارتکاب اتصاف او سبحانه بهمه نقایص و عیوب
و قبایح و فواحش و خسایس در مرتبه ذات حقه متبلد است و هر چند دست و پا میزند از آن مهالک
نمی تواند برآمد کُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا اگر ازین عقاید باطله که نتایج قواعد
مقرر کرده اوست توبه نمیکند در زمره مخاطبین ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ داخل است حالا باید
شنید که عامه متکلمین با وجود قایل شدن بزیادت صفات کمالیه بر ذات حقه و صدور صفات
از ذات حقه بالایجاب گفته اند که او سبحانه بر جمیع ممکنات قادر است قال فی العقاید العضدیة
قادر علی جمیع الممکنات و قال فی شرح المواقف ان قدرته تعم الممکنات ای جمیعها والدلیل
علیه ان المقتضی للقدرة هو الذات لوجوب استناد صفاته الی ذاته والمصحح للمقدوریة

هو الامکان لان الواجب والامتناع الذاتیین یحیلان المقدوریة ونسبة الذات الی جمیع الممکنات
علی السواء فاذا ثبت قدرته علی بعضها ثبت علی کلها انتهی وقبیل آن در شرح مواقف گفته القدرة القائمة
بذاته تعالی قدیمة والا لکانت حادثة فیلزم قیام الحوادث بذاته تعالی وقد مر بطلانه وکانت ایضا واقعة ای صادرة عن الاختیار
بالقدرة لما مر فی هذا المقصد من ان الحادث لا یستند الی الموجب القدیم والا تسلسل الحوادث وهو باطل
واذا کانت واقعة بالقدرة لزم التسلسل لان القدرة الاخری حادثة ایضا اذ المقدر حدوث القدرة
القائمة بذاته تعالی فیستند الی قدرة اخری فیلزم تسلسل القدر الی ما لا یتناهی وهو ایضا محال انتهی
وآن هر دو قول باهم متهافت اند پس یا قائلین بزیادت صفات کمالیه را واجب ذاتی دانند
و هو صریح البطلان یا انها را از عموم قدرت او سبحانه جمیع ممکنات را مستثنی کنند والظاهر هو الثانی
پس از این قاعده که او سبحانه بر همه ممکن ذاتی قادر است نزد آنها صفات کمالیه او سبحانه مستثنی هستند
و از این لازم نمی آید که اتصاف او سبحانه بنقایص نزد عامه متکلمین ممکن ذاتی باشد
بلکه بر هر مؤمن بلکه بر هر عاقل ایمان بامتناع ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص واجب ولازم است
چه مصداق سلب اتصاف او سبحانه بنقایص وقبایح که همه حوادث اند مرتبه نفس ذات احدیه است
وآن سلب متاخر از ذات احدیه نیست ومصداق اتصاف او سبحانه بصفات کمالیه نزد عامه
متکلمین قیام آن صفات بذات حقه بالجمله سبحانه است پس مصداق اتصاف او بصفات کمالیه
متاخر از مرتبه مصداق سلب اتصاف او سبحانه بنقایص وقبایح است واگر مصداق این سلب
از مرتبه ذات احدیه متاخر باشد بصدق مسلوب در مرتبه ذات احدیه لازم آید والتزام آن
کفر است پس قول بامکان ذاتی آن بکفر میکشد و در کتب عقاید تصریح است بانکه نقص
بر او سبحانه محال است و از ممکنات نیست کما سبق نقله من شرح العقاید العضدیة معلوم نیست
که این قایل را بهره از فهم نداد ویا کدام ضرورت مخالفت عامه متکلمین روا داشته ارتکاب قول
بامکان ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص وقبایح وفواحش نموده است ضرورت داعیه او همان
جهل اوست یعنی اینکه او توهم کرده است که هرگاه که معنی مصدری را سوی او سبحانه مضاف

کنند آن جمه ممکن ذاتی است ودانکه اتصاف او سبحانه بکمال صفات کمالیه مساوق سلب اتصاف
او بنقایص است وسلب اتصاف او سبحانه بنقایص مساوق اتصاف او سبحانه بصفات کمالیه
است بنابرین توہمات باطله او ایمان را برباد داده درباویه ضلالات افتاده واتبل باشد انحای
الاشراک والالحاد نعوذ بالله من سوء الفهم وسوء الاعتقاد واز قول این قایل زیرا که عدم علم از
حضرت موصوف سبحانه مستلزم جہل است چه سلب بسیط نزد وجود موضوع مستلزم سلب
عدولی است کما لایخفی علی المنطقی جہل او بمعنی جہل بمعنی عدم ملکه معلوم شد او گمان می کنند که
عدم ملکه عبارت از سلب عدولی است که نزد وجود موضوع مساوی سلب بسیط است
حالانکه چنین نیست الجدار لیس بعالم والجدار لاعالم وقت وجود جدار ہر دو صادق اند والجدار
جاہل صادق نیست بلکه جہل عبارت است از عدم علم از انکس که قوت استعداد به علم داشته باشد
ولہذا جہل را مقابل علم حادث شمرده اند کما سبق نقلا من شرح المواقف للابہری وتحقیق این معنی
در او سبحانه بر تقدیر زیادت صفت علم ممکن نیست آری بر قول این جاہل لازم می آید که او به
ثبوت جہل او سبحانه در مرتبه ذات حقه معتقد باشد زیرا که علم نزد او صفت زایده است وصفت
محتاج موصوف است کما اعترف به وتاخر محتاج از محتاج الیه ضروری است پس سلب علم
در مرتبه ذات حقه نزد او ضروری وسلب بسیط وسلب عدولی نزد وجود موضوع متساوی
اند پس سلب عدولی علم در مرتبه ذات حقه نزد او متحقق است وسلب عدولی علم جہل است این جاہل جہل
است پس ثبوت جہل او سبحانه در مرتبه ذات حقه در عقیدت او براو لازم است بنا علی مسلماته این تفصیل
مبرہن است که عقیده استاد و مذہب که عینیت صفات کمالیه وامتناع ذاتی اتصاف او سبحانه
بنقایص قایل است نفس مراتب توحید وتنزیه او سبحانه است وعقیده این قایل بامکان جوہریت
وعرضیت وتجسم وتحیز وامکان وحدوث واحتیاج او سبحانه وبامکان ذاتی اتصاف او بهمه نقایص
وقبایح وفواحش حسب قواعد مخترعه خودش از انحای شرک والحاد است پس ظاہر شد که حق
چیست وناحق چیست وموحد کیست وملحد کیست والله الہادی الی الرشاد والملہم للصدق

والسداد قال الاستاذ و ہر چہ ممتنع ذاتی است بسبب عدم صلوح وجود صالح مقدوریت
نیست عدم شمول قدرت الٰہی ممتنعات عقلی را از قصور آنہا از صلوح وجود است نہ از جہت
عجز او سبحانہ العیاذ باللہ من ذلک اما بیان الصغری فنقول بیین اول اینکہ قضیہ سالبہ کلیہ ایں کہ لا شی
من ممکن ذاتی بمساو لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات دائما صادق است پس ضرور است
کہ عکس آن نیز صادق باشد وہو قولنا لا شی من مساو لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات
بممکن ذاتی دائما اما بیان صدق اصل این است کہ اگر قولنا لا شی من ممکن ذاتی بمساو لسیدنا محمد
صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات دائما صادق نباشد نقیض این صادق باشد ضرورۃ استحالۃ ارتفاع
النقیضین ونقیض آن موجبہ جزئیہ مطلقہ عامہ است وآن قولنا بعض الممکن الذاتی
مساو لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات بالفعل ای فی احد الازمنۃ الثلثۃ واین قضیہ جزئیہ
مطلقہ عامہ کاذب است نزد ہر مسلمان ہرگاہ اصل صادق باشد عکس آن یقینا صادق باشد
پس ثابت شد کہ مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در کمالات ممکن ذاتی نیست پس از دو حال
خالی نیست یا واجب بالذات باشد العیاذ باللہ تعالی یا ممتنع بالذات اول باطل است بالضرورۃ
پس متعین شد کہ ممتنع بالذات است وہو المطلوب قال المجہول المعقول اقول کل ممکن کذا
وبعض ممکن کذا قضیہ حقیقیہ است چہ حکم دران برہمہ یا بر بعض افراد ممکن است و وصف عنوانی
ممکن بر افراد خود چنانچہ در حال وجود افراد صادق است بالفعل در حال عدم نیز صادق است
والا لزم الانقلاب المستحیل چہ افراد ممکن بالذات اگر در حال عدم ممکن بالذات نباشند پس یا واجب
بالذات باشند یا ممتنع بالذات و بعد وجود شوند ممکن بالذات پس لزوم انقلاب بین است
وچون افراد معدومہ در حکم شامل است حقیقیہ خواہد بود پس قول قائل بعض الممکن الذاتی مساو لسیدنا
سیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمال بالفعل ای فی احد الازمنۃ الثلثۃ اگر خارجیہ گرفتہ شود کاذب
است نزد ہر مسلمان لیکن کذب آن بر تقدیر حقیقیہ بودنش لازم نیست وممنوع است چہ کذب
خارجیہ مستلزم کذب حقیقیہ نیست چنانچہ کل عنقاء طائر بالفعل خارجیہ کاذب است وحقیقیہ

صادق چہ معنی حقیقیہ آنست کہ ہر فرد مفروض اگر موجود شود پس بر تقدیر وجود آن طیران او را بالفعل ثابت خواہد بود و این معنی بر رسائل خوانان منطق مثل تہذیب و شمسیہ مخفی نیست چنانکہ در قضایای ہندسیہ اند کل مثلث زوایا و اثلث تساوی قائمتین و کل خط تام علی خط حدث فی جنبیہ قائمتان حکم تساوی و حدوث مذکور شامل جمیع افراد مثلث و خط مذکور موجود باشند آنکہ گفتہ اند گو تحقق آن در خارج ممتنع بود چنانکہ گفتہ شود کل مثلث حدث علی کرۃ ہی اعظم من کرۃ الفلک الاعظم فہو کذا و کل خط وقع علی خط ہو اعظم من قطر العالم فہو کذا چہ وجود کرہ و خط اعظم مذکور مستحیل الوقوع است در زعم شان و چون قول قائل یعنی موجبہ جزئیہ مطلقہ عامہ حقیقیہ مذکورہ یعنی قول قائل بعض الممکن الذاتی یساوی سیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات بالفعل ای فی احد الازمنۃ الثلثۃ علی طریق الحقیقیہ صادق باشد عکس آنکہ بعض المساوی ممکن بالفعل نیز صادق خواہد بود پس نقیض آن یعنی لا شیٔ من ممکن ذاتی بمساوی سیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات دائما کاذب خواہد بود و ہمچنین نقیض عکس آن ای لاشیٔ من مساوی سیدنا محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فی الکمالات ممکن ذاتی دائما کاذب خواہد بود زیراکہ موجبہ جزئیہ مطلقہ عامہ حقیقیہ و عکس آن ہر دو نقیض دو سالبہ کلیہ دائمہ حقیقیہ است کہ معترض آنہا را ذکر کرد پس صدق ہر دو مطلقہ عامہ حقیقیہ مستلزم کذب ہر دو دائمہ حقیقیہ است بحکم التناقض و چون قول قائل بعض المساوی ممکن ذاتی صادق است موضوعش لامحالہ داخل تحت قدرت کاملہ خواہد بود وہو المطلوب

سبحان اللہ این طمطراق و دعوی تعلی تا سبع طباق وہو خلاف: فاق کافۂ مسلمین بر عکس انطباق جمیع مومنین کہ ہیچکس از آنہا تا این زمان این جرأت نکردہ و نگفتہ کہ حقتعالی را قدرت بر مساوی مذکور نیست این قسم ادعا کردن **اقول** حال فہم این احمق مسائل فلسفیہ و مسائل کلامیہ را سابق مبرہن شدہ است الحال حال فہم او بمسائل منطقیہ مبرہن شود

؎ تو کار زمین را نکو ساختی + کہ بر آسمان نیز پرداختی + اولا باید شنید کہ قضیہ حملیہ اولا تقسیم است یکی خارجیہ دوم ذہنیہ سوم حقیقیہ چہ در قضیہ حملیہ حکم بثبوت

محمول للموضوع است و در حملیه سالبه حکم بسلب محمول از موضوع است پس اگر در موجبه حکم بثبوت محمول للموضوع بحسب الخارج و در سالبه حکم بسلب محمول از موضوع بحسب الخارج باشد آن قضیه خارجیه است کقولنا زید کاتب وعمرو لیس لکاتب و اگر در موجبه حکم بثبوت محمول بحسب الذهن و در سالبه حکم بسلب محمول از موضوع بحسب ظرف ذهن باشد آن قضیه ذهنیه است و اگر در موجبه حکم بثبوت محمول للموضوع بحسب مطلق نفس الامر باشد و در سالبه حکم بسلب محمول از موضوع بحسب مطلق نفس الامر باشد آن قضیه حقیقیه است کقولنا الاربعه زوج والاربعة لیس بفرد واین هر قسم بر دو قسم است زیرا که اگر حکم باتحاد موضوع ومحمول یا سلب ان علی البت بالفعل باشد آن را قضیه بتیه گویند و اگر حکم باتحاد موضوع ومحمول یا سلب آن بر تقدیر انطباق وصف عنوانی بر فرد بر تقدیر تقرر و وجود آن باشد آنرا قضیه غیر بتیه گویند پس اقسام قضایا از محققین شش اند یکی خارجیه بتیه دوی خارجیه غیر بتیه سیوی ذهنیه بتیه چهارم ذهنیه غیر بتیه پنجم حقیقه بتیه ششم حقیقه غیر بتیه وحاصل این است که اگر در قضیه حکایت از عالم نفس الامر و واقع است آن قضیه بتیه است پس اگر حکایت از خصوص ظرف خارج است آن بتیه خارجیه است و اگر حکایت از خصوص ظرف ذهن است آن بتیه ذهنیه است و اگر حکایت از ظرف مطلق نفس الامر است مع قطع النظر عن خصوص ظرف الخارج وظرف الذهن آن بتیه حقیقه است و اگر در قضیه حکایت از عالم فرض وتقدیر است آن قضیه غیر بتیه است پس اگر حکایت از عالم تقدیر بحسب خارج است بمعنی آنکه بر تقدیر انطباق وصف عنوانی بر فرد بر تقدیر وجودش در خارج محمول برای آن ثابت یا ازان مسلوب است آن قضیه غیر بتیه خارجیه است و اگر حکایت از عالم تقدیر بحسب ذهن است بمعنی آنکه بر تقدیر انطباق وصف عنوانی بر فرد بر تقدیر وجودش در ذهن محمول برای آن ثابت یا ازان مسلوب است آن قضیه غیر بتیه ذهنیه است و اگر حکایت از عالم تقدیر بحسب مطلق عالم نفس الامر است بمعنی اینکه بر تقدیر انطباق وصف عنوانی

بر فرد بر تقدیر وجودش در مطلق نفس الامر قطع النظر عن خصوص الخارج والذہن محمول برای آن
ثابت یا ازان مسلوب ہست آن قضیہ حقیقیہ غیر بتیہ است قال فی الافق المبین باحاصل
ان الحکم بالاتحاد وانکان بحسب حال الموضوع فی الاعیان کانت الحملیہ خارجیہ وانکان
بحسب خصوص التقرر والوجود الذہنی للموضوع کانت ذہنیہ وانکان بحسب مطلق التقرر والوجود
للموضوع مع عزل النظر عن خصوصیات الظروف والاوعیۃ من الاعیان والاذہان سمیت
حقیقیہ ثم الحکم فی الحملیہ انکان بالاتحاد علی البت سمیت الحملیہ بتیہ وانکان بالفعل علی تقدیر انطباق
طبیعۃ العنوان علی فرد وہو انما یحصل بتقرر ماہیۃ الموضوع ووجودہا سمیت حملیہ غیر بتیہ وہی مساوقۃ
الصدق للشرطیۃ لا راجعۃ الیہ کما یظن انتہی پس مبرہن شد کہ تقسیم قضیہ سوی خارجیہ و ذہنیہ
وحقیقیہ منوط بوصف عنوانی نیست بلکہ تقسیم آن باعتبار محکی عنہ است اگر محکی عنہ خارج است
قضیہ خارجیہ است واگر ذہن است قضیہ ذہنیہ است واگر نفس الامر است قضیہ حقیقیہ است
وصف عنوانی ہرچہ باشد ونیز باید دانست کہ عکس مستوی خارجیہ بتیہ خارجیہ بتیہ است
وعکس مستوی ذہنیہ بتیہ ذہنیہ بتیہ است وعکس مستوی حقیقیہ بتیہ حقیقیہ بتیہ است زیرا کہ
مصداق ومحکی عنہ اصل قضیہ وعکس مستوی آن در واقع یک است ونقیض موجبہ بتیہ سالبہ
بتیہ ہست وبالعکس نقیض بتیہ غیر بتیہ نمی تواند شد زیرا کہ سلب علی التقدیر منافی ثبوت فی
نفس الامر بتیہ نیست وبالعکس ونیز باید دانست کہ ہیچ مفہوم وہیچ مصداق در نفس
الامر از مواد ثلث یعنی وجوب وامکان وامتناع خالی نیست بعد تمہید این مقدمات میگویم
کہ قولنا لا شیء من ممکن ذاتی بمساو لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فی جمیع الکمالات سالبہ کلیہ
حقیقیہ بتیہ دائمہ است یعنی ہیچ ممکن ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفات کمالیہ
در نفس الامر بتۃ دائما نیست واین سالبہ کلیہ حقیقیہ بتیہ دائمہ صادق است چہ اگر این قضیہ سالبہ
کلیہ حقیقیہ بتیہ دائمہ صادق نباشد نقیض آن یعنی موجبہ جزئیہ حقیقیہ بتیہ مطلقہ عامہ صادق
باشد یعنی بعض الممکن الذاتی مساو لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات فی نفس الامر بتۃ

بالفعل ای فی احد الازمنة الثلثة صادق باشد پس لازم است که در نفس الامر ثبتة بالفعل فی
احد الازمنة الثلثة مساوات آنحضرت فی جمیع الکمالات بکسی ثابت باشد حال آنکه مساوات
آنحضرت در جمیع کمالات بهیچ شی در نفس الامریة فی احد الازمنة الثلثة باتفاق المسلمین ثابت
نیست واگر ای ربانی این نقیض را صادق میداند نشان دهد که فلان شی و فلان کس را مساوات
آنحضرت در جمیع کمالات در نفس الامر تیة در فلان زمان ثابت است و هرگاه که این نقیض
که موجبه جزئیة حقیقیة بتیة مطلقه عامه است کاذب شد اصل آن لا محالة صادق است پس عکس
آن قولنا لاشی من المساوی لسیدنا محمد صلی الله علیه وآله وسلم فی جمیع الکمالات بممکن ذاتی یعنی
نیست هیچ مساوی آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم در جمیع کمالات ممکن ذاتی در نفس الام
بتة دائما لا محالة صادق است و هرچه در نفس الامرتیة دائما ممکن ذاتی نیست یا واجب بالذات
است یا ممتنع بالذات اول باطل است بالضرورة فتعین الثانی وهو المطلوب این است
حاصل استدلال بامتناع بود و لهذا گوییم ای ربانی این جاهل باید شنید که قول ما قضیة کل ممکن کذا و بعض
ممکن کذا قضیه حقیقیه است چه حکم دران بر همه یا بعض افراد ممکن است دلالت می کند بر آنکه جهالت
او مدار حقیقیه بودن قضیه بر این است که مفهوم ممکن وصف عنوانی موضوع باشد پس هر قضیه که
وصف عنوانی موضوع آن مفهوم ممکن باشد بدانست او قضیه حقیقیه است حال آنکه مدار حقیقیه
بودن قضیه بر این است که حکم ثبوت محمول للموضوع یا سلب آن از موضوع بحسب مطلق نفس الامر
باشد پس اگر آن حکم علی البتت است آن قضیه حقیقیه بتیة است و اگر آن حکم بر تقدیر انطباق
وصف عنوانی بر فرد مقدر وجود آن است آن قضیه حقیقیه غیر بتیة است از آنکه وصف عنوانی
موضوع مفهوم ممکن است یا غیر آن در تقسیم قضیه بحقیقیه و خارجیه و ذهنیه کاری نیست ثانیا
جهول معقول[له] المعقول هنوز معنی حقیقیه نفهمیده است قضیه که وصف عنوانی موضوع آن مفهوم
ممکن باشد هر سه قسم میتواند شد مثلا قولنا بعض الممکن زوج حقیقیه بتیة است و قولنا
بعض الممکن کلی در حسن قضیه ذهنیه بتیة است و بعض الممکن کاتب فی هذا الیوم و بعض الممکن

له معقول

المعقول

ذلک البلید الاحمق الما ذر شیرا الی ذلک القایل الجاہل قضیہ خارجیہ بتیہ است وقول او چہ
حکم دران بر ہمہ یا بر بعض افراد ممکن است استدلالے عجب است چہ اگر حکم بر ہمہ یا بر بعض افراد
ممکن بمحمولاتی است کہ مصادیق آن در خارج است آن قضایا خارجیہ خواہند بود واگر بمحمولاتے
است کہ مصادیق آن در ذہن است آن قضایا ذہنیہ خواہند بود واگر بمحمولاتی است کہ
مصادیق آن را اختصاصی بظرف خارج یا بظرف ذہن نیست آن قضایا حقیقیہ خواہند
بود کما ذکرنا پس اگر حکم علی البت است قضایا بتیہ خواہند بود واگر حکم بر تقدیر انطباق طبیعت
عنوان علی الافراد است آن قضایا غیر بتیہ خواہند بود وتعبیر کردن موضوع قضیہ بوصف عنوانے
ممکن مستلزم حقیقیہ بودن آن قضیہ نیست این ہمہ نا بالغ تا حال معنی قضیہ حقیقیہ وخارجیہ وذہنیہ
نفہمیدہ است ومنشاء غلطی او این است کہ امکان از معقولات ثانیہ بالمعنی العام المستعمل
فی علم ما بعد الطبیعۃ است وشراح سلم وفاقا لصاحب الافق المبین نوشتہ کہ قضایا معقودہ
ازان معقولات ثانیہ قضایا حقیقیہ میباشند ومراد ازان این است کہ آن قضایا کہ محمولات
آنہا معقولات ثانیہ بالمعنی المستعمل فی علم ما بعد الطبیعۃ باشند چون قولنا الانسان موجود
والانسان ممکن مثلا قضایای حقیقیہ بتیہ می باشند زیرا کہ ثبوت این محمولات را بخصوص وجود
خارجی موضوع یا خصوص وجود ذہنی آن علاقہ نیست ثبوت این محمولات بحسب مطلق نفس
الامر است بخلاف معقولات ثانیہ بالمعنی الاخص کہ موضوع فن منطق اند چون کلیہ ذاتیہ وجنسیہ
وفصلیہ کہ قضایای معقودہ ازان یا کہ معقولات ثانیہ بالمعنی الاخص محمولات آنہا باشند
قضایای ذہنیہ می باشند زیرا کہ ثبوت آن محمولات بحسب خصوص ظرف ذہن است این
احمق سطحی باقتضائی غباوت فہمیدہ کہ ہر قضیہ کہ وصف عنوانی موضوع آن مفہوم ممکن باشد
قضیہ حقیقیہ است وقول او وصف عنوانی بر افراد خود چنانکہ حال وجود افراد صادق است
بالفعل در حال عدم نیز صادق است بہ بیان حقیقیہ بودن قضیہ کہ وصف عنوانی موضوع
آن ممکن باشد بزعم او ندارد برای اثبات بودن یا نبودن قضیہ حقیقیہ یا خارجیہ یا ذہنیہ بیان

اینکه مصداق ثبوت محمول للموضوع چیست آیا مطلق نفس الامر است یا خصوص ظرف خارج
یا خصوص ظرف ذہن بکار است این نافہم باستماع قول صاحب الافق المبین وشراح سلم که
قضایای معقوده از معقولات ثانیه بالمعنی الاعم قضایای حقیقیه اند توہم کرد که ہر قضیه که در ان
مفہوم ممکن باشد خواه وصف عنوانی موضوع باشد یا محمول قضیه حقیقیه می باشد ومعنی قول
آنان فہمیدن نتوانست واین بے عقل دراین مقام در خبطہای عظیم دیگر افتاده است بیانش
بتفصیلے میخواہد وآن این است که اطلاق قضیه حقیقیه در اصطلاح مصنفین کتب منطقیه بر سه
گونه آمده است یکی آنکه بعض مصنفین ہمچو صاحب شمسیه وشارح آن وصاحب تہذیب قضیه
خارجیه عامه از بتیه وغیر بتیه را قضیه حقیقیه نامیده اند قال فی الشمسیه قولنا کل ج ب
یستعمل تارة بحسب الحقیقیه ومعناه ان کل مالو وجد کان ج من الافراد الممکنة فہو بحیث
لو وجد کان ب ای کل ما ہو ملزوم ج فہو ملزوم ب وتارة بحسب الخارج ومعناه کل
ج فی الخارج سواء کان حال الحکم او قبله او بعده فہو ب فی الخارج انتہی قال الشارح
الرازی قولنا کل ج ب قد یعتبر تارة بحسب الحقیقیه ویسمی حینئذ حقیقیه کانہا حقیقیة القضیه
المستعملة فی العلوم واخری بحسب الخارج ویسمی خارجیه والمراد بالخارج الخارج عن المشاعر
اما الاول فنعنی به کل مالو وجد کان ج من الافراد الممکنة فہو بحیث لو وجد کان ب فالحکم فیه
لیس مقصورا علی ماله وجود فی الخارج فقط بل کل ما قدر وجوده سواء کان موجودا فی الخارج او معدوما
فالحکم لیس مقصورا علی افراده الموجوده بل علیہا وعلی افراده المقدرة الوجود ایضا کقولنا کل
انسان حیوان ثم قال الماتن والفرق بین الاعتبارین ظاہر فانه لو لم یوجد شیء من المربعات فی
الخارج یصح ان یقال کل مربع شکل باعتبار الاول دون الثانی ولو لم یوجد شیء من الاشکال
فی الخارج الا المربع یصح ان یقال کل شکل مربع بالاعتبار الثانی دون الاول انتہی وفصله
الشارح فقال قد عرفت مما نبیناه ان الحقیقیة لا تستدعی وجود الموضوع فی الخارج بل
یجوز ان یکون موجودا فی الخارج وان لا یکون واذا کان موجودا فی الخارج فالحکم فیه لا یکون

مقصورا على الافراد الخارجية بل يتناولها والافراد المقدرة الوجود بخلاف الخارجية فانها
تستدعي وجود الموضوع في الخارج والحكم فيها مقصور على الافراد الخارجية فالموضوع ان لم
يكن موجودا فقد تصدق القضية باعتبار الحقيقة دون الخارج كما اذا لم يكن شئ من المربعات موجودا
في الخارج تصدق بحسب الحقيقة كل مربع شكل اى كل ما لو وجد كان مربعا فهو بحيث لو وجد
كان شكلا ولا تصدق بحسب الخارج بعدم وجود المربع في الخارج على ما هو المفروض مع امكان
الموضوع موجودا لم يخل اما ان يكون الحكم مقصورا على الافراد الخارجية وتتناولها وللافراد
المقدرة فان كان مقصورا على الافراد الخارجية يصدق الكلية الخارجية دون الكلية الحقيقية كما
اذا انحصر الاشكال في الخارج في المربع فيصدق كل شكل مربع بحسب الخارج وهو ظاهر ولا يصدق
بحسب الحقيقة اى لا يصدق كل ما لو وجد كان شكلا فهو بحيث لو وجد كان مربعا لصدق قولنا
بعض ما لو وجد كان شكلا فهو بحيث لو وجد كان ليس بمربع وان كان الحكم يتناولا لجميع الافراد
المحققة والمقدرة فيصدق الكليتان معا كقولنا كل انسان حيوان فاذن يكون بينهما خصوص
وعموم من وجه انتهى وقال في التهذيب لا بد في الموجبة من وجود الموضوع محققا وهي الخارجية
او مقدرا فالحقيقية او ذهنا فالذهنية انتهى قال شارح القضايا الحملية المعتبرة باعتبار وجود
موضوعها انها ثلثة اقسام لان الحكم فيها اما على الموضوع الموجود في الخارج محققا نحو كل انسان
حيوان بمعنى ان كل انسان موجود في الخارج حيوان في الخارج واما على الموضوع الموجود
في الخارج مقدرا نحو كل انسان حيوان بمعنى ان كل ما لو وجد في الخارج كان انسانا فهو على
تقدير وجوده حيوان وهذا الوجود المقدر انما اعتبروه في الافراد الممكنة لا الممتنعة كافراد اللاشئ
وشريك الباري واما على الموضوع الموجود في الذهن كقولك شريك الباري ممتنع بمعنى
ان كل ما وجد في الذهن ويفرضه العقل شريك الباري فهو موصوف في الذهن بالامتناع
وهذا انما اعتبروه في الموضوعات التي ليست لها افراد ممكنة التحقق في الخارج انتهى ازين
عبارات ظاهر است كه مصنفين اين كتب آن قضيه خارجيه را كه حكم در آنها مخصوص بر افراد

خارجیہ باشد ومقصور بر افراد موجودہ فی الخارج نباشد بلکہ متناول باشد افراد مقدرۃ الوجود فی الخارج
را حقیقیہ می نامند و این مصنفان ذکر آن قضایا نکردہ اند کہ در آنہا حکم بر افراد موجودہ فی نفس الامر
مشتمل باشد اعم از ظرف خارج و ظرف ذہن باشد سید علامہ میر سید شریف رح برین فرو گذاشت
در حاشیہ شرح شمسیہ تنبیہ فرمودہ میفرمایند ان مثل قولنا کل ممتنع معدوم قضیۃ لا یمکن اخذہا خارجیۃ وہو ظاہر
اذ لیس افراد الموضوع موجودۃ فی الخارج محققا ولا حقیقیۃ اذ لا یمکن وجود افرادہ فی الخارج
وقد اعتبر فی الخارجیۃ امکان الافراد کما مر واجاب ای الشارح بان المقصود ضبط القضایا المستعملۃ
فی العلوم فی الاغلب وما ذکرتم مما یستعمل نادرا فلم یلتفتوا الیہ اذ لم یمکنہم او راجع فی القواعد بسہولۃ
ومنہم من جعل امثال ہذہ القضایا ذہنیۃ فقال معنی قولک کل ممتنع معدوم ان کل ما یصدق علیہ
فی الذہن انہ ممتنع فی الخارج یصدق علیہ فی الذہن انہ معدوم فی الخارج فجعل القضایا ثلثۃ
اقسام حقیقیۃ یتناول الحکم فیہا جمیع الافراد الخارجیۃ المحققۃ والمقدرۃ وخارجیۃ یتناول الحکم
فیہا الافراد الخارجیۃ المحققۃ فقط وذہنیۃ یتناول الافراد الموجودۃ فی الذہن فقط فالاولی ان یقال
احوال الاشیاء علی ثلثۃ اقسام قسم یتناول الافراد الذہنیۃ والخارجیۃ المحققۃ والمقدرۃ وہذا القسم
یسمی لوازم الماہیات کالزوجیۃ للاربعۃ والفردیۃ للثلثۃ وتساوی الزوایا الثلث للقائمتین
للمثلث وقسم یختص بالموجود الخارجی کالحرکۃ والسکون والاضاءۃ والاحراق وقسم یختص
بالموجود الذہنی کالکلیۃ والجزئیۃ والجنسیۃ وغیرہا فینبغی ان یعتبر ثلث قضایا احدیہا ما یکون الحکم
فیہا علی جمیع افراد الموضوع ذہنیا کان او خارجیا محققا کان او مقدرا کالقضایا الہندسیۃ
والحسابیۃ ویسمی ہذہ حقیقیۃ وثانیہا ما یکون الحکم فیہا مخصوصا بالافراد الخارجیۃ مطلقا محققۃ
او مقدرا کالقضایا الطبعیۃ ویسمی ہذہ قضیۃ خارجیۃ وثالثہا ما یکون الحکم فیہا مخصوصا بالافراد
الذہنیۃ ویسمی قضیۃ ذہنیۃ کالقضایا المستعملۃ فی المنطق انتہی واینکہ از قضیہ حقیقیہ میر سید شریف علامہ
بیان فرمودہ اند اطلاق دوم حقیقیہ است واطلاق سیوم آن است کہ از افق المبین نقل کردہ شد
ودر کتب آن اطلاق حقیقیہ دو قسم است یکی حقیقیہ دوم غیر حقیقیہ پس معلوم نیست کہ مراد این قائل

از قول قضیه کلی ممکن که او بعض ممکن که قضیه حقیقیه الی قوله و چون افراد معدومه را حکم شامل است
حقیقیه خواهد بود حقیقیه بمعنای اطلاق است اگر مراد از آن خارجیه است که حکم آن مخصوص بافراد
موجوده فی الخارج و مقدرة الوجود فی الخارج باشد چنانچه در تهذیب و شرح تهذیب و شمسیه
و شرح شمسیه اطلاق حقیقیه بر آن خارجیه آمده است پس تعلیل حقیقیه بودن قضیه که وصف عنوانی
موضوع آن مفهوم ممکن باشد باینکه وصف عنوانی ممکن بر افراد خود چنانکه در حال وجود افراد صادق
است بالفعل در حال عدم نیز صادق است و باینکه چون افراد معدومه را حکم شامل است
حقیقیه خواهد بود محض بی معنی است بچند وجه اول اینکه بودن قضیه خارجیه مقدره بوصف عنوانی
موضوع آن منوط نیست دوم اینکه قضیه که وصف عنوانی موضوع آن مفهوم ممکن باشد خارجیه
محققه می تواند شد چنانکه باید گذشت از بودن وصف عنوانی کدام قضیه مفهوم ممکن بودن آن قضیه
خارجیه مقدره لازم نمی آید سوم اینکه بیان صدق وصف عنوانی ممکن بر افراد موجوده و معدومه بالفعل
به بیان بودن قضیه که وصف عنوانی موضوع آن مفهوم ممکن باشد خارجیه مقدره ربطی ندارد
چه در خارجیه مقدره [illegible] وصف عنوانی بر افراد موضوع آن بالفعل فی نفس الامر شرط
نیست بلکه مدار آن حکم ثبوت محمول بافراد موضوع بر تقدیر انطباق وصف عنوانی بر آن افراد
و این قایل خود در مثال حقیقیه بمعنی خارجیه مقدره کل عنقاء طایر آورده است و ظاهر
است که وصف عنوانی عنقا بالفعل بر هیچ شی صادق نیست پس بیان بودن کدام قضیه
حقیقیه بمعنی خارجیه مقدره ببیان صدق وصف عنوانی موضوع بر افراد بالفعل فی نفس الامر
ربطی ندارد چهارم اینکه این قایل شمول وصف عنوانی ممکن بر افراد موجوده و افراد معدومه را بیان
نموده میگوید چون افراد معدومه را حکم شامل است قضیه حقیقیه خواهد بود و ازین قول معلوم شد
که بیچاره هنوز معنی حکم نمیداند وصف عنوانی دیگر است و حکم دیگر با این جهل و بلادت دخل در
معقولات یعنی چه پنجم اینکه بر هیچ شقی یعنی اینکه مراد این قایل از حقیقیه خارجیه باشد که حکم آن
مخصوص بافراد موجوده فی الخارج و مقدرة الوجود فی الخارج باشد قول او فیما بعد چنانکه

در قضایای ہندسیہ مانند کل مثلث زوایاہا الثلث تساوی قائمتین الی قولہ چہ وجود کرہ وخط اعظم مذکور مستحیل الوقوع است ودر زعم شان محض بمعنی است چہ آن تساوی زوایای ثلث مثلث لازم ہیئۃ مثلث است وحدوث قائمتین در جنب خط مستقیم کہ دیگر قایم شود از لوازم ہیئۃ آن است پس این قضایای حقیقیہ بمعنی خارجیہ کہ حکم آن مخصوص با فراد خارجیہ مطلقا محققۃ کانت او مقدرۃ نیست بلکہ آن حقیقیہ بمعنی آخر است چنانچہ میر سید شریف قدس سرہ بیان فرمودہ این قایل در ہر دو معنی حقیقیہ خلط کردہ میانہ آن ہر دو معنی آن یا مقتضای بی تمیزی فرق دانستن نتوانست ششم آنکہ چون در زعم این قایل قضیہ کل ممکن کذا و بعض الممکن کذا حقیقیہ بمعنی خارجیہ است کہ حکم آن مخصوص با فراد خارجیہ مطلقا محققۃ یا مقدرۃ باشد از دو حال خالی نیست یا این قایل در صدق این قضیہ امکان وجود افراد محکوم علیہا شرط می کند یا نہ بر تقدیر اول قول او باآنکہ گفتہ اند کہ تحقق آن در خارج ممتنع بود الی قولہ چہ وجود آن کرہ وخط اعظم مذکور مستحیل الوقوع ودر زعم شان محض لغو است وباطل است وبر تقدیر ثانی بودن قضیہ کل ممکن کذا وبعض الممکن کذا حقیقیہ مفید این قایل نیست چہ بر این تقدیر ممتنعات ومستحیلات در حکم این حقیقیہ داخل خواہند بود پس از صدق این حقیقیہ امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در کمالات ثابت نتواند شد واگر مراد این قایل از حقیقیہ در قول او قضیہ کل ممکن کذا وبعض ممکن کذا قضیہ حقیقیہ الی قولہ وچون افراد معدومہ را حکم شامل است حقیقۃ خواہد بود قضیہ حقیقیہ است کہ حکم آن متناول افراد خارجیہ وذہنیہ محققۃ ومقدرۃ باشد چنانکہ در کلام میر سید شریف علامہ منقول شدہ بر این تقدیر ہم اقوال این قایل بمعنی است اولا از جہت کہ معتبر در حقیقیہ باین معنی شمول وتناول محمول افراد خارجیہ وذہنیہ محققۃ ومقدرۃ راست نہ شمول وصف عنوانی موضوع پس بیان شمول وصف عنوانی ممکن افراد موجودہ ومعدومہ را بدعوی حقیقیہ بودن قضیہ کل ممکن کذا وبعض الممکن کذا ربطی نیست وبر این تقدیر ہم قول او وچون افراد معدومہ را حکم شامل است حقیقیہ خواہد بود ناشی از جہل او بمعنی حکم وعدم تمیز او

بیانه حکم و وصف عنوانی وثانیا بر این تقدیر قول او کل عنقا طایر بالفعل خارجیه کاذب است
و حقیقیه صادق الی قوله ثابت خواهد بود بمعنی است چه قضیه کل عنقا طایر بدین معنی حقیقیه نیست آن
حقیقیه بمعنی خارجیه مقدره است وثالثا بر این تقدیر قول او و این معنی بر رسایل خوانان منطق مثل تهذیب
وشمسیه مخفی نیست دلیل جهل او بمعنی عبارت تهذیب وشمسیه است زیرا که در تهذیب وشمسیه
حقیقیه اطلاق بدین معنی مذکور نیست، در تهذیب وشمسیه اطلاق حقیقیه بر خارجیه است که حکم آن
مخصوص بافراد خارجیه باشد و بر افراد موجوده فی الخارج مقصور نباشد ورابعا اگر این
قایل در صدق این حقیقیه امکان وجود افراد محکوم علیها شرط میکند قول او با آنکه گفته اند که تحقق
آن در خارج ممتنع بود الی قوله چه وجود آن کره در خط اعظم مذکور مستحیل الوقوع است در زعم شان
بمعنی است و اگر در صدق این حقیقیه امکان وجود افراد محکوم علیها شرط نمیکند حقیقیه بودن قضیه
کل ممکن کذا و بعض الممکن کذا بادنی سودی نمی بخشد کما سبق انفا و اگر مراد این قایل از حقیقیه قضیه
باشد که حکم باتحاد موضوع و محمول در آن بحسب مطلق تقرر و وجود موضوع در نفس الامر بقطع نظر
از خصوصیات ظروف باشد کما فی الافق المبین پس آن حقیقیه دو قسم است یکی بتیه و دیگری
غیر بتیه اگر مراد از حقیقیه درینجا حقیقیه بتیه باشد بر این شق این معنی درست است که قضیه محمول
آن مفهوم ممکن باشد قضیه حقیقیه بتیه صادق تواند بود و بودن قضیه که وصف عنوانی موضوع
آن مفهوم ممکن باشد حقیقیه بتیه چنانکه این قایل زعم نموده است که لازم نیست و نیز بر این
تقدیر قول او ولیکن کذب آن بر تقدیر حقیقیه بودنش لازم نیست و ممنوع است باطل است
زیرا که هیچ ممکن را مساوات آنحضرت صلی الله علیه وسلم در نفس الامر ثابتة فی احد الازمنه
ثابت نیست چه ثبوت مساوات آنحضرت صلی الله علیه وسلم در نفس الامر ثابتة بالفعل فی احد
الازمنة لشیء من الاشیاء یا در ظرف خارج باشد یا در ذهن والاول باطل باعتراف هذا
القایل والثانی صریح البطلان زیرا که مساوات آنحضرت صلی الله علیه وسلم در کمالات از
اوصاف ذهنیه نیست تا ظرف اتصاف آن ذهن باشد و نفس الامر منحصر است در خارج

و در ذہن و ہرگاہ کہ ہیچ شی بمساوات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در کمالات در خارج و در
ذہن بالفعل فی احد الازمنۃ متصف نیست ہیچ شی در نفس الامر بمساوات آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در کمالات در نفس الامر بالفعل متصف نیست پس این حقیقیہ بتیہ یعنی قول القائل
بعض الممکن الذاتی مساو لسیدنا و شفیعنا صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات بتۃ فی نفس الامر
بالفعل ای فی احد الازمنۃ الثلثۃ کاذب شد و ہرگاہ کہ این حقیقیہ بتیہ موجبہ جزئیہ مطلقہ عامہ
کاذب شد نقیض آن یعنی سالبہ کلیہ دائمہ حقیقیہ بتیہ اعنی قولنا لاشی من الممکن الذاتی بمساوی
سیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات بتۃ فی نفس الامر دائما صادق است پس عکس مستوی
آن یعنی قولنا لاشی من المساوی لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات بممکن ذاتی بتۃ فی نفس
الامر دائما صادق است فثبت مطلوبنا و برین شق قولہ چنانچہ کل عنقاء طائر یقینی است چہ
قضیہ قائلہ کل عنقاء طائر حقیقیہ بتیہ نیست آن حقیقیہ خارجیہ است، و قولہ و این معنی بر رسائل
خوانان منطق مثل تہذیب و شمسیہ مخفی نیست محض غلطی است در تہذیب و شمسیہ ذکر حقیقیہ
بتیہ نامدہ صاحب تہذیب و صاحب شمسیہ خارجیہ حقیقیہ را حقیقیہ نامیدند و ذکر حقیقیہ کہ در
آن حکم باتحاد موضوع و محمول در آن بحسب مطلق تقرر و وجود موضوع در نفس الامر مع قطع نظر از
خصوصیت ظروف باشد فروگذاشت کردہ اند و ہم برین شق قول او چنانکہ در قضایای
ہندسیہ الی قولہ چہ وجود کرہ و خط اعظم مذکور مستحیل الوقوع است محض بی معنی است چہ آن
قضایای حقیقیہ بتیہ نیستند و برین شق قول او و ہمچنان قول قائل یعنی موجبہ جزئیہ مطلقہ عامہ
مذکور الی قولہ و ہو المطلوب محض باطل و بیہودہ است زیرا کہ قول قائل بعض الممکن الذاتی
مساو لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات بالفعل ای فی احد الازمنۃ الثلثۃ علی طریق الحقیقیۃ
البتیۃ بلا شبہ ہیچ شی در نفس الامر یعنی در خارج یا در ذہن بمساوات آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در کمالات بالفعل ای فی احد الازمنۃ الثلثۃ متصف نیست و ہرگاہ کہ این موجبہ
جزئیہ حقیقیہ بتیہ مطلقہ عامہ کاذب است عکس مستوی آن نیز کاذب است، و نقیض آن یعنی

لاشی من ممکن ذاتی بمساو لسیدنا صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات دائما لامحالہ صادق است
و ہرگاہ کہ این سالبہ کلیہ حقیقیہ بتیہ دائمہ صادق است عکس مستوی آن اعنی لاشی من المساوی
لسیدنا صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات ممکن ذاتی بتۃ فی نفس الامر دائما لامحالہ صادق است
واگر مراد وی از حقیقیہ حقیقیہ غیر بتیہ باشد برین شق ہم کلام این قایل بمعنی است چہ از بودن وصف
عنوانی موضوع کلام این قضیہ مفہوم ممکن بودن آن قضیہ حقیقیہ غیر بتیہ لازم نیست چنانکہ این قایل
زعم نمودہ است ونیز برین شق قول او کل عنقاء طایر بالفعل الی قولہ طیران اورا بالفعل ثابت خواہد
بود بمعنی است چہ کل عنقاء طایر خارجیہ غیر بتیہ است نہ حقیقیہ غیر بتیہ وہمچنین قولہ واین معنی بر رسایل
خوانان منطق مثل تہذیب وشمسیہ ہم مخفی نیست برین شق معنی ندارد چہ در تہذیب وشمسیہ حقیقیہ
غیر بتیہ مذکور نیست در تہذیب وشمسیہ خارجیہ غیر بتیہ را حقیقیہ نامیدہ اند ومع ہذا کلمہ برین
تقدیر مستدل را ضرر واین قایل را منفعتے نیست زیرا کہ حقیقیہ غیر بتیہ صادق شرطیہ است
وآن حکایت از نفس الامر نیست حکایت از تقدیر است پس قول قایل بعض الممکن مساو لسیدنا
محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات بالفعل ای فی احد الازمنۃ الثلثۃ صادق قول قایل است
بعض ما لو وجد کان ممکنا ذاتیا فہو بحیث لو وجد کان مساویا لسیدنا صلی اللہ علیہ وسلم فی احد الازمنۃ
الثلثۃ المفروضۃ المقدرۃ وعکس آن یعنی بعض المساوی ممکن بالفعل صادق قول قایل است بعض
ما لو وجد کان مساویا فہو بحیث لو وجد کان ممکنا فی احد الازمنۃ الثلثۃ المفروضۃ المقدرۃ وبر تقدیر
تسلیم صدق این ہر دو قضیہ حقیقیہ غیر بتیہ کہ حکایت از عالم تقدیر است امکان مساوی در نفس
الامر لازم نمی آید چنانچہ از صدق کل لاشی لاممکن کہ حقیقیہ غیر بتیہ حکایت از عالم تقدیر است وصادق
این قول است کلما لو وجد کان لاشیئا فہو بحیث لو وجد کان لاممکنا صدق حمل لاشی بالاممکن
بر موضوع در نفس الامر بالفعل لازم نمی آید بالجملہ قول این قایل من اولہ الی آخرہ بر ہیچ یک اطلاق
از اطلاقات حقیقیہ معنی ندارد چہ جای آنکہ مستدل ضررے و باین قایل منفعتی رساند این ہیچمدان بالغ
الی آنکہ در قول خود تامل کند وبفہمد کہ چہ میگوید ہر چہ بر زبانش می آید ہرزہ می سراید و باین غباوت

بی‌تأملی در نعوت گفتگوی نماید ع غلامی تنگ لبک در گوش کرد و با تنگ خویشتن را فرامش کرد
اگر بچه مغز جنون شور شوریده خود برده در شکوه زند بدین سودای خام که آن را برکند شور شوریده
خود بشکند و در گران سنگی کوه اثری نکند ع یا ناطح الجبل الرای لتصدعه ٭ ارحم علی الراس
لا ترحم علی الجبل ٭ در قول او در بخلاف وفاق کافه مسلمین الی آخره جزاف بمعنی است کافه
مسلمین و جمیع مؤمنان باجماع شیکه این قایل بقصد تلبیس از روی نفاق مذکور نموده است
ایمان دارند و از روی آن احادیث ثابت است که فرض مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
فرض مصداق اجتماع النقیضین و فرض او وجود مستلزم لعدمه پس همه مؤمنین و مسلمین ایمان دارند
باینکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل ممکنات و افضل ماسوی الله سبحانه اند هیچ مؤمن و مسلم
اعتقاد ندارد که هیچ فردی از هیچ ماسوی الله در کمالات مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
است این قایل بپاسداری آن شیخ نجدی که بهره از فهم و ایمان نداشت مصداق مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم را [illegible] و دبت شی من الاشیا نیست بزعم باطل خود
تراشیده هزاران هزار لاشی مخترع را باقتضای بی ایمانی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
قرار داده و خود را در مخمصه اثبات امکان ممتنعات انداخته خود را نزد اولی الافهام و الایمان
فضیحت و رسوا ساخته اگر شتی عوام کالانعام که معنی امکان و امتناع نمی فهمند مستحیلات
ذاتیه را مقدور می انگارند بدام تزویر شیخ نجدی افتاده ممتنع ذاتی را مقدور پنداشتند در ایام
آن انعام را اجماع نتوان گفت و در قول بعدم دخول ممتنع ذاتی تحت قدرت هیچ جرأت
نیست جسارت و بیباکی و الحاد آن است که شیخ نجدی بر آن اقدام نموده عیب و نقص
او سبحانه مقدور و صحیح الفعل و الترک دانسته بر آن بزعم باطل خود دلایل آورده و این
قایل بوبال تقلید او در هاویه ارتکاب قول بامکان ذاتی اتحاد او سبحانه بجمیع ممکنات و
حوادث و بامکان اتصاف او سبحانه بجمیع خصایص و نقایص که مستلزم اتحاد او سبحانه
در مرتبه ذات احدیه متنزهه بجمیع ممکنات و حوادث و باتصاف او سبحانه در مرتبه ذات بجمیع قبایح

وخواتش ہست افتادہ عقل ودین را برباد دادہ کما سبق مفصلاً قال النجدی المنحوس

الردی المنکوس وازین قدر ہم فہمیدنی ہست کہ عالم ربانی کی گفتہ وکجا گفتہ مساوی ممکن

مذکور داخل تحت قدرت کاملہ شدہ موجود ہست تا بصدق دو سالبہ کلیہ دائمہ خارجیہ بکذب

یک موجبہ جزئیہ مطلقہ عامہ خارجیہ دعوئش ابطال میکند عالم ربانی فرمودہ کہ حق تعالی

اگر خواہد بسیار امثال مذکور پیدا کند وازین نص ہست در آنکہ امثال مذکور موجود نیست مگر ممکن

است داخل تحت قدرت کاملہ واہل عرفان موافق عالم ربانی تصریح کردہ اند چنانکہ خواہد

آمد انشاء اللہ تعالی وممکن معدوم را مساوی بالفعل شمو دشی موجود بالفعل وکسی حکم بدین مساوات

کنند نتواند بود مگر بر تقدیر وجود وہمین مدلول قضیہ حقیقیہ ہست مثلاً کسی گوید کہ عمرو مساوی بالفعل ہست

بزید وعمرو معدوم است پس اگر مراد اینست کہ اگر عمرو موجود شود پس بر تقدیر وجود مساوی خواہد

بود صادق ہست والا کاذب پس ابطال دعوی عالم ربانی متصور نیست تا آنکہ دو سالبہ

کلیہ دائمہ حقیقیہ صادق ویک موجبہ جزئیہ مطلقہ عامہ حقیقیہ کاذب نباشد در مادہ کہ معترض

تقضایائی خارجیہ در آن ذکر کردہ وحال آنکہ امر بالعکس ہست زیرا کہ موجبہ جزئیہ مطلقہ عامہ

حقیقیہ صادق است وعکس نیز صادق پس ہر دو سالبہ کلیہ دائمہ حقیقیہ اصل وعکسش کاذب

خواہد بود بحکم التناقض وچون صغری قیاس قایل باطل ہست اساس قیاس او از بیخ برکندہ

شد وبنیاد المحاد او مستاصل گشت اقول انچنین جاہل نجدی بی ایمان را کہ عیب ونقص

او سبحانہ صحیح الفعل والترک میداند وباقتضای کج فہمی وبی ایمانی بزعم خود بر آن دلائل

می آرد ودر استخفاف بشان حضرت افضل ماسوی اللہ صلی اللہ علیہ وسلم جد وجہد نمودہ خلقی

را بیدین گردانید وعوام وسوقیہ را بازار اوشان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وبزرگان دین

تشجیع نمودہ وعامہ جہال را از تقلید حضرات ائمہ مجتہدین برگردانید وعلم فقہ را اساساً از انظار ان

جہال را از اعتبار انداخت وجہل او بمرتبہ بود کہ معنی کذب ونہ قدرت وتکوین وغیرہ نتوانست دانست

ومعنی شفاعت را مسخ نمودہ دربیہودہ گوئیہا شد واز غایت بی ایمانی سفر زیارت وتعظیم

محرم آن مرتبهٔ مقدسه را شرک فی العباده انگاشت چنانکه در تقویت الایمان که آن را تقویت الایمان
نامیده است انگاشت عالم ربانی نامیدن از باب الحاد و زندقه است و چون صدق سالبهٔ کلیهٔ دائمهٔ
حقیقیهٔ بتیه یعنی لاشئ من المساوی لسیدنا صلی الله علیه وسلم بممکن ذاتی فی نفس الامر بتة دائماً که
عکس سالبهٔ کلیه دائمهٔ حقیقیهٔ بتیه یعنی لاشئ من الممکن الذاتی بمساو لسیدنا صلی الله علیه وسلم فی
نفس الامر بتة دائماً است مبرهن شد سلب امکان ذاتی در نفس الامر از مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم متحقق شد پس قول شیخ نجدی باطل است و حقیقیه تقدیریه حکایت از نفس الامر
نیست بلکه حکایت از عالم تقدیر است و امکان مساوی در عالم تقدیر بر تقدیر تسلیم آن مستلزم
امکان آن در نفس الامر نیست و صدوری که کسی حکم کند بمساوات آن شئ موجود بالفعل بر تقدیر وجود
آن ممکن بود پس لازم نمی آید و اگر کسی گوید که عمرو که معدوم است ازلاً و ابداً و فرض نهاد و خارجاً مساوی زید است در جمیع
بکر یعنی پدر زید یا در صفتی دیگر که شریک آن معدوم ازلی و ابدی با زید در آن صفت متصور نباشد این بر عقلای که
گرفته شود کاذب است و چون صدق بر دو سالبهٔ کلیهٔ دائمهٔ حقیقیهٔ بتیه مبرهن گشت قول جاهل نجدی باطل و مستاصل
و خباثت بلادت این جاهل مسجل شد و این عنصری کستری که تصریح اهل عرفان موافق بی ایمان نجدی برای ترویج
دین جدید عوام بی مایه محض افترای اوست آن جاهل نجدی اهل عرفان را مبتدع و کافر و مشرک می‌داند [illegible]
اولیای کبار را باتباع و اقتفا علی روس الاشهاد تلقین میکرد و او را اتباع او را با اهل عرفان چه کار طرفه
این است که این جاهل را باتباع متکلمین در هر باب که متعلق بعقاید باشد جان میدهد در ینجا [illegible] پیروی
آن جاهل نجدی پیروی متکلمین گذاشت چه متکلمین قضیهٔ حقیقیه را منکر اند و در تائید کلام نجدی نمود این خلیع
بی شعور خلع شعار اشعریت هم روا داشت پس بر مسلمات متکلمین بر تقدیر تنزل هم گفتگو او هذیان لاطائلات است
قال الواهی الساهی اکنون باید شنید که قول و اعتقاد علمای کرام و اولیای عظام چنانکه خواهد آمد
آن است که مساوی و نظیر و مثل خیر البریه و افضل اهل خلیقه علیه و علی آله اعاظم الصلوة و التحیة در
عرصهٔ وجود لباس هستی نپوشیده و موجود نشده و در ساحت شهود مشهود و معهود نگشته تا در وسعت
آباد ملک مقدرت الهی که قوت و استطاعت نامتناهی است نظیر و مساوی مذکور ممکن

له الواهی [illegible] [illegible] منتهی الادب

الوجود است کہ خانہ نشین دوام و عزلت گزین مستدام ملک عدم است زیرا کہ از اخبار شرع
مقدس بہمین قدر ثابت است کہ حضرت خاتم النبیین سید المرسلین شفیع المذنبین علیہ الصلوۃ
والتحیات من حضرت رب العالمین جلت قدرتہ خیر البریات و افضل المخلوقات اند و از لوازم
آن عدم خلق و ایجاد مساوی و افضل از آنحضرت است صلی اللہ علیہ وسلم نہ عدم امکان فی ذاتی
پس علم و ارادہ قدیم بعدم مساوی و افضل مذکورین متعلق شدہ آنہا را مستحیل الوجود گردانیدہ
لیکن امتناعی و استحالتی کہ بنا بر تعلق علم و ارادہ الٰہی بعدم شیٔ یا خلاف شیٔ می باشد موجب عدم
مقدوریت وجود آن شیٔ بہ نسبت قدرت نیست چہ جائے عدم مقدوریت وجود بہ نسبت حضرت واجب الوجود عم نوالہ
در شرح عقائد نسفی است ولا یکلف العبد بما لیس فی وسعہ سواء کان ممتنعا فی نفس الامر او ممکنا کخلق الجسم
واما ما یمتنع بناء علی ان اللہ تعالی علم خلافہ وارادہ خلافہ کایمان الکافر وطاعۃ العاصی فلا نزاع فی
وقوع التکلیف بہ لکونہ مقدورا للمکلف بالنظر الی نفسہ ثم عدم التکلیف بما لیس فی وسعہ
متفق علیہ لقولہ تعالی لا یکلف اللہ نفسا الا وسعہا والامر فی قولہ تعالی انبئونی باسماء
ہؤلاء للتعجیز دون التکلیف وقولہ تعالی حکایۃ ربنا ولا تحملنا ما لا طاقۃ لنا بہ لیس المراد
بالتحمیل ہو التکلیف بل ایصال ما لا یطاق من العوارض الیہم وانما النزاع فی الجواز فمنعہ
المعتزلۃ بناء علی القبح العقلی وجوزہ الاشعری لانہ لا یقبح من اللہ شیٔ وقد یستدل بقولہ تعالی
لا یکلف اللہ نفسا الا وسعہا علی نفی الجواز وتقریرہ انہ لو کان جائزا لما لزم من فرض وقوعہ
محال ضرورۃ ان استحالۃ اللازم توجب استحالۃ الملزوم لکنہ لو وقع لزم کذب کلام اللہ تعالی
وہو محال وہذہ نکتۃ فی بیان استحالۃ کل ما تعلق علم اللہ تعالی وارادتہ واختیارہ بعدم وقوعہ
وحلہا انا لا نسلم ان کل ما یکون ممکنا فی نفسہ لا یلزم من فرض وقوعہ محال وانما وجب ذلک
لو لم یعرض الامتناع بالغیر الا تری ان اللہ تعالی لما اوجد العالم بقدرتہ واختیارہ فعدمہ
ممکن فی نفسہ مع انہ یلزم من فرض وقوعہ تخلف المعلول عن العلۃ التامۃ وہو محال والحاصل
ان الممکن لا یلزم من فرض وقوعہ محال بالنظر الی ذاتہ واما بالنظر الی امر زائد علی نفسہ فلا نسلم

لا یستلزم المحال انتهی و در دیگر کتب کلامیه و کتب متاخرین در اصول فقه زیاده ازین تحقیق
است کما لا یخفی علی العلماء اقول بل الکنون باید شنید که اعتقاد علمای کرام و اولیای عظام
و کافه اهل اسلام آنست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل ممکنات و افضل ماسوی الله
سبحانه اند و مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم که مصداق اجتماع النقیضین است وجود
آن مستلزم عدم آنست مستحیل بالذات است و بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم
خاتم النبیین که بنص قرآنی و اجماع کافه اهل اسلام متحقق است برامتناع ذاتی مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات اقوم براهین است کما سیاتی ان شاء الله تعالی
عنقریب پس هرچه این غبی غوی میگوید هزل و هذیانی است خارج از بحث مسئله جواز تکلیف
بالمحال یا عدم جواز آن ربطی بایمقام ندارد و این فضحاس لباس باسید اینکه عوام و جهله او را
از عدد علما شمارند عبارت شرح عقائد نسفی که منتهای همت اوست نقل کرده است
بجولی ربطی نزد اولی الافهام موجب افتضاح است و از پایان عبارت منقوله یعنی قوله
والحاصل ان الممکن لا یلزم من فرض وقوعه محال بالنظر الی ذاته واما بالنظر الی امر زاید علی نفسه
فلا نسلم انه لا یستلزم المحال هویدا است که مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در کمالات
ممکن نیست زیرا که از فرض وقوع آن محال بالنظر الی ذاته لازم می آید چه اگر مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در کمالات واقع شود یا متصف بآن کمالات باشد یا نه باشد علی الثانی
لازم است که مساوی در کمالات بر فرض وقوع آن مساوی در کمالات نباشد هف و علی
الاول لازم است که آن مساوی سید ولد آدم باشد و آدم و من سواه تحت لوائی او باشند
و او اول من تنشق عنه الارض و اول شافع و اول مشفع و اول من یحرک حلق الجنة و اکرم الاولین
والآخرین علی الله و خاتم النبیین یعنی آخرین همه انبیاء و امام النبیین و صاحب شفاعتهم و قائم
مقام که غیر او قائم آن مقام نباشد و نایل درجه که سوای یک کس دیگری نایل آن مقام
نتواند بود باشد و چون اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم باین صفات بر این تقدیر

مسلم است لازم است که آن مساوی متصف باین صفات نباشد پس برین تقدیر لازم است که
آن مساوی مساوی باشد و نباشد فعلی التقدیرین از فرض وقوع مساوی نظر بنفس معنی مساوی
بودنش مساوی و لامساوی که مصداق اجتماع النقیضین و محال بالذات است لازم می آید
پس مساوی ممکن نتواند بود و لان الممکن لا یلزم من فرض وقوعه محال بالنظر الی ذاته بخلاف عدم عقل
اول که نزد فلاسفه معلول اول او سبحانه بالایجاب است و عدم او مستلزم عدم او سبحانه نزد فلاسفه
است چه عدم عقل اول بالنظر الی نفس ذاته مستلزم محال نیست استلزام او محال بالذات
را بنظر امتناع تخلف معلول موجب از علة موجبه است و فیما نحن فیه نفس مصداق مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم فی الکمالات المذکوره مستلزم آن است که مساوی نباشد و بهر چه
وجود آن مستلزم عدم آن باشد محال بالذات است مقام استعجاب این است این مذاق سراپا
نفاق برای خدع عوام و جمله آنحضرت صلی الله علیه وسلم را بحضرت خاتم النبیین سید المرسلین
شفیع المذنبین منعوت کرده تا عوام جمله کلمات او برند که او در مومنین مخلصین است والا او از معنی
خاتم النبیین و سید المرسلین و شفیع المذنبین جاهل و غافل یا از آن متجاهل و متغافل است
و اگر از فهم و ایمان بهره داشتی دانستی که بر تقدیر امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم و فرض
وقوع آن مساوی مفروض الوقوع داخل عموم النبیین و عموم المرسلین باشد بر این شق
آن مساوی مفضول و مفضل علیه خواهد بود نه خاتم النبیین و نه سید المرسلین پس مساوی نتواند شد
و اگر داخل عموم النبیین و عموم المرسلین نباشد بر فرض وقوع آن در جمله نبیین و مرسلین نباشد
پس آن مساوی مفروض الوقوع مساوی نتواند بود و فعل اشقین مساوی مفروض الوقوع مساوی
نتواند بود و وجود آن مستلزم عدم آن است پس او ممتنع بالذات است و نیز بر تقدیر امکان مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم و فرض وقوع آن یا او سید المرسلین باشد بر این شق لازم است که
بر این تقدیر آنحضرت سید المرسلین نباشد العیاذ بالله زیرا که المرسلین جمع محلی باللام و مستغرق
است و معنی سید المرسلین ممتاز از سایر مرسلین است و ممتاز از سایر مرسلین لا محاله یک رسول است

و در مثل سید المرسلین تواند بود برین شق آنحضرت صلی الله علیه وسلم مساوی آن مساوی مفروض
الوقوع نباشد پس آن مساوی مفروض الوقوع مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد
و با آن مساوی سید المرسلین نباشد پس مساوی نباشد و علی الشقین وجود آن مستلزم عدم
آنست بهرچه وجود و آن مستلزم عدم آنست ممتنع بالذات است و نیز چنین النبیین جمع محلی باللام و مستغرق است
و معنی خاتم النبیین آخرین همه انبیا است و آخرین همه انبیا لامحاله یک نبی است و دو کس آخرین همه انبیا
نتوانند بود پس آن مساوی مفروض الوقوع یا خاتم النبیین یعنی آخرین همه انبیا باشد برین شق لازم
است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین یعنی آخرین همه انبیا باشند العیاذ بالله پس برین شق
آنحضرت صلی الله علیه وسلم مساوی آن مساوی مفروض الوقوع نباشد پس آن مساوی مفروض
الوقوع مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد یا آن مساوی خاتم النبیین یعنی آخرین همه انبیا
نباشد پس مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد و علی الشقین وجود آن مستلزم عدم آنست
و هرچه وجود آن مستلزم عدم آنست ممتنع بالذات است اگر این احمق بی ایمان بهره از فهم
و ایمان داشتی به دون آنحضرت صلی الله علیه وسلم سید المرسلین و خاتم النبیین تصدیق آوردی
و پیروی آن جاهل نجدی در تصحیح خرافات یعنی او عزتزیبا نکردی و عقل و دین خود درا اتباع او
نباختی و خود را در طلبه علوم بسطحیت و ناقهمی رسوا نساختی اما نعت کردنش آنحضرت صلی الله علیه
وسلم را بشفیع المذنبین بنای آن بر نفاق او ظاهر است چه اعتقاد او در باب شفاعت همان
است که مقتدای او در تقویة الایمان که آنرا بتقویة الایمان نامیده است بیان کرده است
و حال آن بیان در فظاعت و شناعت از انگشت واشاعت مستغنی است قال الاستاذ
وجه ثانی این است که قول بامکان شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد
قول بامکان اجتماع نقیضین است و هو باطل قال المحقق الحق اتحاد و عینیت میان
هر دو قول باطل بالبداهة است خواه قول اول بمعنی مصدر باشد خواه بمعنی مقول چه بر تقدیر معنی مصدری لفظ
قول افراد شی و افراد و حصص سه است افراد و حصص باهم متباین می باشند کما تقرر فی موضعه پس هر دو باهم متباین

شوند بود وفا بین الحمل والاتحاد و در تقدیر ثانی حاصل قول او اینچنین باشد شخصی که برابر باشد
در همه کمالات ممکن است و حاصل قول ثانی اینکه اجتماع نقیضین ممکن است بنابرین حاصل عدم
اتحاد میان هردو قول ظاهر است و اگر مراد آنست که قول اول مستلزم قول ثانی است پس اگر دلیل قایل تمام
شود استلزام ثابت خواهد شد ولیکن استلزام مفید مطلب مدعی نیست چه لزوم اجتماع النقیضین لازم
نیست که محال بالذات باشد زیرا که لزوم محال بالذات گاهی محال بالغیر و ممکن بالذات می باشد
چنانکه وجود زید بر تقدیر عدم او مستلزم اجتماع النقیضین است معهذا ممکن بالذات است و زیاده
ازین خواهد آمد انشاء الله تعالی اقول بر همه افراد انسانی حتی که بله و صبیان ظاهر و هویدا است
که الفاظ شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد ممتنع ذاتی نیست و همچنین
معانی این الفاظ چه این الفاظ بالنسبة متلفظین قایم و موجود اند و معانی این الفاظ در اذهان
سامعین معقول اند و همچنان لفظ اجتماع النقیضین که بر السنه دایر و معنی آنکه باذهان قایم اند ممتنع
بالذات نیست ممتنع بالذات مصداق اجتماع النقیضین است یعنی هرچه صادق آید علیه النقیضان و
مصداق اجتماع النقیضین باشد مستحیل بالذات است پس محصل کلام استاذنا مدظله العالی این است
که شخصی که مصداق برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد مصداق اجتماع النقیضین
است یعنی بر آن صادق است انه مساو له صلی الله علیه وسلم فی جمیع الکمالات وانه لیس مساویا
له صلی الله علیه وسلم فی جمیع الکمالات و مصداق اجتماع النقیضین ممتنع بالذات است پس
شخصی که مساوی و برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد ممتنع بالذات است قول
بامکان شخصی که مصداق برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد قول است بامکان
مصداق اجتماع النقیضین چه مصداق برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات
مصداق اجتماع النقیضین است پس امکان آن امکان مصداق اجتماع النقیضین است
و امتناع ذاتی مصداق اجتماع النقیضین امتناع ذاتی آنست و چون مقصود از عبارت
سوای آن و مراد ملتفت الیه قول قضیه مفاد آن می باشد هر جا که مفاد یک قول مفاد قول

دیگری باشد توان گفت که این قول آن قول است که الفاظ قولین و معانی ذهنی آن الفاظ متغایر باشند مثلاً اگر کسی گوید که قول بامکان صدق زید انسان و زید لیس بانسان معاً قول است بامکان اجتماع النقیضین عاقلی بران کس اعتراض تواند کرد بانکه قول اول متضمن دو قضیه ملفوظه است و قول ثانی متضمن آن نیست پس درمیان هر دو قول مذکور خواه قول بمعنی مصدری باشد یا بمعنی مقول عینیت و اتحاد نیست چه هر عاقل میداند که معنای قایل این است که مفاد امکان صدق زید انسان و زید لیس بانسان معاً مفاد امکان اجتماع النقیضین است نه اتحاد هر دو حصه قول بمعنی مصدری و نه اتحاد الفاظ مقوله و نه اتحاد معانی آن الفاظ چنانکه میگویند که قول بودن وجود عین صیات قول است بودن وجود مشترک لفظی بحال آنکه هر دو حصه قول بمعنی مصدری متغایر اند و الفاظ مقوله این هر دو قول نیز متغایر اند و چنانکه ابن تیمیه که معلم اول این فرقه نجدیه است و مقتدای این قایل تعلیم او سفر طیبه را بنیت زیارت مزار فایض الانوار جناب سید الابرار علیه ازکی صلوات الملک الغفار حرام است و ادای آداب زیارت آن بارگاه خلایق پناه و احترام حرم محترم مدینه منوره را در شرک فی العباده شمرده است میگوید انه لافرق عند بدیهة العقل من ان یقال یا رای الله سبحانه معدوم وان یقال طلبت فی جمیع الامکنة فلم اجده حال آنکه مابین قولین بمعنی مصدری و مابین هر دو الفاظ مقوله قولین مذکورین فرق بین است مگر چون او از مجسمه است بدانست و اعتقاد او مفاد قولین یک است اعتراض کرد این نجدی نجید و این احمق پلید باقتضای غباوت و غوایت بر کلام استاذی مدظله آورده است بر کلام معلم فرقه نجدیه شیخ شیوخ اوست وارد است هرچه این قایل یعنی کلام شیخ شیوخ خود بیان نماید بعینه جواب سوال یعنی کلام استاذنا المفخم و از هیچ بیهوده گوئیها که تصاراى همت پلیدان نافهم است باز آید ظاهر است کلام در امکان الفاظ و معانی ذهنیه آن نیست کلام در امکان یا عدم امکان مصداق مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات است و مقصود این است که مصداق آن مصداق اجتماع النقیضین است و امکان مصداق آن امکان مصداق اجتماع النقیضین است بحسب

التفاوت این سه ساتر واین گران جان سبک سر این کلام را باتحاد وجود وقسمه قول بمعنی مصدری واتحاد الفاظ مقوله محمول نموده همچو هذیان لب کشود وندانست که در امکان الفاظ ومعانی وهیئت این کلام نیست وما هو اول قارورة کسرت فی الاسلام اما اثبات اینکه مصداق مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم فی جمیع الکمالات مصداق اجتماع النقیضین است انشاء الله العزیز عنقریب می آید ومادهٔ مالیخولیائی که باقتضائی آن اوهام بعیض عقل این قایل را از گرفته است می شود وازینجا مبرهن شد که کلام این قایل همه هذیان بمعنی است بیهودگی اعتراض او بر اتحاد واز آنچه بیان کردیم آشکار شد در قول او واگر مراد آن است که قول اول مستلزم قول ثانی است الی قوله گاهی محال بالغیر وممکن بالذات می باشد بوجوه چند بمعنی است اول اینکه او میگوید که اگر دلیل قایل یعنی استاذ زمانه ظلهم العالی تمام شود استلزام قول اول قول ثانی را ثابت خواهد شد در قول اول وقول ثانی حسب فهم او یا بمعنی مصدریست یا بمعنی مقول علی الاول معنی کلام او این است که گفتن این الفاظ یعنی امکان شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم است گفتن این سه لفظ یعنی امکان اجتماع النقیضین را واین صریح البطلان است چه گفتن شخصی چند الفاظ مخصوصه را مستلزم گفتن آن شخص دیگر الفاظ مخصوصه را نتواند بود گفتن باختیار گوینده یک گفتن را دیگر گفتن لازم نتواند بود خواه کدامین دلیل تمام شود یا نه وعلی الثانی معنی کلامش این است که الفاظ مقوله اول مستلزم الفاظ مقوله ثانی است واین هم ظاهر البطلان است چه وجود وقیام لفظی بلا لفظی مستلزم وجود وقیام لفظی دیگر با آن لا لفظ نیست خواه کدام دلیل تمام شود یا نه واگر معنی قول اول معنی قول ثانی در قول او که قول او مستلزم قول ثانی است در او معنی مصدری قول ومعنی مقول است حصر کردنش معنی هر دو قول در کلام استاذ در معنی مصدری ومعنی مقول باطل وهمه آنچه سابق گفته لاطایل است دوم اینکه قول او چه ملزوم اجتماع النقیضین لازم نیست که محال بالذات باشد گاهی محال بالغیر وممکن بالذات می باشد حسب فهم او محض بمعنی است زیرا که حسب فهم او معنی این کلام یا این است که گفتن الفاظ مقوله اول مستلزم گفتن الفاظ مقوله ثانی است یا این است

کہ لفظ مقولہ اول مستلزم لفظ مقولہ ثانی است وظاہر است کہ این ہر سہ لفظ یعنی امکان اجتماع
النقیضین گفتن این ہر سہ لفظ محال بالذات نیست واگر مرادش این است کہ وجود ذہنی مفہوم
مقولہ اولین مستلزم وجود ذہنی مفہوم مقولہ ثانی است یعنی اینکہ وجود ذہنی معنی مفہوم امکان شخص کہ
برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد وحصول این مفہوم در ذہن مستلزم وجود ذہنی
معنی مفہوم امکان اجتماع النقیضین وحصول آن در ذہن است برین تقدیر این کلام صحیح نیست
چہ مفہوم اجتماع النقیضین محال نیست واگر مرادش این است کہ مصداق قضیہ قائلہ کہ شخصی کہ
برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ہمہ کمالات باشد ممکن است مستلزم مصداق قضیہ قائلہ است کہ
مصداق اجتماع النقیضین ممکن است برین تقدیر ہم کلام او بے معنی است چہ مصداق شخصی کہ برابر
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ہمہ کمالات باشد مصداق اجتماع النقیضین است کہ بر تقدیر وجودش
بر آن صادق است انہ مساو لہ صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع الکمالات ولیس بمساو لہ فی جمیع الکمالات
وامکان مصداق مساوی امکان مصداق اجتماع النقیضین است پس مصداق قضیہ اولی مصداق
قضیہ ثانی است نہ اینکہ مصداق قضیہ اولی مستلزم مصداق قضیہ ثانی است وبنابر بودن
مصداق قضیہ اولی مصداق قضیہ ثانیہ حکم باتحاد مفاد این ہر دو قضیہ صحیح است وتغایر عبارت
در آن قادح نتواند بود وانتقال را باید کہ بعد تسلیم تمام دلیل کہ استاد آوردہ است بیان نماید کہ
مصداق قضیہ اولی مغایر مصداق قضیہ ثانیہ و مستلزم آنست تا این کلام او صحیح باشد وحال
این است کہ مقتضای دلیل مذکور این است کہ ما یصدق علیہ المساوی یصدق علیہ انہ لیس بمساو
فامکان ما یصدق علیہ المساوی امکان ما یصدق علیہ النقیضان ای انہ مساو ولیس بمساو
وما یصدق النقیضان مصداق اجتماع النقیضین ومصداق اجتماع النقیضین محال بالذات
است فما یصدق علیہ انہ مساو ممتنع بالذات است این قائل را برای تصحیح این کلام خود لازم
است بیان اینکہ بعد تسلیم تمام دلیل مذکور ما صدق علیہ المساوی ما صدق علیہ انہ لیس بمساو نیست
بلکہ ما صدق علیہ النقیضان وراء ما صدق علیہ المساوی است وما صدق علیہ المساوی مستلزم

ماصدق علیه النقیضان است وعلی التنزل بعد تسلیم اینکه ماصدق علیه المساوی ملزوم مصداق اجتماع النقیضین است تنعی بیان نماید که از فرض وقوع ماصدق علیه المساوی بالنظر الی ذاته اجتماع النقیضین لازم نیست چه بر تقدیر لزوم اجتماع النقیضین از فرض وقوع آن بالنظر الی ذاته ماصدق علیه المساوی ممکن بالذات تواند بود که این قایل خود از شرح عقاید نقل کرده است ان الممکن لا یلزم من فرض وقوعه محال بالنظر الی ذاته وقیاس استلزام مساوی اجتماع النقیضین را بر استلزام عدم معلول اول که ممکن است عدم واجب سبحانه را که ممتنع بالذات است نتوان کرد چه استلزام عدم معلول اول عدم واجب سبحانه را بالنظر الی ذاته نیست بلکه از جهت علاقه علیت است واستلزام وقوع مساوی اجتماع النقیضین را نظر بنفس مساوات در جمیع کمالات است نه از جهت امر زاید بر نفس مساوات واگر تنزل ثانی بر فهم کج این قایل کرده شود وگفته آید که بر تقدیر تمام دلیل وقوع مساوی که مستلزم اجتماع النقیضین است ممکن بالذات است تاهم مدعای مقتدای این قایل وعقیده باطل این جاهل زایل یعنی مقدوریت مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باطل ودعوی او دربارهٔ نفی امتناع ذاتی آن لاطایل است زیرا که بعد تسلیم استلزام وقوع مساوی اجتماع النقیضین را که محال بالذات است این قایل عدم وقوع مساوی را یا مستند الی العلة الموجبه میگوید یا نه لا سبیل الی الثانی والا این عدم که ممکن است واقع نبودی وعلی الاول عدم وقوع آن یا مستند الی العلة الموجبه بالایجاب است یا مستند الی العلة الواجبه بالاختیار است ثانی باطل است چه بر این تقدیر رفع این عدم باختیار فاعل واقع فی نفس الامر تواند شد وچون رفع این عدم ملزوم اجتماع النقیضین است وملزوم بی لازم در نفس الامر واقع نتواند شد لازم است که بر این تقدیر گفته آید که اجتماع النقیضین باختیار فاعل در نفس الامر واقع تواند شد واللازم صریح البطلان متعین شد شق اول یعنی اینکه عدم وقوع مساوی مستند الی العلة الواجبة بالایجاب است وهر چه مستند الی الواجب بالایجاب است متعلق قدرت که عبارت از صحت فعل وترک است نتواند بود والا مستند الی

الواجب بالایجاب نباشد واین قایل سابق در مبحث صفات کمالیه واجب سبحانه تصریح کرده
است باینکه آنچه مستند الی الواجب بالایجاب است تحت قدرت داخل نیست واگر بلزوم
محال بالذات بدنسبت این قایل مستند الی الواجب بالاختیار تواند شد او را ضرورت قول
باستناد صفات کمالیه او سبحانه الیه سبحانه بالایجاب چه بود پس باین دو تنزل هم سعی او در امکان آن
دروغ همان است که اول بیان کرده ایم که مصداق مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات
که مصداق اجتماع النقیضین هست ممتنع بالذات است واز اعجب اعاجیب قول او است
چنانکه وجود زید بر تقدیر عدم او مستلزم اجتماع النقیضین هست معهذا ممکن بالذات است بر کسیکه
بهره از فهم دارد وکودکان از جمله صبیان باشد پوشیده نیست که مفهوم وجود زید بر تقدیر عدم او یعنی
معانی ذهنیه این الفاظ ومفهوم اجتماع النقیضین از معانی موجوده ذهنی است آن نه محال بالذات
است ونه مستلزم محال بالذات ودر آن هیچ گفتگو نیست اما مصداق وجود زید بر تقدیر
عدم او ومصداق زید موجود هست بر تقدیر آنکه زید موجود نیست مصداق اجتماع النقیضین که
محال بالذات است عین محال بالذات است که مصداق زید موجود هست ومصداق زید موجود
نیست معا متحقق باشد پس مصداق وجود زید بر تقدیر عدم او ومصداق اجتماع النقیضین است
ومحال بالذات هست ومنشاء وجود زید بر تقدیر عدم او جز این نیست که زید موجود باشد بر تقدیر
آنکه موجود نباشد ووجودش بجای عدم او باشد عین منشاء اجتماع النقیضین است که الفاظ
ومعانی الفاظ یک نباشد کلام در امکان وامتناع الفاظ ومعانی الفاظ نیست پس وجود
زید بر تقدیر عدم او مستلزم اجتماع النقیضین نیست بلکه وجود زید بر تقدیر عدم او بحسب المصداق
عین اجتماع النقیضین است که محال بالذات است زیرا که مصداق وجود زید بر تقدیر عدم
او این است که زید موجود باشد وموجود نباشد مغایر اجتماع النقیضین نیست بلکه بحسب
المصداق عین اجتماع النقیضین است این قایل بر تغایر الفاظ ومعانی الفاظ که ملتفت
است وفهم او است نظر کرده حکم باستلزام میکند ونمیداند که الفاظ مذکوره ومعانی آن

نہ محال بالذات و نہ مستلزم محال بالذات و وجود زید کہ ممکن ست باین معنی ممکن است کہ زید بارتفاع
عدم او موجود شود نہ باین معنی کہ وجودش کہ مجامع عدم او باشد ممکن ست کہ آن محال بالذات ست
و این قایل سابق خود گفتہ است کہ معنی اجتماع النقیضین ممتنع بالذات النقیضان المجتمعان ممتنع
بالذات پس وجود زید کہ مجامع عدم او ست ممتنع بالذات است و ہمچنان عدم زید کہ مجامع وجود
او ست ممتنع بالذات ست مجوز بودن وجود زید با عدم او و بر تقدیر عدم او مجوز ای بودن وجود
زید و عدم او باہم اجتماع النقیضین ست یک ست این قایل تا حال معنی امتناع اجتماع النقیضین
باہم نفہمیدہ است تا بدیگر مطالب علمیہ چہ رسد قال الاستاذ مدظلہ اما بطلان آن ظاہر است
قال الغبی الآبی اقول چون عینیت و اتحاد میان ہر دو قول مذکور صحیح نشد پس بطلان امکان
اجتماع النقیضین معترض را سودی نمی بخشد چہ بطلان امری موجب بطلان مغایر خود کہ علاقہ
لزوم فیما بین نباشد نیست و بر تقدیر علاقہ لزوم اگرچہ موجب بطلان آن مغایر ست و لیکن استحالہ
ذاتی لازم موجب استحالہ ذاتی ملزوم نیست کما ہو المقرر و بدون استحالہ ذاتی شخص مذکور خارج
از تحت قدرت کاملہ نمی تواند شد و ہو الظاہر اقول چون ثابت شد کہ مصداق مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع الکمالات مصداق اجتماع النقیضین و ما صدق علیہ نہ مساوی و لیس
بمساو است و مصداق اجتماع النقیضین محال بالذات است لا محالہ مصداق مساوی محال
و ممتنع بالذات ست و بطلان امکان مصداق اجتماع النقیضین بطلان امکان مصداق مساوی
است مصداق مساوی کہ ما صدق علیہ نیست مساو ست عین مصداق اجتماع النقیضین
است پس بطلان امکان مصداق اجتماع النقیضین بطلان امکان مصداق مساوی است
و استحالہ ذاتی مصداق اجتماع النقیضین استحالہ ذاتی مصداق مساوی است و آنچہ این قایل
در اتحاد ہر دو قول سابق بیہودہ گوئیہا کردہ است تفضیح آن سابق توضیح یافتہ است حاجت
اعادہ آن نیست فافہم و استقم اما اینکہ قول بامکان شخصی کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
در جمیع کمالات باشد قول بامکان اجتماع النقیضین ست قال الغاوی العاوی

اقول در قول سابق بوضوح پیوسته که عینیت اتحاد میان هر دو قول غلط است و دلیلش نیز مثبت
عینیت واتحاد نیست آری بر تقدیر تمامیت خود موجب استلزام است ولیکن این مفید معترض
نیست **قول** در قول سابق بوضوح پیوسته که انکار بودن مغاد امکان شخصی که برابر آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد مغاد امکان اجتماع النقیضین ناشی از غایت غباوت ونافہمی
است ودلیل مثبت این است که مصداق مساوی مصداق اجتماع النقیضین است نہ مثبت استلزام
وعلی تقدیر التسلیم استلزام مصداق مساوی مصداق اجتماع النقیضین را بالنظر الی ذاتہ مثبت
امتناع ذاتی مصداق مساوی است **افاد استاذی العلام** پس بیان آن این است
که اگر فرض کردہ شود کہ شخصی برابر آنحضرت در جمیع کمالات باشد از دو حال خالی نیست یا آن
شخص خاتم الانبیاء باشد یا آن شخص خاتم الانبیاء نباشد **قال الاخلف** علی الاخلف چون آن
شخص را در جمیع کمالات برابر فرض کردہ آید ونیز خاتمیت منجملہ کمالات است ودخل در جمیع پس
نبودن آن شخص خاتم الانبیاء چہ معنی دارد وحاصلش چنان باشد کہ زید را عالم فرض کردہ گویم زید
عالم باشد یا جاہل وبخافت این کلام بر ظاہر است وشق اول متعین وتردید قبیح وحاجت بشق ثانی ہم نیست
چہ لزوم زعمی محال بر شق اول ام می آید چنانچہ خود او ذکر کردہ **اقول** حجۃ من دعوی استاذ این است کہ امکان مصداق
مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات امکان مصداق اجتماع النقیضین است
ودلیل بر این دعوی آنست کہ اگر مصداق برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات فرض کردہ
شود از دو حال خالی نتواند بود یا او خاتم الانبیا باشد یا نباشد بر ہر دو تقدیر بر آن صادق است
انہ لیس بمساو وبر ہر دو تقدیر او ماصدق علیہ النقیضان ومصداق اجتماع النقیضین است واین
بیان بی تردید وتشقیق بانیکہ آن مساوی مفروض خاتم الانبیا باشد یا خاتم الانبیا نباشد صورت
نمی تواند بست این تردید وتشقیق برای تقریر دلیل بر انیکہ مساوی مفروض مصداق اجتماع
النقیضین است ضروری است این احمق بی عقل دعوی را نفہمید ودلیل را ہم نفہمید وحاصل دلیل
نتوانست فہمید وندانست کہ تقریر دلیل مبتنی برہمین تردید است وانچہ گفتہ کہ چون آن شخص را

یعلم ضعف قول الاخلف لانہ مبنی علی الادب

برابر در جمیع کمالات فرض کرده آید و خاتمیت منجمله کمالات است و داخل در جمیع پس نبودن آن شخص خاتم الانبیا چه معنی دارد و موید دلیل است چه بر تقدیر نبودن آن شخص مساوی مفروض خاتم الانبیا براو صادق خواهد آمد انه لیس بمساو پس برین تقدیر آن مصداق اجتماع النقیضین باشد چنانکه بر تقدیر بودنش خاتم الانبیا براو صادق است انه لیس بمساو پس بر هر تقدیر او مصداق اجتماع النقیضین است و نظیرش این است که مثلاً کسی گوید که عمرو مثلاً اعلم من له العلم است و زید مساوی او نیست در علم کسی دیگر بعد تسلیم اینکه عمرو اعلم من له العلم است گوید که زید مساوی او است در ابطال قول اینکس گفته شود که آیا زید اعلم من له العلم است یا نه اگر زید اعلم من له العلم نیست مساوی عمرو نشد پس مساوی مفروض مساوی نشد و اگر اعلم من له العلم است عمرو در عموم من له العلم داخل شد لاو اعلم من له العلم نشد بر این تقدیر هم زید مساوی عمرو نشد پس مساوی مفروض مساوی نشد این تردید قبیح نیست برای ابطال قول اینکس و اثبات اینکه مصداق مفاد قول او مصداق منافیا و متناقضین است این تردید بکار است و حاجت بشق ثانی درین جا است که مقصود اثبات این است که مساوی مفروض بر هر تقدیر مصداق اجتماع النقیضین است این قائل بی فهمیدن مقصود مستدل و حاصل استدلال باقتضای حماقت و بلادت خود باعتراض پیش آمده خود را نزد محصلین فضیحت می کند و هذا افته المطیحة والبلادة قال الاستاذ العلام وعلی التقدیرین برابر آنحضرت نشد چه اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد بر این تقدیر آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم خاتم الانبیا نباشد العیاذ باللہ پس در آن شخص کمالی باشد که در آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم نباشد و ذلک الکمال ختم الانبیا پس آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم برابر آن شخص نباشد و اگر آن شخص خاتم الانبیا نباشد و آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم بلاشبه خاتم الانبیا هستند پس در آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم کمالی یافته شد که در آن شخص بر این تقدیر نیست و هو ختم الانبیا پس آن شخص برابر آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم نباشد فعلی التقدیرین یلزم عدم المساوات وعلی تقدیر تحققه پس تحقیق به پیوست که وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم

این است که آن شخص برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات نباشد قال المخالف المخالف
اقول شق اول بر تقدیری است که زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشد پس آن شخص خاتم
الانبیا باشد و شق ثانی بر تقدیر تقدم زمان نبوت آن شخص است کما هو الظاهر پس گویا چنین گفت
که اگر زمانه مساوی مذکور موخر باشد همان مساوی فقط خاتم باشد و اگر زمانه او مقدم باشد پس
همان مساوی خاتم نباشد ولیکن میگویم که درینجا احتمال ثالث است که زمان نبوت هر دو متقارن
یکی باشد و برین تقدیر هر دو برابر خاتم الانبیا باشند چه ممکن است که دو شخص در یک زمان نبی شوند
و نبوت ختم می شد پس هر دو متساوی می شدند درین کمال و علی هذا القیاس سایر کمالات پس
هیچ محذور لازم نیاید الا آنکه این احتمال ثالث واقع نگشت و عدم وقوع منافی امکان نیست
چنانکه ظاهر است پس احتمال ممکن بالذات و ممتنع بالغیر است حاصل آنکه قضیه اگر آن شخص خاتم الانبیا
باشد الخ اگر کلیه است یعنی بر هر وضع اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد آنحضرت صلی الله علیه وسلم العیاذ
بالله خاتم الانبیا نباشد پس کاذب است چه بر تقدیر جمیع تقادیر و تقدیر اتحاد زمانه نبوت است برین
تقدیر هر دو خاتم الانبیا باشند پس این مقدمه که اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد الخ ممنوع خواهد بود
و اگر جزئیه گرفته شود یعنی گاهی چنین است که اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد الخ پس لزوم محال
برین وضع خاص است پس این وضع خاص مستلزم محال محال باشد نه طبیعت مقدم که بودن
آن شخص خاتم الانبیا است و بر همه تقادیر و کلیه شرطیه چه بر بعض وضع که وضع مقارنت زمانه
هر دو متساوی هر دو خاتم الانبیا خواهند بود و جزئیه دیگر که اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد و بر بعض
تقادیر آنحضرت نیز خاتم الانبیا باشند نیز صادق خواهد بود پس مستحیل که وضع خاص است و وضع
تخالف زمانه هر دو متساوی است و استحاله وضع خاص بدون استحاله بر جمیع اوضاع موجب
امتناع بالغیر است برای ممکن بالذات و این عین مدعای اهل حق است که مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم ممتنع بالغیر است و ممکن بالذات پس داخل تحت قدرت کامله غیر متحقق
الوجود خواهد بود و هو المطلوب توضیحش آنکه دو قوم قرار دادیم یکی موسوم بقوم کریم و دیگری مسمی

بقوم شریف در قوم از کمالات علم وحفظ قرآن وخوش نویسی وکتابت وشاعریت مثلاً متحقق بود
بوجود زید واتصاف او بکمالات مذکوره جمله کمالات مزبوره ختم شد پس زید خاتم کمالات
گشت ودر قوم شریف که نیز کمالات مسطوره بودند احد دو کس عمرو بکر را تقدیم یکی بر دیگری
همه کمالات ختم شدند میگوییم که در قوم کریم در مساوی زید که خالد نام نهادیم بادنی تغیر وتبدیل
اسامی مقدمات دلیل مستدل جاری است چنانکه گفته شود که مساوی زید در جمیع کمالات
ممتنع بالذات نیست پس در صورت امکان بر تقدیر وجود خاص در آن مساوی وصف خاتم کمالات اگر
یافته شود در زید نخواهد بود واگر وصف مذکور در آن یافته نشد در زید بلاشبهه است پس هر دو
تقدیر کمال ختم کمالات در یکی یافته شد نه در دیگری پس هر دو متساوی نشدند با وجود فرض
تساوی هر دو الی آخر ما قال وسخافت این کلام ظاهر است زیرا که شق اول اختیار کردیم که آن
وجود وصف خاتم در ان مساوی است وقول شما که در زید نخواهد بود ممنوع است بلکه بر تقدیر
وجود مساوی در هر دو موجود خواهد بود چنانکه در قوم شریف در مساوی عمرو که بکر است
بسبب بودن زمانه هر دو یکی وفرق همین قدر است که عمرو وبکر هر دو خاتم متساوی هستند در
قضیه خارجیه وزید وخالد در قضیه حقیقیه وزید خاتم بالفعل در خارج وخالد بر تقدیر وجود
در زمان زید واین معنی منافی مفهوم حقیقیه نیست چنانکه کل مثلث کذا آری خاتم را تاخر و
مختوم را تقدم زمانه لازم است پس اگر مساوی خاتم که خاتم ومتاخر از مختوم خواهد بود موخر
از زید خاتم یا متقدم از و فرض کنیم بحالیکه مذکور است در کلام مستدل لازم می آید زیرا که
در احتمال اول تاخر در زید ودر ثانی تاخر در مساوی یعنی خالد فوت گشت وتاخر لازم خاتم
است پس وجود ملزوم بدون لازم مفروض گشت واین محال است لهذا مستلزم محال
اجتماع النقیضین گشت لیکن وجود ملزوم بدون لازم که مفروض است او خود محال است
فی نفسه ونظر استحاله لازم که اجتماع النقیضین است نه وجود مساوی زید زیرا که جائز است
که زمانه هر دو متساوی یکی باشد چنانکه در عمرو وبکر در قوم شریف وهیچ محذور لازم نمی آید قول

چون این پلید نافہم در انفحام نافہمی را از حد گذرانیدہ ما را باید کہ اول تفصیل ذیل پردازیم بعد ازان
معائبہ مالیخولیای او وسازیم اول باید دانست کہ او سبحانہ کہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
از جملہ ممکنات برگزیدہ با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بعض صفات کمال آنچنان بخشیدہ کہ احتمال
اشتراک بین اثنین ندارند اثبات آن بدیگری الی سلب آن از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
واثبات آن با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بی نفی آن از جمیع من عداہ محتمل نیست پس بعد تسلیم
اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بان صفات کمالیہ تجویز اتصاف دیگری بآن صفات تجویز
اجتماع ثبوت آن صفات با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم با سلب ثبوت آن با آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم واجتماع سلب ثبوت آن صفات بغیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم با ثبوت آن
صفات بآن غیر است پس تجویز اجتماع النقیضین است پس آن غیر کہ مساوی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم در آن صفات فرض کردہ شود مصداق اجتماع النقیضین است ومصداق اجتماع
النقیضین محال بالذات است ہرچہ باشد مثلا بعسکہ مصداق ابیض ولیس بابیض معا و انسانیکہ
مصداق کاتب ولیس بکاتب معا وشخصی کہ مصداق عالم ولیس بعالم معا باشد ممتنع بالذات است
پس شخصی کہ مصداق مساوی او صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فی الکمالات است اصدق علیہ انہ مساوٍ لہ صلی اللہ
علیہ وسلم فی جمیع الکمالات وانہ لیس بمساو لہ فی الکمالات است فہو مصداق اجتماع النقیضین فہو
ممتنع بالذات واز جملہ آن صفات کہ احتمال اشتراک بین اثنین ندارند واو سبحانہ آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم را من بین الممکنات بآن صفات اختصاص بخشیدہ است خاتم النبیین است کہ این صفت
احتمال اشتراک بین اثنین ندارد زیرا کہ النبیین جمع محلی باللام از صیغ عموم واستغراق است پس معنی
خاتم النبیین آخرین ہمہ انبیا یعنی آن نبی کہ پس ہمہ انبیا مبعوث شود واین صفت بر دو نبی صادق
نتواند شد زیرا کہ صدق آن بر یکی از ان ہر دو میخواہد کہ آن دیگری داخل عموم مضاف الیہ یعنی
النبیین باشد وآخرین ہمہ انبیا نباشد وصدق آن بر دیگری میخواہد کہ آن یکی داخل عموم مضاف الیہ
یعنی النبیین باشد وآخرین ہمہ نبیین نباشد پس فرض صدق خاتم النبیین ہر دو کس با فرض کذبہا تصغیر

است چه صدق خاتم النبیین بریکی ازان هر دو بی عدم صدق خاتم النبیین بر دیگری محتمل نیست چه خاتم النبیین یعنی آن نبی که متاخر از سائر انبیا مبعوث باشد سوای یک نبی که دین او موبد و ناسخ ادیان وملت وناسخ ملل باشد وهمه کسان که در عهد او یا بعد عهد او باشند امت او باشند نتواند شد بر هر واحد از دو نبی صادق نمی تواند شد او متاخر از سایر انبیا مبعوث است و دین او موید وناسخ ادیان است وهمه کسان که در عهد او یا بعد عهد او باشند امت او باشند والا هر یکی ازان دو نبی از هر یکی ازان هر دو متاخر مبعوث باشد و دین هر یک ازان هر دو ناسخ دین هر یک ازان وهر یکی ازان هر دو امت هر یکی ازان هر دو باشد واللازم صریح الاستحاله واتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بصفت خاتم النبیین بمعنی اینکه آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متاخر از سایر انبیا مبعوث اند وهمه کسان از ثقلین که در عهد سعادت مهد آنجناب صلی اللہ علیہ وسلم بوده اند یا بعد العهد بوند و هستند وخواهند شد امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اند و دین آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موبد وناسخ ادیان وملت او ناسخ ملل قطعاً ثابت است تعالی عز من قائل ما کان محمد ابا احد من رجالکم ولکن رسول اللہ وخاتم النبیین وقال وما ارسلناک الا کافة للناس بشیرا ونذیرا فلفظ النبیین که جمع محلی باللام است صیغه عموم واستغراق است پس معنی خاتم النبیین آخرین همه انبیا است وقوله کافة للناس نص است بر عموم رسالت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم همه اناسی موجو دین عهد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وبعد عهد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را وروی فی حدیث معراجه صلی اللہ علیہ وسلم فقال تبارک وتعالی له ای للنبی صلی اللہ علیہ وسلم سل فقال انک اتخذت ابراهیم خلیلا واعطیته ملکا عظیما وکلمت موسی تکلیما واعطیت داود ملکا عظیما والنت له الحدید وسخرت له الجبال واعطیت سلیمان ملکا عظیما وسخرت له الجن والانس والشیاطین واعطیته

ملکا لاینبغی لاحد من بعده وعلمت عیسی التوریۃ والانجیل وجعلتہ یبرء الاکمہ والابرص واعذتہ وامہ من الشیطان الرجیم فلم یکن لہ علیہما سبیل فقال لہ ربہ تعالی قد اتخذتک حبیبا فہو مکتوب فی التوریۃ محمد حبیب الرحمن وارسلتک الی الناس کافۃ وجعلت امتک ہم الاولون وہم الآخرون وجعلت امتک لایجوز لہم خطبۃ حتی یشہدوا انک عبدی ورسولی وجعلتک اول النبیین خلقا وآخرہم بعثا واعطیتک سبعا من المثانی ولم اعطہا نبیا قبلک واعطیتک خواتیم سورۃ البقرۃ من کنز تحت عرشی لم اعطہا نبیا قبلک وجعلتک فاتحا وخاتما انتہی وقال صلی اللہ علیہ وسلم کنت اول الانبیاء فی الخلق وآخرہم فی البعث وکتب عقاید مشحون اند بانیکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خاتم النبیین وآخر الانبیاء اند وانیکہ آنجناب صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم مبعوث اند الی الناس کافۃ بل الی الثقلین کافۃ بل الی الخلق کافۃ ودین آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موبد وناسخ ادیان است غالب کہ مخالف ہم بظاہر انکار آن نکند فلا حاجۃ الی نقل الآیات والآثار الواردۃ فی ہذا الباب اذا تمہد ہذا فنقول کہ دعوی ما این است کہ شخصی کہ مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد ممتنع بالذات است وبعد تسلیم اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بجمیع کمالات کہ در ذات قدسی صفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موجود اند قول بامکان مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باطل است ودلیل آن این است کہ اگر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات ممکن باشد از وقوع آن نظرا الی نفس ذاتہ محال لازم نیاید حال آنکہ او مصداق اجتماع النقیضین است چہ شخصی کہ مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد اگر موجود فرض کردہ شود یا خاتم النبیین باشد یا خاتم النبیین نباشد علی الثانی مساوی مفروض مساوی نباشد پس صادق آید بر آن انہ مساو لہ صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم فی جمیع الکمالات وانہ لیس بمساو لہ صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع الکمالات فہو مصداق اجتماع النقیضین فہو محال بالذات وعلی الاول آنحضرت

صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین نباشد معاذ اللہ زیرا کہ سابق محقق شدہ کہ صفت خاتم
النبیین احتمال اشتراک بین اثنین ندارد و بر این شق نیز آن مساوی بفروض مساوی نشد
فیصدق علیہ انہ مساو لہ صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع الکمالات ولیس بمساو لہ صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم فی جمیع الکمالات فہو مصداق اجتماع النقیضین فہو محال بالذات وہم مصداق مساوی
بفروض وجودش مصداق انہ لیس بمساو است فوجودہ مستلزم لعدمہ وکل ما وجودہ مستلزم
لعدمہ ممتنع بالذات و بتقریر آخر اگر مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات
ممکن باشد بعد فرض وجودش یا داخل عموم النبیین باشد یا نہ اگر داخل عموم النبیین باشد او
از جملہ سایر انبیا باشد کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آخرین آنہمہ است پس لامحالہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم ازان متاخر مبعوث باشد پس مساوی مفروض آخرین انبیا نباشد پس
مساوی باشد و نباشد و اگر داخل عموم النبیین نباشد پس نبی نباشد پس مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم نباشد پس مساوی باشد و مساوی نباشد و بتقریر آخر اگر مصداق مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات ممکن باشد بعد فرض وجودش یا وال الی الناس
کافۃ یعنی جملہ کسانیکہ در عہد وجودش و بعد عہد وجودش باشند مرسل باشد یا نہ علی الثانی
او مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نشد چہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم الی الناس کافۃ یعنی جملہ
کسانیکہ در عہد وجود با وجود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و بعد آن موجود باشند مرسل است
و بر این تقدیر این صفت در مساوی مفروض یافتہ نشد پس مساوی باشد و مساوی نباشد
و علی الاول یا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم واست آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در عموم الناس
کافۃ داخل باشد یا نہ اگر داخل باشند آن مساوی مفروض مساوی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم نشد ضرورۃ عدم تساوی المرسل والمرسل واگر داخل نباشند عہد آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم از عہد مساوی مفروض متاخر باشد پس آن مساوی خاتم النبیین نباشد
پس مساوی باشد و نباشد و بہ تقریر آخر اگر مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ

علیه وسلم ممکن باشد بعد فرض وجودش او با در عموم الناس کافة فی قوله سبحانه وما ارسلنٰک
الا کافة للناس داخل باشد یا نه اگر داخل باشد او از امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم
باشد پس مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم نباشد پس مساوی باشد و نباشد
واگر داخل نباشد وجود مفروض آن قبل عهد آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشد پس او خاتم
النبیین نباشد پس مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد پس مساوی باشد
و نباشد علی التقادیر آن مساوی مفروض مصداق اجتماع النقیضین است و مصداق
اجتماع النقیضین محال بالذات است پس آن محال بالذات است وهو المطلوب
و بتقریر آخر اگر مصداق مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات ممکن باشد
بعد فرض وقوع آن یا صاحب دین و کتاب باشد یا نه اگر صاحب دین و کتاب نباشد مساوی
آن حضرت نشد پس مساوی شد و نشد واگر صاحب دین و کتاب باشد دین و کتاب او
متغایر دین و کتاب آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشد پس دین و کتاب او یا منسوخ بدین و
کتاب آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشد پس او خاتم النبیین نشد پس مساوی آن حضرت
صلی الله علیه وسلم در جمیع صفات کمال نشد پس مساوی شد و مساوی نشد یا دین و کتاب
آنحضرت صلی الله علیه وسلم معاذ الله بدین و کتاب او منسوخ باشد بر این شق آنحضرت
صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین نشد وهو خلاف الاسلام و مع ذلک بر این شق او مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم نشد پس مساوی شد و نشد بهر تقدیر او مصداق اجتماع النقیضین
است و مصداق اجتماع النقیضین محال بالذات است پس مساوی مفروض مصداق
اجتماع النقیضین است هذا تفصیل تقریر الدلیل و حاصل این است که دو کس هرچند که
باشند موصوف بخاتم النبیین نتوانند شد اتصاف یکی باین صفت بلی سلب اتصاف
جمیع ما عداه باین صفت محتمل نیست این احمق نافهم حاصل دلیل نفهمیده توهم کرد که حاصل
دلیل این است که اگر زمانه مساوی مذکور از زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم

موخر باشد ہمان مساوی فقط خاتم النبیین باشد واگر زمانہ او بر زمان نبوت
آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم مقدم باشد آن مساوی خاتم نباشد پس بر آن
اعتراض کرد کہ درینجا احتمال ثالث ہست کہ زمانہ او و زمانہ نبوت آن حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم یک باشد برین تقدیر ہر دو یعنی آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
و مساوی مفروض خاتم النبیین باشند و ندانست کہ معنی بودن آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین این ہست کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
آخرین ہمہ نبیین اند و بعد سائر انبیا مبعوث اند و صیغہ النبیین صیغہ عموم
و استغراق ہست و خاتم سوی النبیین مضاف ہست پس خاتم النبیین
ہمان کس تواند بود کہ بعثت او بعد سایر انبیا باشد و دین او ناسخ ہمہ ادیان
و نبوت او عام و ہمہ کسان کہ در عہد او یا بعد عہد او باشند امت او باشند
اگر دو نبی در یک زمان باشند ہیچ یکی از آن ہر دو صادق نمی آید کہ او بعد
جمیع من عداہ من الانبیا مبعوث ہست و نہ اینکہ دین او ناسخ ہمہ ادیان ہست و نہ
نبوت او عام ہست و نہ ہمہ کسان کہ در عہد او و بعد عہد او یند امت او باشند
در انصورت یکی ہم از آن ہر دو خاتم النبیین نشد ازین کلام او مبرہن شد کہ این پیر نابالغ
تا حال معنی خاتم النبیین ندانستہ ہست و نفہمیدہ کہ اتصاف کسی بخاتم النبیین با آنکہ
در عہد نبوت او و بعد عہد او دیگری نبی نباشد محتمل نیست و نتوانست دانست کہ اگر نبی دیگر
در عہد سعادت عہد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مبعوث فرض کردہ شود یا او بر دین و شریعت
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد پس او آخر ہمہ انبیا نشد و صاحب دین و کتاب نشد
پس مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نشد یا آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر دین و شریعت
او باشد پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آخرین ہمہ انبیا نشد و صاحب دین و کتاب
نشد علی ہذا التقدیر مع کونہ خلاف المسلم مساوی مساوی نشد یا دین و شریعت او یکی

دین وشریعت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد پس با دین وشریعت او موید باشد پس دین
وشریعت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موید نباشد برین تقدیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
مساوی او نباشد پس او مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد ومساوی نباشد یا دین
شریعت او موید نباشد پس آن مساوی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد پس
مساوی باشد ومساوی نباشد وعلی التقادیر فہو مصداق اجتماع النقیضین است
ونیز اگر بالفرض نبی دیگر در عہد نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مبعوث باشد یا او مرسل
الی الناس کافۃ باشد یا مرسل الی الناس کافۃ نباشد اگر مرسل الی الناس کافۃ نباشد
آن مساوی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد لکونہ صلی اللہ علیہ وسلم مرسلا الی
الناس کافۃ واگر مرسل الی الناس کافۃ باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از امت او باشد
العیاذ باللہ وبرین تقدیر با وجود بودن این خلاف مسلم آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مساوی
او نباشد پس او مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد ومساوی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم فی جمیع الکمالات نباشد بہر تقدیر او مصداق اجتماع النقیضین است ومصداق
اجتماع النقیضین محال بالذات است فہو محال بالذات ابدا این احتمال ناشی از
غایت نادانی وبی ایمانی این سرکردہ جہال است وآنچہ گفتہ است کہ شق اول برتقدیر
تقدم زمان نبوت آنحضرت است وشق ثانی برتقدیر تقدم زمان نبوت شخص مفروض مساوی
است منحصر مستدل نیست بلکہ شید ارکان دلیل است زیرا کہ چون مبرہن شد کہ وصف
خاتم النبیین احتمال اشتراک بین اثنین ندارد وبودن دو کس خاتم النبیین معا محتمل نیست
پس اگر وجود مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرض کردہ شود آن مساوی خاتم النبیین
باشد پس زمان نبوت او متاخر از زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد وآنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین است پس زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از زمان
نبوت او متاخر باشد پس زمان نبوت آن مساوی نسبت بزمان نبوت آنحضرت صلی اللہ

علیه وسلم ہم متاخر باشد و نباشد و ہم متقدم باشد و نباشد فهو مصداق اجتماع النقیضین فهو محال بالذات
پس وجود مساوی که مصداق اجتماع النقیضین ست محال بالذات است و ذلک ہو
المدعی وقول او پس گویا چنین گفت الی آخره مبنی است بر نفهمیدنش حاصل دلیل را تشقیق در
بودن مساوی خاتم الانبیا که در قوت نبودن آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم خاتم الانبیا است
و بودن آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم خاتم الانبیا که در قوت نبودن آن مساوی خاتم الانبیا
است بوده ست و بناءً علیه فرض مساوی آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم در جمیع کمالات
فرض مصداق اجتماع النقیضین است و چون خاتم الانبیا بودن مساوی مفروض
بی تاخر زمان نبوت او از زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم و خاتم الانبیا بودن آنحضرت
صلی اللہ علیه وسلم بی تاخر زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم از زمان نبوت آن مساوی
مفروض محتمل نیست اجتماع تاخر و سلب تاخر از وجود آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم در وجود
آن مساوی لازم ست پس وجودش مصداق اجتماع النقیضین است پس محال بالذات
شد پس از کلام او تقریری دیگر مستنبط شد فهو فی ہذا الایراد کالباحث عن حتفه بظلفه
وقول او میگوییم که درینجا احتمال ثالث ست که زمان نبوت ہر دو یکی باشد و برین تقدیر ہر دو
برابر خاتم الانبیا باشند ناشی ست از غایت جهل چه الانبیا جمع عام مستغرق است
پس خاتم الانبیا آن ست که خاتم ہمه انبیا باشد پس در صورت بودن دو نبی در یک زمان
ہیچ یکی از ان ہر دو خاتم الانبیا نیست چه ہیچ یکی از ان ہر دو آخرین ہمه انبیا نیست وقد مر آنفا
مفصلا و ازینجا ظاہر گشت که قضیه اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم
خاتم الانبیا نباشند العیاذ باللہ کلیه صادقه است زیرا که بر تقدیر بودن آن شخص خاتم
الانبیا تاخر زمان نبوت او از زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم ضروریست و بر تقدیر
اتحاد زمانه نبوت آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم و نبوت آن شخص ہیچ یکی خاتم الانبیا نتواند
بود وقول او بانکه برین تقدیر ہر دو خاتم الانبیا باشند ناشی از جهل بمعنی خاتم الانبیا است

پس منع صدق کلیہ از غایت غباوت ناشی ہست پس مقدم این شرطیہ بر جمیع تقادیر مستلزم تالی است و ہمچنان شرطیہ دیگر یعنی اینکہ اگر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم الانبیا است دیگری خاتم الانبیا نتواند بود بر ہمہ تقادیر صادق است پس اعتراض این قایل کہ مبنی بر جہالت از معنی خاتم الانبیاست ناشی از غایت نادانی و بی ایمانی است در صحیحین مروی است از ابی ہریرہ رضی اللہ تعالی عنہ۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مثلی ومثل الانبیاء کمثل قصر احسن بنیانہ ترک منہ موضع لبنۃ فطاف بہ النظار یتعجبون من حسن بنیانہ الا موضع تلک اللبنۃ فکنت انا سددت موضع اللبنۃ ختم بی البنیان وختم بی الرسل وفی روایۃ وانا اللبنۃ وانا خاتم النبیین در نظر این کور باطن از ان قصر موضع دو لبنہ باز آید متروک ماندہ و سد آن موضع از وجہ دیگر با وجود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نشدہ کہ سد موضع دو لبنہ باز آید از ان از یک لبنہ صورت نتوانست بست از حدیث ظاہر ہست کہ از ان قصر یک لبنہ متروک ماندہ بود در ان گنجایش لبنہ دیگر نبود و سبحانہ بوجود با وجود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آن موضع را مسدود و قصر رسالت را تمام و کامل فرمود اگر آن لبنہ دیگر فرض کردہ شود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آن لبنہ نتواند بود و حال آن لبنہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اند چنانچہ ارشاد شدہ وانا اللبنۃ دیگری آن لبنہ نتواند بود چون شیخ نجدی و اتباع او ہمچو این جاہل قایل بامکان کرور ہا مساویان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات اند بدانست این جملہ در قصر نبوت و رسالت کرور ہا لبنات متروک شدہ اند بلکہ لبنات غیر متناہیۃ متروک ماندہ اند پس در اعتقاد این بی ایمانان حدیث شریف مشتمل بر چند کذبات است و عقیدت اینہا الا موضع لبنۃ ہم کذب است چہ در اعتقاد آنہا در ان قصر مواضع کرور ہا لبنات بلکہ مواضع لبنات غیر متناہیۃ متروکہ بد نما تا حال باقی است و ابد الدہر باقی خواہد ماند و نیز در اعتقاد اینہا فکنت انا سددت موضع اللبنۃ ہم کذب است چہ در قصری کہ در آن لبنات غیر متناہیۃ متروک ماندہ باشد از یک لبنہ چہ کار بر می آمد و قولہ فطاف بہ النظار یتعجبون من حسن بنیانہ الا

موضع تلک اللبنۃ ہم در اعتقاد این ملحدان کذب است چہ نزد اینہا در آن قصر و عقیدت اینہا مواضع لبنات غیر متناہیۃ متروک ماندہ اند با وجود متروک ماندن لبنات غیر متناہیۃ در آن قصر الا موضع تلک اللبنۃ کذب است و تعجب ناظران از حسن بنیان قصری کہ در آن مواضع لبنات غیر متناہیۃ متروک ماندند معنی ندارد و غایت تلبیس این ملحدان این است کہ از قول امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع صفات کمالیہ نفی قدرت او سبحانہ لازم می آید حال آنکہ این ملحدان را از التزام این لازم گریز نیست زیرا کہ از دو حال خالی نیست آیا نزد این ملحدان اکمال منصب نبوت و رسالت و اتمام آن و رسانیدن این منصب باقصی درجات آن و تکمیل قصر نبوت بدینسان کہ در آن موضع یک لبنہ باقی نماند تحت قدرت کاملہ او سبحانہ ہست یا نہ علی الثانی التزام نفی قدرت او سبحانہ بر اینہا لازم و متحتم است و علی الاول چون درجہ بالاتر از اقصی درجات ممکن نیست و ہم درجہ مساوی اقصی درجات امکان ندارد والا اقصی درجات اقصی درجات نباشد و ہو محال پس درجہ کہ مساوی اقصی درجات یا اعلی از آن باشد تحت قدرت کاملہ داخل نشد بر این تقدیر این نافہمان را از التزام نفی قدرت او سبحانہ بر مساوی خاتم الرسل والانبیا کہ مکمل و متمم نبوت و رسالت اند و بر اعلی از آن ہیچگونہ گریز نیست و در مثلی کہ حدیث شریف ارشاد شدہ است ہمین کلام جاری است کہ آیا اکمال آن قصر بدینسان کہ در آن ہیچ جای موضع لبنہ متروک نماند تحت قدرت کاملہ داخل است یا نہ علی الثانی نفی قدرت کاملہ بر اکمال آن قصر لازم آمد و علی الاول ہیچ موضع لبنہ بعد اکمال آن قصر در آن قصر باقی نیست پس وضع کردن لبنہ دیگر در آن قصر کامل کہ در آن ہیچ موضع لبنہ نیست محال است پس تحت قدرت داخل نیست و منشاء اشتباہ ہمین است کہ محال بالذات را ممکن بالذات وا نمودہ می خواہند کہ الحاد خود را بحیلہ عموم قدرت کاملہ رواج دہند واللہ متم نورہ ولو کرہ الکافرون و قول او و توضیحش طرفہ ہذیانی است کہ از مجانین ہم چنین ہرزہ ماتہ سر نمی زند اگر در قوم کریم

معترض خود زید را خاتم العلما وخاتم الحفاظ وخاتم الکتاب وخاتم الشعرا قرار داده است
معنی آن این است که زید آخرین همه علمای وهمه حفاظ وهمه کتاب وهمه شعرای قوم کریم معترض
است واگر خالد در زمان آینده موصوف بصفات علم وحفظ وکتابت وشاعری در قوم
کریم بوجود آید حکم بودن زید خاتم العلما وخاتم الحفاظ وخاتم الکتاب وخاتم الشعرا در قوم
کریم برین تقدیر محض کاذب بوده است درحقیقت خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا
دران قوم خالد است نه زید بعد تسلیم اینکه خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا در آن
قوم زید است خالد را خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا در آن قوم توان گفت چه
بعد تسلیم اینکه آخرین همه علما وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم زید است دیگری را خاتم همه علمای
وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم گفتن منافی آن تسلیم است که معنی آن تسلیم این است که زید
از همه علما وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم متاخر موصوف بعلم وحفظ وکتابت وشاعری است
وکسی دران قوم که موصوف باین صفت باشد از زید متاخر نیست ونه بزید معیت دارد
چه اگر کدامین عالم وحافظ وکاتب وشاعر در آن قوم از زید متاخر است یا بزید معیت
دارد ازین معنی صادق نمی تواند شد که زید از همه علما وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم
متاخر است قول او پس زید خاتم کمالات گشت الفاظ بیمعنی است خاتم از جنس
مختوم می باشد عبارت صحیح این است زید خاتم الموصوفین باین کمالات گشت یعنی زید
آخرین همه موصوفین باین کمالات در آن قوم گشت وبرین تقدیر دیگری را آخرین موصوفین
باین کمالات در آن قوم گفتن منافی قول بودن زید آخرین همه موصوفین باین کمالات
در آن قوم است وقول او در قوم شریف که نیز کمالات مسطوره بودند بوجود دو کس
بعمرو وبکر بی تقدیم یکی بر دیگری همه کمالات ختم شد واگر مراد او ازان این است که در قوم شریف
معترض قول بودن هر یک از عمرو وبکر که در یک زمان موصوف بعلم وحفظ وکتابت وشاعری
در قوم شریف اند خاتم همه علما وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم صادق است این غلط

محقق است کہ خاتم علمای وحفاظ وکتاب وشعرای قوم مذکور ہمان کس است کہ او متاخر از
ہمہ علما وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم متصف بعلم وحفظ وکتابت وشاعری باشد وبر
تقدیر مذکور نہ عمرو از ہمہ علمای وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم متاخر است و نہ بکر بلکہ عمرو
از بعض علمای وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم متاخر نیست وہمچنان بکر واگر مراد ازان این است
کہ کمالات مسطورہ دران قوم بعد عمرو وبکر نماند این معنی را از ما نحن فیہ مساسی
نیست گفتگو در صفت خاتم النبیین است اگر فرض کردہ شود کہ در یک زمان دو نبی باشند
وبعد آن ہر دو کس نبوت منقطع شود ہیچکی ازان ہر دو خاتم النبیین تواند بود چہ ہیچکی ازان
ہر دو آخرین ہمہ انبیا نیست این قول او یا تلبیس است یا نافہمی وقول او میگویم الی قولہ و
سخافت این کلام ظاہر است دلیل بلادت ونافہمی اوست زیرا کہ اگر زید را خاتم ہمہ علما
وحفاظ وکتاب وشعرای قوم کریم مسلم داشتہ شود مساوی زید در جمیع صفات ممتنع
بالذات است بلا شبہہ زیرا کہ اگر مساوی زید در جمیع صفات دران قوم ممکن باشد بعد
فرض وجود آن یا آن مساوی خاتم ہمہ علما وحفاظ وکتاب وشعرای قوم کریم باشد یا نہ اگر
نباشد آن مساوی مساوی نشد فہو مصداق اجتماع النقیضین است واگر خاتم ہمہ علما
وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم باشد زید در عموم ہمہ علما وحفاظ وکتاب وشعرای
آن قوم داخل واز جملہ مختومین باشد نہ خاتم پس او بصفت خاتم نباشد مساوی آن
مساوی مفروض نباشد فہو مصداق اجتماع النقیضین است وآنچہ این سخیف الرای
در بیان سخافت این کلام میگوید کہ بودن وصف خاتم در آن مساوی اختیار کردیم
ونبودن وصف خاتم براین تقدیر در زید ممنوع از سخافت عقل او ناشی است چہ براین
تقدیر زید در عموم مختومین داخل خاتم چگونہ تواند بود واگر زید در عموم علما وحفاظ وکتاب
وشعرا داخل نیست متصف بعلم وحفظ وکتابت وشاعری نیست درینصورت ہم آن
مساوی مساوی زید نیست فہو مصداق اجتماع النقیضین پس بر تقدیر وجود مساوی

مفروض وبودنش موصوف بخاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا زید خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا نمی تواند بود وبراین تقدیر هم آن مساوی مساوی نیست و در قوم شریف مفروض هم هیچکیے از عمرو وبکر بسبب بودن آن هر دو در یک زمان وداخل بودن هر یکے ازان هر دو در عموم علما وحفاظ وشعرا بر هیچیکی ازان هر دو صادق نیست که او آخرین همه علما وحفاظ وکتاب وشعرای قوم شریف است زیراکه هیچکیے ازان هر دو متاخر از همه علما وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم نیست پس قول بودن عمرو وبکر خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا در قوم شریف مبنی بر نفهمیدن معنی خاتم مذکور هست و بر تقدیر وجود خالد وبودنش متصف بخاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا در قوم کریم زید خاتم علما وحفاظ وکتاب وشعرا در قوم کریم نمی تواند بود و در صورت بودن زید متصف بخاتم علما وحفاظ وکتاب وشعرای قوم کریم خالد متصف بخاتم علما وحفاظ وکتاب وشعرای قوم کریم نمی تواند بود وبهر تقدیر اشتراک زید وخالد در این وصف نمی تواند شد بلکه بر یک تقدیر زید فقط متصف باین وصف خواهد بود وبر تقدیر دویم خالد فقط متصف باین وصف خواهد بود تجویز احتمال اینکه هر دو معا متصف باین وصف باشند بی حماقت وبلادت از کسی متصور نیست فیما نحن فیه بر تقدیر تسلیم خاتم الانبیا بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم قول بامکان مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم قول بامکان مصداق اجتماع النقیضین است چه براین تقدیر آن مساوی متصف باین صفت نتواند بود پس مساوی نتواند بود وبر تقدیر فرض وجود مساوی واتصاف او باین صفت آنحضرت صلی الله علیه وسلم متصف باین صفت نتواند بود وبراین تقدیر آن مساوی مفروض مساوی نتواند بود فعلی التقدیرین او مصداق مساوی ولا مساوی است فهو علی التقدیرین مصداق اجتماع النقیضین هست وعجب تر ازین خرافات او قول اوست آری چون خاتم را تاخر ومختوم را تقدم زمانه لازم هست الی آخره خبط وجنون او ازین هذیان او پیداست اولاً آنکه

که خاتم آخر را گویند و مختوم مضاف الیه آن است تاخر زمان در معنی خاتم ماخوذ است لازم آن نیست
لازم در معنی ملزوم ماخوذ نمی باشد و ثانیا ازین جهت که او درینجا اعتراف دارد بانکه تاخر زمان
لازم خاتم است و تقدم زمان لازم مختوم است پس حالا گوید که معنی خاتم النبیین چیست
شاید المحال بدانند که خاتم النبیین همان نبی است که از سائر انبیا متاخر باشد پس بالفرض اگر
دو نبی در یک عهد باشند و بعد آن عهد نبوت منقطع شود هر واحد از ان هر دو در عموم النبیین
که مضاف الیه است داخل است پس اگر یکی از ان هر دو بخاتم النبیین موصوف باشد لامحاله
دویمی در عموم النبیین المختومین داخل است پس آن یک از ان دویمی متاخر باشد پس او
مصداق تاخر و عدم تاخر باشد فهو مصداق اجتماع النقیضین و همچنان دویمی اگر موصوف
بخاتم النبیین باشد آنکس که با معیت در نبوت دارد و داخل عموم النبیین المختومین و بر انکس
متقدم باشد پس مصداق تقدم و عدم تقدم باشد فهو مصداق اجتماع النقیضین این
مفتون مجنون با وجود اعتراف بانکه خاتم را تاخر زمان و مختوم را تقدم زمان لازم است
تجویز میکند که در یک عهد دو نبی خاتم الانبیا باشند و تجویز میکند که در قوم شریف مفروض
او عمرو و بکر هر دو خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا در یک زمانه باشند و اگر از
غایت بلادت و شدت غباوت چنان فهمیده است که زید در قوم کریم خاتم کمالات
است و عمرو و بکر در قوم شریف خاتم کمالات اند زید را خاتم العلما والحفاظ والکتاب
والشعرا در قوم کریم و عمرو و بکر را در قوم شریف خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا
نگفته تاهم کلامش محض بیهوده است چه اگر کمالات را مختوم و زید را در قوم کریم خاتم و عمرو
و بکر را در قوم شریف خاتم قرار داده است این حماقت دیگر است چه خاتم از جنس مختوم
می باشد زید و عمرو و بکر از جنس کمالات نیستند ناچار او را اعتراف بودن مختوم
علما و حفاظ و کتاب و شعرا یعنی آن جمیع مستغرقه عامه لازم خواهد بود و برا و تجویز امکان
مصداق اجتماع النقیضین از تجویز بودن عمرو و بکر خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا

در قوم شریف وتجویز امکان مساوی زید بعد تسلیم بودن زید خاتم العلما والحفاظ والکتاب
والشعراء در قوم کریم لازم خواہد آمد کما بینا مفصلا وجواز اتحاد زمانہ در اسوری نمی بخشد بلکہ
بر تقدیر اتحاد زمانہ امکان مصداق اجتماع النقیضین یعنی تقدم وعدم تقدم وتاخر وعدم تاخر ومعیت
وعدم معیت بوجوہ چند لازم می آید وانچہ گفتہ ہست پس مساوی خاتم را الی آخرہ عجیب ہذیانی
است چہ ہرگاہ کہ زید را موصوف بخاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعراء در قوم کریم فرض کردہ ضرور
است کہ زید از ہمہ علما وحفاظ وکتاب والشعرای آن قوم متاخر باشد والا او خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا
دران قوم نتواند بود وچون خالد را بدین صفت موصوف فرض کردہ ضرور ست کہ خالد از ہمہ علما
وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم موخر باشد پس اگر زید در عموم علما وحفاظ وکتاب وشعرا
داخل نیست مساوی خالد نیست واگر داخل ہست منجملہ مختومین ہست نہ خاتم پس مساوی
خالد نیست زیرا کہ بدین صفت موصوف نشد وہمچنان اگر خالد در عموم مذکور داخل نیست
موصوف باین صفت نیست واگر داخل ہست از جملہ مختومین ہست نہ خاتم پس مساوی زید
نیست حاصل کہ اگر زید مقدم بر خالد ہست زید متصف باین صفت نیست واگر خالد
مقدم بر زید است خالد متصف باین صفت نیست واگر ہر دو در یک زمان اند ہیچیکے
از ان ہر دو متصف باین صفت نیست وہمچنان ہر یک از عمرو وبکر در قوم شریف کہ
در یک زمان مفروض اند خاتم العلماء والحفاظ والکتاب والشعراء دران قوم نیست والا
ہر یک خاتم وہر یک مختوم وہر یک متاخر وہر یک غیر متاخر وہر یک مقدم وہر یک غیر متقدم
و درمیان آن ہر دو معیت وعدم معیت باشد وہر یک بچند گونہ مصداق اجتماع النقیضین
باشد ونیز کسیکہ مجنون ومسلوب العقل نیست لزوم اجتماع النقیضین از اشد
محذورات است پس قول او ہیچ محذور را لازم نمی آید شعبہ از شعب جنون است وقولہ
لیکن وجود ملزوم الی آخرہ نیز از اثر جنون است چہ وجود مساوی در صفتی کہ در آن
احتمال اشتراک بین اثنین در نفس الامر نباشد مصداق اجتماع النقیضین است

له یعنی جای برآمدن
آب از آن جا بیرون شده
منتهی الارب

کما صوتامر الفیصلنا تکرارا چون کار با بلد من الحمار افتاد ناچار ضرورت تطویل رود واد و ثمد ولی المسداد وقال الحمار الباثرؔ پس حال خاتم که تاخر او را لازم ست و حال اول انبیا علیهم السلام ست ما اول البشر مثلا که مشارکت در آن دیگری را نیست لیکن این مشارکت دیگری را دران ممکن ست بی شبهه نه ممتنع بالذات مثلا اگر حضرت حوا را بطور حضرت آدم علیه السلام حقتعالی خلق پیغمبر مو دهرو و اول افراد بشر میشدند همچنین اگر دو کس را معا منصب ختم نبوت پیغمبر مو دهرو و نبی خاتم می شدند پس امکان اشتراک ثابت گشت مثالش از علم اصول فقه اگر امام بگوید اول من دخل هذا الحصن فله من النفل کذا پس اگر یک کس فقط اول داخل شد مستحق نفل مذکور ست و اگر دو کس معا داخل شدند هر دو مستحق آن نفل خواهند بود پس هر یک ازین دو کس اول داخل ست با وجود تعدد همچنین خاتم است و ظاهر ست که ممکن بالذات ممکن ست دائما در حال عدم و وجود کما هو الظاهر پس این ممکن اگر موجود و واقع نشده ممتنع شده برخی پس امتناعش بالغیر خواهد بود نه بالذات و ممتنع بالغیر داخل تحت قدرت کامله ست چنانکه ایمان ابولهب بنا برین قیاس و دلیل معترض مستدل بر امتناع ذاتی مساوی خاتم النبیین صلی اللہ علیه وسلم بلا شبه باطل خواهد بود اقول این نادان بی ایمان باین کلام حماقت التیام تیشه بر پائی خود زد و سر شوریدهٔ خود را بدست خود شکست تفصیل این مقال و بیان این اجمال آنکه لفظ اول افعل التفضیل ست و گاهی بمعنی قبل مستعمل میشود و افعل التفضیل وقتیکه باضافت مستعمل می شود مقصود ازان تفضیل موصوف آن بر مضاف الیه می باشد افادهٔ تفضیل آن بر جمیع من عداه مما اضیف الیه میکند مثلا گفته شود محمد صلی اللہ علیه وآله وسلم افضل الانبیاء مفاد آن تفضیل آن حضرت صلی اللہ علیه وسلم بر سائر انبیا است و این معنی بر مبتدیان نحو خوان پوشیده نیست پس آنکس که بوصف اول الانبیا موصوف ست لا محاله یکی خواهد بود و اگر فرض کرده شود که دو نبی معا بعین

از دیگر انبیا مبعوث شده اند بہیچکی ازان ہر دو اول الانبیا صادق نتواند بود چہ معنی اول الانبیا این ست کہ سابق بر جمیع من عداہ ست و ہیچیکے ازان ہر دو سابق بر جمیع من عداہ نیست بلکہ سابق بر بعض من عداہ ست پس این وصف اگر در شان احدی صادق آمدست بعد تسلیم صدق بر آن احد تجویز صدق آن بر دیگری تجویز صدق نقیضین بر شئی واحد است مثلاً در شان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از حضرت باری جلشانہ ارشاد شدہ جعلتک اول النبیین خلقا و آخرہم بعثا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موصوف اند باول النبیین خلقا بعد تسلیم اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین صفت تجویز امکان اتصاف دیگری باین صفت تجویز امکان مصداق اجتماع النقیضین ست چہ اگر دیگری باین صفت ممکن باشد از فرض وقوع آن نظرا الی ذاتہ محال لازم نیاید حالانکہ از وقوع آن نظرا الی ذاتہ تحقق مصداق اجتماع النقیضین لازم می آید زیرا کہ اگر دیگری باین صفت موصوف باشد آن دیگر در عموم النبیین داخل باشد یا نہ اگر در عموم النبیین داخل باشد اول النبیین خلقا نتواند بود واگر در عموم النبیین داخل باشد در جملہ مفضلا علیہم باشد پس اول النبیین نباشد پس اول النبیین باشد و اول النبیین نباشد وہم بر تقدیر وجود مساوی مذکور آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا داخل عموم النبیین باشند یا نہ وعلی التقدیرین آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مساوی آن مساوی نباشند پس آن مساوی باشد و مساوی نباشد فہو مصداق اجتماع النقیضین فہو محال بالذات وہمچنان چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آخر النبیین استند دیگری موصوف باین صفت نتواند شد چہ اگر دیگری موصوف باین صفت شود اگر در عموم النبیین داخل نباشد آخر النبیین نباشد پس مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد واگر در عموم آن داخل باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از و متاخر باشد لکونہ آخر النبیین بعثا پس او آخر النبیین نباشد پس مساوی باشد و مساوی نباشد و نیز او اگر آخر النبیین باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اگر در عموم النبیین داخل نباشد العیاذ باللہ

مساوی او نباشد مساوی مساوی باشد و مساوی نباشد و اگر در عموم آن داخل باشد
آخر النبیین نباشد العیاذ باللہ بر این تقدیر ہم آن مساوی مساوی نباشد فہو علی جمیع التقادیر
مصداق اجتماع النقیضین فہو محال بالذات و ازین حدیث مبرہن باشد کہ معنی خاتم النبیین
آخر ہم بعثا است نہ چنانکہ این قایل گمان کردہ است کہ تاخر از لوازم خاتم ہست و ازینجا کہ صفت اول
النبیین خلقا از ہمان صفات ہست کہ احتمال اشتراک بین اثنین ندارد و بعد تسلیم اتصاف آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم باین صفت تجویز امکان مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع صفات
تجویز امکان مصداق اجتماع النقیضین ہست و علی ہذا القیاس صفات دیگر ہمچو اول من ینشق عنہ
الارض و اول شافع و اول شفیع و اول من یحرک حلق الجنۃ و اول ما خلق اللہ نوری منجملہ ہمان صفات
اند کہ احتمال اشتراک بین اثنین ندارد و قول بامکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
درین صفات قول بامکان مصداق اجتماع النقیضین ہست و ہمچنان دیگر صفات نیز کہ
در آن صنیع تفضیل سوی صنیع عموم و استغراق مضافات اند از ہمین قبیل اند کما بنیاہ سابقا
و آنچہ این احمق نافہم گمان می برد کہ صفت اول الانبیا و اول البشر مشارکت دیگری
ممکن ہست ناشی از غایت جہل و بلادت است چہ بعد تسلیم آنکہ حضرت آدم علیہ السلام
اول الانبیا ظہورا و اول البشر اند تجویز امکان مشارکت حضرت آدم علیہ السلام درین
صفت تجویز مصداق اجتماع النقیضین ہست چہ اگر مشارکت حضرت آدم علیہ السلام
درین صفت ممکن باشد و وجودش فرض کردہ شود او یا در عموم انبیا و عموم بشر داخل
باشد یا داخل نباشد علی الثانی آن مشارک اول الانبیا و افضل البشر نشد پس
آن مشارک درین صفت مشارک نشد فہو مصداق اجتماع النقیضین فہو محال بالذات
و علی الاول حضرت آدم علیہ السلام برا و مقدم است زیرا کہ موصوف است باول الانبیا
و اول البشر کہ بمعنی متقدم علی جمیع من عداہ من الانبیاء و البشر است و ہرگاہ کہ حضرت
آدم علیہ السلام برا و متقدم ہست او مقدم بر جمیع من عداہ من الانبیاء و البشر نیست

پس اول الانبیا و اول البشر نیست پس او مشارک حضرت آدم علیه السلام درین صفت نیست پس
او مشارک است و مشارک نیست پس او مصداق اجتماع النقیضین است پس او محال
بالذات است و نیز اگر مشارک حضرت آدم علیه السلام درین صفت ممکن باشد و وجودش
فرض کرده شود حضرت آدم علیه السلام اگر در عموم انبیا و عموم بشر داخل نباشد اول الانبیا
و اول البشر نباشد و اگر در عموم انبیا و بشر داخل باشد آن مشارک مذکور بر حضرت
آدم علیه السلام متقدم باشد که او موصوف است باول الانبیا باول البشر و معنی این
افعل التفضیل درین استعمال متقدم علی جمیع من عداه من الانبیا والبشر است پس لا محاله
او بر آدم علیه السلام متقدم باشد پس حضرت آدم علیه السلام اول الانبیا و اول البشر
نشد پس آن مشارک مشارک نشد فهو مصداق اجتماع النقیضین فهو محال بالذات
و قوله مثلا اگر حضرت حوا را بطرز آدم علیه السلام حق تعالی خلق میفرمود هر دو اول افراد البشر
میشدند ناخمی است از نافهمی معنی اول البشر و جهل او بانکه مفاد فعل التفضیل
درین استعمال تفضیل موصوف آن بر جمیع من عداه ممن اضیف الیه است پس در صورت تکلیم
او سبحانه حضرت حوا را بطور حضرت آدم علیه السلام می آفرید نه حضرت آدم اول البشر میبودند
و نه حضرت حوا و اگر دو کس را ساعتی میگردانید و بعد ازان نبوت منقطع می شد هیچکی
ازان هر دو کس خاتم الانبیا و خاتم النبیین و آخر النبیین بمعنائی بود و ازین قول بیهوده
او معلوم شد که با وجود رسیدن این ارذل قریب بارذل عمر معنی اول و آخر و استغراق
و عموم صیغ و استعمال افعل التفضیل تا حال ندانسته است و مختصرات صرف و نحو را
تمام نفهمیده و پس نفهمیدنش مطالب دیگر علوم را محل استعجاب نیست و قول او پس
امکان اشتراک ثابت گشت متفرع است بر هذیان او پس از انهم هذیان است
و از قول او مثالش از جهول فقه الی قوله پس هر یک ازین دو کس اول داخل است
با وجود تعدد مبرهن شد که این کول جهول از فقه و اصول جاهل و ذهول و بی خبری و غفول

دارد وقال فی التوضیح ومنہا ای من صیغ العموم کل وجمیع وہما محکمان فی عموم ما دخلا علیہ بخلاف
سائر ادوات العموم فان دخل الکل علی النکرۃ فلعموم الافراد وان دخل علی المعرفۃ فللمجموع
قالوا عمومہ علی سبیل الانفراد ای یراد کل واحد مع قطع النظر عن غیرہ وہذا ان دخل علی النکرۃ
فان قال کل من دخل ہذا الحصن اولا فلہ کذا من النفل فدخل عشرۃ معا یستحق کل واحد
نفلا تاما لانہ فی کل فرد اولیۃ مع قطع النظر عن غیرہ فکل اول بالنسبۃ الی المتخلف بخلاف
من دخل وہہنا فرق آخر وہو ان من دخل اولا عام علی سبیل البدل فان ہناک اذا
دخل خمسۃ معا لم یکن لہم شئ فاذا اضاف الکل الیہ اقتضی عموما آخر لئلا یلغو فیقتضی العموم فی
الاول فیتعدد والاول وہذا الفرق قد تفردت بہ ایضا وتحقیقہ ان الاول عبارۃ عن الفرد السابق
بالنسبۃ الی کل واحد ممن ہو غیرہ ففی قولہ من دخل ہذا الحصن اولا یمکن حمل الاول علی ہذا المعنی وہو
معناہ الحقیقی واما فی قولہ کل من دخل اولا فلفظ کل دخل علی قولہ من دخل اولا فاقتضی التعدد
فی المضاف الیہ وہو من دخل اولا فلا یمکن حمل الاول علی معناہ الحقیقی لان الاول الحقیقی
لا یکون متعددا فاراد معناہ المجازی وہو السابق بالنسبۃ الی المتخلف انتہی وفی التلویح ان
الاول ہو السابق علی جمیع من عداہ وہو بہذا المعنی لا یتعدد فلہذا فسرہ بالفرد السابق ثم
قال ان فان الداخل متعددا فان دخلوا معا فلا شئ لہم فی صورۃ من دخل اولا ولکل واحد
نفل تام فی صورۃ کل من دخل انتہی وفی المنار وشرحہ وفی کلمۃ من یبطل النفل ای
ان قال من دخل ہذا الحصن اولا فلہ من النفل کذا فدخل عشرۃ معا لا یستحق احد منہم
لان الاول اسم لفرد سابق دخل اولا ولم یوجد انتہی از ندانستن این جاہل فاہل معنی
اول وآخر وفاتح وخاتم وصیغۂ اول واستعمال افعل التفضیل را وآوردن این
مثال از علم اصول فقہ حال فہمیدن او لسان ولغت وصرف ونحو وفقہ واصول آن
آشکار است وفہم او مسائل کلامیہ وعقلیہ را سابق منکشف شدہ است این ہیچمدان
بنوشتن این ہذیانات ناحق خود را رسوا وفضیحت گردانیدہ اہمیہ وبال بخدمت است قولہ

ممکن بالذات ممکن ہست دائما الی آخرہ فی الواقع انچہ ممکن بالذات ہست دائما ممکن بالذات
است لیکن ہیچیک مفہوم مع نقیضہ ممکن بالذات نیست بلکہ ممتنع بالذات ہست وجود زید
مثلا ممکن بالذات ہست باین معنی کہ موجودیت زید بارتفاع عدم او ممکن ہست و وجود زید
مع عدمہ ممکن نیست چہ این مصداق اجتماع النقیضین ہست وہمچنان ایمان ابولہب
ممکن بالذات ہست کہ بارتفاع کفر او از صفحہ واقع ایمانش ممکن بودہ ہست و ایمان
ابولہب مع عدم ایمانہ ممتنع بالذات ہست کہ آن مصداق اجتماع النقیضین ہست امکان
لقیضین معیت دارد مثلا وجود زید ہم ممکن ہست بدینطور کہ عدم او نباشد و عدم زید
ہم ممکن ہست بدینسان کہ وجود او نباشد و ایمان ابولہب ممکن بودہ ہست بارتفاع بے
ایمانی او از صفحہ واقع و بی ایمانی او ممکن ہست بارتفاع ایمان او از صفحہ واقع لیکن
معیت وجود و عدم زید ممکن نیست و معیت ایمان و بی ایمانی ابولہب امکان ندارد و فیما
نحن فیہ مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات مصداق انہ لیس بمساولہ
فی جمیع الکمالات پس آن ممتنع بالذات ہست چنانکہ زید الموجود المعدوم و ابولہب المومن
اللامومن ممتنع بالذات است پس ہمہ ہذیانات این قایل جاہل باطل ولاطایل ہست
قال الاستاذ العلامۃ ثبوت رسید کہ قول بامکان شخصی کہ برابر آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد قول بامکان اجتماع النقیضین ہست **قال الہاذر الہاذی**
اقول ثبوت رسید کہ قول اول قول ثانی نیست اصلا و مطلقا و مستلزم ہم نیست بر تقدیر تساوی
زمانہ ہر دو متساوی آری استلزام بر بعض تقادیر ہست لیکن استلزام مبطل این بعض تقادیر
است نہ مبطل امکان تساوی علی الاطلاق و نیز استلزام مقدم تالی محال بالذات را استلزام امتناع
ذاتی مقدم نیست فلا یفید المعترض ولا یضر اہل الحق **اقول** سابق مفصلا گذشت کہ
مصداق شخصی کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد مصداق اجتماع النقیضین
است پس مبرہن گشت کہ قول بامکان مصداق شخصی کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

در جمیع کمالات باشد قول بامکان اجتماع النقیضین ست این قایل باقتضای غایت حماقت
اتحاد قولین را بر اتحاد معنی مصدری قولین و بر اتحاد الفاظ یا معانی این الفاظ محمول نموده خود را
بناحقی رسوا کرد و قول او مستلزم نیست که بر تقدیر تساوی زمانه بروز و متساوی تاخی
است از ندانستن معنی خاتم الانبیا و خاتم النبیین کما مر مفصلا و سابق مبرهن شده است که
مصداق مساوی مصداق انه لیس بمساو است وازین جهت عدم امکان تساوی
مبرهن شد و تقدیر اتحاد زمان نبوت دو خاتم النبیین که این احمق باقتضای غایت غباوت
برآورده است اول دلیل بر جهل و نادانی اوست و لفظ تساوی زمانه بجای لفظ اتحاد
زمانه فلتة لسانی اوست و سابق بوجوه مبرهن شد که تساوی علی الاطلاق وعلی جمیع التقادیر
محال بالذات است وانچه گفته است که استلزام مقدم تالی محال بالذات را باستلزام
امتناع ذاتی مقدم نیست در صورتی است که مقدم بالنظر الی نفس ذاته مستلزم تالی محال
بالذات نباشد چنانچه عدم معلول اول مستلزم عدم واجب سبحانه است علی مذهب الفلاسفه
وچنانچه عدم صفات کمالیه مستلزم عدم او سبحانه است علی مذهب المتکلمین که استلزام در ان
از جهت علاقه علیت و امتناع تخلف معلول موجب از علت موجبه است وفیما نحن فیه مصداق
مساوی عین مصداق لیس بمساو است پس آن مصداق اجتماع النقیضین است که محال
بالذات است استحاله آن از جهت استلزام که امین محال دیگر نیست واطلاق استلزام
فیما نحن فیه از جهت عنوانین وتعبیرین است یعنی مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع
کمالات و اجتماع النقیضین معنون واحد است چه مصداق مساوی مذکور مصداق اجتماع
النقیضین است که محال بالذات است وبر تقدیر تنزل مساوی آنحضرت صلی الله
علیه وسلم من جمیع الکمالات بالنظر الی نفس ذاته مستلزم محال بالذات است پس آن هم
محال بالذات است چنانچه این قایل سابق از شرح عقاید نقل کرده است وقد
اسلفنا ذلک قال الاستاذ العلامة وان محال بالذات است قال المجیب

له بعینه ابلغ [illegible] ۱۲ منتخب

له ای جناب [illegible] ۱۲ منتخب

منه حفظه الله

المهذب اقول ظاهر اللفظ آن اشاره بقول امکان شخص مذکور است لیکن این غلط و کذب
است واگر مشار الیه قول بامکان اجتماع النقیضین باشد پس مسلم است لیکن با او مفید و بما
مضر نیست کما عرفت اقول سابق مبرهن شده که مصداق برابر آن حضرت صلی الله علیه وسلم
در جمیع کمالات مصداق اجتماع النقیضین است و مصداق اجتماع النقیضین محال بالذات
است پس مصداق برابر آنحضرت صلی الله علیه وآله واصحابه وسلم در جمیع کمالات محال بالذات
است غلط و کذب گفتن آن باقتضای غلط فهمی و کذب گوئی است قال الاستاذ
العلامة پس وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد محال بالذات
است قال المهذار ذو التهتار اقول امتناع ذاتی شخص مذکور ثابت نکرده چنانکه
مکرر دریافت شد پس شخص مذکور ممکن بالذات و ممتنع بالغیر است چنانکه ایمان ابولهب
وانچنین ممکن داخل تحت قدرت کامله است کما هو المطلوب اقول امتناع شخص مذکور
بوجوه عدیده بثبوت رسید چنانکه مکرر گذشت و قیاس آن بر ایمان ابولهب باقتضای
حماقت است وقد مر افاد الاستاذ العلامة یا گفته شود که وجود شخصی که برابر آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم عدم آن شخص است قال الوقاح
المجاح اقول سابق دریافت شد که وجود آن شخص چون در زمانه مقدم یا موخر از زمان
آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرض کرده شود درین دو صورت بسبب وجود ملزوم بدون
لازم که محال است اجتماع النقیضین لازم می آید پس میگوئیم که درین دو صورت وجود
آن شخص مستلزم عدم آنست و محال است نه در صورت وجود آن شخص در زمان آنحضرت
صلی الله علیه وسلم که هیچ محذور لازم نمی آید پس وجودش در بعض زمان ممکن باشد و در بعض
زمان محال پس محال بالغیر باشد نه محال بالذات چنانچه وجود احد النقیضین در زمان
وجود نقیض آخر ممتنع بسبب لزوم اجتماع النقیضین نه در زمانیکه غیر زمان نقیض آخر
است که درین زمان وجودش ممکن است بلکه واجب است زیرا که درین زمانه نقیض

آخر موجود نیست پس اگر آنہم موجود نباشد ارتفاع نقیض لازم می آید فافہم پس صغری این قیاس دوم مستدل باطل است و کاذب اقول سابق دریافت شد کہ صفت خاتم النبیین و آخر النبیین بعثا کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم بآن موصوف اند شرکت بین اثنین نمیتواند شد و ثبوت آن بیکی بی سلب آن از جمیع من عداہ محتمل نیست واگر شخص مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در جمیع صفات در زمان وجود با وجود آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم موجود می بود محذورات چند لازم می آمد اول اینکہ موصوف بودن آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم بصفت خاتم النبیین و آخر النبیین بعثا کہ مسلم و مفروض است براین تقدیر امکان ندشت کہ خاتم النبیین و آخر الانبیا بعثا آن نبی است کہ پس سائر انبیا یعنی پس جمیع من عداہ من الانبیا مبعوث شود و براین تقدیر بر آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم صادق نتوانستی آمد کہ پس سائر انبیا یعنی پس جمیع من عداہ صلی اللہ علیہ وسلم من الانبیا مبعوث اند فیلزم خلاف المفروض دویم اینکہ شخص مساوی بعد فرض وجود آن یا داخل عموم النبیین باشد یا نہ علی الثانی نبی نباشد فضلاً عن ان یکون خاتم النبیین واگر داخل عموم النبیین باشد پس زمان نبوت او مقدم بزمان نبوت صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم باشد چہ معنی خاتم النبیین کہ صفت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم است آخر النبیین است چنانچہ او سبحانہ بآن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد فرمودہ جعلتک اول النبیین خلقا وآخرہم بعثا پس زمان نبوت او زمان نبوت آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نشد فیلزم خلاف المفروض زیرا کہ مفروض اتحاد زمان نبوت او و نبوت آن سرور صلی اللہ علیہ وسلم است علی ہذا التقدیر سیوم اینکہ بر تقدیر اتحاد زمان نبوت او و نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا داخل عموم النبیین باشند یا نہ علی الثانی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبی نباشند پس معاذ اللہ خاتم النبیین نباشند و المفروض خلافہ وعلی الاول

آنحضرت صلی الله علیه وسلم داخل النبیین المختومین باشند نه خاتم النبیین فیلزم خلاف
المفروض و نیز برین شق چون آنحضرت صلی الله علیه وسلم من جملهٔ نبیین مختومین باشند و آن
شخص مساوی خاتم النبیین باشد لامحاله زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر زمان
نبوت او مقدم باشد فیلزم خلاف المفروض چه مفروض اتحاد زمان نبوت آنحضرت صلی الله
علیه وسلم و نبوت آن شخص مساوی است چهارم اینکه بر تقدیر اتحاد زمان نبوت آنحضرت صلی الله
علیه وسلم و نبوت شخص مساوی نه بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم آخر النبیین بعثاً که معنی خاتم النبیین
است صادق می آید و نه بر آن شخص مساوی آخر النبیین بعثاً که معنی خاتم النبیین است صادق
می آید فیلزم خلاف المفروض زیرا که مفروض این است که هر دو یعنی آنحضرت صلی الله علیه وسلم و آن
شخص مساوی خاتم النبیین و آخر النبیین بعثاً هستند پنجم اینکه خاتم النبیین یعنی آخر النبیین بعثاً
مبعوث الی الناس کافه است پس بر تقدیر اتحاد زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم و نبوت
آن شخص مساوی اگر آنحضرت صلی الله علیه وسلم مبعوث الی الناس کافه نباشند آنحضرت صلی الله
علیه وسلم موصوف باین صفت نباشند والمسلم المفروض خلافه و اگر مبعوث الی الناس کافه
باشند آن شخص مساوی از امت و اتباع آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشد پس مساوی باشد
و مساوی نباشد ششم اینکه آن شخص مساوی بر تقدیر اتحاد زمان نبوت او و نبوت آن
حضرت صلی الله علیه وسلم با آخر النبیین بعثاً و مبعوث الی الناس کافه باشد یا نه علی الثانی
او مصداق مساوی لیس بمساو شد فیلزم اجتماع النقیضین و خلاف المفروض و علی الاول
آنحضرت صلی الله علیه وسلم معاذ الله از امت او باشد نه مبعوث الی الناس کافه فیلزم خلاف
المفروض و هم مساوی او نباشد پس آن مساوی باشد و مساوی نباشد و بالجمله بر تقدیر
اتحاد زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم و نبوت شخص مساوی محاذیر شتی بوجوه شتی
لازم می آید این احمق بلید باقتضای غایت غباوت میگوید که در صورت وجود آن شخص
در زمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم هیچ محذور لازم نمی آید و نمی داند که در صورت وجود

شخصی دیگر که متصف به خاتم النبیین وآخر النبیین بعثا ومبعوث الی الناس کافه باشد بوجوه غیر عدیده تحقق مصداق اجتماع النقیضین واستلزام وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد عدم آن را لازم می آید ومنشا جهالت او این است که او تا ارذل عمر خود معنی خاتم النبیین وآخر النبیین بعثا ومبعوث الی الناس کافه نفهمیده ویا بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم متصف باین صفت ایمان نیاورده چه تصدیق باینکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین وآخر النبیین بعثا اند موقوف است بر فهمیدن معنی خاتم النبیین وآخر النبیین بعثا واین قایل معنی آن نفهمیده است پس او تصدیق بثبوت این صفت بآنحضرت صلی الله علیه وسلم ندارد چه تصدیق بعقد بی فهم معنی محمول آن معنی ندارد ازین گفتگوی او بی ایمانی او متحقق گشت واگر معنی خاتم النبیین وآخر النبیین بعثا دانستی وثبوت آن بآن حضرت صلی الله علیه وسلم تصدیق کردی هیچ هذیانات بر زبان ضلالت ترجمان نیاوردی وازین بیان ظاهر گشت که وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم عدم آنست علی جمیع التقادیر چه اگر وجود آن شخص مساوی فرض کرده شود اگر خاتم النبیین نباشد مساوی نباشد واگر خاتم النبیین باشد اگر داخل عموم النبیین نباشد خاتم النبیین نباشد پس مساوی نباشد واگر داخل عموم النبیین باشد منجمله مختومین باشد خاتم النبیین نباشد پس مساوی نباشد پس بهر دو تقدیر وجود آن مستلزم عدم آنست وهرچه وجود آن مستلزم عدم آن باشد محال بالذات است پس قول این قایل که سابق دریافت شد که وجود آن شخص چون در زمانه مقدم یا زمانه موخر فرض کرده شود درین دو صورت بسبب وجود ملزوم بدون لازم که محال است اجتماع النقیضین لازم می آید الی قوله هیچ محذور لازم نمی آید هذیان محض است چه خاتم النبیین که عبارت از آخر النبیین بعثا است تاخر او از سایر النبیین بعثا ضروری است وآن نبی که در زمان او نبی دیگر مبعوث باشد متاخر از سایر النبیین بعثا نیست پس

خاتم النبیین یعنی آخر النبیین نتواند شد پس بہر تقدیر یعنی بر تقدیر فرض وجود مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در زمان مقدم و فرض وجود او در زمان موخر و فرض وجود او
در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وجود مساوی مستلزم عدم او ست اما بر تقدیر وجود
آن مساوی در زمان مقدم از زمان آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ازین جہت کہ آن مساوی
برین تقدیر بر بعض نبیین مقدم شد پس خاتم النبیین نشد پس مساوی نشد پس وجود
مساوی برین تقدیر مستلزم عدم آن شد و اما بر تقدیر وجود آن مساوی در زمان متاخر
از زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ازین جہت کہ برین تقدیر آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
بر بعض نبیین مقدم شدند پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برین تقدیر خاتم النبیین نشدند
پس آن مساوی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نشد پس برین تقدیر وجود آن مساوی
مستلزم عدم آن مساوی شد و اما بر تقدیر اتحاد زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم و نبوت آن مساوی ازین جہت کہ برین تقدیر یا آن مساوی داخل عموم مضاف
الیہ یعنی النبیین باشد یا نہ اگر داخل عموم مضاف الیہ نباشد آن مساوی نبی نباشد پس
مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد پس برین شق وجود مساوی مستلزم عدم
آن مساوی است و اگر داخل عموم مضاف الیہ باشد آن مساوی منجملہ نبیین مختومین باشد
پس زمان نبوت او بر زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مقدم باشد پس او
آخر النبیین نباشد و خاتم النبیین نباشد پس مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد
پس برین شق وجود مساوی مستلزم عدم آن مساوی است و ہم برین تقدیر چون مفروض
این است کہ او خاتم النبیین است یا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم داخل عموم مضاف الیہ
باشد یا نہ علی الثانی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبی نباشند العیاذ باللہ پس مساوی
آن نباشند پس آن مساوی مساوی نباشد پس وجود آن مساوی برین شق
مستلزم عدم آن مساوی است و علی الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم منجملہ مختومین

باشد پس لامحالہ زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر زمان نبوت آن مساوی مقدم باشد ضرورۃ تقدم المختوم علی الخاتم پس بر این شق آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین العیاذ باللہ نباشد پس مساوی آن مساوی نباشد پس وجود آن مساوی بر این شق ہم مستلزم عدم آن ہست پس محقق شد کہ وجود مساوی آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع الکمالات مستلزم عدم آنست علی جمیع التقادیر و استحالات دیگر بتقدیر اتحاد زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و نبوت آن مساوی لازم می آید علاوہ انیہمہ ہست و ہر چند انیہمہ مطالب سابق بشرح و بسط بہ بیان آمدند مگر تسجیلا علی غایۃ غباوۃ المخاطب حاجت اعادہ آن می افتد ناظران این عذر راقم بپذیرند و از جہت ملالت ازین اطالت بر راقم خوردہ نگیرند عجب این ہست کہ این قایل خود گفتہ ہست کہ خاتم را تاخر و مختوم را تقدم زمانہ لازم ہست و با این تجویز می کند کہ دو نبی در یک زمانہ خاتم النبیین باشند و ندانست کہ النبیین جمع مستغرق و مضاف الیہ خاتم ہست مختوم است و خاتم النبیین ہمان نبی ہست کہ پس تر از سایر انبیا مبعوث شود پس تاخر خاتم از سایر انبیا و بودن بعثت آن نبی کہ خاتم النبیین باشد بعد بعثت جمیع من عداہ من الانبیاء و تقدم بعثت جمیع من عداہ من الانبیاء بر بعثت او و تاخر او از جملہ مختومین ضروری ہست و مختوم بودن جماعۂ انبیا بآن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در حدیث و ختم بی النبیون کہ این قایل خود برای تلبیس سابق نقل نکردہ است منصوص ہست پس اگر نبی دیگر در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موجود فرض کردہ شود بر این فرض بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین و ختم بہ النبیون صادق نتواند بود معاذ اللہ و ہمچنین بر آن نبی مفروض صادق نتواند بود کہ او آخر النبیین بعثا است و او آخرین ہمہ انبیا است پس در صورت وجود آن شخص در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آیا خاتم را تاخر و مختوم را تقدم لازم نیست بلکہ در صورت مذکور اجتماع النقیضین بچند وجوہ دیگر ہم لازم می آید یکی آنکہ اگر

آن مساوی در عموم النبیین داخل است ضرور است که زمان نبوت او بر زمان نبوت آن حضرت
صلی الله علیه وسلم مقدم باشد زیرا که بر این شق او از جمله مختومین است وتقدم زمان لازم مختوم است
باعترافه وصورت مفروض اتحاد زمان نبوت او ونبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم است پس
او مقدم بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم بالزمان بعثا باشد ومقدم بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم
بالزمان بعثا نباشد فهو مصداق اجتماع النقیضین واگر در عموم النبیین داخل نیست نبی نباشد
ومفروض این است که او خاتم النبیین است پس او نبی باشد ونبی نباشد فهو مصداق اجتماع النقیضین
دوم آنکه چون آن شخص مساوی خاتم النبیین باشد وزمان نبوت او زمان نبوت آنحضرت
صلی الله علیه وسلم باشد آنحضرت صلی الله علیه وسلم یا در عموم النبیین داخل باشد یا نه علی الثانی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم العیاذ بالله نبی نباشد ومفروض این است آنحضرت صلی الله علیه
وسلم خاتم النبیین است پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم نبی باشد ونبی نباشد وهو اجتماع
النقیضین وعلی الاول آنحضرت صلی الله علیه وسلم از جمله مختومین باشد ومختوم را تقدم زمان
وخاتم را تاخر زمان لازم است باعترافه پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم مقدم بر او بالزمان
بعثا باشد لکونه مختوما وکون ذلک المساوی خاتما ومتقدم بر او بالزمان بعثا نباشد لان
المفروض اتحاد الزمان وهذا اجتماع النقیضین سیوم اینکه چون آن مساوی خاتم
النبیین باشد ضرور است که از سائر نبیین متاخر باشد ضرورة تاخر الخاتم عن المختومین
باعترافه وچون مفروض اتحاد زمان نبوت او ونبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم است
از بعض نبیین متاخر باشد فیصدق علیه انه متاخر عن سائر النبیین ولیس متاخرا عن سائر
النبیین وهذا اجتماع النقیضین چهارم آنکه چون آن حضرت صلی الله علیه وسلم خاتم
النبیین است از سائر نبیین متاخر است ضرورة تاخر الخاتم عن المختومین باعترافه وچون
مفروض او این است که در زمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم نبی دیگر مبعوث شده است از
سائر نبیین متاخر نباشد فیصدق علیه صلی الله علیه وسلم انه متاخر عن سائر النبیین ولیس

متاخر از سایر النبیین و ہذا اجتماع النقیضین باوجود ظہور این استحالات و ظہور استحالات دیگر که در ہر شق از شقوق خلاف مفروض لازم می آید این پلید بر آن متنبہ نشده میگوید که درصورت وجود آن شخص در زمان آن حضرت حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہیچ محذور لازم نمی آید؛ در کلام ناتمام این قایل بوجوه دیگرہم اختلال ہست اول اینکہ او گمان کرده ہست کہ خاتم را تاخر لازم ہست حال آنکہ خاتم بمعنی آخر ہست معنی آخر از معنی خاتم خارج نیست تا گفتہ آید کہ تاخر لازم خاتم ہست لازم خارج غیر منفک را گویند بایستے گفت کہ خاتم بمعنی آخر ہست وجود خاتم بی تاخر وجود شی بدون نفس آن ہست نہ وجود ملزوم بدون لازم منشاء این کلام شدت غباوت اوست دویم اینکہ چون او اعتراف دارد باینکہ خاتم را تاخر و مختوم را تقدم زمان لازم ہست ہر انچہ خاتم النبیین ہست او را تاخر از سائر نبیین لازم ہست در این لزوم فرض وجود آن را در کدامین زمان دخل نیست وجود خاتم النبیین در ہیچ یک زمان بی تاخر آن از سائر نبیین کہ مختوم اند ممکن نیست والا خاتم النبیین خاتم النبیین نیست پس وجود مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وصف خاتم النبیین در ہر زمانہ کہ فرض کرده شود مستلزم عدم آن ہست چہ چون بودنش خاتم النبیین مفروض است بر این تقدیر تاخر زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ضروری ہست و بر این تقدیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم معاذ اللہ خاتم النبیین نتواند بود پس آن مساوی مساوی نشد و چون بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین مفروض مسلم ہست تاخر آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم از آن مساوی کہ داخل عموم النبیین ہست ضروری است پس آن مساوی خاتم النبیین نتواند شد پس آن مساوی مساوی نشد این پلید با وجود اعتراف بلزوم تاخر بخاتم و تقدم مختوم درصورت فرض اتحاد زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و آن مساوی تاخر را لازم مختوم نمی داند و درصورت فرض مذکور از اعتراف خود نکول می کند اینہمہ اقتضائی بلادت و نافہمی ہست سیوم اینکہ قول او

هیچ محذور لازم نمی آید دلیل شدت غباوت اوست چه استحاله استلزام وجود مساوی عدم آن را از مجرد فرض وجود مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفت خاتم النبیین لازم آمده است که وجود آن نبی تاخر آن از جمیع من عداه من النبیین متواز شد از جهت مساوات او درین صفت با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم که متصف اند متاخر از جمیع من عداه من النبیین و تاخر آن مساوی از جمیع من عداه من النبیین نبی تاخر آن از ان حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ممکن نیست و تاخر آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم از جمیع من عداه من النبیین نبی تاخر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از ان مساوی مفروض الوجود ممکن نیست پس بودن آن مساوی خاتم النبیین بی نبودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین ممکن نیست و بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین بی نبودن آن مساوی خاتم النبیین ممکن نیست و بودن آن مساوی مفروض مساوی آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم در صفت خاتم النبیین بی بودن آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین و بی نبودن آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین و بی بودن او خاتم النبیین و بی نبودن او خاتم النبیین ممکن نیست فوجوده مستلزم لعدمه و لنقیضه و للنقیضین و ای استحالة اشد من ذلک و استحالاتیکه در صورت فرض اتحاد زمان نبوت او و نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از لزوم معیت او با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و سلب معیت او از جهت ضرورت تاخر او از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم لفرض کونه خاتم النبیین و لزوم تقدم زمان نبوت او از زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ضرورة دخوله فی عموم النبیین مع تاخر زمان نبوت او از زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم با وجود فرض اتحاد زمان نبوت او و نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم الی غیر ذلک مما اشرنا الیه فیما سبق علاوه آن است پس قول این قایل پس وجودش در بعض زمان ممکن باشد ناشی از غایت غباوت اوست چه وجود

آن شخص مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفت خاتم النبیین بر جمیع تقادیر و در
جمیع ازمنہ محال بالذات ست لاستلزامہ عدمہ لاستلزامہ نقیضہ لاستلزامہ النقیضین و لکونہ
مصداق اجتماع النقیضین وانچہ گفتہ است کہ وجود احد النقیضین در زمان وجود
نقیض آخر ممتنع ست الی آخر ما قال نیز ناشی از حماقت اوست چہ وجود احد النقیضین
در زمان وجود نقیض آخر ممتنع نیست چہ وجود نقیض آخر در آن زمان واجب نیست
ارتفاع آن از آن زمان ممکن است پس وجود نقیض آن بارتفاعش از آن زمان در آن زمان
ممکن ست آری وجود احد النقیضین با نقیض آخر ممتنع بالذات است کہ آن مصداق اجتماع
النقیضین ست و آوردن این نظیر درینجا بیجاست کہ فیما نحن فیہ وجود مساوی مستلزم عدم
آن است و مستلزم نقیض خود است و مستلزم نقیضین ست تجویز امکان اولی مالیخولیا یا تناہی
فی البلادۃ ممکن نیست پس صدق صغرای قیاس مبرہن شد در غایت ظہور ولکن من لم یجعل اللہ
لہ نورا فما لہ من نور قال الاستاذ العلامۃ و ہرچہ وجود آن مستلزم عدم آن باشد
محال بالذات ست قال المقدوح[له] المقبوح[له] اقول انچہ وجود آن مستلزم عدم آن
باشد علی الاطلاق محال بالذات است اما اگر بر بعض تقادیر وجودش مستلزم عدم و بر بعض
تقادیر مستلزم عدم آن نباشد پس امتناع آنکہ بر بعض تقادیر ست امتناع بالغیر خواہد بود زیراکہ
بر تقدیریکہ وجودش مستلزم عدم آن نیست وجودش ممکن است بلکہ گاہی واجب می باشد چنانکہ
اکنون در بیان ابطال صغری دریافت شد و ما نحن فیہ ازین قبیل است کہ وجود مساوی در زمان
مساوی خاتم دیگر یعنی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ممکن بود و ممکن بالذات ہمیشہ ست
کہ در بعض ازمنہ محال بالغیر کردد لاستحالۃ الانقلاب پس کلیہ کبری قیاس مذکور او باطل گشت
اقول چون متحقق شد کہ وجود مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفت خاتم النبیین
نظرا الی نفس ذات المساوی مستلزم عدم آنست من دون انضمام امر آخر چہ خاتم النبیین
عبارت است از آخر النبیین بعثا پس اگر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درین صفت

[له] المقدوح بفتح الحاء المهملۃ طعن کردہ شدہ در نسب

[له] مقبوح بفتح الباء الموحدۃ زشت شدہ

موجود باشد فی زمان من الازمنہ ضرورست کہ آن مساوی پیشتر از سایر نبیین مبعوث
و آخر النبیین بعثا باشد پس ضرورست کہ او پیشتر از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مبعوث شدہ باشد
و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بیشتر ازو مبعوث باشند پس معاذ اللہ آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم خاتم النبیین نباشند پس او مساوی آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد پس وجود
مساوی لنظر بنفس یعنی مساوی مستلزم این است کہ مساوی نباشد و نیز چون آن حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین است یعنی آخر النبیین بعثا است ضرورست کہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم پیشتر از سایر انبیا مبعوث باشد و آن مساوی اگر نبی نباشد مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد و اگر نبی باشد ضرورست کہ بیشتر از آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم مبعوث باشد والا العیاذ باللہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آخر جمیع انبیا بعثا نباشد
پس خاتم النبیین نباشد و با اینکہ این خلاف مفروض مسلم است بر این تقدیر آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم مساوی او نباشد پس آن مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وصف خاتم النبیین
نباشد پس وجود آن مساوی بر این تقدیر ہم مستلزم عدم آنست حاصل کہ وجود آن مساوی
بر جمیع تقادیر مستلزم عدم آنست پس وجود آن مستلزم عدم آن است علی الاطلاق
و ہر چہ وجود آن مستلزم عدم آن علی الاطلاق است محال بالذات است کما اعترف بہ
ہذا القایل و ہذا انچہ این قایل گمان می برد کہ وجود آن مساوی در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم مستلزم عدم آن نیست ناشی است از جہل او بمعنی خاتم النبیین و از جہل جاہلی بمعنی
خاتم النبیین امکان مساوی آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر بعض تقادیر ثابت نتواند شد
و چون معلوم شد کہ وجود مساوی بر جمیع تقادیر مستلزم عدم آنست و وجود آن بر تقدیر
بودن زمان نبوت او زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مستلزم عدم آن بوجہ
شیتی است ہمہ ہذیان این جاہل بیہودہ و باطل است و قول بامکان آن بر این تقادیر
از قبیل ہذیانات مجانین است و چون وجود مساوی بر ہیچ تقدیر ممکن نیست بلکہ محال

بالذات پس برجمیع تقادیر محال بالذات است و درکلام این قایل اختلالی دیگر است وآن
این است که این قایل باقتضای جهل بمعنی خاتم النبیین صغری را منع میکند ومیگوید که وجود
مساوی بربعض تقادیر مستلزم عدم آنست وبربعض تقادیر مستلزم نیست ونمیداند
که اگر وجود مساوی بربعض تقادیر مستلزم عدم آن نیست وجود مساوی
مستلزم عدم آن نشد وکبری را مسلم میدارد که انچه وجود آن مستلزم عدم آن
باشد علی الاطلاق محال بالذات باشد ومع هذا باقتضای حماقت می گوید که صغری
وکبری قیاس هردو باطل گشت حالانکه حاصل کلام او منع صغری است وآن هم ناشی
از جهل بمعنی خاتم النبیین وما هو اول قارورة کسرت فی الاسلام قال الاستاذ
العلامه پس وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم درجمیع کمالات باشد
محال بالذات است وهو المدعی **قال الوحی المقتضح** اقول چون صغری وکبری
قیاس هردو باطل گشت بطلان نتیجه که مدعای مستدل است خود ظاهر گشت پس وجود
مساوی مذکور ممکن شد وداخل تحت قدرت کامله گو ممتنع بالغیر وغیر واقع خواهد
بود وهو مدعا اهل الحق پس ظاهر وهویدا گشت که قول معترض مستدل باینکه قول بامکان
شخصی که برابر آن حضرت صلی اللہ علیه وسلم درجمیع کمالات باشد قول بامکان اجتماع
النقیضین است اگر مرادش عینیت قول اول وقول ثانی است پس غلط محض وکذب
باطل است بالبداهة احتیاج بیان ندارد واگر استلزام قول اول قول ثانی را اراده
کرده بطریق مجاز چنانکه خود او بعد چند سطور میگوید پس به تحقیق پیوست که وجود شخصی که برابر آن
حضرت صلی اللہ علیه وسلم درجمیع کمالات باشد مستلزم این است که آن شخص برابر
آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم درجمیع کمالات نباشد پس این خود اعتراف باستلزام
مذکور نموده بنابرآن میگوییم که منتهای تکاپوی اقدام منطقیه دواوید انجام فلسفیت
او همین سرحد استلزام است ولبس ونمی داند که از خود هردو فن مذکور الزامه خطا است

فتح المقتضح [illegible] ۱۲

بر و لازم زیراکه از هر دو فن مذکور ثابت است که ملزوم مستلزم محال بالذات لازم نیست که محال بالذات باشد بلکه گاهی ممکن بالذات محال بالغیر می باشد چنانکه فلاسفه در مقام اثبات ازلیه و ابدیه عقول موافق اعتقاد خود می گویند ان واجب الوجود مستجمع لجملة ما لا بد منه فی تاثیره فی معلوله و الا لکان له حالة منتظرة هذا خلف الی آخر ما قالوا و ظاهر است و در فلسفه نیز مبرهن است که معلول لازم علة تامه خود است و انفکاک و تخلفش از علة مذکوره ممتنع پس درین ماده این قضیه منطقیه خواهد شد کلما وجد الواجب وجد العقل الاول و از علم منطق عکس نقیض این قضیه چنین باشد کلما لم یوجد العقل الاول لم یوجد الواجب تعالی شانه و تقدس و ظاهر است که مقدم ملزوم ممکن بالذات است و ثانی لازم مستحیل بالذات و همچنین است نزد متکلمین که ممکن بالذات چون ممتنع بالغیر باشد استلزام او محال بالذات را جائز است کما مر فی شرح العقاید النسفی و چون استلزام مثبت مقصود مرام او که فساد عقاید اهل اسلام است نمی شد جابر ابلیس از رضای ابلیس استلزام را در صورت عینیت هر دو قول ذکر کرد تا در فهم عوام راسخ کند که مساوی مذکور مستحیل بالذات است نعوذ بالله من شرور انفسنا و من سیئات اعمالنا اقول قیاس مستدل این است که وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه و سلم در جمیع کمالات باشد مستلزم عدم آن است و هر چه وجود آن مستلزم عدم آن است محال بالذات است و صدق صغری بوجوه یقینیه تحقیق پیوست و ازاله اشتباهیکه این پلید نافهم را از جهل او از معنی خاتم النبیین درگرفته بود و بمعنی خاتم النبیین و تبیین معنی آن بتفصیل نموده شد و بصدق کبری این نافهم هم اعتراف نموده چه کبری همین است که هر چه وجود آن مستلزم عدم آن باشد ممتنع بالذات است پس آنچه وجود آن بر بعض تقادیر مستلزم عدم آن نباشد در اکبر داخل نیست که وجود آن مستلزم عدم آن نشد و اگر وجود آن مستلزم عدم آن بودی بر جمیع تقادیر مستلزم

بودی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات کہ منجملہ آن صفت خاتم النبیین یعنی آخر النبیین بعثا است در اکبر داخل است زیرا کہ وجود آن بر جمیع تقادیر مستلزم عدم آنست کما حقق فیما قبل وہرگاہ کہ صدق ہر صغری وکبری قیاس متیقن ومبرہن است صدق نتیجہ یقینی است پس امتناع ذاتی مساوی مذکور یقینا محقق ومبرہن وکور باطنی این تیرہ درون بر اولی الابصار روشن گشت اما قول او پس ظاہر وہویدا گشت الی قولہ احتیاج نظروفتش از جہل وغباوت او است چہ مراد از بودن قول بامکان شخصی کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد قول بامکان اجتماع النقیضین نہ این است کہ الفاظ آن قول الفاظ این قول است ونہ اینکہ مفہوم تعبیری قول اول مفہوم تعبیری قول ثانی است زیرا کہ از امکان الفاظ وامکان مفہوم تعبیری آن ہیچ بحث وگفتگو نیست معنی قول استاد علام این است کہ محکی عنہ ومفاد امکان شخصی کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد محکی عنہ ومفاد امکان اجتماع النقیضین است چہ آن شخص مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات ومصداق لیس بمساو لہ صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع الکمالات است فہو مصداق لاجتماع النقیضین فامکانہ امکان مصداق اجتماع النقیضین پس قول بامکان آن قولی بامکان اجتماع النقیضین است ومعنی قول استاد علامہ پس تحقیق پیوست کہ وجود شخصی کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم این است کہ آن شخص برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات نباشد این است کہ وجود آن شخص مستلزم عدم آن است وہرچہ وجود آن مستلزم عدم آن باشد مصداق اجتماع النقیضین است پس قول بامکان آنچہ وجود آن مستلزم عدم آن باشد قول بامکان مصداق اجتماع النقیضین است ومراد از این قول نہ این است کہ وجود شخصی کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم اجتماع النقیضین است تا کہ توہم کردہ شود وجود آن شخص

مستلزم محال بالذات ہست و مستلزم محال بالذات لازم نیست کہ محال بالذات باشد بلکہ مراد ازین قول اثبات آن است کہ آن شخص کہ وجود آن مستلزم عدم آنست مصداق اجتماع النقیضین ہست و مصداق اجتماع النقیضین محال بالذات است پس آن شخص محال بالذات ہست این احمق بی فہیدن معنی کلام ہرچہ در ذہنش میگذرد بی صرفہ میگوید و ظاہر ہست کہ مفہوم ذہنی محال نیست نہ بالذات و نہ بالغیر محال بالذات مصداق اجتماع النقیضین ہست و مساوی مذکور مصداق اجتماع النقیضین است پس بلاشبہہ محال بالذات ہست این قایل معنی کلام و اثر گونہ فہمیدہ بعد تسلیم استلزام وجود مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات اجتماع النقیضین را بر آن اعتراض مینماید باینکہ مستلزم محال بالذات لازم نیست کہ محال بالذات باشد حال آنکہ این اعتراض او مبنی ہست بر نفہمیدنش معنی کلام را مغلوب معلوم نیست کہ این قایل مصداق اجتماع النقیضین کہ وجود مساوی را مستلزم آن فہمیدہ است کدام چیز را قرار دادہ است اگر آن مساوی را مصداق اجتماع النقیضین قرار دادہ ہست مدعائی استاذ علامہ راست آمد و گفتگوی معترض باطل شد و اگر دیگری مصداق اجتماع النقیضین بدانست او ہست آن را بیان نماید و علی التنزل اگر التزام کردہ شود کہ مساوی آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم مستلزم اجتماع النقیضین ہست یعنی مستلزم محال بالذات ہست تاہم این اعتراض او ناشی از نافہمی اوست زیرا کہ مستلزم محال بالذات بر دو گونہ ہست یکی آنکہ بالذات مستلزم محال بالذات دویم آنکہ بالذات مستلزم محال بالذات نباشد بلکہ بواسطہ امر آخر چنانکہ عدم المعلول الموجب عدم العلۃ الموجبۃ الواجبۃ را و ہمچو عدم صفات کمالیہ نزد عامہ متکلمین مستلزم عدم واجب سبحانہ ہست و عدم عقل اول نزد فلاسفہ مستلزم عدم او سبحانہ ہست چہ استلزام عدم معلول موجب عدم علت واجبہ را بواسطہ علاقہ علیت ہست و اگر علاقہ علیت درمیان نباشد عدم صفات کمالیہ مستلزم

عدم واجب سبحانه وتعالی نزد متکلمین وعدم عقل اول مستلزم عدم او سبحانه نزد فلاسفه نیست پس
قسم اول یعنی آنکه بالذات ونظرا الی ذاته مستلزم محال بالذات باشد محال بالذات است
وقسم ثانی لازم نیست که محال بالذات باشد واین قایل از شرح عقاید نسفی سابق نقل کرده
است ودرینجا هم حواله برآن نموده است ان الممکن لا یلزم من فرض وقوعه محال بالنظر الی ذاته
واما بالنظر الی امر زاید علی نفسه فلا نسلم انه لا یستلزم المحال انتهی حالا نظر باید کرد که آیا وجود
مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات بالنظر الی نفسه مستلزم اجتماع النقیضین
است یا بالنظر الی امر زاید علی نفسه پس میگویم که وجود مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
بالنظر الی نفس ذاته مستلزم اجتماع النقیضین است چه اگر آن مساوی
موجود باشد یا خاتم النبیین باشد یا خاتم النبیین نباشد اگر خاتم النبیین باشد
یعنی آخر النبیین بعثا باشد لا محاله نبوت او از نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم متاخر باشد
وآن حضرت صلی الله علیه وسلم معاذ الله خاتم النبیین نباشد پس آن مساوی مساوی
نباشد فیلزم اجتماع النقیضین واگر خاتم النبیین نباشد آن مساوی مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم نباشد فیلزم اجتماع النقیضین واین استلزام بنظر مساوی است مع
قطع النظر ما سواه من الامور الزایدة بخلاف استلزام عدم معلول موجب عدم علت موجبه را
که آن استلزام بنظر نفس ذات معلول نیست بلکه بواسطه امر زاید برآن یعنی علاقه علیت
ازینجا معلوم شد که این قایل معنی شرح عقاید نسفی هم نفهمیده است واما قوله وچون استلزام
مثبت مقصد و مرام او الی قوله مستحیل بالذات است از وساوس شیطانی است که
منشاء آن جهل ونادانی ونجدیت وبی ایمانی است چه هر کس که معنی خاتم النبیین میداند
وآنحضرت صلی الله علیه وسلم را بالیقین خاتم النبیین میخواند وفهمی وعقلی بهره ور شده است
بادنی تامل دانستن میتواند که ثبوت این صفت با آنحضرت صلی الله علیه وسلم بی نفی آن
از جمیع من عداه ممکن نیست وثبوت آن بدیگری بی نفی آن از آنحضرت صلی الله علیه وسلم

امکان ندارد وکسیکه قایل بامکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم درین صفت است
قایل بامکان مصداق اجتماع النقیضین است کما مر غیر مرة وسابق محقق شده است
که مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم درین صفت مصداق اجتماع النقیضین است
وچنین نیست که مصداق اجتماع النقیضین دیگری باشد ومساوی آنحضرت صلی الله علیه
وسلم درین صفت مستلزم آن باشد چنانچه این جاهل احمق تخییل می کند پس درمفاد هردو
قول اتحاد وعینیت است نه استلزام وعلی تقدیر التنزل استلزام هم مثبت مرام است
کما مر القاء چون این نادان بی ایمان معنی خاتم النبیین نمی داند ایمان بودن آنحضرت
صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین نمی آرد چه تصدیق بچیزی بی دانستن معنی مجهول معنی ندارد
وباقتضای غایت نادانی وبی ایمانی برای ترویج روح شیخ نجدی که عوام اهل اسلام را
گمراه وعاقبت خود وعاقبت اتباع خود تباه نمود درپی اثبات امکان مساوی آن
حضرت صلی الله علیه وسلم درجمیع کمالات افتاده ودین وعقل خود درداده آن نجدی
درباخت وخود را ازگفتگو دراین باب نزد اولی الالباب رسوای عالم ساخت
وتلبیس آن شیخ نجدی که شاگرد رشید ابلیس ورئیس اهل تلبیس بود عوام اهل اسلام
را از دایره ایمان بیرون آورده ودر بادیه ضلالت فروبرده ودام تزویرش درین باب
این بود که قدرت الهی این است که عدد نامتناهی مساویان آنحضرت صلی الله علیه وسلم
درجمیع کمالات دریک آن پیدا کند عوام کالانعام که معنی قدرت وبودن تعلق آن
بامکان ومعنی امکان وعدم احتمال اشتراک دربعض خصایص که او سبحانه وتعالی
بآنحضرت صلی الله علیه وسلم کرامت فرموده نمیدانند بلکه فهمیدن نمی توانند بدام تزویرش
آمده این فقره او را ورد زبان ساخته دین وایمان را درباخته اند واین دون خسیس برای
ترویج روح آن ابلیس دقیقه از دقایق تلبیس فرو نگذاشته لیکن سعی او بجائی ودل
آشفته او بتمنای نرسید واستعاده او بقول خودش نعوذ بالله من شرور الفساد من

سیئات ایمان کہ از ہمہ قلب نبود اجابت و قبول نیافت کہ او در شر و نفس خود و ش
وسیئات اعمال خود گرفتار مانده روی از ان برنتافت واللہ الموفق للارشاد والہادی
الی سبیل السداد قال اللباس الخناس ونیز در فتوحات مکی است الباب الثالث
والخمسون ومایۃ فی معرفۃ مقام الولایت البشریۃ واسراره والباب الرابع والخمسون
ومایۃ فی معرفت الولایت الملکیۃ واسراره والباب الخامس والخمسون ومایۃ فی معرفۃ
مقام النبوۃ واسراره الباب السادس والخمسون ومایۃ فی معرفۃ مقام النبوت البشریۃ
واسراره الباب السابع والخمسون ومایۃ فی معرفۃ مقام النبوۃ الملکیۃ واسراره الباب
الثامن والخمسون ومایۃ فی مقام الرسالۃ واسراره الباب التاسع والخمسون ومایۃ
فی معرفۃ الرسالۃ البشریۃ الباب الستون ومایۃ فی معرفۃ مقام الرسالۃ الملکیۃ انتہی
این عبارت در مقام فہرست کتاب است واما در مقام تفصیل ابواب پس کلام بس
طویل است این اوراق گنجایش نقل آن نمی دارد پس نظر بعموم قدرت و وسعت
قدرت کاملہ میتوان گفت کہ ممکن است کہ حقتعالی دو نوع دیگر مثل جان و انسان
پیدا کند چنانکہ حور وغلمان مشاکل انسان وجان اند پس آن دو نوع را مثل جن و
انس مکلف می فرماید و در یکی از ان دو نوع مراتب ومناصب مثل مناصب
ولایت ونبوت بشری پیدا کند و یکی را خاتم مرتبہ ثانی سازد واین معنی منافی کریمہ
وخاتم النبیین نباشد چنانکہ تامل درین تقدیر بر طبع سلیم غیر مخفی است وثواب و
عقاب مثل جن وانس در آنہا واقع کند وبرای آنہا یک عالم دیگر باشد چنانکہ الحال عالم
برزخ برای جن وانس موجود است واز فہم اکثر عوام بیرون غایۃ ما فی الباب آنکہ علم وادراک
ازین قاصر است حضرت رب العباد نیز چہ تخصیص شمول قدرت بان بما نداده ونفی
ہم نفرموده وما از اکثر عموم وشمول دیگر صفات کاملہ الٰہی قاصر الفہم ہستیم ولا یحیطون
بشیء من علمہ الا بما شاء در جای از قرآن مذکور است قال الرسول صلی اللہ علیہ وسلم

منتهی الارب

ان للہ ارضا بیضاء سیرۃ الشمس فیہا ثلثون یوما ہی مثل ایام الدنیا ثلثین مرۃ مشحونۃ خلقا
لایعلمون ان اللہ یعصی فی الارض ولا یعلمون ان اللہ تعالی خلق آدم وابلیس رواہ ابن عباس
فاستوسع مملکۃ اللہ تعالی انتہی مورچہ ضعیف کہ از مسکن خود گاہی بیرون نیامدہ باشد تمام عالم را
در مسکن خود منحصر میداند چون بیرون از مسکن آید عالمے بیند کہ بمسکن خود عظم او را استغالیہ در تصور اش
نیامد ہمچنین تجسم اعراض غیر قارہ کہ در عقل جزوی نمی آید و اعمال نیک وبد متجسم شدہ در قبر او
بروی خواہند آمد و نیز ہواء نفس در حنجرہ و گلو از قرع منکیف بصورت شدہ چون بر مخارج
میگذرد الفاظ مشکون می گردد پس این معنی در دست و پا و پوست بدن کی متصور است
تا ناطق شوند وحال آنکہ نطق دست و پا و جلد منصوص علیہ ست و نطق وعلم و ادراک جملہ
اشیائی مع جملہ جمادات وغیرہ را عقل جزوی مستحیل میداند بنصوص قطعی ثابت است
وعلی ہذا القیاس وہر کس را کہ ممارست در کتب مولفہ در احوال برزخ و آخرت و دوزخ
و بہشت و انعام و آلام مثل شرح الصدور و بدور سافرہ وغیرہما حاصل است بیقین
میداند کہ باکثر آنہا عقول غیر انبیا علیہم السلام نمیرسد پس باین علک ناقصک شمول
قدرت الہی مساوی مذکور را بنا بر استحالہ زعمی خود نفی نمودن بجز الحاد در صفات کمالیہ
حضرت رب العباد دیگر نیست اقول این شوریدہ سر باستیلائی مالیخولیائی فرط
محبت آن نجدی ابتر وساوسی وخیالاتی می تراشد کہ در نظر ہر عاقل دلیل بر اطباق جنون
او می باشد حاصل تطویل لاطائل این قائل دو امر است یکی اینکہ ممکن است کہ او سبحانہ
وتعالی دو نوع دیگر ہمچو انسان وجان بیافریند و آن ہر دو نوع را مکلف فرماید و در
یکی از ان دو نوع انبیا مبعوث کند و یک کس را در آن نوع خاتم النبیین گرداند پس آن
کس مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفت خاتم النبیین باشد دوم اینکہ او سبحانہ
مستحیلات عادی را خواہد آفرید کہ آن را عقل جزوی مستحیل میداند و این ہر دو امر بر غایت
حماقت و تلبیس او دلالت دارند اما امر ثانی از این جہت کہ ہیچ شی از اشیائیکہ ذکر کردہ است

مصداق اجتماع النقیضین نیست و نہ ممتنع ذاتی است مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم را در صفت خاتم النبیین کہ مصداق اجتماع النقیضین است و وجود مستلزم
عدم آنست آنہا قیاس کردن ناشی از غایت حماقت و تلبیس است جہلہ و عوام را بدین
قیاس فریب توان داد کہ آن بیچارگان درمیان مستبعدات عادی و مستحیلات ذاتی
فرق نتوانند کرد اما امر اول بچند وجوہ لغو و لاطایل است اول اینکہ شیخ نجدی مقتدای این
قایل کہ این جاہل در اتباع ہوای او عقل و دین خود برباد دادہ و مید بدی می گوید
کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم عبارت است از فرد انسانی کہ مشارک بجناب علیہ و علی
آلہ و صحابہ الصلوۃ والسلام باشد در ماہیت و اوصاف کمال پس پیدا شدن دو نوع
دیگر سوای جن و انسان و مکلف شدن آن ہر دو نوع و مبعوث شدن انبیا و خاتم
النبیین شدن در یکی از آن دو نوع بر تقدیر تسلیم ہمہ بیہودہ گوئیہای این قایل بشیخ نجدی
سودی نمی بخشد کہ او تجویز خاتم النبیین بودن فرد انسانی میکند و بر آن بزعم خود دلیلہا می
آرد از پیدا شدن خاتم النبیین در نوع دیگر کارش بر نمی آید و دلیل او بر آن انطباق
ندارد و درینجا این آشفتہ سر باقتضای غایت آشفتگی اتباع شیخ نجدی مقتدای
خود ہم گذشت دوم اینکہ بر تقدیر پیدا شدن آن نوع و مبعوث شدن انبیا در یکی
از آن ہر دو نوع آن انبیا یا در عموم النبیین داخل اند بر این تقدیر آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم خاتم ہمہ نبیین اند کہ منجملہ آنہا انبیای آن نوع ہستند پس آخر ہمہ انبیا بعثا باشد
تمام مرام را یا در عموم النبیین داخل نباشد پس انہا انبیا نیستند و خاتم آنہا خاتم النبیین
نیست نامیدن آنہا بنبیین و نامیدن خاتم آنہا بخاتم النبیین مبنی بر جہل است و توہم
اینکہ نبیین جائیکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را خاتم النبیین گفتہ اند افراد انسانی ہستند
و نبیین جائیکہ بعثت آنہا در آن نوع مقدر شدہ است افراد آن نوع اند ساقط است
زیرا کہ نبیین مشتق است و در مفہوم مشتق ذات خاصہ داخل نیست پس مفہوم النبیین

درخاتم النبیین عام است دلالت علی ذات دون ذات ندارد سیوم اینکه این قایل خود حدیث مروی از حضرت ابی ہریرہ رضی اللہ تعالی عنہ فیما سبق نقل کردہ است ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال فضلت علی الانبیاء بست اوتیت جوامع الکلم ونصرت بالرعب واحلت لی الغنایم وجعلت لی الارض مسجدا وطھورا وارسلت الی الخلق کافۃ وختم بی النبیون رواہ مسلم پس آن دو نوع اگر مخلوق شوند در عموم الخلق کافۃ داخل باشند پس آنہما امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشند پس تخیل اینکہ کسی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد بر تقدیر وجود آن دو نوع نیز ساقط است یا در عموم الخلق کافۃ داخل نباشد پس بر آن تقدیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم رسل الی الخلق کافۃ نباشد العیاذ باللہ پس ابدای این احتمال نفی این صفت از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم است نہ ثبوت مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات چہارم اینکہ ملا علی قاری در شرح شفا میفرماید انہ صلی اللہ علیہ وسلم وشرف وکرم رحمۃ لجمیع خلق اللہ فان العالمین لاشک انہ حقیقۃ فیما سواہ لا صارف بالاتفاق یصرفہ عن دلالۃ الاطلاق ثم من المعلوم انہ لولا نور وجودہ وظہور کرمہ وجودہ لما خلق الافلاک ولما وجد الاملاک فہو مظہر الرحمۃ الالہیۃ التی وسعت کل شیٔ من الحقایق الکونیۃ المحتاجۃ الی نعمۃ الایجاد ثم الی منحۃ الامداد ویعضدہ القول بانہ مبعوث الی کافۃ العالمین من السابقین واللاحقین فہو بمنزلۃ قلب عسکر المجاہدین والانبیاء مقدمۃ والاولیاء موخرۃ وسایر الخلق من اصحاب الشمال والیمین ویدل علیہ قولہ تعالے تبارک الذی نزل الفرقان علی عبدہ لیکون للعالمین نذیرا ومن جملۃ انذارہ للملائکۃ قولہ تعالی ومن یقل منہم انی الہ من دونہ فذلک نجزیہ جہنم ویقویہ قولہ صلی اللہ علیہ وسلم بعثت الی الخلق کافۃ وقد بینت وجہ ارسالہ الی الموجودات العلویۃ والسفلیۃ فی رسالتی المسماۃ بالصلات العلیہ فی الصلوات المحمدیۃ انتہی آیا این قایل جاہل باتصاف آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین اوصاف ایمان دارد یا نہ اگر ایمان نلدد

برچه خواهد بر زبان آرد و اگر ایمان دارد بایدش که بتصحیح کلام نجدی خود همت گمارد چه بر تقدیر
قول بامکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات کو از نوع دیگر هم باشد
قول ببودن آن مساوی عند فرض وجوده رحمت برای جمیع خلق الله و بودنش
متصف باینکه لولا نور وجوده لما خلق شئ من الاشیاء و بودنش مبعوث الی کافة
العالمین من السابقین واللاحقین ضروری خواهد بود و بر این تقدیر آنحضرت صلی الله
علیه وسلم موصوف باین صفات نتواند بود پس بر این تقدیر مع کونه خلاف المفروض لمسلم
که ایمانش بموصوف بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم باین صفات هست آن مساوی
مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات نشد پس آن مساوی بر تقدیر وجودش
مصداق آنه مساوله صلی الله علیه وسلم فی جمیع الکمالات ولیس بمساوله فی جمیع الکمالات
باشد فهو مصداق اجتماع النقیضین فهو محال بالذات پس این آشفته سر را مجال
این وسوسه هم نیست حالا نظر در بیهوده گویهای این قایل باید کرد فهرست ابواب فتوحات
مکی که این قایل نقل کرده است مساسی بمراد این قایل ندارد این قایل از نقل آن چند
تلبیس منظور داشت یکی آنکه عوام و جهله گمان کنند که این قایل بولایت حضرت شیخ اکبر
قدس سره اعتقاد دارد که کلام حضرت شیخ اکبر قدس سره را برائی استناد می آرد
حال آنکه بمقتدای او حضرت شیخ اکبر بلکه جمیع اولیا و صوفیه را مشرک و مبتدع میدانست
دوم اینکه عوام و جهله اعتقاد کنند که اینکس فتوحات مکیه را هم میداند حال آنکه بیچاره نمیتواند
که عبارت آن درست خواند و قول او چنانکه تاویلش بر این تقدیر غیر مخفی است علامت
عدم سلامت طبع و دماغ اوست چه صیغه النبیین عام است و این صیغه که مشتق است
بر خصوص ذات موصوف دلالت ندارد و معنی خاتم النبیین آخر الانبیاء بعینها است
ومحذور بودن مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفت مصداق اجتماع النقیضین
بر هر تقدیر لازم است وقوله غایة ما فی الباب الخ بما نحن فیه ربطی ندارد چه از آن لازم

نمی آید کہ ممتنعات ذاتی ممکن شوند و حدیثی کہ از جواہر القرآن نقل کردہ است بر امکان مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دلالت ندارد و آن خلق کہ در آن ارض بیضا است تحت عموم الخلق
فی قولہ صلی اللہ علیہ وسلم بعثت الی الخلق کافۃ و در عموم العالمین فی قولہ سبحانہ لیکون
للعالمین نذیرا و فی قولہ سبحانہ وما ارسلناک الا رحمۃ للعالمین داخل اند و مبداء وجود آن
خلق نیز نور آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است ذکر این حدیث در مقام بیان امکان مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وجہی ندارد در وسعت قدرت الٰہی و عموم آن ممکنات را
گفتگو نیست گفتگو در این است کہ مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات
کہ مصداق اجتماع النقیضین است مستحیل بالذات است و ہمچنین قول او و ہمچنین
تجسم اعراض غیر قارہ الخ بما نحن فیہ ربطی ندارد اگر این معنی ثابت می کرد کہ فلان مصداق
اجتماع النقیضین بوقوع خواہد آمد او را سودی می بخشید اما قولہ پس باین علمک ناقصک
شمول قدرت الٰہی مساوی مذکور را بنا بر استحالہ زعمی خود نفی نمودن بجز الحاد در صفات
کمالیہ حضرت رب العباد دیگر نیست حاصلش این است کہ استحالہ اکثر مستحیلات ذاتیہ
بعلمک ناقصک ثابت است چنانکہ استحالہ ذاتی مصداق اجتماع النقیضین و مصداق
ارتفاع النقیضین و استحالہ ما وجودہ مستلزم لعدمہ از اوایل اولیات است و علمک
ناقصک برای ایقان باوایل اولیات کافی است و کسی جز سوفسطائی انکار آن
نتواند کرد و ببیانات قاطعہ یقینیہ مبرہن گشتہ کہ مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
در جمیع کمالات مصداق اجتماع النقیضین است پس قول بشمول قدرت الٰہی آنرا
ناشی است از جہل بسیط بمعنی خاتم النبیین و اول النبیین خلقا و آخرہم بعثا و بمعنی
رحمۃ للعالمین و بمعنی لیکون للعالمین نذیرا و بمعنی ارسلت الی الخلق کافۃ و بمعنی بعثت
الی الخلق کافۃ و از جہل مرکب در مدرک سوداوی این علیم الساوی فی المساوی راسخ شدہ است و الحاد
در صفات رب العباد آن است کہ شیخ نجدی مقتدائی او بمقدور بودن اتصاف او

سبحانه بنقایص و قبایح همچو کذب و غیر آن قایل شده واین جاهل بامکان اتصاف او سبحانه
بهمه نقایص و خسایس و فواحش و قبایح و بامکان عدم او سبحانه که حصه از عدم است و بامکان
وجود شریک الباری که حصه از وجود است و بنبودن او سبحانه جاهل و عاجز و اصم
واعمی وابکم و متحد بجمیع ممکنات و حوادث در مرتبه ذات احدیه حقه مقدسه علی ما مر مفصلا
قایل است سبحانه وتعالی عما یصفون این بیچاره و آن نجدی آواره از علمک ناقصک
هم بهره نیافتند واز ایقان باوایل اولیات هم ره تا نفتند واز جهلیات مرکبه خود در دو غبا
بر بافتند قول بعدم شمول قدرت الهی ممتنعات ذاتیه را همچو مصداق مساو ولیس بمساو
و مصداق موجود ولیس بموجود و مصداق ابیض ولیس بابیض و مصداق اسود ولیس باسود و بالجمله
مصادیق مفهومات متناقضه لا متناهیه عین ایمان است چه بر تقدیر قول بدخول ممتنعات
ذاتیه تحت قدرت الهی از قول بدخول جمیع ممتنعات ذاتیه تحت قدرت الهی گزیر نتواند
بود و قول بمقدوریت شریک الباری و عدم او سبحانه واتحاد او سبحانه بجمیع
حوادث و ممکنات الی غیر ذلک من المستحیلات لازم خواهد آمد چه میانه ممتنعات ذاتیه
در امتناع ذاتی تفاوتی نیست تا برخی از انها مقدور باشند و برخی مقدور
نباشند مقام استعجاب این است که این جهله ایمان فراموش واین متجاهلان ناحق
کوش بامتناع ذاتی مصادیق ابیض ولیس بابیض واسود ولیس باسود و کاتب
ولیس بکاتب و بالجمله مصادیق مفهومات متناقضه لا متناهیه عدم دخول آن مصادیق
تحت قدرت الهی اعتراف دارند پس امتناع ذاتی مصداق مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات که بوجوه عدیده مذکور شد بالا مصداق انه مساو له
صلی الله علیه وسلم فی جمیع الکمالات ولیس بمساو له فی جمیع الکمالات یعنی مصداق
اجتماع النقیضین است چرا اجرانیان را می خراشد ورگ دلهای اینها می ترشد
و چرا نمک بر ریش درون اینها می پاشد چون عدم دخول مصادیق آن مفهومات غیر متناهیه

تحت قدرت الٰہی در عموم قدرت الٰہی قادح نشد عدم دخول این مصداق تحت آن
چسان در عموم آن قادح تواند بود منشا این کج فہمیہا رنج رویہا وبال نجدیت
است والعیاذ باللہ من الالحاد وسوء الاعتقاد قال الجاہل المجہول اکنون بر سبیل تنزل
وتسلیم می گویم کہ در شخص مفروض المساوات وصف خاتمیت ممتنع بالذات ست لیکن
عالم ربانی علیہ الرحمۃ تصریح نکردہ کہ مساوی در جمیع کمالات ممکن ومتقدور ست دعوے
از خود تراشیدن ودیگری را بدان متہم کردہ در پی ابطالش بودن سوائی عصیان
بہتان از قبیل خرافات بے معنی ست واز جنس ترہات لایعنی بالفرض اگر تقدیر کلامش
ہمین باشد پس از جمیع کمالات کمالیکہ تساوی در آن ممکن نباشد وما بہ التساوی
آن نتوان گفت مستثنے باستثناء عقلی خواہد بود چنانچہ کمالات جزئیہ متشخصہ قائمہ
بذات ہر دو مساوی مستثنے اند زیرا کہ مراد کلیات آنہاست کہ در ہر دو متساوی
مشترک اند چنانچہ استثناء ذات مبارک ومقدس صلی اللہ علیہ از جمیع نبیین علیہم
السلام در لفظ خاتم النبیین زیرا کہ لام برای استغراق ست پس اگر گفتہ شود کہ
درین صورت ہم چشمی وہمسری فوت شد خواہ این را فوت مساوات نام نہند یا نی زیرا کہ
کمال ختم نبوت در دیگر مساوی یافتہ نشد واین شق را ستدل باطل کردہ میگویم کہ ممکن ست کہ
دران مساوی دیگر یک کمال مختص بذات او قائم مقام وصف ختم یافتہ شود پس چنانکہ در یک
مساوی وصف خاتم ست در دیگر مساوی وصف دیگر مختص باد در مقابل وصف خاتم
است پس درینصورت سوائی این دو وصف در اوصاف کمال دیگر ہر دو متساوی
مشترک اند واین ہر دو وصف در ہر دو موصوف بتوزیع یافتہ شدند اگر گفتہ شود کہ
این جواب دافع اعتراض نیست بلکہ موجب زیادہ اعتراض ست زیرا کہ چون فقدان
وصف خاتم در یکی موجب بطلان تساوی باشد لعدم الاشتراک فقدان وصف
کہ در یکی موجود ومختص بموصوف خود ست ومفقود در دیگری موجب اعتراض بطریق

منتہی الارب

اولی خواهد بود چرا که بنظر هر یک وصف مختص گفته خواهد شد که تساوی باطل لعدم الاشتراک
در جوابش گفته خواهد شد که درین سوال از حدیث استثنا و حدیث تدارک همسری
ذهول است زیرا که حاصلش این است که سوای دو کمال مختص دیگر کمالات مشترک اند
من حیث الانواع میان هر دو متساوی و اشتراک این دو کمال من حیث النوع مستثنی
است از اشتراک نوعی دیگر کمالات و چون اشتراک مطلق ما به التساوی میان
هر دو متساوی لازم تساوی است برای تحقق این لازم تساوی اشتراک کلی عرضی
هر دو نوع کمال مختص میان هر دو متساوی کافی است و این کلی عرضی مفهوم کمال مختص است
که بر هر دو نوع مختص صادق است و در هر دو متساوی مشترک توضیحش آنکه در وصف
خاتم دو اعتبار است یکی بخصوص خاتم و دوم آنکه فردی است از کلی کمال مختص پس چون
در مساوی کمال دیگر محاذی کمال خاتم یافته شد در آن هم یک خصوصیت ذات است
دوم اینکه فردی از کمال مختص است پس چون کلی کمال مختص در هر دو مشترک است
همسری مساوات فوت نشد که خصوصیت خاتم و مقابل آن مشترک نگشت مثلا زید
و عمرو در وصف شجاعت و سخاوت مشترک اند و در زید وصف تیراندازی است و در عمرو
وصف بندوق اندازی هر دو بر وجه کمال پس میتوان گفت که زید و عمرو در جمیع
کمالات متساوی اند باینمعنی که بعضی مشترک بالنوع و بعضی اگر در یکی است در دیگر
هم آن بعضی است و کلی مختص در هر دو مشترک است پس در زید و عمرو سه سه
کمال یافته شدند شجاعت و سخاوت و کمال مختص و هیچ یکی از زید و عمرو کم از دیگری
یا افضل ازو نیست و هر دو را متساوی گفته خواهد شد شاهد صدق این مقال عند
العلماء اتفاق اقوال است از فقها بر تساوی عراب و براذین باآنکه در هر یک وصفی
است مختص که در دیگری مفقود است لیکن کلی عرضی هر دو وصف که آن منفعه معتبره است
در هر یکی مشترک است و موجود بنا بر آن هر دو را متساوی گفته خواهد شد در هدایه

و دیگر کتب فقہ مذکورست ان العرب وان کان فی الطلب والھرب اقوی فالبرذون اصبر والین عطفا ففی کل منھما منفعۃ معتبرۃ فاستو یا طلب وھرب قوی در براذین وصبر ولین قوی از روی عطف در عراب مفقود است ولیکن باعتبار منفعۃ معتبرہ ہر دو مستوی شدند پس این قسم مساوی ممکن ومتحقق در الہی خواہد بود کہ واقع شدنی نیست اگر گفتہ شود کہ ازین توجیہ بریک احتمال تساوی ثابت شد و بر احتمال دویم کہ اعتبار اشتراک نوعی ہر یک کمال مختص ست تساوی ثابت نمی شود چنانچہ خود موجہ بران اعتراف کردہ و مراد معترض کہ نافی تساوی است احتمال دویم ست جوابش دادہ خواہد شد کہ این اعتراض خارج از آداب مناظرہ است چراکہ معترض اصل مدعی وعلل نیست اصل مدعی امکان مساوات عالم ربانیست ومعترض سایل پس بیان مراد از طرف مدعی اصل برای دفع اعتراض کافیست وتعیین مراد او از طرف خود وانکار مراد مدعی کہ این مراد تو نیست بعد ازان اعتراض بر آن خلاف قانون مناظرہ ست اقول حاصل این ہذیانات کہ بی تابانہ ازین سودازدہ ہوای شیخ نجدی سر زدہ عقل و دین این طعمہ شیاطین را بر باد داد دو امرست یکی اینکہ مراد شیخ نجدی از مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مساوی در جمیع کمالات نیست نسبت دعوی مقدوریت مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات سوی او بہتان ست دویم اینکہ اگر بالفرض دعویش ہمین باشد محتمل ست کہ در شخص مفروض المساوات کمالی دیگر کہ موازن ومعادل وصف خاتم النبیین باشد یافتہ شود وآن کمال در آن کمال در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد پس آن شخص مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات بمعنی باشد کہ در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وصف خاتم النبیین بالاختصاص ودر آن شخص کمال معادل وموازن این وصف بالاختصاص و دیگر کمالات در تساوی بالاشتراک موجود باشند پس مساوات متحقق شد وازین گونہ مساوات

مشارکت آن شخص با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وصف خاتم النبیین که صالح اشتراک
نیست لازم نآمد بالجملہ کلامے چون شیخ نجدی که این سرگشتہ تیہ حیرانی باقتضای نادانی
وبی ایمانی او را لقب خاتم ربانی بخشیدہ است خود تصریح کردہ است که برابر آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم عبارت است از فرد انسانی که مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در
ماہیت واوصاف کمال است وبر امکان آن دلیل آوردہ باینکہ امتناع ذاتی آن
یا از جہت امتناع اشتراک ماہیت خواہد بود یا از جہت امتناع اتصاف باوصاف
مذکورہ بالنظر الی نفس الذات وظاہر است که اشتراک ماہیت انسانی در الوف الوف
افراد ممتنع نیست والا اتصاف آنجناب صلی اللہ علیہ وسلم باوصاف مذکورہ ممتنع
بودی فان حکم المثلین واحد فیما یثبت ویسلب بالنظر الی نفس الماہیۃ والا لزم عدم
اشتراک الماہیۃ بینہما فیلزم عدم المماثلۃ ہف پس وجود مساوی مذکور ممتنع نباشد
انتہی دلیلہ ازین کلام شیخ نجدی ظاہر وآشکار است که مدعای او این است که برابر آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم یعنی مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ماہیت وجمیع
اوصاف کمال ممتنع بالذات نیست ودلیل او در جمیع اوصاف کمال که آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم بآن اوصاف متصف اند جاری است ودلیل آن ضلیل نزد
این ذلیل قابل وثوق وتعویل است بلکه این پلید برای تشئید وتائید آن عرق ریزیہا
بلکہ جانفشانیہا نمودہ است ہر چند مآل عرق ریزی وجانفشانی او بجز خیبت وخسران
وناکامی وحرمان ہیچ نیست کما سیلوح عنقریب انشاء اللہ تعالی پس ازین
ہر دو امر کار شیخ نجدی بر نمی آید وگرہ از کار فروبستہ اش نمی کشاید تصحیح کلام ضلالت
التیام او بی اثبات اینکہ وصف خاتم النبیین ودیگر اوصاف کمال مختصہ آنحضرت
افضل ممکنات علیہ افضل الصلوات صالح اشتراک بین الذوات اند رو نمینماید
تسلیم اینکہ وصف خاتم النبیین در شخص مفروض المساوات ممتنع بالذات است ومساوی

آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات ممکن و مقدور نیست دعوی او را باطل میکنند
و نجدیت را از بیخ بر میکنند و سر سوداش می شکنند و دلیلش را زپای می افگنند حاصل که
این هر دو امر بکار آمد شیخ نجدی نیست برای کار آن بیچاره آواره هیچکاره اگر ممکن
باشد چاره دگر باید جست او باین هذیانات از مضایقی که در آن افتاده است نتواند
رست حالا اولاً نظر اجمالی در این هر دو امر بقطع نظر اینکه این هر دو امر را با کلام شیخ نجدی
ربطی نیست و ثانیاً نظر تفصیلی در هذیانات این شوریده سر ضرور است پس می گوئیم
که امر اول یعنی قول او اکنون بر سبیل تنزل و تسلیم می گوئیم که در شخص مفروض المساوات
وصف خاتمیت ممتنع بالذات است لیکن عالم ربانی تصریح نکرده که مساوی در جمیع
کمالات ممکن و مقدور است بمعنی محض است زیرا که مرادش از شخص مفروض المساوات
اگر شخص مفروض المساوات فی جمیع الکمالات است بعد تسلیم امتناع ذاتی وصف
خاتمیت در آن شخص این شخص را مفروض المساوات گفتن هذیان و دیوانگی است و اگر مراد
از آن شخص مفروض المساوات فی الماهیة و فی بعض الاوصاف است گو آن شخص نظر بدیگر
کمالات مفضول باشد و مساوی نباشد پس در امکان آن بلکه در وجود این
چنین اشخاص کثیره که مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در ماهیت انسانی و در توحید
و ایمان و نبوت و رسالت اند کلام نیست و اگر مرادش این است که در شخص مفروض
المساوات اگرچه وصف خاتمیت ممتنع بالذات است مگر وصفی دیگر معادل و موازن
وصف خاتمیت در آن موجود است و از این جهت او را مساوی توان گفت این تأویل
بامر ثانی است که آن را بعد این قول تطویل لاطائل بیان نموده است بر این تقدیر
این قول محض لغو و بیمعنی است دیگر وجوه فضوح این قول در نظر تفصیلی وضوح خواهد یافت
و امر ثانی وسوسه شیطانی است که در خواطر مومنین خطور هم نمی کند چه جای آنکه از
زبان مسلمانی بیچیا و دسر زند و ذلک بوجوه اول اینکه عقیده تمام مومنین این است

که او سبحانه بفضل عظیم خود جمیع محاسن صوریه و معنویه و جمله فضایل دینیه و دنیویه و جمیع خصال حمیده جبلیه و مکتسبه و جمیع مکارم اخلاق و محاسن افعال ظاهره و باطنه و اعلی مراتب عبادت و تقوی و اقصی درجات قرب و زلفی و غایت مدارج خلت و محبت و اصطفا و اسنی مناصب شرف و عز و اعتلا مما لا یعد و لا یحصی بآنحضرت صلی الله علیه وسلم کرامت فرموده و هیچ یک فضیلتے و کمالی را که شایان شان والای آنحضرت صلی الله علیه وسلم که افضل رسل اولی العزم اند بوده باشد نگذاشته که بآنحضرت صلی الله علیه وسلم ارزانی نداشته چنانچه قاضی عیاض قدس سره باب ثانی قسم اول کتاب شفارا در ذکر محاسن و فضایل آنحضرت صلی الله علیه وسلم مدون و آن باب را باینعبارت معنون نموده اند الباب الثانی فی تکمیل الله له المحاسن خلقا و قرانه جمیع الفضایل الدینیه والدنیویه فیه نسقا پس توهم اینکه در مساوی آنجناب خلایق مآب صلی الله علیه وسلم فضیلتے و کمالی موازن و موازی وصف خاتم النبیین باشد که آن فضیلت و کمال بوجود در ذات فایض الجود آنحضرت صلی الله علیه وسلم شرف نیافته باشد در خاطر هیچ یک مومن خطور نتواند کرد برای خطور همچو وساوس شیطانی زندقه و بی ایمانی شرط است دویم اینکه او سبحانه در شان آنحضرت صلی الله علیه وسلم میفرماید و تیتم نعمته علیک و نیز میفرماید و کان فضل الله علیک عظیما پس کدام فضل و کمال که این قایل آنرا معادل و موازن وصف خاتم النبیین قرار داده اختصاص آن بمساوی فرض کرده خود و مقتدای خود نبودنش در آنحضرت صلی الله علیه وسلم تجویز میکند آیا از جمله نعم و افضال حضرت ذوالجلال است یا ازان جمله نیست علی الثانی تخییل بودن آن معادل و مقابل وصف خاتم النبیین از کسی بی جنون مطلق متصور نیست معتوه هم تجویز آن نتواند کرد و علی الاول آن فضل و کمال که هم پایه وصف خاتم النبیین است بلا شبه در ذات جامع جمیع حسنات آن افضل

کمالات علیہ افضل الصلوات موجود خواہد بود و الا امتنان او سبحانہ نعمت خود را بر آن حضرت و عظیم بودن فضل او سبحانہ بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم راست نخواہد بود و العیاذ باللہ من ذلک بلکہ بحو خطرات شیطانی منجر بتکذیب آیات قرآنی است سیوم اینکہ او سبحانہ میفرماید وانک لعلی خلق عظیم و عن جابر رضی اللہ عنہ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال ان اللہ بعثنی لتمام مکارم الاخلاق وکمال محاسن الافعال از آیہ کریمہ غایت عظمت خلق آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و از حدیث شریف بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متمم جمیع مکارم اخلاق و مکمل جمیع محاسن افعال ثابت است چہ آیہ کریمہ توصیف خلق بعظمت با تنکیر موصوف و صفت کہ این تنکیر برای تعظیم است و در حدیث شریف اضافت مکارم و محاسن کہ ہر دو جمع اند سوی الاخلاق والافعال کہ ہر دو جمع محلی باللام اند آمدہ افادہ غایت عظمت خلق و عموم مکارم الاخلاق و محاسن الافعال نمود و ازین رو متحقق است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم جامع جمیع مکارم اخلاق و محاسن افعال و متمم و مکمل آنہا ہستند و ہیچ فضل و کمال از جملہ مکارم اخلاق و محاسن افعال و شریف شیم و کرایم خصال آنچنان نیست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باکمل و اتم آن موصوف نباشند حالا می گویم کہ آن کمال کہ این قایل بودن آن در مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم معادل وصف خاتم النبیین و نبودن آن در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تجویز می کند یا از قبیل اصطفا و قرب الٰہی است یا از ان قبیل نیست علی الاول آن کمال منحصر در رسالت و نبوت و در ولایت لی نبوت است اگر آن کمال از باب نبوت و رسالت است معادل وصف خاتم النبیین نمی تواند شد چہ خاتم النبیین مکمل نبوت و رسالت است ہیچ نبوت و رسالت کہ ورای ختم نبوت و رسالت باشد معادلت و موازنت ختم نبوت کہ عبارت از کمال نبوت و رسالت است نتواند کرد و اگر آن کمال ولایت لی نبوت است معادلت

آن با وصف خاتم النبیین متصور نیست وعلی الثانی آن کمال اگر از جنس مکارم اخلاق
ومحاسن افعال است نبودن آن در آنحضرت صلی الله علیه وسلم محتمل نیست موجود بودن
آن در آنحضرت صلی الله علیه وسلم باکمل وجوه ضروریست واگر از جنس مکارم اخلاق
ومحاسن افعال نیست کمال نیست چه جای آنکه معادل وصف خاتم النبیین باشد
چهارم اینکه کمال وفضل وشرف مخلوقات محصور است در قرب حضرت خلاق سبحانه
وامریکه بقرب حضرت او سبحانه تعلق ندارد وفضل وشرف وکمال نیست ومراتب
فضل وکمال بحسب تفاوت مراتب قرب باهم متفاوت اند واعلی اجناس وانواع
فضل وکمال مخلوقات نبوت ورسالت است واعلی مراتب نبوت ورسالت ختم
نبوت ورسالت است که عبارت است از کمال نبوت ورسالت پس هیچ کمال
از کمالاتیکه مخلوقات وماسوی الله را حاصل تواند شد درصورت بودن آن ورای
نبوت معادل نبوت تواند شد ودرصورت بودنش ورای رسالت معادل رسالت
نتواند شد ودرصورت بودنش از باب نبوت ورسالت معادل ختم نبوت ورسالت
نتواند شد توهم امکان مخلوقی که خاتم النبیین نباشد ودر آن کمالی موجود باشد
که معادل وصف خاتم النبیین باشد ناشی از جهل ونادانی وزندقه وبی ایمانی است
پنجم اینکه موصوف بخاتم النبیین همان نبی باشد که مکمل قصر نبوت ورسالت ومجدد جهات
عدالت ومتمم مکارم اخلاق ومحاسن افعال وجامع جمیع خصال فضل وکمال ودین
او ناسخ ادیان وشریعت او مؤبد تا بقای جهان ورسالت او عام کافه انس وجان
وفیض هدایت او فایض بر جمیع انام ودین او کامل بلا افراط وتفریط در غایت اقتصاد
علی وجه التمام باشد ودین او الی یوم الدین شایع وملت بیضای او ظاهر بر همه
ملل وشرایع بود ودراین هیچ مجال کلام وگنجایش شکوک واوهام نیست حاصل که
عموم هدایت جمهور واخراج ثقلین من الظلمات الی النور وتهذیب خلایق باعمال صالحه

محاسن افعال ومکارم خلایق واشاعت حسنات وکف عن السیئات الی یوم النشور
زیرا لازم وصف مذکور است وموصوف آن بفحوای من سن سنة حسنة فله اجرها واجر من عمل
بها الی یوم القیمه بدین هدایت عامه وعنایت تامه از ایمان واعمال صالحه واتقای
هر واحد از احاد مومنین ومسلمین ومتقین وصالحین وشهدا وصدیقین آثار است او شاد
وماجور است ولهذا آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرموده اند انا اکثر الناس تبعا یوم
القیمه ونیز فرموده اند اطمع ان اکون اعظم الانبیاء اجرا یوم القیمه اذا تمهد هذا
فنقول آن کمال که این قایل ابدای احتمال بودن آن در مساوی آنحضرت صلی الله
علیه وسلم معادل ومقابل وصف خاتم النبیین ونمودن آن کمال در آنحضرت صلی الله
علیه وسلم نموده است یا همچنین است که موصوف آن مکمل رسالت وصاحب شریعت
مؤبده عامه هادی ثقلین الی یوم النشور ومستحق مثوبات واجور مذکور باشد یا همچنین
نیست علی الاول آن کمال وصف خاتم النبیین است که این قایل امتناع ذاتی
بودن آن در شخص مفروض المساوات تسلیم کرده است وعلی الثانی تخییل بودن
آن کمال معادل ومقابل وصف خاتم النبیین از صبیان ومعتوهین هم متصور نیست
ششم اینکه آن کمال آیا شایسته منصب نبوت ورسالت است یا نه علی الثانی
معادل وصف خاتم النبیین نتواند شد وعلی الاول آیا آن کمال در کسی از انبیا
ورسل گاهی بود یا نه اگر آن کمال در کسی از انبیا ورسل علیهم السلام بود توهم
نبودن آن کمال در آنحضرت صلی الله علیه وسلم باقتضای بی ایمانی است لما روی
ان النبی صلی الله علیه وسلم حاز خصال الانبیاء کلها واجتمعت فیه اذ هو عنصرها
ومنبعها وسیاتی انشاء الله العزیز مفصلا واگر آن کمال که شایسته منصب نبوت
ورسالت است در هیچ نبی از انبیا علیهم السلام گاهی نبود ونیست وگاهی نخواهد بود
آن کمال از قبیل انیاب الاغوال است نه جنس فضل وکمال واین تخییل که رب جلیل

همه انبیا و رسل علیهم السلام را ازان کمال که با وصف خاتم النبیین موازن و عدیل است
محروم گذاشته آن را برای کور ہا الاشی محض کہ شیخ نجدی بہ پیر دانش آنہا را مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم پنداشتہ نگاہداشتہ آن را ازلا و ابدا محض معدوم داشتہ
است از فنون جنون است پس ابدای این احتمال کہ خیال محال است باقتضای
غایت غوایت و ضلال برائے اضلال عوام جہال است و این ہمہ وبال اتباع نجدی
وخیم المال است ہفتم اینکہ آن شخص مفروض المساوات کہ موصوف بکمال موازن و معادل
وصف خاتم النبیین باشد بر تقدیر امکانش و فرض وجودش یا نبی باشد یا نبی
نباشد اگر نبی نباشد محال است کہ مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم گو در صد
ہزار کمال دیگر سوائی نبوت باشند و اگر نبی باشد پس وجود او بصفت نبوت در زمن
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و بعد آن مستلزم سلب صفت خاتم النبیین ازان حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم است حال آنکہ بعد تسلیم اختصاص وصف خاتم النبیین با آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم کلام است و گفتگو بعد تسلیم امتناع ذاتی اشتراک آنست پس فرض
وجودش در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و بعد آنکہ مستلزم خلاف مسلم مفروض
است فرض نقیضین است فہو فرض محال و بر تقدیر وجود او قبل زمان آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم پایہ او با صد ہزار کمال در فضل و شرف از پایہ آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم فروتر خواہد بود کہ نبوت او کہ اعلی کمالات اوست بکمال نرسیدہ غیر کامل
با کامل برابر نتواند شد گو در غیر کامل صد ہزار وصف باشد غیر کامل بہر حال
غیر کامل است ہشتم اینکہ انچہ این قایل تجویز می کند کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و آن
شخص مفروض المساوات در جمیع اصناف کمال سوای وصف خاتم النبیین کہ
مختص با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است و سوائی آن وصف معادل وصف
خاتم النبیین کہ مختص بآن شخص مفروض المساوات باشد متشارک باشند

محض باطل است چه بسیاری از کمالات مختصه بآنحضرت صلی الله علیه آنچنان هستند
که هرگز مشترک بین اثنین نتواند شد و هیچ کس شارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در آن
کمالات نتواند شد از آن جمله است مبعوث بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم سوی عالمین
کافه کما قال عز من قایل لیکون للعالمین نذیرا وقال صلی الله علیه وسلم وبعثت الی الخلق کافه
وارسلت الی الخلق کافه این صفت صالح اشتراک بین اثنین نیست چه اگر دو کس متصف
باین صفت باشند هر واحد از آن هر دو داخل عموم العالمین وعموم الخلق باشند پس هر واحد از آن هر دو
از امت دیگری باشد وهذا مما لا یعقل واز انجمله است بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم رحمة للعالمین
این وصف هم مشترک بین اثنین نتواند شد واز انجمله است بودن نور آنحضرت صلی الله علیه وسلم
اول ما خلق الله وبودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم اول النبیین خلقا واول من ینشق عنه
الارض واول من یفیق من الصعقة واول من یوذن له فی السجود واول من یرفع راسه
واول من ینظر الله تعالی واول شافع واول مشفع واول من یحرک حلق الجنة واول
من یقرع باب الجنة واول من یفتح له الجنة واول من یجیز علی الصراط این سیزده صفات
صالح اشتراک بین اثنین نتواند شد که اول افعل التفضیل مضاف سوی صیغه عموم
در این صفات است پس سبق موصوف آن بر جمیع من عداه مما اضیف الیه الاول
قطعی وضروری است وقد سبق ما نقلنا من التوضیح والتلویح ان الاول لا یکون
متعددا واگر دیگری مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرض کرده شود آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در عموم مضاف الیه داخل باشد پس سلب این صفات از آنحضرت
صلی الله علیه وسلم لازم آید پس مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفات مشارک
آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد فوجوده مستلزم لعدمه واز انجمله است بودن
آنحضرت صلی الله علیه وسلم نائل وسیله که آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرموده اند
فانها منزلة لا ینبغی الا لعبد من عباد الله وارجو ان اکون انا هو ونیز حین نحابه

پس سید ندا الوسیلۃ فزیود ندا علی درجۃ فی الجنۃ لا ینالہا الا رجل واحد پس نیل وسیلہ کہ نمی شود
مگر برای یک بندہ نخواہد یافت آن را مگر یک مرد یعنی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صالح
اشتراک بین اثنین نیست وازان جملہ است قیام آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم علی یمین اللہ
وعن یمین العرش مقاما لا یقومہ غیرہ یغبطہ فیہ الاولون والآخرون کما سیاتی عنقریب
انشاء اللہ العزیز ولہذا حضرت شیخ عبد الحق محدث دہلوی قدس سرہ در تکمیل الایمان
در اثنای ذکر حدیث شفاعت کبری میفرماید خبر او را ایستادن در این مقام ممکن نباشد
وازانجملہ است بودن سایر انبیا علیہم السلام در روز قیامت زیر لوای آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم کما قال صلی اللہ علیہ وسلم وبیدی لواء الحمد ما من نبی آدم فمن سواہ
الا تحت لوائی معلوم نیست کہ آن شخص مفروض المساوات طایفہ نجدیہ در اعتقاد
این طائفہ در صورت امکان او بعد فرض وجودش در عرصہ قیامت خواہد بود یا نہ وعلی
الاول آیا او تحت لوای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خواہد بود یا خود صاحب لوا خواہد بود
استکشاف اعتقاد این طائفہ درین باب توان کرد وازان جملہ است شفاعت
کبری کہ احادیث آن عنقریب می آید خلاصہ آن این است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم در روز قیامت ملجاء وملاذ سایر اولین وآخرین اند شاہ ولی اللہ دہلوی شیخ
مشایخ این نجدیہ در قصیدہ بائیہ بآن اعتراف دارد حیث یقول ملاذ عباد اللہ
ملجاء خوفہم اذا جاء یوم فیہ شیب الذوایب چہ عباد اللہ کہ جمع مضاف است از صنیع عموم
است وظاہر است کہ این صفت ہم مشترک بین اثنین نتواند شد والا ہر واحد ازان
اثنین ملاذ وملجاء جمیع من عداہ من الاولین والاخرین ومن عباد اللہ نباشد پس تقدیر
بودن ہر واحد ازاثنین ملجاء وملاذ جمیع من عداہ ہر واحد ازان اثنین ملجاء وملاذ جمیع
من عداہ نباشد فہو تقدیر محال مگر شاید این نجدی باتباع شیخ نجدی باحادیث صحیحہ
ایمان ندارد وقول شیخ مشایخ خود را از قبیل اکاذیب شعریہ شمارد وازانجملہ است

بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکرم الاولین والآخرین علی اللہ چہ بر تقدیر بودن دیگری اکرم
الاولین والآخرین علی اللہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکرم الاولین والآخرین علی اللہ نتواند بود
پس مشارکت دیگری با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درین صفت ہم ممکن نیست و وجود مشارک
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درین صفت مستلزم عدم آنست فہو محال بالذات وازانجملہ ہست بودن آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم سید الناس یوم القیمۃ بر تقدیر بودن دیگری سید الناس یوم القیمۃ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم سید الناس یوم القیمۃ نتواند بود پس مشارکت دیگری با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
درین صفت ہم ممکن نیست و وجود مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درین صفت مستلزم
عدم آنست فہو محال بالذات وازانجملہ ہست بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
امام النبیین وصاحب شفاعتہم یوم القیمۃ بر تقدیر بودن دیگری امام النبیین
وصاحب شفاعتہم یوم القیمۃ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در عموم النبیین کہ جمع محلی باللام
است داخل باشند وامام النبیین وصاحب شفاعتہم نباشند وجود مشارک
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درین صفت ہم مستلزم عدم آنست فہو محال بالذات
وازانجملہ ہست بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متمم مکارم الاخلاق ومکمل محاسن
الافعال بر تقدیر بودن دیگری متمم مکارم الاخلاق ومکمل محاسن الافعال آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم متمم مکارم الاخلاق ومکمل محاسن الافعال نتواند بود کہ تتمیم تام
وتکمیل کامل وتحصیل حاصل محال بالذات وغیر معقول ہست بالجملہ صفات مذکورہ
ودیگر آنچہ بماند مثل صفت خاتم النبیین صالح اشتراک بین اثنین نیست تخییل بودن
مساوی مفروض مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در سایر کمالات واختصاص او
بکمال موازن ومعادل صفت خاتم النبیین کہ مختص با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہست
ناشی از جہل ونادانی والحاد وبی ایمانی ہست این قایل اگر از اتصاف آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم بصفات مذکورہ انکار دارد ربقۂ اسلام از رقبہ خود برآرد واگر

باین اعتراف می نماید باید کہ از کیش نجدیت واتباع شیخ نجدی برآید واگر باوجود این
اعتراف تجویز مشارکت دراین اوصاف درافتد از اہلیت مخاطبت برافتد کہ
ہیچ تجویز بی فقد فہم وتمیز نتواند شد ہریکی ازین صفات کمال ہمچو وصف خاتم النبیین آنچنان
فضل کلیست کہ محتمل اشتراک این اثنین نیست وہیچ فضیلت از فضایلی کہ در دیگری
سوای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باختصاص یا بلا اختصاص یافتہ شدند یا یافتہ شوند
یا یافتہ توانند شد نسبت بہریکی ازین صفات کمال فضایل جزئیہ اند معادل ہیچیکے
ازین صفات نتوانند شد وجود مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دریکی ہم ازین
صفات مستلزم عدم آن است ومشارک مذکور مصداق اجتماع النقیضین است
فہو محال بالذات اقول حالا نظر تفصیلی در ہذیانات این قایل باید کرد قول او اکنون
برسبیل تنزل وتسلیم می گویم کہ در شخص مفروض المساوات وصف خاتمیت ممتنع بالذات
است ترقی درسخافت وخرافت است چہ بود تسلیم امتناع ذاتی وصف خاتمیت در
شخص مفروض المساوات آن شخص را مفروض المساوات گفتن از آثار جنون است
کہ بر تقدیر نبودن آن شخص خاتم النبیین مساوی بودن او معنی ندارد پس این تسلیم
خرق مساوات است واگر بنای مساوات او برابدای احتمال اختصاص کمالے
معادل وصف خاتم النبیین با آن شخص است مآل این قول ہمان می شود کہ بعد ازین گفتہ
است بر این تقدیر این قول لغو وہدر است وقول او لیکن عالم ربانی تصریح نکرد کہ مساوات
در جمیع کمالات ممکن ومقدور است بدان ماند کہ ابلہی تمام مثنوی یوسف وزلیخا
خواندہ می پرسید کہ زلیخا زن بود یا مرد آیا دعوی شیخ نجدی کہ این قایل لقب عالم
ربانی باو لطف فرمودہ است این بودہ کہ شخصی کہ مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم فی امر من الامور وفی وجہ من الوجوہ باشد ممکن ومقدور است اگر ہمین دعوی
او است ظاہر است کہ ہزاران ہزار اشیا کہ مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ

در شیئیت و وجود و در انسانیت و در ایمان اند و نیز مشارکان آنحضرت صلی
اللہ علیہ وسلم در نبوت و رسالت موجود بوده اند در امکان و وجود چه اشیا و اشخاص
چه کلام است و شیخ نجدی تصریح نموده بدینکه برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
عبارت است از فرد انسانی که مشارک آنجناب باشد در ماهیت و اوصاف کمال
و بر امکان آن دلیل می آرد چنانکه بالا گذشت و آن دلیل در جمیع اوصاف کمال
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم جاری است و این قایل برای اتمام آن دلیل بسیار دست و
پا زده حرکات مذبوحی کرده است در اینجا این مدهوش گم کرده هوش ناحق کوش دعوی
و دلیل را فراموش ساخته خود را در مخمصه دیگر انداخته است معلوم شد که این پلید واهی
با این بلادت نامتناهی بغایت ناشی و ساهی است بلادت و نسیان خود را بر طاق
نسیان گذاشته تهمت افترا و بهتان بر دیگران برداشته این فرتوت مبهوت خود
بهتان نموده در خرافت افزوده لب بهیچ خرافات کشوده و قول او بالفرض اگر تقدیر
کلامش همین باشد پس از جمیع کمالات کمالیکه تساوی در آن ممکن نباشد وماله الفضل
آن را نتوان گفت مستثنے باستثنای عقل خواهد بود طرفه هذیانی است چه دلیل
آورده شیخ نجدی که بالا مذکور شده است و این خاکپای نجدیان برای اتمام آن
بسیار خاک بر سر خود ریخته است در جمیع کمالات جاری است چه حاصل آن دلیل
این است که شارکت در ماهیت ممتنع نیست و اتصاف باوصاف مذکوره نیز
بالنظر الی نفس الماهیة ممتنع نیست والا اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم هم
بآن اوصاف ممتنع می بود و این کلام در همه اوصاف جاری است اگر کدامین کمال
بکدامین وجه مستثنے شد این دلیل بهمان کمال منقوض است بر تقدیر مستثنے بودن کمالی
از کمالات از کلیه عدم امتناع اتصاف بان بالنظر الی نفس الماهیة دعوی
شیخ نجدی و دلیل از بیخ برکنده است و سعی این قایل در اتمام دلیل رایگان است

وبهذا از دو حال خالی نیست آیا مستثنے شدن باستثنای عقلی مخصوص بوصف خاتم النبیین است یا دیگر کمالات مختصه باآنحضرت صلی الله علیه وسلم که در وجه هشتم مذکور شده اند نیز ازان کلیه مستثنے اند اول باطل است چه مبرهن شده است که آن کمالات هم محتمل اشتراک بین اثنین نتوانند بود ومساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم درآن کمالات مصداق اجتماع النقیضین ووجودش مستلزم عدم اوست پس استثنای آن کمالات هم ازان کلیه ضروریست وعلی الثانی متحقق شد که مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم درهمه آن کمالات مختصه ممتنع بالذات است وهو المطلوب پس نجدیت مستاصل ودلیل شیخ نجدی باطل ومختل است ازینجا انکشاف یافت که توجیه قول شیخ نجدی به تجویز اینکه درمساوی مفروض کمالی مختص موازن وصف خاتم النبیین یافته شود توجیه القول بما لا یرضی به قایله است وقول او هم مستثنے بودن وصف خاتم النبیین ازان کلیه بنای نجدیت برمی کند ودلیل او را از پامی افگند وکفی الله المؤمنین القتال وقول او چنانکه کمالات جزئیه متشخصه بذات هر دو متساوی مستثنے اند زیرا که مراد کلیات آنهاست که درهر دو متساوی مشترک اند به شیخ نجدی ودلیل او مضرت تمام میرساند چه مبنای دلیل او این است که چون اتصاف نفس ماهیت بوصفی درفردی ممکن باشد اتصاف نفس ماهیت بهمان وصف درافراد دیگر بالنظر الی نفس الذات ممتنع نتواند بود اگر این کلیه صادق است اتصاف نفس ماهیت بکمالات جزئیه متشخصه بذات هر دو متساوی بالنظر الی نفس الذات ممتنع نتواند بود پس کمالات جزئیه متشخصه بذات هر دو متساوی ازان کلیه مستثنے نتوانند بود واگر آن کلیه کاذب است دلیل شیخ نجدی ساقط است درمقدمات کلیه عقلیه از تخصیصات به بیان مراد کاری برنمی آید ودرحقیقت کلیه صادق این است که هر وصفی که صالح اشتراک بین اثنین درنفس الامر باشد

اتصاف نفس ماہیت بآن وصف در فردی مستلزم امکان اتصاف ماہیت بآن
وصف در فرد دیگر ہم ہست و چون کمالات جزئیہ متشخصہ بخصوصیات موصوفات
صالح اشتراک بین اثنین نیست آن کمالات داخل این کلیہ نیست و ہمچنان
وصف خاتم النبیین و دیگر اوصاف مختصہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ در وجہ
ہشتم مذکور شدہ اند صالح اشتراک در نفس الامر بین اثنین نیست کما سبق
مرارا پس مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دران کمالات ممتنع بالذات است
چنانکہ مشارک شخص خاص دراوصاف جزئیہ متشخصہ بآن شخص ممتنع بالذات است
وقول او و چنانچہ ذات مبارک و مقدس صلی اللہ علیہ وعلی آلہ وسلم از جمیع نبیین علیہم
السلام در لفظ خاتم النبیین زیرا کہ لام برای استغراق است دلالت وارد
برانکہ بیچارہ تاحال معنی خاتم النبیین نفہمیدہ ہست خاتم النبیین عبارت است
از واحد اخیر جماعت انبیا علیہم السلام پس یکے از انجماعت مستثنی باشد واحد
اخیر الجماعت نتواند بود داخل بودن واحد اخیر در انجماعت ضروری است و جماعتی
کہ ما ورای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہست آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم واحد اخیر
الجماعت نیستند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم واحد اخیر جماعت جمیع انبیا اند مثلا
واحد صدم خاتم مجموع صد ہست و اگر واحد صدم از مجموع صد مستثنی کردہ شود
باقیماند نود و نہ واحد صدم واحد اخیر نود و نہ نیست بلکہ آن واحد اخیر مجموع صد و
خاتم مجموع صد ہست پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم ہمہ انبیا علیہم السلام ہم
باین معنی کہ مجموع احاد انبیا باین واحد واحد یعنی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تمام شد
کما قال صلی اللہ علیہ وسلم وختم بی النبیون و اگر آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم ازان مجموع
مستثنے کنند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم واحد اخیر و خاتم الجماعت کہ بعد استثنای
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باقیماند نیستند خاتم الجماعت باقیماندہ آن نبی ہست کہ قبل

آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلا واسطہ است لیکن آن نبی خاتم النبیین نتواند بود زیرا کہ آن
نبی آخر ہمہ انبیا نیست پس مستثنی بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از عموم النبیین
در خاتم النبیین معنی ندارد شاید این قایل توہم کردہ کہ اگر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
داخل عموم النبیین باشند و از ان مستثنے نباشند لازم آید کہ خاتم ذات خود باشند
منشاء این توہم فاسد غایت غباوت است خاتم جماعت احاد متعددہ را می باشد
کہ آن جماعت بیک واحد اخیر تمام شود و آن واحد اخیر خاتم الجماعت است بودن کسی
واحد خاتم یک واحد معنی ندارد مثلا اگر کسی گوید کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم
حضرت موسی علیہ السلام اند این قول او بے معنی است بودن کدامین واحد واحد اخیر کہ این
واحد معنی ندارد و واحد اخیر جماعت احاد را می باشد و واحد بجا ہو واحد را حاجتی
و واحد اخیر نمی تواند بود پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم داخل ہمہ انبیا اند و واحد
اخیر جماعت ہمہ احاد النبیین مستند داخل بودن آخر انبیا در ہمہ انبیا و تاخر آخر انبیا
عن جمیع من عداہ من الانبیا در معنی خاتم النبیین ماخوذ است کسیکہ نبی نیست آخر الانبیا
نتواند بود و آن نبی کہ متاخر از سائر انبیا نیست آخر الانبیا نیست و آنچہ این
قایل گفتہ است کہ لام در النبیین برای استغراق است درست است فی الواقع
لام در النبیین برای استغراق است و معنی خاتم النبیین آخر ہمہ انبیا است و داخل
بودن آخر ہمہ انبیا در ہمہ انبیا ضرور است کسیکہ نبی نیست آخر ہمہ انبیا نتواند بود
عجب این است کہ پیش ازین کہ این قایل تجویز تعدد خاتم النبیین کردہ می گفت
کہ جائز است کہ دو نبی در یک زمان باشند و ہر دو خاتم النبیین باشند بودن لام
النبیین برای استغراق از یادش رفتہ بود چون آن تجویز نتوانست دانست کہ
لام النبیین برای استغراق است و معنی خاتم النبیین آخر ہمہ انبیا است و
ہیچیکے از ان دو نبی کہ در یک زمان باشند آخر ہمہ انبیا نتواند بود چنانچہ سابق

مفصلاً گذشت سبحان الله این قایل با این غباوت که معنی الفاظ درست نمی تواند
فهمید در دقایق علمیه دست اندازی کردن میخواهد و قول او میگوییم که ممکن است که در آن
مساوی دیگر یک کمال مختص بذات او قایم بمقام وصف ختم یافته شود وسوسه
شیطانی است که بطلان آن آنفا بوجوه شتی مبرهن گشته این پلید عنید معنی
خاتم النبیین ندانسته و قدر این وصف که از اعلی کمالات و فضایل کلیه است
نشناخته هرچه از وسوسه شیطانی در خاطرش خطور میکند هرزه می سراید خاتم
النبیین وصفی است که بعثت موصوف آن الی الخلق کافةً و تایید شریعت و کمال و
تمام رسیدن منصب نبوت و رسالت بوجود فایض الجود او و شیوع فیض
هدایت او در هفت اقلیم در اقطار و امصار علی مر الدهور و الاعصار و ثقلین الی یوم
القیام و استحقاق او باجور و مثوبات ایمان و اسلام و اعمال صالحه مومنین انام علی
الخلود و الدوام و بودن ملت او ناسخ ملل و ظهور دین او بر ادیان و اکمال او سبحانه
دین او را و اتمام او نعمت را بر او و بر امت او بر آن وصف مترتب است اگر اینهمه
امور بر وصفی که این قایل اختصاص آن بمساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
بمعاولت وصف خاتم النبیین تجویز کرده است مترتب اند آن وصف وصف
خاتم النبیین است گو این قایل باقتضای حماقت یا جهل مرکب یا بددینی و تعنت
بر آن اطلاق این اسم نکند و اگر این همه امور بر آن مترتب نیست تخییل بودن
آن وصف معادل وصف خاتم النبیین یا باقتضای غایت سفاهت و تخردی
است یا از مکابره و بدکیشی یا از آثار مالیخولیا قیاس معاولت آن وصف با وصف
خاتم النبیین بر تیر اندازی زید و بندقه اندازی عمرو از غایت حماقت ناشی است
چه اموریکه بر تیر اندازی مترتب اند و اموریکه بر بندقه اندازی مترتب اند باهم
متقارب اند اگر تیر اندازی را معادل بندقه اندازی شمارند بعید نیست بخلاف

وصف خاتم النبیین و وصف دیگر کہ فرض کردہ شود وہمچنان قیاس با حضرت موصوف
وصف خاتم النبیین صلی اللہ علیہ وسلم ومساوی مفروض موصوف وصف فرض کردہ
خود را بر عراب وبراذین کہ منافع آن ہردو بہیمہ باہم متقارب اند بخلاف ما نحن فیہ
اما تقبیح وتہجین ایراد این ہجان ہجین بنظر معاولت خاتم المرسلین سید العالمین
علیہ افضل صلوات المصلین وازکی تسلیمات المسلمین المسلین با مساوی فرض کردہ
خود بسوء ظن وتخمین یا معاولت عراب با براذین کہ ذکر این بہایم در ہمچو مقام از این حیوان
لا یعقل از باب استخفاف وتہوین است مستغنی از تبیین وتوہین ست این خراب تر
کہ ابلد من الحمار واکفر من حمار ست معاولت کدام دو حیوان لا یعقل در تنظیر معاولت
حضرت عدیم المماثل افضل الاماثل من الآخرین والاوایل علیہ افضل الصلوات
الفواضل با یک لا شئ محض بفرض کردن آن مساوی ومعادل باو وصف بودن
این تنظیر قیاس مع الفارق بچہ بیباکی می آرد ودر قطن دین وایمان ہمچو بیباکی باکی ندارد
از نہمہ وبال نجدیت ست وسوال مصدر بقول او اگر گفتہ شود کہ براین توجیہ بر یک احتمال
تساوی ثابت شد الخ محض ہیچ وپوچ است چہ بدلایل ساطعہ وبراہین قاطعہ مبرہن گشتہ
کہ بر ہیچ یک احتمال تساوی محتمل وممکن نیست بر جمیع احتمالات تساوی باطل ومحال ست خود
آن احتمال کہ این قایل ابدای آن نمودہ ست خیال محال است عجیب تر این ست کہ
آن احتمال فرضی محض ست این قایل امکان آن احتمال ہم ثابت نکردہ ومع ہذا
باقتضای تلبیس از جانب معترض اعتراف بہ ثبوت تساوی بر آن احتمال در سوال
می نماید بر تقدیر امکان آن احتمال محال امکان تساوی ست نہ ثبوت آن وجواب
مصدر بقولہ جوابش دادہ خواہد شد الی آخرہ از سوال سخیف تر ست چہ مقتدای
این قایل کہ این قایل لقب عالم ربانی بادو بخشیدہ ست خود تصریح نمودہ ست
باینکہ مراد از برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرد انسانی است کہ مشارک آنحضرت

صلی اللہ علیہ وسلم در ماہیت و در اوصاف کمال است و بر آن بزعم باطل خود دلیل آوردہ است پس ابدائی احتمال اینکہ در فردی از افراد انسان کہ مشارکت او با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وصف خاتم النبیین ممتنع بالذات باشد کمالی دیگر معادل وصف خاتم النبیین یافتہ شود بکار آن نابکار نمی آید و آنچہ بکار آمد او ست اثبات امکان مشارکت مساوی مفروض با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وصف خاتم النبیین و دیگر اوصاف کمال مختصہ بذات مقدسہ آن افضل ممکنات است صلی اللہ علیہ وسلم و نیز در صورتیکہ مقتدای این قایل مدعی امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ماہیت و در اوصاف کمال است ابدائی احتمال وجود وصفی کہ معادل وصف خاتم النبیین تواند شد در مساوی مفروض او با دسود ی نمی دہد چہ ابدائی احتمالی مدعی را کفایت نمی کند مدعی را برائی اثبات دعویش می باید کہ اولا این معنی ثابت نماید کہ فلان وصف معادل و موازن وصف خاتم النبیین است بعد از ان امکان وجود آن وصف در مساوی مفروض خود با ثبات رساند و بعد آن امتناع اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن وصف بمقابلہ امتناع اتصاف مساوی مفروض او بوصف خاتم النبیین مبرہن کند انگاہ از عہدہ اثبات دعوی خود تواند بر آمد صرف این بیہودہ سرائی کہ جائز است کہ در شخص مفروض المساوات کمالی مختص بذات او قائم مقام وصف خاتم النبیین یافتہ نشود برائی مدعی کافی نیست ازینجا معلوم شد کہ بی ادب بی بصر را بر و آداب و آداب مناظرہ ہم نظر نیست و این مخالف بحجرت را از قوانین علم خلاف ہم خبر نیست قال الخابل الخامل بادی گویم کہ کلام عالم ربانی علیہ الرحمۃ چاہی تو کرد رون نبی اور جن اور فرشتے جبرئیل اور محمد کے برابر پیدا کر ڈالے محتمل است کہ مراد تساوی و برابری در شرف و عزت باشد کہ وجوہ و اسباب آن در تساوین مختلف باشند

یعنی خانہ جنگی [illegible] شیطان [illegible] خاں صاحب [illegible] سنی

چنانکه زید که مہتم ملک ہست و عمر که مہتم عسکر ہست و نزد بادشاہ ہر دو شریف و عزت برابر میدارند پس می توان گفت که ہر دو نزد بادشاہ برابر و متساوی اند با آنکه سبب ہر دو وصف در ہر دو موصوف مختلف ہست پس ابطال اشتراک در اسباب و وجوه شرف و عزت چنانکه معترض از نافہمی خود می نماید باد پیمائی ہست اقول ظاہر انشاء این ہذیان فرط جنون و جوش سودا ہست این سودا زده خود کلام خود را نمی فہمد چه حاصل این قول ہمین ہست که جایز ہست که در دیگری وصفی یافته شود که آن وجه و سبب مساوات آن دیگر در شرف و عزت با آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم باشد چنانکه در آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم وصف خاتم النبیین مثلا وجه و سبب شرف و عزت است و ہمین حاصل کلام اول اوست که بطلان آن انفا بوجوه عدیده مبرہن گشته و چون آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم اکرم الاولین والآخرین علی اللہ اند اگر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم در شرف و عزت عند اللہ سبحانه ممکن باشد و وجودش فرض کرده شود یا آن مساوی اکرم الاولین والآخرین علی اللہ باشد یا اکرم الاولین والآخرین علی اللہ نباشد علی الثانی او در شرف و عزت عند اللہ سبحانه برابر آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم نباشد پس وجود آن مستلزم عدم آن باشد فہو محال بالذات و علی الاول آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم داخل عموم مفضل علیہم باشند و اکرم الاولین والآخرین نباشند العیاذ باللہ پس مساوی آن مساوی نباشند پس آن مساوی مساوی نباشد پس وجود مساوی در شرف و عزت عند اللہ سبحانه مستلزم عدم اوست فہو محال بالذات مگر این قایل شاید از جوش سودای خود و برای ترویح روح مقتدای خود بر انکار از بودن آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم اکرم الاولین والآخرین علی اللہ اقدام و جسارت والتزام ہلاک و خسارت نماید و این صفت بمساوی مفروض خود ثابت کند

بران تقدیر مساوی نتواند شد و علاوه برین این است که آن وجوه
و اسباب شرف و عزت که در متساوین مختلف اند اوصاف کمال اند یا نه علی
الثانی آن اسباب و وجوه اسباب و وجوه شرف و عزت نتوانند بود و علی
الاول حسب تصریح مقتدایش برای اثبات دعوی اثبات امکان مشارکت
مساوی مفروض او با آن حضرت صلی الله علیه وسلم در آن وجوه و اسباب که اوصاف
کمال اند ضروری است و ابطال امکان اشتراک آن بین اثنین برای ارغام انف او و ارغام
انوف پیروانش بس است قال اللاغی الطاغی و نیز میتوان گفت که حضرت
خاتم النبیین حبیب رب العالمین صلی الله علیه و علی آله وسلم چون مساوی جناب
شان مستحیل نباشد مفضول نخواهند بود بلکه افضل و اکمل از سایر انبیا علیهم
السلام اند علیه انعقد الاجماع و همچنین بعض رسل از بعض دیگر افضل اند تلک الرسل
فضلنا بعضهم علی بعض الآیة و همچنین اولو العزم افضل از غیر خود اند بالاجماع ایضا
و اتفاق لغت و عرف برین است که مفضل نسبت بمفضل علیه مرتبه مساوات را
جایز شده بمرتبه زیادت فایز می باشد و درین امر شک نیست که با وجود
تفاضل فیما بین انبیا و رسل علیهم السلام اختصاص بعضی بخصایص و بعضی دیگر
بخواص دیگر متحقق است چنانچه در آدم علیه السلام سجده ملایک و وجود بی توالد
و ابو البشریت مثلا و در حضرت ادریس علیه السلام اجتماع نبوت و حکمت و سلطنت
و دخول جنت در حیات دنیا و در نوح علیه السلام تحمل ایذای است تا نهصد و پنجاه
سال در تبلیغ احکام الٰهی و غرق تمام روی زمین در انتقام آنجناب و ابقای
نسل آدم بتوسط ایشان علیهما السلام و قصه نار و ذبح فرزند جگر گوشه خود در
حضرت ابراهیم علیه السلام و علی هذا القیاس پس اگر خصوص اسباب فضیلت
در مساوات شرط باشد نفی افضلیت از افضل لازم خواهد بود لعدم الاشتراک

او جود الخصایص الموجبة للتفضیلیة اذا حضرت مالک و معطی فضایل جلشیانه بعد ذکر تفضیل بذکر وجوه مختلف در رسل متفاضل علیہم السلام در آیۃ تلک الرسل تخصیص فرمود بتنبیها علی ذلک واللازم باطل لثبوت التفاضل منہم بالنص فالملزوم مثلہ پس ثابت شد کہ نفی امکان مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت منبی برذہول از قاعدہ تفضیل ست و منبی از تضلیل و پشتر و جملہ کمالات کثرت ثواب و قرب حضرت رب الارباب ست کہ منجملہ ثواب ست پس معتبر در تفاضل وتساوی ہمین معنی است پس نظر قوت و وسعت قدرت کاملہ ممکن و مقدور الہی است کہ ہر مفضول را کہ در کمالات دیگر مفضول ست یعنی در ماسوای کثرت ثواب مفضول ست او را مساوی بلکہ افضل از افضل او گرداند درین مطلب بزرگ و مقصد سترگ مومنین ممکن التساوی اند درین معنی و مقدوریت قدرت کاملہ گو واقع نشود زیراکہ کلام در وقوع نیست بلکہ در امکان و تعلق قدرت کاملہ است چنانکہ حدیث صحیح بخاری دال ست برین معنی اقول حاصل تطویل لاطایل کہ این قایل جاہل دست از دین و ایمان کشیدہ تلبیسات عجیبہ برای اضلال جہلہ و عوام در ضمن آن پوشیدہ است این ست کہ وجود مساوی بلکہ اعلیٰ از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در کثرت ثواب و قرب حضرت رب الارباب ممکن ست بلکہ جملہ مومنین درین فضل مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلکہ اعلیٰ از آنجناب درین باب توانند شد گو اشتراک دیگری در خصوص خاتمیت انبیا ممکن نباشد زیراکہ کثرت ثواب و مزیت قرب منوط بفضل الہی است برای نیل آن قابلیت شرط نیست درین معنی جملہ مومنان ممکن التساوی نظر بقدرت الہی اند گو تساوی واقع نشود و کلام در وقوع نیست کلام در امکان و مقدوریت ست ہذا خلاصۃ کلامہ و منشا ہمچو وساوس شیطانی غایت الحاد و بی ایمانی و نہایت جہل و نادانی است بچند وجہ وجہ اول آنکہ ازین

کلام ضلالت التیام کار شیخ نجدی برنمی آید برای اثبات دعوی او واتمام دلیل
او اثبات امکان شارکت دیگر افراد انسانی باآنحضرت صلی الله علیه وسلم در وصف
خاتم النبیین ودیگر اوصاف کمالیه مختصه آنحضرت صلی الله علیه وسلم ضروری است ازین
گفتگوی خارج از بحث کارش برنمی آید وگره از کار فروبسته اش نمی کشاید ایمان این
سودا زده محبت شیخ نجدی مفت برباد رفت وکارش برنآمد ع آن هم نشد میسر و
سودای خام شد + نهایت کار این است که این نجدی از غایت رشد واتباع شیخ
نجدی برای استخفاف عنان والا آنحضرت صلی الله علیه وسلم بلکه سایر انبیا علیهم السلام
بجواز مساوات جمله مومنین کو فساق باغلظ فسوق وفجار باشد فجور باشند باآنحضرت
وباآنحضرت علیه وعلیهم الصلوات والتسلیمات درمراتب قرب ودرجات ثواب
بلکه اعلی بودن آنان از آنحضرت وازان حضرات علیه وعلیهم السلام دراین باب
قایل شده راه دیگری پیماید ودرپرده درآهنگ استخفاف موافق وهم آهنگ
شیخ نجدی بوده بنوای مخالف نوای او بیهوده میسراید وبساز او در طنبور سخافت
نغمه دیگری افزاید ودرتشید بیهوده سرای بزبان ناپاک خود بعض القاب مستطاب
آنجناب می آلاید تا پرده از روی آهنگ زشت او نکشاید تا باین تلبیس بجهله
وعوام نماید که انچه می گوید بیان عقیده اسلام است نه بقصد استخفاف ارجح
الثقلین علیه الصلوة والسلام وجه دوم اینکه عقیده ما مومنین است که او
سبحانه عز مجده بفضل عظیم ورحمت تامه خود آنحضرت را صلی الله علیه وسلم از جمله ممکنات
برگزید وباقصی درجات قرب درنفی در دنیا وعقبی واعلی مراتب اجور ومثوبات
درنشاء اخری که ممکن را فوز بآن درجات ونیل آن مثوبات ممکن بوده است
آنحضرت را صلی الله علیه وسلم اختصاص بخشید وباقتضای غایت محبت وعنایت
واعظم مراتب فضل ورحمت آنچنان لنعوت کمال وصفات عز وجلال وشرف وجمال

بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کرامت فرمود کہ آن نعوت وصفات محتمل اشتراک بین اثنین نتوانند بود ومشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در آن نعوت وصفات غیر محتملہ اشتراک بین اثنین مصداق اجتماع النقیضین است ہیچک مرتبہ عز وشرف وہیچک درجہ ثواب وقرب وزلف کہ ممکن را نیل آن ممکن باشد آنچنان نیست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نامل آن یا نایل اعلی ازان نباشند وبعد تسلیم بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نایل اقصی مراتب ثواب وقرب وزلفی ومتصف بآن نعوت وصفات علیا قول بامکان فوز دیگری بآن مراتب قصوی واتصاف دیگری بآن صفات کبری قول بامکان ممتنعات ذاتی است وبر تقدیر نیل دیگری بآن مراتب واتصاف دیگری بآن صفات نفی آن نعوت وصفات از ذات آن سرور ممکنات علیہ افضل الصلوات ضروری است پس تجویز امکان مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در نیل آن درجات واتصاف بآن صفات بی تجویز سلب آنہمہ از ذات آن افضل ممکنات علیہ افضل التحیات امکان ندارد وبا تجویز سلب آن درجات وصفات از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نیز تجویز امکان مساوی ومشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ممکن نیست کہ بران تقدیر مشارکت ومساوات معنی ندارد وہر گاہ کہ مشارکت ومساوی ممکن نشد اعلی اولی بالامتناع است چہ این قابل خود می گوید کہ مفضل مرتبہ مساوات را جایز شدہ بمرتبہ زیادت فایز باشد پس چون جایز شدن مرتبہ مساوات جایز نباشد فایز شدن بمرتبہ زیادت بطریق اولی جایز نتواند بود اما بیان اینکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باقصی درجات قرب وزلفی فایز واعلی اجور ومثوبات را جایز اند بنذی ازان این است کہ او سبحانہ میفرماید دنا فتدلی فکان قاب قوسین او ادنی قال ابن عباس رضی اللہ عنہ ہو محمد دنا فتدلی من ربہ وعنہ رضی اللہ عنہ ہو الرب دنا من محمد فتدلی الیہ ای نزل الیہ صلی اللہ علیہ وسلم

وعن الحسن البصري رضہ دنا ای الرب من عبده محمد صلی اللہ علیہ وسلم فتدلی فقرب منہ
فاراه ماشاء ان یریہ من قدرتہ وعظمتہ قال ابن عباس رضی اللہ عنہ ہو ای قولہ دنا فتدلی
مقدم ومؤخر ای فیہ تقدم وتاخر تدلی الرفرف لمحمد صلی اللہ علیہ وسلم لیلۃ المعراج فجلس
علیہ ثم رفع فدنا من ربہ قال صلی اللہ علیہ وسلم فارقنی جبرئیل وانقطعت عنی الاصوات
وسمعت کلام ربی وعن انس فی الصحیح عرج بی جبرئیل الی سدرۃ المنتہی ودنا الجبار رب
العزۃ فتدلی ای الجبار فکان منہ ای من سید الابرار قاب قوسین او ادنی فاوحی الیہ
ماشاء واوحی الیہ خمسین صلوٰۃ ثم خفف حتی قال یا محمد ہی خمس وہی خمسون لا یبدل
القول لدی وعن ابن کعب محمد دنا من ربہ فکان قاب قوسین وقال جعفر ابن محمد رضی اللہ
عنہما ادناه ربہ منہ حتی کان منہ کقاب قوسین وعن ابن عباس رضی اللہ عنہ صلی اللہ
علیہ وسلم فی قولہ دنا فتدلی قال فارقنی جبرئیل فانقطعت الاصوات عنی فسمعت کلام
ربی وہو یقول لیہدأ روعک یا محمد ادن ادن وعن ابن عباس رضی اللہ عنہ انہ
ای محمد صلی اللہ علیہ وسلم راه ای اللہ سبحانہ بعینہ وبہ قال انس وعکرمۃ والربیع
وروی عطاء عنہ بقلبہ وعن ابی العالیۃ عن ابن عباس رضی اللہ عنہ راه بفؤاده
مرتین وذکر ابن اسحاق ان ابن عمر رضہ ارسل الی ابن عباس رضہ یسالہ ہل رای محمد
ربہ فقال نعم والاشہر عن ابن عباس رضہ انہ رای ربہ بعینہ وروی ذلک عنہ من
طرق وروی الحاکم والنسائی والطبرانی ان ابن عباس قال ان اللہ اختص موسی
بالکلام وابراہیم بالخلۃ ومحمدا بالرؤیۃ وحجتہ قولہ ماکذب الفؤاد ما رای فالمعنی ما اعتقد قلب
محمد خلاف ما رای ببصره قال فی شرح الشفا الراجح کما قالہ النووی عند اکثر العلماء
انہ راه یعنی ربہ لیلۃ الاسراء وروی عبد اللہ ابن الحارث قال اجتمع ابن
عباس وکعب فقال ابن عباس انا بنو ہاشم نقول ان محمدا رای ربہ مرتین فکبر کعب
حتی جاوبتہ الجبال وقال ان اللہ قسم رؤیتہ وکلامہ بین محمد وموسی فکلمہ موسی ورآه محمد

بقلبه وروی لقی ابن عباس کعبا فسأله عن شیء فکبر حتی جاوبته الجبال فقال ابن عباس انا بنو هاشم
نقول ان محمدا رای ربه فقال کعب ان الله قسم رویته وکلامه بین محمد وموسی فکلم موسی
مرتین وراه محمد مرتین وعن معاذ عن النبی صلی الله علیه وسلم قال رایت ربی و ذکر کلمة
فقال یا محمد فیم یختصم الملاء الاعلی قلت انت اعلم یارب مرتین قال فوضع کفه و فی
روایة یده بین کتفی فوجدت بردها بین ثدیی وفی روایة فوجدت بردانا مله بین ثدیی
فعلمت ما فی السماء والارض وفی الروایة الثانیة فتجلی لی کل شیء وعرفت ما فی السماء
والارض ثم تلا هذه الایة وکذلک نری ابراهیم ملکوت السموات والارض الحدیث
وحکی عبد الرزاق ان الحسن ای البصری کان یحلف بالله لقد رای محمد ربه وحکاه
ابو عمر عن عکرمة وحکی بعض المتکلمین هذا المذهب عن ابن مسعود وحکی ابن اسحاق صاحب
المغازی ان مروان سأل ابا هریرة هل رأی محمد ربه قال نعم وحکی النقاش عن احمد ابن
حنبل انه قال انا اقول بحدیث ابن عباس بعینه راه راه حتی انقطع نفسه ای نفس احمد وحکی
عبد الله ابن احمد ابن حنبل عن ابیه انه قال راه وعن عطاء فی قوله الم نشرح لک صدرک
قال شرح صدره للروية وشرح صدر موسی للکلام وقال الشیخ ابو الحسن الاشعری
وجماعة من اصحابه انه ای النبی صلی الله علیه وسلم رأی الله ببصره وعینی راسه وقال ای الشیخ
الاشعری کل آیة اوتیها نبی من الانبیاء علیهم السلام فقد اوتی مثلها نبینا صلی الله علیه وسلم
وخص من بینهم بتفضیل الروية وفی حدیث الاسراء انه صلی الله علیه وسلم رأی موسی فی
السماء السابعة ثم علی صلی الله علیه وسلم فوق ذلک بما لا یعلمه الا الله فقال لم اظن ان یرفع
علی احد وفی الصحیحین فی حدیث الاسراء من روایة مالک بن صعصعة عنه صلی الله علیه
وسلم قال فلما جاوزته یعنی موسی بکی فنودی ما یبکیک قال رب هذا غلام بعثته بعدی
یدخل من امته الجنة اکثر مما یدخل من امتی وفی احادیث الشفاعة عن ابن عباس
رضی الله عنه صلی الله علیه وسلم یوضع للانبیاء منابر یجلسون علیها ویبقی منبری لا اجلس

علیه قائماً بین یدی ربی منتصباً فیقول اللہ تبارک و تعالی ما ترید ان اصنع بامتک فاقول یا رب عجل حسابهم فیدعی بهم فیحاسبون فمنهم من یدخل الجنۃ برحمتہ ومنهم من یدخل الجنۃ بشفاعتی ولا ازال اشفع حتی اعطی صکاکا برجال قد امر بهم الی النار حتی ان خازن النار لیقول یا محمد ما ترکت لغضب ربک فی امتک من نقمۃ وعن انس ان رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم قال انا اول من تنشق الارض عن جمجمتہ ولا فخر وانا سید الناس یوم القیمۃ ولا فخر ومعی لواء الحمد یوم القیمۃ انا اول من یفتح لہ الجنۃ ولا فخر فاتی فاخذ بحلقۃ الجنۃ فیقال من هذا فاقول محمد فیفتح لی فیستقبلنی الجبار تعالی فاخر لہ ساجدا وعن حذیفۃ فیاتون ای الاولون والاخرون محمدا فیشفع فیضرب الصراط فیمرون اولهم کالبرق ثم کالریح والطیر وشد الرجال ونبیکم علی الصراط یقول اللهم سلم سلم حتی یجتاز الناس وذکر اخرهم جوازا وفی روایۃ ابی هریرۃ فاکون اول من یجیز وعن ابن مسعود رضی اللہ عنه قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم انی لقائم المقام المحمود قیل وما هو قال ذلک یوم ینزل اللہ تبارک وتعالی علی کرسیه فیئط کما یئط الرحل الجدید من تضایقه به وهو کسعۃ ما بین السماء والارض ویجاء بکم حفاۃ عراۃ غرلا فیکون اول من یکسی ابراهیم یقول اللہ تعالی اکسوا خلیلی فیوتی بریطتین بیضاوین من ریاط الجنۃ ثم اکسی علی اثره ثم اقوم عن یمین اللہ مقاما یغبطنی فیه الاولون والاخرون وعن ابی هریرۃ رضی اللہ عنه عن النبی صلی اللہ علیه وسلم قال فاکسی حلۃ من حلل الجنۃ ثم اقوم عن یمین العرش لیس احد من الخلائق یقوم ذلک المقام غیری وعن ابن مسعود رضی اللہ عنه صلی اللہ علیه وسلم انه ای المقام المحمود قیام عن یمین العرش مقاما لا یقومه غیره یغبطه فیه الاولون والاخرون وعن عبد اللہ ابن عمرو ابن العاص انه سمع النبی صلی اللہ علیه وسلم یقول اذا سمعتم الموذن فقولوا مثل ما یقول ثم صلوا علی فانه من صلی علی مرۃ صلی اللہ علیه عشرا ثم سلوا اللہ لی الوسیلۃ فانها منزلۃ لا تنبغی الا لعبد من عباد اللہ وارجو ان اکون انا هو وعن ابی هریرۃ عنه صلی اللہ علیه وسلم قال سلوا اللہ لی الوسیلۃ قالوا یا رسول اللہ ما الوسیلۃ قال

جلبته روى لقي ابن عباس كعبا فساله عن شئ فكبر حتى جاوبته الجبال فقال ابن عباس انا بنو هاشم
نقول ان محمدا راى ربه فقال كعب ان الله قسم رويته وكلامه بين محمد وموسى فكلم موسى
مرتين وراه محمد مرتين وعن معاذ عن النبي صلى الله عليه وسلم قال رايت ربي وذكر كلمة
فقال يا محمد فيم يختصم الملاء الاعلى قلت انت اعلم يا رب مرتين قال فوضع كفه وفي
رواية يده بين كتفي فوجدت بردها بين ثديي وفي رواية قد وجدت برد انامله بين ثديي
فعلمت ما في السماء والارض وفي الرواية الثانية فتجلى لي كل شئ وعرفت ما في السماء
والارض ثم تلا هذه الاية وكذلك نرى ابراهيم ملكوت السموات والارض الحديث
وحكى عبد الرزاق ان الحسن اى البصري كان يحلف بالله لقد راى محمد ربه وحكاه
ابو عمر عن عكرمة وحكى بعض المتكلمين هذا المذهب عن ابن مسعود وحكى ابن اسحاق صاحب
المغازي ان مروان سال ابا هريرة هل راى محمد ربه قال نعم وحكى النقاش عن احمد ابن
حنبل انه قال انا اقول بحديث ابن عباس بعينه راه راه حتى انقطع نفسه اى نفس احمد وحكى
عبد الله ابن احمد ابن حنبل عن ابيه انه قال راه وعن عطاء في قوله الم نشرح لك صدرك
قال شرح صدره للروية وشرح صدر موسى للكلام وقال الشيخ ابو الحسن الاشعري
وجماعة من اصحابه انه اى النبي صلى الله عليه وسلم راى الله ببصره وعيني راسه وقال اى الشيخ
الاشعري كل اية اوتيها نبي من الانبياء عليهم السلام فقد اوتي مثلها نبينا صلى الله عليه وسلم
وخص من بينهم بتفضيل الروية وفي حديث الاسراء انه صلى الله عليه وسلم راى موسى في
السماء السابعة ثم علا جبريل صلى الله عليه وسلم فوق ذلك بما لا يعلمه الا الله فقال لم اظن ان يرفع
علي احد وفي الصحيحين في حديث الاسراء من رواية مالك ابن صعصعة صلى الله عليه
وسلم قال فلما جاوزته يعني موسى بكى فنودي ما يبكيك قال رب هذا غلام بعثته بعدي
يدخل من امته الجنة اكثر مما يدخل من امتي وفي احاديث الشفاعة عن ابن عباس
رضي الله عنه صلى الله عليه وسلم يوضع للانبياء منابر يجلسون عليها ويبقى منبري لا اجلس

لما في الترمذي والدارمي انا اكرم الاولين والاخرين ولا فخر كذا ذكره الديجي وكانه ذهب بعضهم
الى ان اللام في الاولين والاخرين للجنس والمراد بهم البشر والاظهر ان اللام للاستغراق
وانه اكرم الخلائق بالاتفاق ولا عبرة بخلاف المعتزلة وارباب الشقاق وسيد ولد
آدم بحديث الترمذي انا سيد ولد آدم يوم القيمة وبيدي لواء الحمد ولا فخر وما من نبي
يومئذ آدم فمن دونه الا تحت لوائي وانا اول من ينشق عنه الارض ولا فخر وافضل الناس
منزلة عند الله اي مرتبة ومكانة واعلاهم درجة وارفعهم قربة واقربهم زلفى اي تقربا واكثرهم
حبا لكونه حبيب رب العالمين انتهى واما آنكه مساوى مشارك آنجناب خلائق باشد
در درجه قرب وثواب ممتنع بالذات است فاولا ازين وجه كه اگر مساوى ومشارك مذكور
ممكن باشد بعد فرض وجودش يا اول من ينفلق الارض عن جمجمته باشد يا نه اگر نباشد
مساوى نباشد پس مساوى باشد ونباشد فهو مصداق اجتماع النقيضين واگر
باشد آنحضرت صلى الله عليه وسلم اول من ينفلق الارض عن جمجمته نباشند پس بالزوم خلاف
مفروض مسلم آنحضرت مساوى او نباشند پس او مساوى باشد ومساوى نباشد
فهو مصداق اجتماع النقيضين ووجودش بر هر تقدير مستلزم عدم اوست فهو محال
بالذات وثانيا ازينكه او بعد فرض وجودش اگر سيد الناس باشد آنحضرت صلى الله
عليه وسلم در عموم الناس داخل باشند وسيد الناس نباشند العياذ بالله پس
مساوى او نباشند پس آن مساوى مساوى نباشد فهو مصداق
اجتماع النقيضين واگر سيد الناس نباشد مساوى نباشد پس مساوى
باشد ومساوى نباشد فهو مصداق اجتماع النقيضين وعلى التقديرين وجوده مستلزم
لعدمه فهو محال بالذات وثالثا ازينكه اگر او حامل لواء الحمد يوم القيمة نباشد مساوى
نباشد واگر باشد آنحضرت صلى الله عليه وسلم تحت لوائي او باشند ودر اخل عموم
فمن سواه ومن دونه باشند پس با وجود لزوم خلاف مسلم مفروض مساوى او نباشند

اعلی درجة فی الجنة لاینبغی الا لرجل واحد وارجوان اکون انا ہو وقال صلی اللہ علیہ وسلم انا اکثر الناس تبعا یوم القیمة انا اول من یقرع باب الجنة وقال صلی اللہ علیہ وسلم انا سید ولد آدم یوم القیمة ولا فخر وبیدی لواء الحمد ولا فخر ما من نبی آدم فمن سواہ الا تحت لوائی وانا اول من تنشق عنہ الارض ولا فخر وانا اول شافع واول مشفع وقال صلی اللہ علیہ وسلم الا وانا حبیب اللہ ولا فخر وانا حامل لواء الحمد یوم القیمة تحتہ آدم فمن دونہ ولا فخر وانا اول شافع واول مشفع یوم القیمة ولا فخر وانا اول من یحرک حلق الجنة فیفتح اللہ لی فیدخلنی ومعی فقراء المؤمنین ولا فخر وانا اکرم الاولین والآخرین علی اللہ ولا فخر وقال صلی اللہ علیہ وسلم اذا کان یوم القیمة کنت امام النبیین وخطیبہم وصاحب شفاعتہم غیر فخر وقال صلی اللہ علیہ وسلم انا اول الناس خروجا اذا بعثوا وانا قائدہم اذا وفدوا وانا خطیبہم اذا انصتوا وانا شفیعہم اذا حبسوا وانا مبشرہم اذا ابلسوا الکرامة والمفاتیح بیدی ولواء الحمد یومئذ بیدی وقال صلی اللہ علیہ وسلم آتی باب الجنة یوم القیمة فاستفتح فیقول الخازن من انت فاقول محمد فیقول بک امرت لا افتح لاحد قبلک وقال صلی اللہ علیہ وسلم انا سید الناس یوم القیمة وتدرون لم ذلک فقال یجمع اللہ الاولین والآخرین وذکر حدیث الشفاعة علی ما یاتی ان شاء اللہ تعالی قال فی الشفاء ہو سیدہم فی الدنیا ویوم القیمة لکن اشار علیہ السلام لانفرادہ بالسود والشفاعة دون غیرہ اذ لجاء الناس الیہ فی ذلک فلم یجدوا سواہ والسید ہو الذی یلجاء الناس الیہ فی حوائجہم فکان حینئذ سیدا منفردا من بین البشر لم یزاحمہ احد فی ذلک ولا ادعاہ وہذا منہ صلی اللہ علیہ وسلم کما قال تعالی لمن الملک الیوم للہ الواحد القہار والملک لہ تعالی فی الدنیا والآخرة لکن فی الآخرة انقطعت دعوی المدعین لذلک فی الدنیا وکذلک لجاء الی محمد جمیع الناس فی الشفاعة فکان سیدہم فی الاخری دون دعوی انتہی وقال فی الشفاء وشرحہ لا خلاف فی انہ صلی اللہ علیہ وسلم اکرم البشر

در درجات قرب وثواب نتواند بود فالمساوی مساو ولیس بمساو والاعلی اعلی ولیس
باعلی فهما مصداقا اجتماع النقیضین ووجودهما مستلزم لعدمهما فهما محالان بالذات
وبوجه آخر اگر مساوی یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در درجات قرب وثواب ممکن
باشد بر تقدیر وجود شیء یا مغبوط اولین وآخرین در مقام قرب وثواب باشد یا نہ
علی الثانی مساوی مساوی واعلی اعلی نتواند بود فهما مصداقا اجتماع النقیضین
ووجودهما مستلزم لعدمهما فهما محالان بالذات وعلی الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم در عموم اولین وآخرین داخل واز جملہ غابطین او باشند العیاذ باللہ پس مغبوط
سایر اولین وآخرین نباشند فیلزم خلاف المفروض المسلم فهذا الشق ایضا محال
بالذات چہ بر این شق عدم اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین صفت بر تقدیر
اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین صفت لازم است وعدم الشیء علی تقدیر
وجوده محال بالذات وبوجه آخر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موصوف اند بقیام عن
یمین العرش بمقام لیس احد من الخلائق یقوم ذلک المقام غیره کما رواه ابو هریرة
رضی اللہ عنہ پس اگر مساوی یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در درجات قرب
وثواب ممکن باشد بر تقدیر وجودش یا موصوف بقیام آن مقام باشد یا نہ علی الثانی
مساوی مساوی واعلی اعلی نتواند بود فهما محالان بالذات وعلی الاول لایکون
ذلک المقام الذی لیس احد من الخلائق یقوم غیره صلی اللہ علیہ وسلم ذلک المقام
الذی لیس احد من الخلائق یقوم غیره صلی اللہ علیہ وسلم وهذا سلب الشیء عن نفسه
فهو محال بالذات مگر شاید آن مساوی واعلی بر تقدیر وجودش داخل عموم احد
من الخلائق نزد این نافهم بی ایمان نباشد وثانیا از آنکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم صاحب منزلتی اند کہ نمی سزد مگر برای یک بندہ از بندگان خدا تعالی
کما رواه عبد اللہ ابن عمرو ابن العاص رض پس اگر مساوی یا اعلی از آنحضرت

صلی اللہ علیہ وسلم ممکن باشد بر تقدیر وجودش آن منزلت کہ بجز یک بندہ بدیگری نمی
یا سزاوار برای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است نہ برای آن مساوی یا اعلی بر این تقدیر آن
مساوی مساوی وآن اعلی اعلی تواند بود فہو مصداق اجتماع النقیضین و وجودہ مستلزم
لعدمہ فہو محال بالذات یا سزاوار برای آن مساوی یا اعلی است نہ برای آنحضرت صلی
اللہ علیہ وسلم العیاذ باللہ وہذا خلف چہ کلام بعد وضع وتسلیم بودن آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم صاحب آن منزلت است واگر این قایل این را مسلم نمی دارد وازین انکار
می آرد درین مقام با او کلام نیست در مقام کلام با نصاری ویہود با او ہم گفتگو خواہد
بود وبا این ہمہ بر این تقدیر ہم امکان مساوات کہ مدعای این قایل است صورت نمی تواند
بست وبوجہ آخر وسیلہ برترین درجات جنت است کہ برابران یا برتر ازان ہیچ یک
درجہ در جنت نیست کما قال صلی اللہ علیہ وسلم فی وصفہا اعلی درجۃ فی الجنۃ واعلی افعل
التفضیل است ومضاف است سوی نکرہ ونکرہ کہ افعل التفضیل سوی آن مضاف
باشد عام مستغرق می باشد وآن افعل التفضیل افادہ تفضیل موصوفش بر جمیع
ماعداہ مما اضیف الیہ می کند پس اگر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا اعلی
در درجات قرب وثواب ممکن باشد بر تقدیر وجودش درجہ او در قرب وثواب یا
مساوی وسیلہ باشد یا اعلی ازان واین ہر دو احتمال باطل است چہ وسیلہ اعلی از
سایر درجات است یا کمتر از وسیلہ باشد پس نائل آن درجہ کمتر مساوی نائل وسیلہ
کہ آنحضرت اند صلی اللہ علیہ وسلم یا اعلی ازان تواند بود وپس مساوی مساوی واعلی اعلی
نتواند بود حاصل کہ ثبوت نیل درجہ اعلی بدیگری بی سلب نیل آن از آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم ممکن نیست وبوجہ آخر چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نائل آن درجہ علیا ہستند
کہ نائل آن نیست مگر یک مرد اگر مساوی یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب و
ثواب ممکن باشد بر تقدیر وجودش اگر نائل آن درجہ نباشد مساوی مساوی واعلی

اعلی نتواند بود واگر نایل آن درجه باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نایل اندر جہ نباشند فیلزم خلاف المسلم المفروض وسعہذا برین تقدیر تمام مساوات ممکن نیست بالجملہ اشتراک آن درجہ اعلی کہ نمی سزد مگر برای یک بندہ ونایل آن نیست مگر یکمرد میان دو کس وتساوی دو کس دران درجہ ممکن نیست این قایل تساوی وتشارک جملہ مومنین در آن درجہ و شیخ او تساوی کرو بیا دران درجہ کہ نمی سزد مگر برای یک بندہ ونایل آن نیست مگر یک مرد کہ آن بندہ وآنمرد متعین است یعنی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تجویز میکنند این ہست فہم ایشان واین است عقیدہ این بیدینان وتاسعا از نیکہ پوشیدہ نیست کہ قرب وثواب کسیکہ بطفیل او دیگران فایز بقرب وثواب شوند نسبت بقرب وثواب کسیکہ چنین نباشد زاید وافزون است وقرب کسیکہ بطفیل او اکثر کسان مقرب ومثاب شوند از قرب وثواب کسیکہ کمتران بطفیل او بقرب وثواب رسند زاید واکثر ثبت وآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکثر الناس تبعا یوم القیمۃ عدکما سبق وکما قال صلی اللہ علیہ وسلم مامن نبی من الانبیاء الا قد اعطی ما مثلہ امن علیہ البشر وانما کان الذی اوتیت وحیا اوحی اللہ الی فارجوان اکنوا اکثرہم تابعا یوم القیمۃ قال صلی اللہ علیہ وسلم انا اول شفیع فی الجنۃ لم یصدق نبی من الانبیاء ما صدقت وان من الانبیاء نبیا ماصدقہ من امتہ الا رجل واحد پس ظاہر ست کہ ثواب وقرب آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از قرب وثواب من عداہ افزون تر ہست ولہذا قال صلی اللہ علیہ وسلم اطمع ان اکون اعظم الانبیاء اجرا یوم القیمۃ پس اگر مساوی آنحضرت در قرب وثواب یا اعلی ممکن باشد بر تقدیر وجودش یا او اکثر الناس تبعا یوم القیمۃ باشد یا نہ علی الثانی مساوی مساوی واعلی اعلی نتواند بود وعلی الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکثر الناس تبعا یوم القیمۃ نتوانند بود فیلزم خلاف المسلم المفروض حاصل اینکہ وصف اکثر الناس تبعا کہ ملزوم وصف اکثر الناس قربا وثوابا ست صالح اشتراک

بین ثنتین نیست کالاوصاف المذکوره سابقا وعاشرا انکه اوصاف مختصه آنحضرت صلی الله علیه وسلم از باب قرب وثواب که مصدر باول اند مچو اول من ینشق عنه الارض واول شافع واول مشفع واول من یحرک حلق الجنة واول من یقرع باب الجنة واول من یفتح له الجنة صالح اشتراک بین اثنین نیستند پس مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم درین اوصاف محال است وهرگاه که مساوی محال است اعلی اولی بالامتناع است چه این قابل اعتراف دارد که مفضل نسبت بمفضل علیه مرتبه مساوات را جایز شده بمرتبه زیادت فایزمی باشد وحاوی عشر انکه سید ولد آدم وصاحب لواء الحمد وبودن آدم علیه السلام فمن سواه تحت لوایه وامام النبیین واکرم الاولین والآخرین علی الله که اوصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم اند صالح اشتراک بین اثنین نیستند پس مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم درین اوصاف مختصه ممتنع بالذات است واعلی اولی بالامتناع است تجویز انکه کروریا کسان مساوی ومشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم درین اوصاف باشند چنانکه شیخ نجدی گفته وتجویز انکه جمیع مومنین درین اوصاف که مراتب قرب وثواب اند مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم بلکه اعلی از آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشند بی جنون مطبق یا الحاد معبق از کسی ممکن نیست این گول جهول اینقدر نتوانست فهمید که جمله مومنین سید الناس یوم القیمة قایم مقامی که دران جز یک کس قایم نخواهد بود اولون وآخرون غبطه آنکس خواهند کرد ونایل درجه اعلی که بجز یک کس برائی دیگری نسزد وبجز یک کس دیگری نایل آن نخواهد بود واکثر الناس تبعا یوم القیمة واول من یقرع باب الجنة وحامل لوائی که آدم ومن سواه تحت آن باشند واول من ینشق عنه الارض واول شافع واول مشفع واول من یحرک حلق الجنة وامام النبیین وخطیبهم وصاحب شفاعتهم واول الناس خروجا اذا بعثوا وقایدهم اذا وفدوا وخطیبهم اذا انصتوا وشفیعهم

اذا حبسوا و مبشرهم اذا ابلسوا و مخاطب خازن جنت بدین خطاب که امرت لا افتح
لاحد قبلک و اکرم الاولین والآخرین علی الله چنان تواند شد بایستی که اول تصور آن
بیان می کرد و بعد ازان درپی اثبات امکان آن می افتاد و ان شاء الله العزیز و نظر تفصیلی
در اقوالش زیاده ازین کشف فضایح و قبایح او نموده می شود و هرچند در بیان این
مطالب تکرار ممل بوقوع آمد لکن راقم را در تکریر تقریر عذر توان داشت که کار
بابلیدی نافهمی بیدینی افتاده لهذا تسجیلا علی غباوته والحاده وقطعا للفساد ولداده
اطناب و تکریر روا داده ۔ وجه ثالث اینکه از جمله درجات قرب و ثواب که او سبحانه
بفضل عظیم خود آنحضرت صلی الله علیه وسلم را بآن اختصاص بخشیده است شفاعت
کبری است قال حذیفة رضی الله عنه یجمع الله الناس فی صعید واحد حیث یسمعهم الداعی
وینفذهم البصر حفاة عراة کما خلقوا سکوتا لا تکلم نفس الا باذنه فینادی محمد الحدیث وفی
روایة انس وابی هریرة رضی الله عنهما وغیرهما یجمع الله الاولین والآخرین یوم القیمة
فیهتمون فیقولون لو استشفعنا الی ربنا وتدنو الشمس فیبلغ الناس من الغم ما لا یطیقون
ولا یحتملون فیقولون الا تنظرون من یشفع لکم فیأتون آدم فیقولون انت ابو البشر خلقک
الله بیده ونفخ فیک من روحه واسکنک جنته واسجد لک ملائکته وعلمک اسماء کل شیء
اشفع لنا عند ربک حتی یریحنا من مکاننا الا تری ما نحن فیه فیقول ان ربی غضب الیوم غضبا لم
یغضب قبله مثله ولا یغضب بعده مثله ونهانی عن الشجرة فعصیت نفسی نفسی اذهبوا الی
غیری اذهبوا الی نوح فیأتون نوحا فیقولون انت اول الرسل الی اهل الارض وسماک الله
عبدا شکورا الا تری ما نحن فیه الا تری ما بلغنا الا تشفع لنا الی ربک فیقول ان ربی غضب
الیوم غضبا لم یغضب قبله مثله ولا یغضب بعده مثله نفسی نفسی قال فی روایة انس
ویذکر خطیئته التی اصاب سواله ربه بغیر علم وفی روایة ابی هریرة وقد کانت لی دعوة دعوتها
علی قومی اذهبوا الی غیری اذهبوا الی ابراهیم فانه خلیل الله تعالی فیأتون ابراهیم

فيقولون انت نبي الله وخليله من اهل الارض اشفع لنا الى ربك الا ترى ما نحن فيه فيقول
ان ربي غضب اليوم غضبا فذكر مثله ويذكر ثلث كلمات كذبهن نفسي نفسي لست لها ولكن
عليكم بموسى فانه كليم الله وفي رواية فانه عبدا آتاه الله التورية وكلمه وقربه نجيا قال
فياتون موسى فيقول لست لها ويذكر خطيئته التي اصاب وقتله النفس نفسي نفسي ولكن
عليكم بعيسى فانه روح الله وكلمته فياتون عيسى فيقول لست لها ولكن عليكم بمحمد عبد غفر الله
له ما تقدم وما تاخر فاولى فاقول انا لها فانطلق فاستاذن على ربي فيوذن لي فاذا
رايته وقعت ساجدا وفي رواية فاتي تحت العرش فاخر ساجدا وفي رواية فاقوم بين
يديه فاحمده بمحامد لا اقدر عليها الا ان يلهمنيها الله تعالى وفي رواية فيفتح الله
علي من محامده وحسن الثناء عليه شيئا لم يفتحه على احد قبلي وقال في رواية ابي هريرة
فيقال يا محمد ارفع راسك سل تعطه واشفع تشفع فارفع راسي فاقول يا رب امتي امتي
فيقول ادخل من امتك من لا حساب عليهم من الباب الايمن من ابواب الجنة وهم شركاء
الناس فيما سوى ذلك من الابواب ولم يذكر في رواية انس هذا الفصل وقال
مكانه ثم آخر ساجدا فيقال لي يا محمد ارفع راسك وقل يسمع لك واشفع تشفع وسل
تعطه فاقول يا رب امتي امتي فيقال انطلق فمن كان في قلبه مثقال حبة من برة او شعيرة
من ايمان فاخرجه فانطلق فافعل ثم ارجع الى ربي فاحمده بتلك المحامد وذكر مثل الاول وقال فيه
مثقال حبة من خردل قال فافعل ثم ارجع وذكر مثل ما تقدم وقال فيه من كان في قلبه ادنى ادنى من
مثقال حبة من خردل فافعل ثم ذكر في المرة الرابعة فيقال ارفع راسك وقل يسمع واشفع تشفع وسل
تعطه فاقول يا رب ائذن لي فيمن قال لا اله الا الله قال ليس ذلك لك ولكن وعزتي وكبريائي و
عظمتي وجبريائي لاخرجن من النار من قال لا اله الا الله ومن رواية ابي قتادة عنه قال
فلا ادري قال في الثالثة او الرابعة فاقول يا رب ما بقي في النار الا من حبسه القرآن اي
وجب عليه الخلود ومن رواية انس قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم

یقول لاشفعن یوم القیمہ لاکثر مما فی الارض من حجر وشجر وفی الصحیحین عن انس یحبس المؤمنون یوم القیمۃ حتی یہموا بذلک فیقولون لو استشفعنا الی ربنا فیریحنا من مکاننا فیاتون آدم فیقولون انت آدم ابو الناس الحدیث وفیہما عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا کان یوم القیمہ ماج الناس بعضہم فی بعض فیاتون آدم فیقولون اشفع الی ربک فیقول لست لہا الحدیث حضرت شیخ عبد الحق محدث دہلوی قدس سرہ در تکمیل الایمان خلاصہ این احادیث رازبان فارسی بیان نمودہ اند ایراد عبارت تکمیل الایمان برائے افادہ کسانیکہ سواد عربیت ندارند مناسب می نماید قال قدس سرہ اول کسیکہ فتحباب شفاعت کند محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خواہد بود فردا ظاہر شود کہ اورا در درگاہ خداوندی چہ قدر جاہ وعزت بودہ است روز روز اوست وجاہ جاہ اوست اللہم بجاہ محمد اغفر لنا وتمامہ عالمیان چون از شدت ہول موقف بجان آیند وحیران شوند وبطلب شفیع برآیند تا دز وایشان را درمان کنند نزد آدم صفی اللہ روند وگویند کہ توان آدمی کہ پدر تمام آدمیانی و پروردگارت بدست خود پیدا کردہ و دربہشت بربنت جا دادہ و مسجود ملائکہ گردانیدہ واسماء تمامہ اشیا ترا آموخت شفاعت کن کہ ما سخت روزی در پیش آمدہ است آدم صفی اللہ علیہ السلام گوید کہ ایستادن درین مقام و دم زدن در این حضرت حد من نیست از من ہنوز آن شرمندگی کہ اکل شجرہ کردہ بودم و در فرمان الٰہی براہ خطا رفتم از خاطرم نرفتہ است این کار مگر از نوح برآید پس آدم علیہ السلام حوالہ بنوح علیہ السلام کند وایشان نزد نوح علیہ السلام بروند و نوح بابراہیم علیہ السلام وابراہیم بموسی علیہ السلام وموسی بعیسی علیہ السلام تمام این رسل اولوالعزم صلوات اللہ وسلامہ علیہم اجمعین شرمندہ زلات خود باشند ہیچکس از دہشت این مقام

قدم پیش تواند نهاد وتا در خاتمه حضرت محمدیه که سید رسل و شفیع روز محشر و مکرم بخطاب
لیغفر لک الله ما تقدم من ذنبک وما تاخر است بآیند و عرض حال خود نمایند پس
وی برخیزد و در سراپرده جلال درآید و در مقام محمود که در دنیاش وعده کرده
بود عسی ان یبعثک ربک مقاما محمودا و خبر او را ایستادن درین مقام ممکن نباشد
بایستد و بسجده در رود و حکم شود که سر از سجده بردار و هر چه خواهی بخواه و هر چه
گوئی بگو پس سر از سجده بردارد و بزبانیکه در آنوقت آموزندش پروردگار خود را
حمد و ثنا گوید و قسمی از عاصیان را ببخشاید باز بسجده رود و قسمی دیگر را شفاعت
کند و از سجده ثالثه که سر بردارد تمامه گنهگاران را ببخشاید پس هیچکس باقی نماند الا
آنکه قرآن بخلود او حکم کرده است یعنی کافران و منکران این مضمون حدیثی است که
در صحیح بخاری و مسلم مذکور است و ازینجا خود ظاهر شد که گناهان همه را وی در خواهد
و احتیاج شفاعت دیگری نماند مگر آنکه گویند که این مخصوص بامت وی باشد
یا دیگران را شفاعت در حضرت وی بود و وی را در حضرت حق والله اعلم و در حدیثی
دیگر آمده است که بعد شفاعت آنحضرت صلی الله علیه وعلی آله وسلم کسی نماند خبر
کسانیکه در ایشان خیر لا اله الا الله ذره نیکی نبود و سراسر معصیت و گناه باشد
پس اذن شفاعت ایشان در خواهد از درگاه رب العزت حکم آید که ای محمد اینها
خاصگان من اند ایشان من خود بخود شفاعت کنم و از آتش دوزخ ایشان را
برآورم و بالجمله روز روز محمد است و جای جای اوست و مقام مقام اوست
و سخن سخن اوست او مهمان است و دیگران همه طفیلی اند که در قرآن خطاب میرود
ولسوف یعطیک ربک فترضی ترا ای محب من وای محبوب من وای مطلوب من
وای بنده خاص من چندان نعمت دهم و رحمت کنم که راضی شوی ازین تا هیچ آرزو
در دل تو نه نشیند ای محمد همه کس رضای من می طلبند و من رضای تو میخواهم کلام

قدسی کلہم یطلبون رضائی وانا اطلب رضاک یا محمد وی صلی اللہ علیہ وسلم گوید کہ من راضی
نشوم تا یک یک را از امت من بیامرزی و نہ بخششی انتہیٰ بالفاظہ قال فی الشفا بعد ذکر
احادیث الشفاعۃ فقد اجتمع من اختلاف ہذہ الآثار ان شفاعۃ صلی اللہ علیہ وسلم
ومقامہ المحمود من اول الشفاعات الی آخرہا من حین یجتمع الناس للحشر وتضیق بہم الحناجر
ویبلغ منہم العرق والشمس والوقوف مبلغہ وذلک قبل الحساب فیشفع حینئذ لاراحۃ الناس
من الموقف ثم یوضع الصراط ویحاسب الناس کما جاء فی الحدیث عن ابی ہریرۃ وحذیفۃ
وہذا الحدیث اتقن فیشفع فی تعجیل من لا حساب علیہ من امتہ الی الجنۃ کما تقدم فی الحدیث
ثم یشفع فیمن وجب علیہ العذاب ودخل النار منہم حسب ما تقتضیہ الاحادیث الصحیحۃ
ثم فیمن قال لا الٰہ الا اللہ ولیس ہذا السواہ انتہیٰ چو نخال وکیفیت شفاعت کبریٰ
کہ او سبحانہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را بفضل خود از جہت محبوبیت وجاہ ووجاہت
تامہ بآن اختصاص بخشیدہ است مبین شد حالا میگوئیم کہ آیا این نجدی نجید واین پلید
پلید کہ مساوات جملہ مومنین باآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلکہ اعلیٰ شدن جملہ مومنین
از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب وثواب تجویز میکند باختصاص مضمون این احادیث
باآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ایمان دارد یا نہ علی الثانی در اینجا با او گفتگو نیست جائیکہ
با یہود ونصاریٰ وغیرہم از منکران نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ گفتگو خواہد شد
با این نجدی ہم گفتگو درمیان خواہد آمد وعلی الاول اگر این نجدی این شفاعات را اعلیٰ
درجات قرب وثواب نمیداند استحقاق مخاطبت واہلیت مجاوبت ندارد واگر این
شفاعات را اعلیٰ درجات قرب وثواب میداند صورت حصول مرتبہ این شفاعات
جملہ مومنین را اول تصویر کند وبیان نماید کہ بر تقدیر حصول این شفاعات بجملہ مومنین
محبوس کدام کس خواہد شد چنانکہ در حدیث حبس المومنون آمدہ ومستغیثون جہان صادق
خواہد آمد فیبلغ الناس من الغم مالا یطیقون ولا یحتملون راچہ معنی خواہد بود واستشفاع

کدام کس خواہد کرد وکدام کس شفیع کدام کس خواہد شد وکسانیکہ برآنہا حساب نیست
کدام کسان خواہند بود چہ ظاہر ست کہ براین تقدیر جملہ مومنین خود صاحب شفاعت
کبری برای تعجیل ادخال انان در جنت شفاعت خواہند کرد کافران خواہند بود و
ہمچنان کسانیکہ بشفاعت از عذاب وارہند واز دوزخ بیرون آیند کفار خواہند بود
ونیز بران تقدیر جملہ مومنین ملاذ وملجا ومحتاج الیہ جملہ مومنین ملتجی ومحتاج ومستشفع خواہند
بود چہ مساوات جملہ مومنین بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در درجات شفاعت بی آنکہ
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ملاذ وملجای سائر مومنین بلکہ سایر اولین وآخرین اند وسائر
مومنین وسایر اولین وآخرین در رستگاری خودہا از شداید موقف محتاج باستشفاع از آنحضرت صلعم
اند جملہ مومنین ملاذ وملجا جملہ مومنین بلکہ جملہ اولین وآخرین در رستگاری خودشان
از شداید موقف باشند وچنانکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برای تعجیل من لا حساب
علیہ الی الجنۃ وعفو من وجب علیہ العذاب واخراج من دخل النار شفاعت خواہند
فرمود وشفاعت آنجناب صلی اللہ علیہ وسلم در ہر باب مقبول خواہد شد جملہ مومنین
شافع جملہ مومنین در انہمہ باشند وشفاعت جملہ مومنین در حق جملہ مومنین مقبول باشد
متصور نیست این نجدی را بعد بیان صورت حصول درجہ شفاعت کبری بجملہ مومنین
کہ تخیل آنہم از کسی بے جنون مطلق متصور نیست باید کہ امکان آن باثبات رساند
بلکہ مع تسلیم اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بشفاعت کبری قول بامکان اتصاف
یک کس دیگر ہم بشفاعت کبری از کسیکہ ادنی فہم دارد متصور نیست چہ اگر کسی دیگر
از اولین وآخرین متصف بشفاعت کبری شود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ملاذ وملجا
سایر مومنین وسایر اولین وآخرین اول کسیکہ فتح باب شفاعت کند نباشند وسائر المومنین وسایر
اولین وآخرین در رستگاری از شداید موقف ودخول جنت ورہائی از عذاب مستحق وخروج از دوزخ محتاج
باستشفاع از آنحضرت صلعم نباشند فیلزم خلاف المسلم المفروض وہم بطلان مساوات لازم آمد چہ

بر این تقدیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متصف باین صفات نتواند بود چہ جای آنکہ مع
مساوی متصف باین صفات باشند ظاہراً این نجدی باین احادیث ایمان نزد
معتقد او ہمان است کہ شیخ نجدی سہ صورت اختراع کردہ یک صورت را شفاعت
وجاہت و صورت دویم را شفاعت محبت و صورت سیوم را شفاعت بالاذن
نام نہادہ است و آن ہر سہ صورت در حقیقت شفاعت نیست در حقیقت آن
تلبیس باقتضائے الحاد است چنانکہ استاد در تحقیق الفتوی بتفصیل مذکور نمودہ
وجہ رابع اینکہ اصطفا و برگزیدن خدای عزوجل بندہ را بنبوت و رسالت بی آنکہ
او سبحانہ آن بندہ را بمنزلت قرب و وجاہت و درجہ مزید مثوبت از دیگر بندگان
خود امتیاز و اختصاص بخشد ممکن نیست و از اجلی بدیہیات است کہ غیر نبی و غیر رسول
در قرب و ثواب برابر نبی و رسول یا برتر از نبی و رسول نمی تواند بود و الا نبوت و عدم
نبوت و رسالت و عدم رسالت یکسان و برابر باشد و نبوت و رسالت محض لغو و بیکار
و اختصاص بندہ بنبوت و اختصاص بندہ برسالت سفہ و عبث باشد مختص فرمودن
او سبحانہ آن بندہ را بنبوت مختص فرمودن او سبحانہ آن بندہ را بدرجہ خاص از
قرب و ثواب است و مختص فرمودن او سبحانہ بندہ را برسالت مختص فرمودن
او سبحانہ آن بندہ را بمنزلتی از قرب و درجہ از ثواب است کہ آن منزلت و آن
درجہ بغیر نبی و رسول حاصل نتواند شد پس غیر نبی با نبی و غیر رسول با رسول و رسل
غیر اولو العزم با رسل اولو العزم در درجہ قرب و ثواب برابر نتوانند شد فضل رسل
اولو العزم بر غیر اولو العزم و فضل مرسلین بر غیر مرسلین و فضل نبی بر غیر نبی در قرب و
ثواب از ضروریات آن مناسب است و سلب آن فضل در قوت سلب آن
منصب است تجویز مساوات جملہ مومنین گو فساق و فجار
باشند با انبیاء و مرسلین و رسل اولو العزم خصوصاً با افضل رسل اولو العزم یا تجویز

افضلیت جملہ مومنین از آنحضرت علیہم السلام در قرب و ثواب غایت غوایت و ضلالت است و منشاء آن فرط جہالت بجلالت منصب نبوت و رسالت است بر تقدیر ہیچ تجویز قول بعصمت انبیا علیہم السلام و نفی عصمت از غیر انبیا لغو ولا حاصل است و چون او سبحانہ بفضل و رحمت خود بفحوای و کان فضل اللہ علیک عظیما و تم نعمتہ علیک وانا اطلب رضاک یا محمد ولسوف یعطیک ربک فترضی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را از جملہ ممکنات برگزیدہ بر سایر انبیا و رسل و سایر ممکنات فضل کلی بخشیدہ نبوت و رسالت را کہ اعلی درجات فضایل ممکنہ ممکنات است بوجود باجود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باتمام واکمال رسانیدہ و قصر نبوت را بذات کامل الصفات آن افضل ممکنات علیہ افضل الصلوات تام و کامل گردانیدہ کما قال صلی اللہ علیہ وسلم مثلی و مثل الانبیاء کمثل قصر احسن بنیانہ ترک منہ موضع لبنۃ الحدیث و بعث و ارسال آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکمال دین نمودہ و اتمام نعمت فرمودہ کما قال عز من قایل الیوم اکملت لکم دینکم واتممت علیکم نعمتی و آنحضرت را بارسال الی الخلق کافۃ کما قال عز مجدہ لیکون للعالمین نذیرا و کما قال صلی اللہ علیہ وسلم وارسلت الی الخلق کافۃ بر سایر انبیا و رسل و ملائکہ و من سواہم و ماسواہم جمیعا فضل کلی کرامت فرمودہ چنانچہ حضرت امام جعفر صادق رضی اللہ عنہ بعد روایت حدیث اسرا میفرمایند اکمال اللہ لمحمد الشرف علی اہل السموات والارض و عن ابن عباس رضی اللہ عنہ ان اللہ فضل محمدا صلی اللہ علیہ وسلم علی اہل السماء و علی الانبیاء صلوات اللہ علیہم او سبحانہ بعث ان حضرت صلعم مکارم اخلاق و محاسن افعال را تکمیل و اتمام رسانیدہ کما قال صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ بعثنی لتمام مکارم الاخلاق و کمال محاسن الافعال و قال صلی اللہ علیہ وسلم طمع ان اکون اعظم الانبیاء اجرا یوم القیمۃ و مخفی نخواہد بود کہ اختصاص او سبحانہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بارسال الی الخلق کافۃ و فضل بر ملائکہ و انبیا علیہما السلام و غیرہم و اتمام نبوت و رسالت و اکمال دین

واتمام نعمت لوجود فایض الجود آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم و بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکثر الناس اتباعا واعظم الانبیاء اجرا یوم القیمة و رقوت اختصاص او سبحانہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم باعلی درجات قرب واقصی مراتب ثواب ہست واگر مساوات جملہ فساق و فجار مومنین در عین اتصاف باشد انحای فسق واغلاط وجوہ فجور بآن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا افضل بودن آنہا از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب وثواب جایز باشد چنانکہ عقیدہ این قایل ہست رسالت عامہ الی الخلق کافۃ وختم والکمال نبوت ورسالت والکمال دین اتمام نعمت وتتمیم مکارم اخلاق وتکمیل محاسن افعال بہ بعثت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وکثرت اتباع واعظمیت اجر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نسبت باجر انبیاء علیہم السلام واشرف وافضل گردانیدن او سبحانہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بر سایر اہل سموات وارض محض لغو وسفہ وعبث باشد العیاذ باللہ من ذلک در تجویز این قایل کمال رسالت باکمال فجور اجرا بر طبکمال فجور از کمال رسالت ترو ا شد این زندقہ والحاد ناشی از غایت فساد اعتقاد ہست وعند التامل قول این ہیچ خرافات قول بامکان اجتماع متنافیات ومتضادات ہست وجہ خامس آنکہ در شرح عقاید نسفی می گوید ولا یبلغ ولی درجۃ الانبیاء معصومون مامونون من خوف الخاتمۃ مکرمون بالوحی ومشاہدۃ الملک مامورون بتبلیغ الاحکام وارشاد الانام بعد الاتصاف بکمالات الاولیاء فما نقل عن بعض الکرامیۃ من جواز کون الولی افضل من النبی کفر وضلال والحاد وجہالۃ انتہی ودر شرح فقہ اکبر می گوید ومنہا ان الولی لایبلغ درجۃ النبی لان الانبیاء معصومون مامونون عن خوف الخاتمۃ مکرمون بالوحی حتی فی المنام و بمشاہدۃ الملائکۃ الکرام مامورون بتبلیغ الاحکام وارشاد الانام بعد الاتصاف بکمالات الاولیاء العظام فما نقل عن بعض الکرامیۃ من جواز کون الولی افضل من النبی کفر وضلالۃ والحاد وجہالۃ انتہی این قایل باقتضای وسعت ظرف وفراخی حوصلہ

بران چه بعض کرا میه از تجویز بلوغ ولی بدرجه نبی و تجویز تفضل ولی بر نبی کمال برده اند
قناعت واکتفا نکرده تجویز مساوات جمله فساق و فجار مومنین گو متناهی فی الفسق
والفجور باشند در عین اتصاف بکمال فسق و فجور با افضل الانبیاء والمرسلین
صلوات الله علیه وعلیهم بلکه تجویز افضل بودن بر فاسق و فاجر از مومنین از آنجناب
در درجات قرب و ثواب اعتقاد می کند و این را کمال دین و ایمان می پندارد
اینچنین اعتقاد از و مستعجب نیست چه این مدقق بامکان اتصاف او سبحانه بجمیع
نقایص و قبایح و فواحش و همه صفات حوادث قایل شده بتدقیق نظر بران دلایل
آورده است که از ان اتصاف او سبحانه بجمیع نقایص و قبایح و فواحش و اتصاف
او بجمیع ماعداه من الممکنات والممتنعات در مرتبه ذات احدیه مقدسه و امکان
عدم او سبحانه و امکان وجود شریک الباری لازم می آید کما مر سابقا پس از
قول بجواز افضلیت هر فاسق و هر فاجر بر افضل الرسل علیه افضل الصلوات
او را چه باک تواند بود وجه سادس آنکه این قایل و خواجه تاشان او که اتباع
شیخ نجدی اند و خود شیخ نجدی با آنحضرت صلی الله علیه وسلم را متصف بفوز اعلی درجات
قرب و ثواب میدانند یا نه علی الاول مساوی یا اعلی از آنحضرت صلی الله علیه وسلم در قرب و
ثواب ممکن تواند بود چه بر این تقدیر درجه قرب و ثواب آنحضرت صلی الله علیه وسلم از دیگر
همه درجات قرب و ثواب اعلی است و در صورت بودن کدامین درجه دیگر مساوی آن
یا اعلی از ان آن اعلی درجات نتواند بود و هذا خلف و علی الثانی لازم است که این نجدیان
اعتقاد کنند که درجه آنحضرت صلی الله علیه وسلم در قرب و ثواب از درجات غیر متناهیه
فروتر است و او سبحانه با اینکه فرموده است وکان فضل الله علیک عظیما ویتم نعمته
علیک ولسوف یعطیک ربک فترضی وکلهم یطلبون رضائی وانا اطلب رضاک یا
محمد آنحضرت را صلی الله علیه وسلم با وجود غایت محبوبیت از فضل عظیم اتمام نعمت و عطای

مرضی که کرامت فرمودن دیگر درجات علی که از درجه آنحضرت صلی الله علیه وسلم برترانند باشد محروم داشت و آنحضرت صلی الله علیه وسلم بسبب تنگ ظرفی وپست همتی بدرجه که از درجات غیر متناهیه فروترست می راضی شد و آنرا اعلی درجه که افعل التفضیل مضاف سوی نکره عامه است با آنکه آن درجه از درجات غیر متناهیه فروترست دل خود را خوش کرد بر این تقدیر این نجدیان را ازین اعتقاد گزیر نیست و این اعتقاد محض الحاد و بیدینی است العیاذ بالله من ذلک وجه سابع آنکه این نجدیان باقتضائی سوء اعتقاد وخبث باطن لقصد غرضی که انشاء الله العزیز در نظر تفصیلے درین قول ایمائی بآن خواهد رفت در پی اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در اوصاف کمال افتاده وحیله اجرائی خود را تمسک بعموم قدرت الهی قرار داده اند و چون این قایل برین معنی متنبه شد که بعض اوصاف کمال همچو خاتم النبیین صالح اشتراک بین اثنین نیست تا مساوات درآن ممکن باشد اول برای تحریف معنی خاتم النبیین دست و پا زده حرکات مذبوحی کرد چون ازآن دست و بازولش بجز دست برسر زولش کاری برنامد از دعوی امکان مساوات در جمیع اوصاف درگذشته بدعوی امکان مساوات در قرب وثواب که درجات آن از جنس مالاعین رأت ولا اذن سمعت ولا خطر علی قلب بشر است تشبث کرده همان حیله یعنی عموم قدرت الهی را متمسک گردانیده چون بدلایل قاطعه و براهین ساطعه امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم واعلی ازآن حضرت صلی الله علیه وسلم در درجات قرب وثواب هم مبرهن شد این گمراهان سوئی این بیراهه روی نتوانند رفت وحیله اینها راسا منقطع و وساوس اینها یکسر مندفع است چه خود این قایل بعدم شمول قدرت الهی بعض ممکنات را همچو صفات الهی معترف شده است چه جائی ممتنعات ذاتیه و اندرین صورت ضرورت بیان دیگر برائی تبکیت اینها نبوده است الا برائی افحام مکابرین وافهام ناظرین میگویم که آیا در اعتقاد این نجدیان حضرت باری جلت

قدرتہ قادر است برانکہ یک ممکن را در اوصاف کمال و درجات قرب وثواب افضل ممکنات واعلی از سایر ماسوی اللہ گرداند یا در اعتقاد اینان براین قادر نیست علی الثانی نفی قدرت او سبحانہ برانیان لازم آمد و اینان را از التزام نفی قدرت الٰہی بران براین شق گزیر نیست فیلزم ہم الفرار علی ماعنہ الفرار وعلی الاول چون او سبحانہ قادر است برانکہ یک ممکن را افضل ممکنات گرداند گرداندین ممکنی دیگر مساوی آن ممکن مفروض افضل ممکنات یا اعلی ازان ممکن مفروض افضل ممکنات مقدور نتواند بود چہ معنی قادر بودن او سبحانہ برگردانیدن ممکنی افضل ممکنات در اوصاف کمال و درجہ قرب وثواب این است کہ او سبحانہ قادر است برانکہ ممکنی را اوصاف کمالیہ بخشد کہ برابران اوصاف کمالیہ وافضل ازان ممکن نبود و بآن ممکن درجہ از قرب وثواب کرامت فرماید کہ مساوی آن درجہ واعلی ازان امکان نداشتہ باشد زیرا کہ اگر مساوی آن اوصاف کمالیہ وآن درجہ واعلی ازانہا ممکن باشد آن ممکن مفروض افضل ممکنات در اوصاف کمال و درجہ قرب وثواب نتواند شد بلکہ بعض ممکنات مساوی او وبعض ممکنات اعلی از وی در اوصاف کمال و قرب وثواب تواند شد پس دراین صورت بودن ممکنی افضل ممکنات در اوصاف کمال و در قرب وثواب ممکن نتواند بود پس او سبحانہ برگردانیدن ممکنی افضل ممکنات در اوصاف کمال و در قرب وثواب قادر نتواند بود لان المصحح للمقدوریۃ ہو الامکان پس خلف لازم آمد زیرا کہ شق اول این است کہ او سبحانہ قادر است برانکہ یک ممکن را در اوصاف کمال و در قرب وثواب افضل ممکنات گرداند حاصل اینکہ این نجدیان را گزیر نیست از احد الامرین یا گویند کہ او سبحانہ برگردانیدن ممکنی افضل الممکنات قادر نیست وعلی التقدیرین این نجدیان را از محذوری کہ از آن احتیاط بیجا گی گردانیدہ اند مفر نیست فقطع دابر القوم الذین ظلموا والحمد للہ رب العالمین حالا را قوال این قایل نظر تفصیلی باید تا تفاصیل ضلالت وجہالت او انکشاف یابد قولہ

چون مساوی جناب شان مستحیل نباشد مفضول نخواهند بود بلکه افضل واکمل از سایر انبیا علیهم السلام اند ناشی از نافهمی و بیدینی است چه اگر مساوی آنجناب در جمیع کمالات ممکن باشد از فرض وقوع آن نظر الی ذاته محالی لازم نخواهد آمد پس بر فرض وجود آن مساوی اگرچه مفضول نخواهند شد مگر افضل واکمل از سایر انبیا نتوانند شد چه آن مساوی مفروض الوجود از جمله انبیا است پس وجودش مستلزم نفی این صفت کمال یعنی افضل الانبیا از آنحضرت صلی الله علیه وسلم است پس مشارکت او با آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات که این صفت هم از آنجمله است مستلزم سلب مشارکت در جمیع کمالات است وانچه مستلزم نقیض خود است محال بالذات است پس مشارکت ومساوات آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات محال بالذات است و چون مساوات محال بالذات است افضلیت از آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات اولی بالامتناع است چه این قایل خود می گوید که باتفاق عرف و اهل لغت بر این است که مفضل نسبت بمفضل علیه مرتبه مساوات را جایز شده بمرتبه زیادت فائز می باشد حال آنکه معتقد ابن نجدی و شیخ او و هم کیشان او همین است که اعلی از آن حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات ممکن است و ظاهر است که بر تقدیر امکان آن و فرض وجودش آن حضرت صلی الله علیه وسلم مفضول خواهند بود بلکه این قایل بجواز افضلیت جمله مومنین حتی فساق و فجار باختلاط انحای فسق و فجور را شند بر آن حضرت صلی الله علیه وسلم در قرب ثواب است پس او مفضول بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم از هر فاسق و فاجر با اعتراف باتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بوصف خاتم النبیین و سایر اوصاف کمالیه مختصه آنحضرت صلی الله علیه وسلم و کمالات مخصوصه بانبیا علیهم السلام و همچنین حال اتصاف آن و همچنین حال اتصاف فساق و فجار مومنین بانحای فسق و فجور تجویز میکند و بالجمله دعای اعلا میکند والعیاذ بالله من ذلک پس قول او باتفاق عرب و لغت بر این است الی قوله لنا ایز

می باشد یا مساوی نبی دہد بلکہ بیخ بخدمت را بری کند چہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم جامع جمیع کمالات سایر انبیا علیہم السلام اند و بر سایر انبیا و رسل در قرب و ثواب و فضایل دینی و دنیوی و محاسن صوری و معنوی فضل و مزیت دارند کما سیاتی عنقریب و مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفات کمال محال بالذات است چہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اول النبیین خلقا اند و اول ما خلق اللہ نوری آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و اول النبیین خلقا و اول ما خلق اللہ صالح اشتراک مین اثنین نیست و متاخر در خلق مساوی اول نتواند شد و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برای تمام مکارم اخلاق و کمال محاسن افعال مبعوث اند پس اگر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفات کمال ممکن باشد یا تمام مکارم اخلاق و کمال محاسن افعال با منوط باشد یا نہ علی الثانی ان مساوی مساوی نتواند شد و علی الاول چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متمم مکارم اخلاق و مکمل محاسن افعال اند بودن آن مساوی متمم مکارم اخلاق و مکمل محاسن افعال محال بالذات است زیرا کہ تتمیم متمم تکمیل مکمل محال بالذات است و ہرگاہ کہ مساوات محال است افضلیت اولی بالامتناع است چہ این قایل اعتراف میکند بانکہ افضل مرتبہ مساوات را جایز شدہ بمرتبہ زیادت فایز می باشد ہر چند برای اثبات امتناع ذاتی اعلی از ان حضرت صلی اللہ علیہ وسلم حاجت باین بیان نیست چہ متاخر افضل از اول نمی تواند بود و غیر متمم مکارم اخلاق از متمم آن و غیر مکمل محاسن افعال از مکمل آن افضل نتواند شد مگر این بیان برای تبکیت این قایل آوردہ شد و قول او و در انیہم شک نیست الی آخرہ بچند وجہ بر غایت جہالت و ضلالت او دلالت وارد اول آنکہ ہر فضیلتے کہ در نبی من الانبیا بودہ است بوجہ اکمل در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موجود است قال فی الشفا بعد ذکر قولہ تعالی تلک الرسل فضلنا بعضہم علی بعض الآیۃ قال اہل التفسیر فی قولہ سبحانہ ورفع بعضہم درجات اراد محمدا صلی اللہ علیہ وسلم

لانہ بعث الی الاحمر والاسود واحلت لہ الغنائم وظہرت علی یدیہ المعجزات ولیس احد من الانبیاء اعطی فضیلۃ وکرامۃ الا وقد اعطی محمد صلی اللہ علیہ وسلم مثلہا انتہی وقال الشیخ ابوالحسن الاشعری رح کل آیۃ اوتیہا نبی من الانبیاء علیہم السلام فقد اوتی مثلہا نبینا صلی اللہ علیہ وسلم وخص من بینہم بتفضیل الرویۃ وفی مواہب اللدنیہ فی الفصل الرابع من المقصد الرابع ما خص نبی بشیٔ من المعجزات والکرامات الا ولنبینا صلی اللہ علیہ وسلم مثلہ کما لفظوا علیہ انتہی وقال فی شرح الشفا قال التلمسانی روی ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم حاز خصال الانبیاء کلہا واجتمعت فیہ اذ ہو عنصرہا ونبعہا فاعطی خلق آدم ومعرفۃ عیسی وشجاعۃ نوح وخلۃ ابراہیم ولسان اسمٰعیل ورضی اسحاق وفصاحۃ صالح وحکمۃ لوط وبشری یعقوب وجمال یوسف وشدت موسی وصبر ایوب وطاعۃ یونس وجہاد یوشع وصورت داؤد وحب دانیال ووقار الیاس وعصمۃ یحیی وزہد عیسی واغمس صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع اخلاق الانبیاء لیقتبسوا منہ صلوات اللہ علیہم اجمعین وقد افصح بذلک البوصیری حیث قال فکل آی اتی الرسل الکرام بہا فانما اتصلت من نورہ بہم وقال الامام البغوی رح ما اوتی نبی آیۃ الا اوتی نبینا صلی اللہ علیہ وسلم مثل تلک الآیۃ وفضل علی غیرہ بآیات مثل انشقاق القمر باشارۃ وحنین الجذوع علی مفارقتہ وتسلیم الحجر والشجر علیہ وکلام البہائم والشہادۃ برسالتہ ونبع الماء من بین اصابعہ وغیر ذلک من المعجزات والآیات التی لا تحصی واظہرہا القرآن الذی عجز اہل السماء والارض عن الاتیان بمثلہ ثم روی بسندہ عن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ما من نبی الا وقد اعطی من الآیات ما آمن علی مثلہ البشر وانما کان الذی اوتیتہ وحیا اوحاہ اللہ تعالی الی فارجو ان اکون اکثرہم تابعا یوم القیمۃ متفق علیہ بالجملہ در ہیچ نبی از انبیاء علیہم السلام فضیلتے وکرامتے وآیتی نبود کہ مثل ان فضیلت وآن کرامت وآن آیت

براکمل وجوه در آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد واز ین مبرہن شد کہ ہیچیک نبی از انبیا وہیچیک رسول از رسل باعتبار خصوصیات فضایل ہم فضلی بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ندارد پس قول این قایل کہ با وجود تفاضل فیما بین انبیا و رسل علیہم السلام اختصاص بعضی بخصایص و بعضی دیگر بخواص دیگر متحقق ہست ناشی از سوء اعتقاد اوست چہ میانہ ہیچیک نبی و میانہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تفاضل نیست یعنی تفاضل این ہست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از دیگر انبیا و رسل من وجہ افضل باشند و دیگر انبیا و رسل از ان حضرت صلی اللہ علیہ وسلم من وجہ آخر افضل باشند حال آنکہ ہیچیک نبی و رسول بوجہ من الوجوہ از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل نیست آنحضرت من کل الوجوہ از ہمہ انبیا و رسل افضل اند و آنحضرت را بر جمیع خلایق کافہ فضل کلی ہست چہ ہیچیک فضیلت در ہیچیک نبی از انبیا اینچنان نیست کہ مثل آن باکمل وجوہ در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موجود نباشد پس ہیچیک نبی را بہیچیک وجہ بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فضل نیست و از ینجا بطلان قول این قایل پس از خصوص اسباب فضیلت در مساوات شرط باشد نفی افضلیت از افضل لازم خواہد آمد لعدم الاشتراک لوجود الخصایص الموجبۃ للفضیلۃ انکشاف یافت چہ مبنای این قول بر این ہست کہ در بعض انبیا علیہم السلام بعض فضایل اینچنان بودہ اند کہ مثل آن در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبودہ و این معنی باطل ہست و آن فضایل کہ خصایص آن انبیا شمردہ می شوند نسبت با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خواص آن انبیا نیستند آن خواص اضافیہ بہ نسبت دیگر انبیا ہستند مثلا اول البشر فضیلت خاصہ حضرت آدم علیہ السلام ہست لیکن این فضیلت خاصہ حضرت آدم علیہ السلام نسبت با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نیست چہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اول النبیین خلقا ہستند پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از حضرت آدم علیہ السلام و اولیت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہست محتاج بیان نیست و علی ہذا القیاس

م بہ خلقتا و اولا ہستند و تفاوتی کہ میان اولیت حضرت آدم علیہ السلام

دیگر خصایص دیگر حضرات انبیا علیہم السلام چنانچہ بنذی ازان عنقریب می آید حاصل که آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم جامع جمیع اجناس و انواع فضایل اند کہ در دیگر انبیا علیہم السلام فرادی فرادی بوده اند مصرع آنچه خوبان ہمہ دارند تو تنہا داری .·. بلکہ جملہ فضایل خاصہ و عامہ وجمیع کمالات کلیہ وجزئیہ کہ در حضرات سایر انبیا علیہم السلام بوده اند از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مقتبس بودند توہم اینکہ بعض فضایل کسی از انبیا علیہم السلام در آن حضرت نبود ناشی از نجدیت وبی ایمانی است وجہ دویم اینکہ آنچہ این قایل از آیۃ تلک الرسل فضلنا بعضہم علی بعض فہمیدہ است کہ ہریک از رسل علیہم السلام بر من خدا من الرسل بعض وجوہ فضل دارد تا ازان لازم آید کہ ہر واحد از دیگر رسل علیہم السلام در بعض وجوہ فضایل از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل باشد محض غلط فہمی اوست معنی این آیۃ کریمہ ہمین قدر است کہ او سبحانہ بعض رسل را بر بعض دیگر از رسل فضل بخشیدہ است چنانکہ او سبحانہ رسل اولو العزم بر رسل غیر اولوا العزم و در رسل اولو العزم آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر سایر رسل اولو العزم فضل وکرامت فرمودہ وہمچنان او سبحانہ بعض انبیا را بر بعض دیگر از انبیا علیہم السلام فضل دادہ کما قال سبحانہ ولقد فضلنا بعض النبیین علی بعض وازین مفہوم نمی شود کہ ہریک نبی افضل است از جمیع من عداہ من الانبیاء چنانکہ این قایل از آیۃ تلک الرسل فضلنا بعضہم علی بعض فہمیدہ است فی الشفا وشرحہ قال اللہ تعالی ولقد فضلنا بعض النبیین علی بعض فالتفضیل ثابت مقطوع بہ فی الجملۃ بین ارباب النبوۃ وکذا بین اصحاب الرسالۃ لقولہ وقال ای سبحانہ تلک الرسل فضلنا بعضہم علی بعض قال بعض اہل العلم والتفضیل المراد لہم ہنا فی الدنیا ای غیر مقصور فی العقبی لانہ غیر موجود فی الاخری وذلک ای سبب تفضیلہم فی الدنیا بثلاثۃ احوال ان یکون آیاتہ ومعجزاتہ ابہر واشہر ولا شک ان معجزات نبینا صلی اللہ علیہ وسلم اظہر واشہر ولو لم یکن الا القرآن لکفی باللہ وسیلۃ البرہان او تکون امتہ ازکی

واکثر ای ارید من غیرہم کیفیۃ وکمیۃ اما الکیفیۃ فقد قال تعالی کنتم خیر امۃ واما الکمیۃ فقد
ثبت انہ صلی اللہ علیہ وسلم قال صفوف المومنین مائۃ وعشرون وامتی منہم ثمانون
او یکون ای النبی المفضل فی ذاتہ افضل واظہر ثم مما یدل علی افضلیۃ نبینا صلی اللہ
علیہ وسلم فی ذاتہ انہ سبحانہ خلقہ قبل جمیع موجوداتہ بل جعلہ کالعلۃ الغائیۃ فی مراتب مخلوقاتہ
وجعلہ اولا واخرا فی مقامات کائناتہ وجعل نور مشکواتہ محل فیوض انوار ذاتہ واسرار صفاتہ
ومعدن ظہور تجلیاتہ وفضلہ ای فضل کل نبی فی ذاتہ راجع الی ما خصہ اللہ بہ من کرامتہ
واختصاصہ من کلام ای کما وقع لموسی فی الطور ولنبینا فی مقام فتدلی او ادنی فی معرض الظہور
او خلۃ ای کما ثبت للخلیل ولنبینا الجلیل مع زیادۃ المحبۃ الخاصۃ او المحالۃ الجامعۃ بین المحبۃ
والمحبوبیۃ بل الوسیلۃ لکل محب ومحبوب فی المرتبۃ المطلوبۃ والمجذوبیۃ او رویۃ ای بصریۃ
کما اختص بہ نبینا صلی اللہ علیہ وسلم علی ما تقدم او رویۃ بصریۃ وہی مقام المشاہدہ برفع
الحجب الجسمانیۃ کما یحصل للکمل من الافراد الانسانیۃ او ما شاء اللہ من الطائفہ تحف لائقۃ
واختصاصہ انتہی این قایل معنی آیت وارکونہ فہمیدہ بتفضیل ہریک نبی بر آن حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم من وجہ قایل شدہ این آیت را سند میگرداند وہمچنان شیخ او معانی
آیات قرآنی واحادیث نبوی غلط فہمیدہ بندگان خدا تعالی را گمراہ میکرد وشاید منشاء
غلط فہمی این قایل آنست کہ او از تفسیر مظہری فیما سبق سند نقل کردہ است الفضل
ہو زیادۃ احد الشیئین علی الآخر فی وصف مشترک بینہما وفی العرف والاصطلاح یختص
ذلک بالکمال وہو ما یقتضی مدحا فی الدنیا وثوابا فی الآخرۃ فان کان احدہما مختصا بوصف
کمال والآخر بوصف کمال آخر فلکل واحد منہما فضل جزئی علی الآخر فی مطلق الکمال اعنی
فی استحقاق المدح والثواب انتہی این قایل از جملہ شرطیۃ فان کان الی آخرہ گمان برد کہ
ہریکی از رسل علیہم السلام بر جمیع من عداہ من الرسل فضل جزئی وارد واین گمان او را در این
ضلالات انداخت کہ گمان برد کہ ہریک رسول را بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از جہۃ

بعض فضایل فضل جزئی است وندانست که این جمله شرطیه است و در هیچ یک نبی از انبیاء و
در هیچ یک رسول از رسل علیهم السلام فضیلتی وکمالی وکرامتی آنچنان نبود که در آنحضرت
صلی الله علیه وسلم مثل آن بوجه اکمل موجود نباشد کما سبق واین جمله شرطیه معنی آیه کریمه
نیست وصاحب تفسیر مظهری در معنی این آیة نگفته است که هر یک رسول را بر جمیع من عداه
فضل جزئی است بلکه او می گوید در تفسیر آیة ورفع بعضهم درجات علی بعضهم او علی کلهم اما رفع درجات
بعضهم علی بعضهم ففی کثیر من الانبیاء والرسل حیث فضل الرسل علی الانبیاء واولوا العزم
من الرسل علی غیرهم ونحو ذلک واما رفع درجات بعضهم علی کلهم فذلک مختص بنبینا صلی الله علیه
وسلم ثبت ذلک بالوحی غیر متلو وانعقد علیه الاجماع انتهی وایں کلام صریح است در خلاف
مزعوم این قایل باقی ماند خدشه در کلام صاحب تفسیر مظهری بدو وجه یکی آنکه مدلول کلامش
این است که ضمیر هم فی بعضهم در قول او سبحانه ورفع بعضهم راجع است سوی انبیا کما یدل
علیه قوله اما رفع درجات بعضهم علی بعضهم ففی کثیر من الانبیاء والرسل حیث فضل الرسل علی
الانبیاء حال آنکه مرجع مذکور فیما قبل تلک الرسل است وتفضیل رسل بر انبیا مدلول این آیت
نیست مدلول این آیت تفضیل بعض رسل بر بعض آخر از رسل است دوم آنکه تفضیل او
رفع بعضهم را بقوله اما رفع درجات بعضهم علی بعضهم الی آخره مبنی است بر آنکه مراد از بعضهم
فی قوله ورفع بعضهم درجات بعض مبهم است حال آنکه دیگر اهل تفسیر گفته اند که مراد از آن
حضرت صلی الله علیه وسلم واین ابهام برای تفخیم شان آنحضرت صلی الله علیه وسلم است اشعار
ا علی انه لا یتبادر منه الا الفرد الاکمل الافضل درجات من عداه من الرسل واین کلام
استطراداً مذکور شد پس معلوم شد که قول این قایل لهذا حضرت مالک ومعطی فضایل
جل شانه بعد ذکر تفضیل بذکر وجوه مختلف در رسل متفاضل علیهم السلام در کریمه تلک الرسل
تخصیص فرمود تنبیهاً علی ذلک الامر مرادش این است که او سبحانه بعض رسل را بر بعضی
دیگر فضل بخشیده بعض وجوه فضل بیان فرموده است مفید مطلب او نیست چه از تقدم

لازم نمی آمد کہ کسی را از رسل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم من وجہ فضل باشد. واگر مرادش ازان این است کہ او سبحانہ ہر یکی را از رسل بر جمیع من عداہ من الرسل فضل بخشیدہ بذکر وجوہ مختلف در ہر یک رسل متفاضلین تفضیص فرمودہ است این غلط فہمی او است او سبحانہ ہر یکی را از رسل بر جمیع من عداہ من الرسل فضل نہ بخشیدہ است وازین کریمہ ہمین قدر فہمیدہ میشود کہ او سبحانہ بعض رسل را ہچو رسل اولوالعزم بر بعض دیگر از رسل ہچو رسل غیر اولوالعزم فضل دادہ است وبعض رسل اولوالعزم را بر بعضی دیگر از رسل اولوالعزم ہچو آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بر سایر رسل اولوالعزم فضل بخشیدہ است وانچہ او سبحانہ از وجوہ فضل ذکر فرمودہ است وہو قولہ سبحانہ منہم من کلم اللہ وقولہ تعالے وآتینا عیسی ابن مریم البینات وایدناہ بروح القدس چنین نیست کہ ازان تفضیل کسی از سایر رسل اولوالعزم بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مستفاد شود در من کلم اللہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم داخل اند چنانچہ مفسران گفتہ اند کہ ہو موسی علیہ السلام ومحمد صلی اللہ علیہ وسلم فکلم موسی لیلۃ الحیرۃ وفی الطور ومحمد لیلۃ المعراج حین قاب قوسین اوادنی وبر تقدیر اینکہ مراد از من کلم اللہ موسی علیہ السلام باشد نفی این صفت از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نتوان کرد چہ تکلم او سبحانہ با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم لیلۃ المعراج ثابت است وہمچنان او سبحانہ بینات با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کرامت فرمودہ وآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را بروح القدس ہم تایید گردانید پس ازین وجوہ تفضیل حضرت موسی یا حضرت عیسی علیہما السلام بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم لازم نتوانم آمد چنانکہ مزعوم این قایل است وازینجا معلوم شد کہ قول این قایل الخصوص اسباب فضیلت در مساوات شرط باشد نفی فضیلت از افضل لازم خواہد بود لعدم الاشتراک مبنی است بر جہل او باینکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم جامع جمیع کمالات اند کہ در حضرت انبیہ علیہم السلام بودند وقول او واللازم باطل لثبوت التفاضل بینہم بالنص مبنی است

برتفسیدن معنی آیت کریمه چه معنی آیت کریمه تفضیل بعض رسل بر بعض است نه تفضیل جمیع از رسل بر جمیع من عداه من الرسل کما عرفت وجه ثالث اینکه انواع واجناس فضایل باہم متفاوت اند بعض فضایل از بعض دیگر از فضایل افضل اند وبعض کمالات نسبت ببعض دیگر از کمالات مفضول اند مثلا رسالت از نبوت بی رسالت افضل است وولایت بی نبوت از نبوت مفضول است واز اجلی بدیہیات است کہ کسیکہ ا متصف باشد بفضیلتے کہ افضل است از فضیلتے دیگر افضل است از کسیکہ متصف باشد بآن فضیلت دیگر مفضولہ بلکہ بعض فضایل نسبت ببعض اشخاص فضایل اند ونسبت ببعض اشخاص دیگر فضایل نیستند مثلا نبوت بی رسالت نسبت بانبیاء غیر رسل از کمالات است ونسبت بمرسلین از کمالات نیست بلکہ دون درجہ آنحضرات است وانیہم ظاہر وضروری است کہ شخصی کہ واسطہ افاضہ کمالی بشخص دیگر باشد ازان شخص دیگر افضل است چہ تفاوت میانہ مستفیض کمال ومفیض آن گران بفیض علت مستقلہ باشد ضروری است وانیہم از اجلی ضروریات است کہ ہمہ کمالات وفضایل وسایر اوصاف ہرگونہ کہ باشد توابع وجود موصوفات اند لاشی محض کہ ہیچگونہ بہرہ از وجود ندارد متصف بکمالی وفضیلتی نتواند شد پس کسیکہ بطفیل دیگری بوجود آمده باشد بہر حال ازان دیگر مفضول است وتوہم افضل بودنش ازان دیگر غیر معقول ودر اینمقدمات کسی را گو عقل وایمان نداشتہ باشد جای کلام نیست بعد تمہید اینمقدمات می گویم کہ او سبحانہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم آنچنان فضایل فاضلہ بفضل عظیم خود کرامت فرمودہ است کہ ہیچ کس را از سایر انبیا ورسل علیہم السلام دران فضایل بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مساوات ومشارکت نیست چہ جای آنکہ کسی را از انبیاء ورسل بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بوجہ من الوجوہ فضل باشد یکی از انجملہ این است کہ خلق وایجاد ہمہ ممکنات بطفیل آنحضرت است واول ما خلق اللہ

نور آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہست اگر نبودی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نہ آدم بودی ونہ بنی آدم بلکہ نہ عالم ونہ اجزای عالم فشانہ انہ لولاہ لم یکن فلک ولا دوارنہ ولا زمن ولاحولانہ ولا آدم ولا ولدانہ ولا ادریس ولا نبوتہ وحکمتہ ولا سلطانہ ولا جنۃ وخلہا ولا علاً ولا سکانہ ولا نوح ولا طوفانہ بل ولا ماء ولا طغیانہ ولا من حمل معہ لا فلکہم ولا قومہ ولا غرقہم ولکہم ولا ابراہیم ولا آلہ ولا ملکہم نعم ولا داؤد ولا سلیمانہ ولا موسی ولا ثعبانہ ولا فرعون ولا ہامانہ ولا عیسی ولا حواریوہ ولا رہبانہ ولا الدنیا ولا احوالہا ولا الارض ولا زلزالہا ولا القیمۃ ولا اہوالہا ولا جنۃ ولا رضوانہا ولا جہنم ولا نیرانہا کما قال فی شرح الشفا ان من المعلوم انہ لولا نور وجودہ وظہور کرمہ وجودہ لما خلق الافلاک ولا وجد الاملاک فہو مظہر للرحمۃ الالہیۃ التی وسعت کل شی من الخلایق الکونیۃ المحتاجۃ الی نعمۃ الایجاد ثم الی منحۃ الامداد الی آخر ما قال وقد سبق نقلہ پس ہرچہ بوجود آمدہ است از فضایل وصحاب فضایل بطفیل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از کمین عدم بمنصہ شہود آمدہ است تعمیم ایکہ کسی از انبیا ورسل علیہم السلام کہ بطفیل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بوجود آمدہ اند از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بوجہ من الوجوہ افضل اند بدان ماند کہ بعض غلاۃ بیدین گویند کہ حضرت حسنین رضی اللہ عنہما از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل اند وبران استدلال می کنند کہ مادر حضرت حسنین رضی اللہ عنہما از مادر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وپدر حسنین رضی اللہ عنہما از پدر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل اند ونمی دانند کہ فضل پدر ومادر حضرت حسنین رضی اللہ عنہما از جہت کدام کس وبطفیل کدام کس بود ودیگر از انجملہ این است کہ او سبحانہ میفرماید واذ اخذ اللہ میثاق النبیین لما آتیتکم من کتاب وحکمۃ ثم جاءکم رسول مصدق لما معکم لتؤمنن بہ ولتنصرنہ قال ءاقررتم واخذتم علی ذلکم اصری قالوا اقررنا قال فاشہدوا وانا معکم من الشاہدین قال امیر المؤمنین علی ابن

ابی طالب رضی اللہ عنہ لم یبعث اللہ نبیًا من آدم فمن بعدہ الا اخذ علیہ العہد فی محمد صلی اللہ علیہ
وسلم لئن بعث وہو حیّ لیؤمنن بہ ولینصرنہ ویاخذ العہد بذلک علی قومہ ونحوہ عن السدی
وقتادۃ قال ابو الحسن القابسی اختص اللہ محمدا صلی اللہ علیہ وسلم بفضل لم یوتہ غیرہ ابانہ
وہو ما ذکرہ فی ہذہ الایۃ قال المفسرون اخذ اللہ المیثاق بالوحی فلم یبعث نبیًا الا ذکر لہ
محمدا ونعتہ واخذ علیہ ای علی کل نبی میثاقہ وہو ان ادرکہ لیؤمنن بہ وقیل ان یبینہ
لقومہ ویاخذ میثاقہم ان یبینوہ لمن بعدہم وہکذا الی ان یبعث فیؤمنوا بہ وقال اللہ سبحانہ
واذ اخذنا من النبیین میثاقہم ومنک ومن نوح وابراہیم وموسی وعیسی ابن مریم واخذنا
میثاقا غلیظا قال امیر المومنین عمر ابن الخطاب رضی اللہ عنہ فی کلام بکی بہ النبی صلی اللہ علیہ
وسلم بابی انت وامی یا رسول اللہ لقد بلغ من فضیلتک عند اللہ ان بعثک آخر الانبیاء
وذکرک فی اولہم فقال واذ اخذنا من النبیین میثاقہم ومنک ومن نوح الایہ وقال
قتادۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال کنت اول الانبیاء فی الخلق وآخرہم فی
البعث فلذلک وقع ذکرہ مقدما ہہنا قبل نوح وغیرہ وقال الامام ابو اللیث السمرقندی
فی ہذا تفضیل نبینا صلی اللہ علیہ وسلم لتخصیصہ بالذکر قبلہم وہو آخرہم والمعنی اخذ اللہ علیہم
المیثاق اذا اخرجہم من ظہر آدم کالذر قال فی شرح الشفا والمعنی ان للانبیاء میثاقا
خاصا بعد دخولہم فی المیثاق العام المعنی بہ قولہ الست بربکم قالوا بلی تبلیغ الرسالۃ
واخص من ہذا المیثاق میثاق الانبیاء اصالۃ واممہم تبعًا انہ صلی اللہ علیہ وسلم لو فرض
انہ وجد فی ای زمان من الازمنۃ لتبعہ جمیع الانبیاء وجمیع اممہم من الاولیاء والعلماء
والاصفیاء فکانہم تابعون لہ بالقوۃ وعلی فرض وقوعہ بالفعل انتہی ثم قال وفی کتاب
القصص ترجمۃ ابن الفرات برفعہ الی ابی موسی الاشعری انہ قال لما خلق اللہ سبحانہ آدم
علیہ السلام قال لہ آدم علیہ السلام فقال نعم یا رب قال من خلقک فقال انت یا رب
خلقتنی قال فمن ربک قال انت لا الہ الا انت قال فآخذ علیک المیثاق بہذا قال نعم

فاخرج اللہ سبحانہ الحجر الاسود من الجنۃ وہو اذ ذلک ابیض ولولا ماسودہ المشرکون بمسہم ایاہ لما اشتفی بہ ذوعاہۃ الا شفی بہ فقال اللہ سبحانہ امسح یدک علی الحجر بالوفاء ففعل ذلک فامرہ بالسجود فسجد اللہ سبحانہ ثم اخرج من ظہرہ ذریتہ فبدأ بالانبیاء منہم وبدأ من الانبیاء بمحمد صلی اللہ علیہ وسلم فاخذ علیہ العہد کما اخذہ علی آدم ثم اخذ العہد علی الانبیاء والرسل کذلک ان یومنوا بمحمد صلی اللہ علیہ وسلم وان ینصروہ ان ادرکہم زمانہ فالتزموا ذلک وشہد بہ بعضہم علی بعض وشہد اللہ سبحانہ بذلک علی جمیعہم ثم اخذ بعد ذلک العہد علی سایر بنی آدم فسجد واکلہم الا الکافرین والمنافقین لم یطیقوا ذلک لعیاص خلقت فی اصلابہم الحدیث وقال صلی اللہ علیہ وسلم بعثت الی الخلق کافۃ وقال صلی اللہ علیہ وسلم وارسلت الی الخلق کافۃ فہو صلی اللہ علیہ وسلم مبعوث الی کافۃ العالمین من السابقین واللاحقین پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درحقیقت نبی الانبیاء اند وازینجاست کہ فرمودہ اند لو کان موسی حیا لما وسعہ الا اتباعی وحضرت ابراہیم وحضرت عیسی علیہما السلام کہ از رسل اولو العزم اند درروز قیامت درامت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خواہند بود وہمہ انبیاء از حضرت آدم ومن سواہ زیرلوای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دران روز خواہند بود وافاضہ کمالات وکرامات برارواح حضرات انبیا علیہم السلام بوساطت روح مقدس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شدہ است ونسبت سایر انبیا علیہم السلام سوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نسبت امت سوی رسول ان امت است ونسبت مستفیض سوی مفیض پس توہم اینکہ ہریک نبی ورسول بوجہ من الوجوہ از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل است توہم این است کہ افراد امت از رسول خود افضل اند ومستفیض از مفیض افضل است اینچنین توہم باطل دردلی کہ ایمانی دارد نتواند گنجید چہ سوی از انجملہ این است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکرم الاولین والآخرین علی اللہ اند ودرعموم مضاف الیہا

ہمہ انبیا و رسل علیہم السلام داخل اند و نیز آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خیر اصحاب الیمین
و خیر السابقین اند کما روی عن ابن عباس رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم ان اللہ قسم الخلق قسمین فجعلنی من خیرہم قسما فذلک قولہ اصحاب الیمین واصحاب
الشمال فانا من اصحاب الیمین وانا خیر اصحاب الیمین ثم جعل القسمین ثلاثا فجعلنی من خیرہا
ثلثا وذلک قولہ فاصحاب المیمنۃ واصحاب المشأمۃ والسابقون السابقون فانا من
السابقین وانا خیر السابقین ثم جعل الاثلاث قبائل فجعلنی من خیرہا قبیلۃ وذلک قولہ
وجعلناکم شعوبا وقبائل لتعارفوا الآیہ فانا اتقی ولد آدم واکرمہم علی اللہ ولا فخر ثم جعل
القبائل بیوتا فجعلنی من خیرہا بیتا فذلک قولہ انما یرید اللہ لیذہب عنکم الرجس اہل
البیت ویطہرکم تطہیرا و ظاہر است کہ در عموم اصحاب الیمین و عموم دیگر مضاف الیہ خیر
در آنحدیث رسل و انبیا داخل اند و نیز ارشاد شدہ است انا سید الناس یوم
القیمۃ و در عموم الناس حضرت آدم فمن سواہ داخل اند تو ہم افضل بودن ہر یکی از انبیا
و رسل از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بوجہ من الوجوہ ناشی است از سوء فہم و سوء عقیدت
چہارم از انجملہ ابن اسحق کہ در حدیث اسرا است فقال تبارک و تعالی لہ ای للنبی
علیہ السلام سل فقال انک اتخذت ابراہیم خلیلا واعطیتہ ملکا عظیما وکلمت موسی تکلیما و
اعطیت داود ملکا عظیما والنت لہ الحدید وسخرت لہ الجبال واعطیت سلیمان ملکا عظیما
وسخرت لہ الجن والانس والشیاطین واعطیتہ ملکا لا ینبغی لاحد من بعدہ وعلمت عیسی التورٰۃ
والانجیل وجعلتہ یبرئ الاکمہ والابرص واعذتہ وامہ من الشیطان الرجیم فلم یکن لہ
علیہما سبیل فقال لہ ربہ تعالی قد اتخذتک حبیبا فہو مکتوب فی التوریۃ محمد حبیب
الرحمن وارسلتک الی الناس کافۃ وجعلت امتک ہم الاولون وہم الآخرون وجعلت
امتک لا یجوز لہم خطبۃ حتی تشہدوا انک عبدی ورسولی وجعلتک اول النبیین خلقا
وآخرہم بعثا واعطیتک سبعا من المثانی ولم اعطہا احدا قبلک واعطیتک خواتیم سورۃ البقرۃ

من کنز تحت عرشی لم اعطها نبیا قبلک وجعلتک فاتحا وخاتما پس از فرموده او سبحانه صراحة
بیّن است که فضایلی که او سبحانه بآنحضرت صلی الله علیه وسلم را است فرموده افضل اند از
فضایلی که او سبحانه بحضرت ابراهیم وحضرت موسیٰ وحضرت داؤد وحضرت سلیمان وحضرت
عیسی علیهم السلام بخشیده واو سبحانه آنحضرت را صلی الله علیه وسلم بهمان فضایل که
آنحضرت را صلی الله علیه بآن اختصاص بخشیده از سایر انبیا ومرسلین افضل گردانیده
وبخصوص خاتمیت وفاتحیت واعطای خواتیم سوره بقره وسبع مثانی واولیت در خلق
وآخریت در بعث وتشریف امت باولیت وآخریت که فرع اولیت وآخریت آنحضرت
صلی الله علیه وسلم است وارسال الی الناس کافه که از لوازم ختم نبوت است ومحبوبیت
خاصه آنحضرت صلی الله علیه وسلم را بر دیگران تفضیل داده وچون فضایل آنحضرت علیهم
السلام نسبت بفضایل آنحضرت صلی الله علیه وسلم مفضول اند لا محاله آنحضرات علیهم
السلام نسبت بآنحضرت مفضول اند تخییل افضلیت دیگری از انبیا ومرسلین علیهم
السلام بوجه من الوجوه از آنحضرت صلی الله علیه وسلم تخییل خالی از تجهیل یعنی تفضیل
ومبنی بر ضلالت وتضلیل است واز اینجا منکشف شد که قول این قایل [illegible]ت
شد که نفی امکان مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت مبنی بر ذهول
واز قاعده تفضیل است ومبنی از تضلیل مقتضی سوی تجهیل رب جلیل از قاعده تفضیل
واز موجبات کفر این جاهل ضلیل است اگر وصف خاتمیت وآخریت در بعث
وارسال الی الناس کافه که از لوازم خاتمیت است مفید فضل آنحضرت صلی الله
علیه وسلم بر دیگر انبیا ورسل ومفید نفی مساوات دیگران با آنحضرت صلی الله علیه وسلم
نمی بود این کلام قدسی وجهی نداشت حال آنکه این کلام مسوق است برای تبیین تفضیل
آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر آن رسل که در کلام آنحضرت صلی الله علیه وسلم مذکور اند
این جاهل بیباک هرچه در دلش می آمد بیهوده می سراید [illegible] از انجمله این است که

حدیث اسرا از روایت ابی هریرة رضی الله عنه آمده ثم لقوا ای النبی جبرئیل ومن معه من الملائکة ارواح الانبیاء فاثنوا علی ربهم وذکر کلام کل واحد منهم وهم ابراهیم وموسی وعیسی وداؤد وسلیمان ثم ذکر کلام النبی صلی الله علیه وسلم فقال ای ابو هریره وان محمدا اثنی علی ربه فقال کلکم اثنی علی ربه وانا اثنی علی ربی فقال الحمد لله الذی ارسلنی رحمة للعالمین وکافة للناس بشیرا ونذیرا وانزل علی الفرقان فیه تبیان کل شیء وجعل امتی خیر امة وجعل امتی امة وسطا وجعل امتی هم الاولون وهم الآخرون وشرح لی صدری ووضع عنی وزری ورفع لی ذکری وجعلنی فاتحا وخاتما فقال ابراهیم بهذا فضلکم محمد از این حدیث ثابت است که حضرت ابراهیم علیه السلام از جهت وصف خاتمیت ودیگر فضائل خاصه آنحضرت را صلی الله علیه وسلم بر دیگر انبیا ورسل علیهم السلام تفضیل دادند وفرمودند بهذا فضلکم محمد اگر بدانست این قایل نفی مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت مبنی بر ذهول از قاعده تفضیل ومبنی از تضلیل است باری این قول ابراهیم علیه السلام که بخصوص خاتمیت وخصوص اسباب فضیلت آنحضرت را صلی الله علیه وسلم بر رسل وانبیا علیهم السلام تفضیل دادند ونفی مساوات کردند بر کدام قاعده مبنی واز کدام چیز مبنی است شاید در اعتقاد این جهول حضرت ابراهیم علیه السلام را هم از قاعده تفضیل ذهول وتضلیل ماسول ومعمول بود العیاذ بالله همچو کلمات این قایل مفضی بکفر او است بیشتر ازانجمله این است که در شرح شفا مذکور است که روی عن ابن عباس رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم نزل علی جبرئیل فسلم علی فقال فی سلامه السلام علیک یا اول السلام علیک یا آخر السلام علیک یا ظاهر السلام علیک یا باطن فانکرت ذلک علیه فقلت یا جبرئیل کیف یکون هذه الصفة لمخلوق مثلی وانما هذه صفة الخالق الذی لا یلیق الا به فقال یا محمد اعلم ان الله امرنی ان اسلم بها علیک لانه قد فضلک بهذه الصفة وخصک بها علی جمیع

النبیین والمرسلین فشتق لک اسما من اسمہ و وصفا من وصفہ وسماک بالاول لانک اول الانبیاء خلقا وسماک بالآخر لانک آخر الانبیاء فی العصر وخاتم الانبیاء الی آخر الامم و سماک بالباطن لانہ تعالی کتب اسمک مع اسمہ بالنور الاحمر فی ساق العرش قبل ان یخلق اباک آدم بالفی عام الی ما غایۃ لہ ولا نہایۃ فامرنی بالصلٰوۃ علیک فصلیت علیک یا محمد الف عام بعد الف عام حتی بعثک اللہ بشیرا ونذیرا و داعیا الی اللہ باذنہ وسراجا منیرا وسماک بالظاہر لانہ اظہرک فی عصرک ہذا علی الدین کلہ وعرف شرعک وفضلک اہل السموات والارض فما منہم احد الا وقد صلی علیک وسلم فربک محمود وانت محمد وربک الاول والآخر والظاہر والباطن وانت الاول والآخر والظاہر والباطن فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الحمد للہ الذی فضلنی علی جمیع النبیین حتی فی اسمی وصفتی از ینحدیث ثابت ہست کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ازجمیع انبیین افضل اند من جمیع الوجوہ والا قول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم حتی فی اسمی وصفتی بیمعنی باشد انبیاء وباللہ معلوم نیست کہ دراعتقاد این قایل قول حضرت جبرئیل علیہ السلام لانہ فقد فضلک بہذہ الصفۃ وخصک بہا علی جمیع النبیین والمرسلین وقول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم الحمد للہ الذی فضلنی علی جمیع النبیین حتی فی اسمی وصفتی نیز مبنی بر ذہول از قاعدہ تفضیل ومبنی از تضلیل ہست قاعدہ این قایل ورا بمقعدی از نار خواہد نشانید وتلبیسات منافقانہ اورا بدرک اسفل خواہد رسانید ہفتم ازانجملہ این ہست کہ از حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما مروی ہست ان اللہ فضل محمدا صلی اللہ علیہ وسلم علی اہل السماء وعلی الانبیاء صلوات اللہ وسلامہ علیہم قالوا فما فضلہ علی اہل السماء قال ان اللہ قال لاہل السماء ومن یقل منہم انی الہ من دونہ الآیہ وقال لمحمد صلی اللہ علیہ وسلم انا فتحنا لک فتحا مبینا قالوا فما فضلہ علی الانبیاء قال ان اللہ تعالی قال وما ارسلنا من رسول الا بلسان قومہ وقال لمحمد صلی اللہ علیہ وسلم وما ارسلناک الا کافۃ للناس فارسلہ الی الجن والانس ازین قول حضرت ابن عباس

که مستنبط از آیه قرآنی است تفضیل آنحضرت صلی الله علیه وسلم از جهت رسالت عامه
بر سایر رسل و انبیاء ثابت است و ازان ظاهر است که هیچ نبی و رسول را بر آن
حضرت صلی الله علیه وسلم بوجهی فضل نیست چه اعلی فضایل آنحضرات علیهم السلام رسالت
است ونبوت و رسالت آنحضرات نسبت برسالت عامه تامه آنحضرت صلی الله علیه
وسلم که خاتمه رسالات ومنبع سایر کمالات است مفضول است پس لا محاله اهل آن
رسالات نسبت بصاحب این رسالت کامله مفضول اند حضرت ابن عباس از جهت
خصوص سبب فضیلت یعنی عموم رسالت که یکی از شعب ختم نبوت است بتفضیل آنحضرت
صلی الله علیه وسلم بر سایر انبیاء قایل اند شاید در اعتقاد این جاهل حضرت ابن عباس هم
از قاعده تفضیل ذاهل و بتضلیل مخاطبین مایل اند چون از قول این جاهل تضلیل تجهیل رب
جلیل و آنحضرت و حضرت ابراهیم خلیل و حضرت جبریل از قاعده تفضیل و انتساب این
حضرات بتضلیل لازم است این لباس تجهیل ابن عباس چرا مبالات خواهد کرد و برای
کشف عوار این ناهنجار وجوه بسیار اند وفیما ذکرناه کفایة لاولی الابصار وجه رابع
اینکه فضیلت بر دو گونه است یکی آنکه موصوف آن بوجود آن فی نفسه کامل باشد وکمال
او متعدی بغیر او نشود و از و نفعی بدیگری نرسد وکمال او بدیگری سودی نه بخشد دوم
آنکه فضل وکمال موصوف آن متعدی بغیر باشد و دیگران بفیض فضل وکمال موصوف
آن از فضایل وکمالات متمتع وبهره اندوز شوند و این قسم بحسب مراتب عموم فیض
ومدارج تعدیه افضال متفاوت بحسب المراتب است و در این شک و اشتباه نیست
که قسم ثانی از قسم اول افضل واعلی است وفضل متعدی نسبت بفضل غیر متعدی
باسم فضل احق واولی است و ازینجاست که خیر الناس من ینفع الناس وظاهر است
که هادی از مهتدی ومجدی از مجتدی در فضل برتر وفضل مکمل بر کامل ومنجی بر ناجی
اجلی واظهر است وچنانکه در کمالات ظاهره وباطنه وفضایل دینیه ودنیویه بیانه

متعدی وغیر متعدی تفاوت است ومتعدی ازان کمالات وفضایل از غیر متعدی افضل
است ہمچنان درباب قرب وثواب کسی کہ قرب وثواب او ذریعہ قرب وثواب دیگران
نباشد وقرب وثواب اول افضل است از قرب وثواب ثانی وعلی ہذا القیاس
مراتب قسم ثانی در فضیلت متفاوت اندان فضیلت متعدیہ کہ تعدیۂ ان اکثر وعموم
آن بیشتر است افضل است ازان فضیلت متعدیہ کہ تعدیۂ آن کمتر وافاضہ ان
اقل واندر است چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم رحمۃ للعالمین ومبعوث الی کافۃ
الخلق الی یوم الدین اند افاضۂ آن رحمت تمام عالم وعالمیان را عام وافادہ آن
ہرگونہ کمالات دینیہ ودنیویہ وصوریہ ومعنویہ وجمیع فضایل اولویہ واخرویہ را بجمیع
عوالم وعالمیان تام ومستدام است تخییل اینکہ کسی را از انبیا ورسل بوجہ من الوجوہ
برآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فضل است ناشی از غایت غوایت وبی ایمانی است
وباقتضای جہالت ونادانی است ہمچو تخییل بدان ماند کہ کسی بکدامی یک فلس دہد
وبادشاہی ہزاران ہزار کسان صرہ ہای زر بخشد البتہ آنکس را کہ یک فلس بہ یک گدا
دادہ است بران بادشاہ تفضیل دہد باین وجہ کہ صفت دادن یک فلس بیک
گدا در بادشاہ یافتہ نشد ہمچو ابلہ را چہ توان گفت وجہ خامس آنکہ تفضیل آدم بسجود
ملایک ووجود ولی تولد وابوت بشر وحضرت ادریس باجتماع نبوت وحکمت وسلطنت
ودخول جنت وحضرت نوح بتحمل ایذای است تا نہصد وپنجاہ سال در تبلیغ احکام الہی
وغرق تمام روی زمین در انتقام آنجناب وابقا نسل آدم بتوسط ایشان وحضرت
ابراہیم بقصد ذبح ولد بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باقتضای غایت سفاہت است
واما اجمالا فلما روی عن ابن عباس رضی اللہ عنہما ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم کانت روحہ
بین یدی اللہ قبل ان یخلق آدم بالفی عام یسبح ذلک النور ویسبح الملائکۃ بتسبیحہ فلما خلق
اللہ آدم القی ذلک النور فی صلبہ فاھبطنی الی الارض فی صلب آدم وجعلنی فی صلب

نوح فی السفینة وقذف بی فی صلب ابراہیم ثم لم یزل ینقلنی من الاصلاب الکریمة والارحام الطاہرة
حتی اخرجنی من ابوی لم یلتقیا علی سفاح قط قال القاضی فی الشفاء ویشہد بصحة ہذا الخبر
شعر العباس المشہور فی مدح النبی صلی اللہ علیہ وسلم وروی ایضا عن ابن عباس عنہ علیہ
السلام لما خلق اللہ آدم اہبطنی فی صلبہ الی الارض وحملنی فی صلب نوح فی السفینة
وقذف بی فی النار فی صلب ابراہیم ثم لم یزل ینقلنی فی الاصلاب الکریمة الی الارحام
الطاہرة حتی اخرجنی بین ابوی لم یلتقیا علی سفاح قط قال فی الشفاء والی ہذا اشار العباس ابن
عبد المطلب رضی اللہ عنہ بقولہ شعر من قبلہا طبت فی الظلال وفی + مستودع حیث
یخصف الورق + ثم ہبطت البلاد لا بشر + انت ولا مضغة ولا علق + بل
نطفة ترکب السفین وقد + الجم نسرا واہلہ الغرق + تنقل بصالب الی رحم +
اذا مضی عالم بدا طبق + ثم احتوی بیتک المہیمن من + خندف علیاء
تحتہا النطق + پس خلق آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از خلق حضرت آدم علیہ السلام مقدم
است اگر حضرت آدم اول البشر اند حضرت اول الخلق اند اول البشر را بر اول الخلق
فضل چہ تواند بود و دیگر آنکہ وجود حضرت آدم علیہ السلام وصفات شان بطفیل آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم است حضرت آدم علیہ السلام را ہیچگونہ فضل بر آن حضرت صلی اللہ علیہ
وسلم نتواند بود وہمچنان وجود حضرت ادریس علیہ السلام وکمالات شان ونجات حضرت
نوح علیہ السلام از غرق وحضرت ابراہیم علیہ السلام از حرق بطفیل آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم بودہ است ومعہذا برای ابطال ہیچ تخییل حدیث وبیدی لواء الحمد ولا فخر ما من نبی
یومئذ آدم فمن دونہ الا تحت لوائی کافی است واما تفصیلا فلما روی عن ابی ہریرة
رضی اللہ عنہ قال قالوا یا رسول اللہ متی وجبت لک النبوة قال وآدم بین الروح
والجسد وعن العرباض ابن ساریة رضی اللہ عنہ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم یقول انی عبد اللہ وخاتم النبیین وان آدم لمنجدل فی طینتہ وحکی فی الامام

م وانت لما ولدت اشرقت + الارض ونارت بنورک الافق
یابرونارالخلیل یاسبب + العصمة اذ النار محترق

ابو اللیث السمرقندی وغیرہما ان آدم عند معصیتہ قال اللہم بحق محمد اغفر خطیئتی ویروی تقبل
توبتی فقال لہ اللہ من این عرفت محمدا قال رایت فی کل موضع من الجنۃ مکتوبا لا الہ
الا اللہ محمد رسول اللہ ویروی محمد عبدی ورسولی فعلمت انہ اکرم خلقک علیک فتاب
علیہ وغفر لہ وفی روایۃ فقال آدم لما خلقتنی رفعت راسی الی عرشک فاذا فیہ مکتوب
لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ فعلمت انہ لیس احد اعظم قدرا عندک ممن جعلت اسمہ مع اسمک
فاوحی اللہ الیہ وعزتی وجلالی انہ لآخر النبیین من ذریتک ولولاہ لما خلقتک قال
فی شرح الشفاء ویقرب منہ ما روی لولاک لما خلقت الافلاک وروی البیہقی عن علی
کرم اللہ وجہہ انہ کان آدم یکنی بابی محمد ووجہ تخصیصہ کونہ صلی اللہ علیہ وسلم افضل اولادہ
واشرف باستنادہ بالجملہ چون اجل فضایل حضرت آدم علیہ السلام تشرف شان
بابوت آنحضرت است تفضیل حضرت آدم علیہ السلام بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
بوجہ من الوجوہ باقتضای جہل وبی ایمانی است چنانکہ تفضیل جملہ حضرات حسنین رضی اللہ عنہما
از جہت نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تفضیل سید ہند وانچہ
این قایل از فضل حضرت ادریس علیہ السلام بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از جہت اجتماع
نبوت وحکمت وسلطنت ودخول جنت درحیات ذکر کردہ است منشاء آن نیز جہل
ونادانی والحاد وبی ایمانی است چہ ظاہر است کہ نبوت حضرت ادریس علیہ السلام از
نبوت ورسالت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بمراتب مفضول است وحکمت آنحضرت صلی
اللہ علیہ وسلم از حکمت ادریس علیہ السلام بمراتب زاید است قال سبحانہ وانزل اللہ
علیک الکتاب والحکمۃ وعلمک ما لم تکن تعلم وکان فضل اللہ علیک عظیما وقال سبحانہ
ہو الذی بعث فی الامیین رسولا منہم یتلو علیہم آیاتہ ویعلمہم الکتاب والحکمۃ وقال صلی
اللہ علیہ وسلم فی حدیث شرح صدرہ صلی اللہ علیہ وسلم ثم تناول احدہما ای احد
الملکین الذین شرحا صدرہ صلی اللہ علیہ وسلم شیئا فاذا بخاتم فی یدہ من نور یحار النا

دونه فختم به قلبی فامتلاء ایمانا وحکمة ثم اعاده مکانه وامرّ الآخر یده علی مفرق صدری فالتام
وفی روایة قال قلب وکیع ای شدید له عینان تبصران واذنان سمیعتان ومعنی شدید
متین فی العلم ومحکم فی الفہم ومعنی تبصران یدرکان الامور العقلیة ومعنی اذنان سمیعتان
انہما تعیان العلوم النقلیة وفی حدیث ابی ذر رضی اللہ عنہ صلی اللہ علیہ وسلم فما ہو الا ان
ولیا ای الملکان فکانما اری الامر معاینة وعن معاذ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال صلی
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم صلوٰة الغداة ثم اقبل علینا فقال انی ساحدثکم انی قمت
من اللیل فصلیت ما قدر لی فنمت وفی روایة فوضعت جنبی فاذا انا بربی فی احسن صورة
فقال یا محمد فیم یختصم الملأ الاعلی قلت انت اعلم یارب مرتین قال فوضع کفه وفی
روایة یده بین کتفی فوجدت بردہا بین ثدیی وفی روایة قد وجدت بردانا ملہ بین ثدیی
فعلمت ما فی السماء والارض وفی روایة الثانیة فتجلی لی کل شیٔ وعرفت ما فی السماء والارض
ثم تلا ہذہ الآیة وکذلک نری ابراہیم ملکوت السموات والارض ولیکون من الموقنین وقال
وہب ابن منبه قرأت فی احد وسبعین کتابا فوجدت فی جمیعہا ان النبی صلی اللہ علیه و
سلم ارجح الناس عقلا وافضلہم رایا وفی روایة اخری فوجدت فی جمیعہا ان اللہ لم
یعط جمیع الناس من بدء الدنیا الی انقضائہا فی جنب عقله صلی اللہ علیه وسلم الا کحبة
رمل من رمال الدنیا قال فی الشفاء ومن معجزاته الباہرة ما جمعه من المعارف
والعلوم وخصه من الاطلاع علی جمیع مصالح الدنیا والدین ومعرفته بامور شرایعه
وقوانین دینه وسیاسة عادة ومصالح امته وما کان فی الامم قبله وقصص الانبیاء
والرسل والجبابرة والقرون الماضیة من لدن آدم الی زمنه وحفظ شرائعہم
وکتبہم ووعی سیرہم وسرد انبائہم وایام اللہ فیہم وصفات اعیانہم واختلاف
آرائہم والمعرفة بمددہم واعمارہم وحکم حکمائہم ومحاجة کل امة من الکفرة ومعارضة کل
فرقة من الکتب بما فی کتبہم واعلامہم باسرارہا ومخبآت علومہم واخبارہم الی الاحتواء

على لغات العرب غريب الفاظها فرقها والاحاطة بضروب فصاحاتها والحفظ لايامها وامثالها
وحكمها ومعاني اشعارها والتخصص بجوامع كلمها الى المعرفة بضروب الامثال الصحيحة والحكم البينة
لتقريب التفهيم للغامض والتبيين للمشكل الى تمهيد قواعد الشرع الذي لاتناقض فيه ولا
تخاذل مع اشتمال شريعته على محاسن الاخلاق ومحامد الآداب وكل شيء مستحسن مفضل
لم ينكر منه ملحد ذو عقل سليم شيئا الا من جهة الخذلان بل كل جاحد له وكافر من الجاهلية به اذا
سمع مايدعو اليه صوبه واستحسنه دون طلب اقامة برهان عليه ثم ما احل لهم من الطيبات
وحرم عليهم من الخبائث وصان به انفسهم واعراضهم واموالهم من المعاقبات والحدود
عاجلا والتخويف بالنار آجلا مما لايعلم ولايقوم به ولا ببعضه الا من مارس الدرس والعكوف
على الكتب ومثافنة بعض هذا الى الاحتواء على ضروب العلم وفنون المعارف كالطب
والعبارة والفرائض والحساب والنسب وغير ذلك من العلوم مما اتخذ اهل هذه المعارف
كلامه صلى الله عليه وسلم قدوة واصولا في علمهم انتهى وقد سبق انه صلى الله عليه وسلم قال
بعثني الله لتمام مكارم الاخلاق وكمال محاسن الافعال پس هرچه شد که هر دو قسم حکمت
یعنی حکمت نظریه وحکمت عملیه بانواعها واصنافها در ذات ان اعظم ممکنات علیه افضل
الصلوات باکمل مراتب رسیده وحکمت ادریس علیه السلام ذره ازان ضیا وقطره
ازان دریا بود وهمچنان سلطنت حضرت ادریس علیه السلام باسلطنت آن شاه
رسل کرام که در مشارق ومغارب ارض باشاعت دین اسلام تاقیام قیامت باقی
علی الدوام است نسبتی معتد بها ندارد وفی صحیح مسلم عن ثوبان عنه صلی الله علیه وسلم ان
الله زوی لی الارض فرایت مشارقها ومغاربها وسیبلغ ملک امتی مازوی لی منها قال فی
الشفاء وكذلك امتدت اي ملته وامته صلى الله عليه وسلم في المشارق والمغارب بين
ارض الهند اقصى المشرق الى بحر طنجة وهي بلدة عظيمة بساحل بحر المغرب حيث لا عمارة وراءه
وذلك مالم تملكه امة من الامم وايضا في صحيح مسلم عن سعد ابن ابي وقاص رضي الله عنه صلى الله

علیه وسلم لا یزال اهل الغرب ظاهرین علی الخلق حتی تقوم الساعة و روی احمد و الطبرانی
عن ابی امامة رضی الله عنه عنه صلی الله علیه وسلم لا تزال طایفة من امتی ظاهرین علی الحق
قاهرین لعدوهم حتی یاتیهم امر الله وهم کذلک قیل یا رسول الله واین هم قال بیت المقدس
واما دخول جنت و حیات دنیا که از خصایص حضرت ادریس علیه السلام فروتر است از دخول
مقام قاب قوسین او ادنی و نیز وسیله که خاص باَنحضرت صلی الله علیه وسلم است از درجه
که درجنت برای حضرت ادریس علیه السلام است ارفع و اعلی است حاصل که فضایل
حضرت ادریس علیه السلام نسبت فضایل آنحضرت صلی الله علیه وسلم بمراتب مفضول اند و فضل
اهل فضایل مفضوله بر اهل فضایل فاضله معنی ندارد و آنچه این قایل از فضل حضرت نوح علیه
السلام بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم از جهت تحمل ایذای است تا نهصد و پنجاه سال
در تبلیغ احکام الٰهی و غرق تمام روی زمین در انتقام آنجناب و ابقای نسل آدم بتوسط
ایشان علیهما السلام گمان می کند از نافهمی و ناشی است چه فضایل مذکوره نسبت
بفضایل آن سید الاواخر و الاوائل مفضول اند حضرت امیر المومنین عمر بن الخطاب
رضی الله عنه در کلامیکه باَن بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم میگریست میفرماید بابی انت
وامی یا رسول الله لقد دعا نوح علی قومه فقال رب لا تذر علی الارض من الکافرین
دیارا ولو دعوت علینا لهلکنا من عند آخرنا فلقد وطی ظهرک وادمی وجهک وکسرت رباعیتک
فابیت ان تقول الا خیرا فقلت اللهم اغفر لقومی فانهم لا یعلمون بابی انت وامی یا رسول
الله لقد اتبعک فی قلة سنیک وقصر عمرک ما لم یتبع نوحا فی کثرة سنیه وطول عمره فلقد
آمن بک الکثیر وما آمن معه الا قلیل بابی انت وامی یا رسول الله لو لم تجالس الا الاکفاء
ما جالستنا ولو لم تنکح الا الی الاکفاء ما نکحت الینا ولو لم تواکل الا الاکفاء ما واکلتنا
لبست الصوف ورکبت الحمار و وضعت طعامک بالارض تواضعا منک صلی الله علیک
تفاوتی که میانه دعای اغراق و دعای آمرزش و انجاست و فرقی که ما بین مراتب آیت

که مقصود و مراد از بعثت رسل وانبیا است بقلب اهتدا وکثرت اهتدا ومیانه هر دو وادی
رسنهاست ظاهر وآشکارا است وهمین تفاوت فرق در کلام حضرت فاروق اعظم مراد مدعا
است وفی الصحیحین ایضا لما کذبه کفار قریش من کفار مکة اتاه جبرئیل فقال له ان الله قد سمع
قول قومک لک وما ردوا علیک وقد امر ملک الجبال لتامره بما شئت فیهم فناداه ملک الجبال
وسلم علیه قال مرنی بما شئت ان شئت فناداه ملک الجبال وسلم علیه فقال مرنی بما شئت ان شئت اطبق
علیهم الاخشبین فقال النبی صلی الله علیه وسلم بل ارجو ان یخرج الله من اصلابهم من یعبد الله وحده
ولا یشرک به شیئا وروی ان جبرئیل علیه السلام قال للنبی صلی الله علیه وسلم ان الله امر السماء
والارض والجبال ان تطیعک فمرها بما شئت فقال اؤخر عن امتی لعل الله ان یتوب علیهم
ودر روایت ابی هریره رضی الله عنه در حدیث شفاعت آمده که چون مردمان از نزد
آدم علیه السلام نزد حضرت نوح علیه السلام آمده استشفاع کنند حضرت نوح علیه السلام
فرمایند وقد کانت لی دعوة دعوتها علی قومی اذ صبوا الی غیری واز آنحضرت صلی الله علیه
وسلم در صحیحین مرویست لکل نبی دعوة یدعو بها واختبأت دعوتی شفاعة لامتی قال فی الشفا
قال اهل العلم معناه لکل منهم دعوة اعلم انها تستجاب لهم ویبلغ فیها مرغوبهم والا فکم
لکل نبی منهم من دعوة مستجابة ولنبینا صلی الله علیه وسلم منها ما لا یعد لکن حالهم عند الدعاء بها
بین الرجاء والخوف وضمنت لهم اجابة دعوة فیما شاؤا یدعون بها علی الیقین من الاجابة
وقد قال محمد ابن زیاد وابو صالح عن ابی هریرة وعائشة فی هذا الحدیث لکل نبی دعوة دعا بها فی امته
فاستجیب له وانا ارید ان ادخر دعوتی شفاعة لامتی یوم القیمة وفی روایة ابی صالح عن ابی
هریرة لکل نبی دعوة مستجابة فتعجل کل نبی دعوته وانی اوخرت شفاعتی لامتی کذا فی الصحیحین
وزاد فی صحیح مسلم فهی نائلة ای واصلة وشاملة ان شاء الله من مات لا یشرک بالله شیئا ثم
قال فی الشفا وعن انس مثل روایة ابن زیاد عن ابی هریرة فیکون هذه الدعوة المذکورة
مخصوصة بالامة مضمونة الاجابة والا فقد اخبر صلی الله علیه وسلم انه سال لامته اشیاء من

اسعد العین والدنیا اعطی بعضنا ومنع بعضنا و ادخرلهم یزد الذخرة لیوم القیامة وخاتمة نحن
ذلکم السؤل والرغبة جزاه الله احسن ماجزی نبیا عن امته وصلی الله علیه وسلم کثیرا انتهی پس
از تفاوتی که میانه دعوت مستجابه مضمونة الاجابه حضرت نوح علیه السلام که ازان امت ایشان
غریق طوفان شده داخل درکات نیران خواهد شد و دعوت مضمونة الاجابة آنحضرت صلی الله
علیه وسلم که آزان امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم باوجود عصیان غریق رحمت دریا خواهند
خواهد شد پس تفاوتی که مابین صاحبین دعوتین است تو آن بروآری دعوت مضمونة الاجابت
حضرت رحمة للعالمین همچنین باید که عالمیان راغریق رحمت نماید و لیشان حضرت فاتح همین
شاید که ابواب رحمت برادئی و پستگان خود گشاید سفینه حضرت نوح علیه السلام تنی چند را
ازطوفان رهانید و سفینه اهلبیت اطهار حضرت سید الابرار هزاران هزار گنهگار و عاصیان
افزون از شمار با ازعذاب نار نجات داده بجنات تجری تحتها الانهار خواهد رسانید و بقای
نسل آدم علیه السلام بتوسط حضرت نوح علیه السلام از جهت آن سید الامجاد که محبوب مطلوب
از ایجاد اند بوده است کما مر اراوا ما تفضیل حضرت ابراهیم علیه السلام برآن حضرت صلی الله
علیه وسلم بقصه نار و ذبح ولد منشاء آن نیز جهل این قائل است حال قصه نار از شعر حضرت
عباس ابن عبد المطلب رضی الله عنه در نعت آنحضرت صلی الله علیه وسلم که میفرماید
یرد نار الخلیل یا سبب العصمه اذ الا تحرق روشن است و حال قصه نار و ذبح ولد این است
که اینهمه از فروع و آثار مرتبه خلت که او سبحانه بحضرت ابراهیم علیه السلام کرامت فرموده
بود و ابتلای حضرت ابراهیم علیه السلام بالقاء در نار و بذبح ولد امتحان خلت بود و گردانیدن
نار برد و سلام و فدای ولد بذبح عظیم از جهت بودن آنحضرت علیه الصلوة والتسلیم در
صلب حضرت ابراهیم و حضرت ذبیح علیهما السلام بوده است معنی خلیل منقطع الی الله یا
مختص بخدمت مولی یا مختص بصداقت و محبت یا برگزیده یا فقیر و محتاج منقطع عن الاخوان
والاعوان است و حضرت ابراهیم علیه السلام باین صفات بر وجه کمال اتصاف داشت

کہ بود منقطع الی اللہ ومخصص بعبادت ومحبت او و برگزیدہ او سبحانہ ومحتاج او سبحانہ بدبیان که حاجت خود براو سبحانہ مقصور داشت چنانچہ مروی است کہ چون او علیہ السلام در آتش می انداختند جبرئیل علیہ السلام از و علیہ السلام پرسید الک حاجۃ او علیہ السلام فرمود اما الیک فلا حضرت جبرئیل علیہ السلام گفت فاسال ربک حضرت ابراہیم علیہ السلام فرمود حسبی من سوالی علمہ بحالی ومحبت الہی در حضرت ابراہیم علیہ السلام باقتضای مرتبہ خلت بحدی بود کہ بوحی در بارہ ذبح ولد اقدام فرمود وچنانکہ او سبحانہ بحضرت ابراہیم علیہ السلام درجہ خلت بخشیدہ بود بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نیز درجہ خلت کرامت فرمود در احادیث اسرا در حدیث ابی ہریرہ رضی اللہ عنہ مروی است کہ او سبحانہ بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود انی اتخذتک خلیلا وقال صلی اللہ علیہ وسلم کنت متخذا خلیلا غیر ربی لاتخذت ابابکر خلیلا وفی روایۃ لیکن اخی وصاحبی وقد اتخذ اللہ صاحبکم خلیلا وفی حدیث آخر وان صاحبکم خلیل اللہ واو سبحانہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بدرجہ محبوبیت مزید فضل بخشید واز جہۃ محبوبیت بحوا ابتلا نفرمود واز ینجاست کہ گفتہ اند کہ وصول خلیل بواسطہ است او سبحانہ میفرماید وکذلک نری ابراہیم ملکوت السموات والارض ووصول حبیب بلا واسطہ چنانچہ میفرماید فکان قاب قوسین او ادنی ومغفرت خلیل کہ مرید وطالب است در حد طمع است چنانکہ او سبحانہ حکایۃ عن الخلیل علیہ السلام میفرماید والذی اطمع ان یغفرلی خطیئتی یوم الدین ومغفرت حبیب کہ مراد ومطلوب است در حد یقین است چنانچہ میفرماید لیغفر لک اللہ ما تقدم من ذنبک وما تاخر وخلیل گفت ولا تخزنی یوم یبعثون وحبیب را پیش از سوال خود فرمود یوم لا یخزی اللہ النبی وخلیل بوقت ابتلا گفت حسبی اللہ وحبیب را خود فرمود یا ایہا النبی حسبک اللہ و خلیل دعا کرد وگفت واجعل لی لسان صدق فی الآخرین وحبیب را بی سوال فرمود ورفعنا لک ذکرک وخلیل بدعا خواست واجنبنی وبنی ان نعبد الاصنام والبیت حبیب را بی سوال فرمودند انما یرید اللہ لیذہب عنکم الرجس اہل البیت ویطہرکم

قطعیہ را حاصل کہ ہیچ مخلوق را بوجہ من الوجوہ بر آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فضل نیست اگرچہ این فضیلت مفضولہ در دیگری آن چنان باشد کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از جہتہ علو رتبت وسمو منزلت متصف بآن فضیلت مفضولہ نباشد صاحب آن فضیلت مفضولہ افضل از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نتواند بود مثلاً در احاد امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فضیلت بودن از خیر امتہ وامتہ وسط موجود است واین فضیلت در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نیست نتوان گفت کہ احاد است آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل اند ازین جہتہ کہ در احاد امت فضلی است کہ در آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نیست یا مثلاً در احاد امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فضیلت خوش نویسی یافتہ میشود کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبود نتوان گفت کہ خوش نویس بفضیلت خوش نویسی از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل است چہ امی بودن فضیلت ومعجزہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم است وخوش نویسی بمراتب ازان مفضول است صاحب فضیلت مفضولہ افضل از صاحب فضیلت فاضلہ نمیتواند بود بلکہ صاحب فضیلت فاضلہ از صاحب فضیلت مفضولہ قطعاً افضل است کو در صاحب فضیلت فاضلہ آن فضیلت مفضولہ یافتہ نشود چنانچہ در روایت ابن وہب در حدیث اسرا آمدہ قال قال اللہ تعالی سل یا محمد فقلت ما اسال یا رب اتخذت ابراہیم خلیلا وکلمت موسی تکلیما واصطفیت نوحا واعطیت سلیمان ملکا لا ینبغی لاحد من بعدہ فقال اللہ تعالی ما اعطیتک خیر من ذلک اعطیتک الکوثر وجعلت اسمک مع اسمی ینادی بہ فی جوف السماء وجعلت الارض طہوراً لک ولامتک وغفرت لک ما تقدم من ذنبک وما تاخر فانت تمشی فی الناس مغفوراً لک لم اصنع ذلک لاحد قبلک وجعلت قلوب امتک مصاحفہا وخبأت لک شفاعتک لم اخبأہا لنبی غیرک ازین حدیث افضل بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از حضرت ابراہیم وحضرت موسی وحضرت نوح وحضرت

سلیمان علیہم السلام از جہۃ بودن انچہ او سبحانہ بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کرامت فرمود ن
افضل از انچہ بآنحضرات علیہم السلام بخشیدہ وہذا ما قال سبحانہ ما اعطیتک خیر من ذلک
پس مبرہن شد کہ حاجت فضیلت فاضلہ از صاحب فضیلت مفضولہ افضل است
از جہۃ افضلیت فضیلت او از فضیلت مفضولہ و روی عن ابن عباس رضی اللہ
عنہما قال جلس ناس من اصحاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم ینتظرونہ فخرج حتی اذا دنا منہم
سمعہم یتذاکرون فسمع حدیثہم فقال بعضہم عجباً ان اللہ اتخذ من خلقہ خلیلا وقال آخر ماذا باعجب
من کلام موسی کلمہ اللہ تکلیما وقال آخر عیسی کلمۃ اللہ و روحہ وقال آخر آدم اصطفاہ اللہ
فخرج علیہم وقال قد سمعت کلامکم وعجبکم ان اللہ اتخذ ابراہیم خلیلا وہو کذلک وموسی نجی
اللہ وہو کذلک وعیسی روح اللہ وہو کذلک الا وانا حبیب اللہ ولا فخر وانا حامل
لواء الحمد یوم القیمۃ ولا فخر وانا اول شافع واول مشفع ولا فخر وانا اول من یحرک حلق الجنۃ
فیفتح اللہ لی فیدخلنیہا ومعی فقراء المؤمنین ولا فخر وانا اکرم الاولین والآخرین ولا فخر
ازیں حدیث متحقق است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از حضرت ابراہیم وحضرت موسیٰ
وحضرت عیسی وحضرت آدم علیہ السلام افضل اند از جہۃ افضل بودن صفات آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم از صفات آنحضرات علیہم السلام و در حدیث آخر آمدہ
اما ترضون ان یکون ابراہیم وعیسی فیکم یوم القیمۃ ثم قال انہما فی امتی یوم القیمۃ اما ابراہیم
فیقول انت دعوتی وذریتی واما عیسی فالانبیاء اخوۃ بنو علات امہاتہم شتی وان
عیسے اخی لیس بینی وبینہ نبی وانا اولی بہ وحکی السمرقندی عن الکلبی فی قولہ تعالی وان
من شیعتہ لابراہیم ان الہاء عائدۃ الی محمد صلی اللہ علیہ وسلم ای ان من شیعۃ محمد لابراہیم
ای علی دینہ ومنہاجہ واختارہ الفراء وحکی عنہ مکی بالجملۃ ہیچ یک را از سائر انبیاء بر آنحضرت صلعم فضل نیست
وفضائل سائر رسل وانبیاء علیہم السلام نسبت بفضائل آنحضرت صلعم مفضول اند وآنحضرت
صلعم من جمیع الوجوہ از سائر انبیاء ورسل علیہم السلام واز سائر خلائق وامام من جمیع الوجوہ افضل اند

وجه سادس آنکه چون ظاهر ودین و تحقیق و مبرهن است که بعض فضائل افضل از بعض دیگر است
و درجه بعض فضائل نسبت بدرجه بعض دیگر فزونتر مثلاً فضیلت نبوت نسبت بصحابت
نبی که انهم فضیلتی است افضل و درجه صحابت نبی نسبت بدرجه نبوت اسفل است
و کسیکه موصوف باشد بفضیلتی که افضل است افضل است از کسیکه موصوف باشد بفضیلت
مفضوله کو در آن افضل این فضیلت مفضوله یافته نشود و مثلاً نبی از صحابی نبی افضل است
گو در وی صحابت نبی یافته نشود و پس در افضلیت جایز شدن مرتبه مساوات مفضول
بمعنی اتصاف افضل بفضیلتی مفضوله که مفضول بآن متصف باشد ضرور و نیست بودن
افضل متصف بفضیلتی که افضل باشد از فضیلتی که در مفضول است برای افضلیت
افضل بس است و چون وصف خاتم النبیین از جمیع اوصاف و فضائل که در سائر
انبیاء و رسل بوده اند افضل است کسیکه متصف بوصف خاتم النبیین است افضل
است از سائر انبیاء و رسل لما مر فی المقدمة الممهدة اما اینکه وصف خاتم النبیین
از جمیع اوصاف و فضائل سائر انبیاء و رسل افضل است ظاهر و باهر است که اعلی
فضائل انسانی اصطفای ربانی و برگزیدگی یزدانی است که نبوت و رسالت عبارت از آن
است و هر کمال و فضیلتی که در هریکی از انبیاء و رسل علیهم السلام بوده است بحسب درجه نبوت
و رسالت او بوده است او سبحانه هر کمالی و هر فضیلتی را که شایان شان مرتبه نبوت
هریک نبی و رسول بوده است بهریکی از انبیاء و رسل کرامت فرموده است و همچنان آیات
و معجزات هریک نبی و رسول باندازه مرتبه نبوت و رسالت بحسب حال عهد نبوت و رسالت
او بردست او منصوب نموده چنانچه بردست حضرت موسی علیه السلام که در عهد ایشان
سحر رایج و غالب بود آیت ید بیضا و قلب العصا حیة تسعی و بردست حضرت عیسی
علیه السلام که در عهد ایشان رواج طب بیشتر بود آیت ابرای اکمه و ابرص و احیای
موتی پیدا کرد و علی هذا القیاس و چون او سبحانه نبوت و رسالت را بوجود فایض الجود

حضرت خاتم النبیین رحمۃ للعالمین بغایت کمال آن رسانید آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را
مبعوث الی الخلق کافہ ودین آنحضرت را صلی اللہ علیہ ناسخ ادیان وشریعت وملت
ایشان را موبد تا آخر انجہان وفیض رحمت وہدایت ایشان در عالم وعالمیان دایم
الفیضان گردانید ومعجزات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از ہر قسم زاید از اضعاف مضاعفہ
نسبت بمعجزات سائر رسل وانبیا بر دست مبارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وبر دست
اولیائی امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ کرامات آنان معجزات آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم اند ہمچو اجابت دعوات وتکلم جمادات واحیائی اموات ونطق حیوانات عجم واسماع
احجار صم وجوشیدن آب از اصابع وفیض منابع وتکثیر قلیل وشق قمر ورد شمس وقلب
اعیان چنانکہ روز بدر عصا تیغ بران شد وحنین جذع واطلاع بر غیبات وسایہ کردن
ابر بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وشفای اسقام وابرائی الآم وظہور دین بر سایر ادیان
در مشارق ومغارب الی غیر ذلک مما لا تعد ولا تحصی وتا قیام قیامت باقی خواہد وشت
وعمدہ آن معجزات باقیہ قران مجید است کہ وجوہ اعجاز آن از بودن آن در درجہ اعلی
از فصاحت وبلاغت کہ خارج از طوق بشر است ونظم عجیب واسلوب غریب وحسن
تالیف وتناسب کلمات وجزالت ووجازت الفاظ وکثرت وغزارت معانی
وحسن مطالع ومقاطع کہ ہمہ فصحا وبلغای عرب با وجود براعت ودعوای بلاغت وافراط
حمیت وشدت جاہلیت از معارضہ آن باز ماندند وتن بعجز در دادند واشتمال آن
بر اخبار بمغیبات ماضیہ وآتیہ وشرایع سابقہ وقرون لاحقہ واسرار منافقین واہل
کتاب ودواجس نفسانی مومنین واسرار نجوای کفار مشرکین واحتوای آن بمصالح
عباد در معاش ومعاد وحکم بالغہ واحکام محکمہ وعلوم ومعارف ظاہرہ وباطنہ واسباب
اجابت دعوات ونیل سعادات ودفع آفات وعاہات وشفای امراض روحانی
وجسمانی الی غیر ذلک مما ہو مذکور فی مقامہ غیر محصور ونامتناہی است چون خاتم النبیین

وآخرالانبیا را موبد بودن دین او وبقای شریعت او الی آخرالدنیا ضروریست لاجرم می بایست کہ معجزات او وکتاب شریعت او تا آخر انجہان باقی باشد بنا برآن او سبحانہ قرآن مجید را کہ عدد آیات آن شش ہزار سیصد وشصت وشش است واقصر سورہ از ان کہ بمقدار سہ آیت است معجزہ بالاستقلال بوجوہ غیرمحصورہ است وبدین حساب این کتاب کریم بر دوہزار دو وصد وبست ودو معجزہ مستقل شتمل است وتطریہ وجوہ اعجاز حادی معجزات نامحصور است در مصاحف وتفاسیر وصدور حفاظ در امصار واقطار اقالیم از عہد سعادت مہد آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم برمرور اعوام وشہور وانقضای اعصار ودہور محفوظ داشتہ چنانکہ فرمودہ انا نحن نزلنا الذکر وانا لہ لحافظون ومحفوظ ماندن آن تا اینمدت مدید بدین گونہ کہ در آن در متون مصاحف وصدور حفاظ فرقی وتفاوتی واختلافی بیک حرف ویک نقطہ ویک اعراب باوصف غایت جد وجہد ملاحدہ وقرامطہ ومعطلہ ودیگر اعدای دین در تحریف وتغیر آن رو ندادہ از اعظم معجزات است این چنین حفظ از غیر او سبحانہ امکان نداشت ووقوع مصداق آیہ کریمہ انا نحن نزلنا الذکر وانا لہ لحافظون از اجل معجزات بینات است وچون ادیان وشرایع انبیا ورسل سابقین موبد نبود بلکہ آنہمہ بدین دین متین منسوخ شدند حفظ زبر اولین ہیچو توراۃ وانجیل از تحریف وتبدیل ضرورت نداشت بالجملہ رسالت عامہ ونبوت تامہ وملت دایمہ وشریعت قایمہ ومعجزات باقیہ ومثوبات متوالیہ متتالیہ واجور غیرمتناہیہ از لوازم ضروریہ وصف خاتم النبیین است اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین وصف جمیل جلیل برای تفضیل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر سائر انبیا ومرسلین من جمیع الوجوہ کافی ووافی است چہ موصوف را باین صفت ضرور است کہ نبوت ورسالت او از سایر نبوات ورسالات اعم واشمل ودین وشریعت او از سایر ادیان وشرایع اتم واکمل وملکات اخلاق او از اخلاق سایر خلق ازکی واعدل

وشیم وشمایل او از سایر شیم وشمایل اسنی واجل وملت او قایم واقوام ومعجزات او از
معجزات سائر انبیا ومرسلین اظهر وابهر ودوم طریقه او از سایر طرق اهدی واسهل
واست او از سایر امم اکثر وافضل باشد پس این وصف جامع فضایلی است که
هر فضیلتی را از ان فضایل بر همه فضائل سایر انبیا ومرسلین علیهم السلام فضل کلی است
وازینجا است که او سبحانه در تفضیل آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر دیگر انبیا ومرسلین
فرمود وجعلتک فاتحا وخاتما وحضرت ابراهیم علیه السلام فرمود بهذا فضلکم محمد وحضرت
جبرئیل علیه السلام بآنحضرت صلی الله علیه وسلم گفت لانه فضلک بهذه الصفة وخصک بها
علی جمیع النبیین والمرسلین وآنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمود الحمد لله الذی فضلنی علی جمیع
النبیین حتی فی اسمی وصفتی وحضرت ابن عباس رضی الله عنهما بعموم رسالت آن حضرت
صلی الله علیه وسلم که شعبه از شعب وصف خاتم النبیین است بر تفضیل آنحضرت صلی الله
علیه وسلم بر جمیع انبیا ومرسلین استدلال فرموده وازینجا محقق شد که از امتناع اشتراک
در خصوص خاتمیت انبیا امتناع مساوات آنحضرت صلی الله علیه وسلم متحقق ومبرهن است
پس قول این قایل که نفی امکان مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت
مبنی بر ذهول از قاعده تفضیل است ومبنی از تضلیل ناشی از فرط جهالت وضلالت
این خلیل ذلیل است واز جهت تضمن آن تجهیل حضرت رب جلیل ونبی نبیل وابراهیم خلیل
وروح امین جبرئیل علیهم السلام را بر الحاد قایل آن دلیل است وجه سابع اینکه قاعده
تفضیل کسی بر دیگری این است که اگر مفضل ومفضل علیه در فضیلتی خاص متشارک باشند
باید که آن فضیلت در مفضل بوجه اکمل زیادت بر آن مرتبه فضیلت که در مفضل علیه موجود
باشد یافته شود واگر مفضل ومفضل علیه در فضیلتی خاص متشارک نباشند باید که فضیلتی که
در مفضل باشد افضل باشد از فضیلتی که در مفضل علیه هست مثلا بودن زید افضل از عمرو
بدو وجه می تواند شد یکی آنکه زید وعمرو در فضیلتی مثلا علم متشارک باشند وعلوم این

نسبت بعلوم عمرو زاید باشند و دیگر این که در زید فضیلتی یافته شود که از فضیلتی که در عمرو
است افضل باشد و آن هر دو فضیلت از هر یک جنس نباشند مثلا در زید فضیلت علم
و در عمرو فضیلت کتابت یافته شود درین صورت هم زید افضل است از عمرو زیرا که فضیلت
زید یعنی علم افضل است از فضیلت عمرو یعنی کتابت و فیما نحن فیه این قاعده تفضیل متحقق است
چه وصف خاتم النبیین که مختص بآن حضرت صلی الله علیه وسلم از جمیع اوصاف کمال که در سایر
انبیا و مرسلین علیهم السلام بوده اند افضل است پس لا محاله موصوف وصف خاتم النبیین
از سایر انبیا و مرسلین افضل است این قایل بیان کند که آن قاعده کدام است که این تفضیل
و نفی مساوات بر ذهول از آن مبنی است و آن قاعده کدام کس مقرر کرده است و در کدام
علم آن قاعده مقرر شده است و در کدام کتاب از کتب معتبره تصریح بآن قاعده و تصریح
باینکه از عدم اشتراک در فضیلتی که افضل فضایل باشد نفی مساوات لازم نمی آید مرقوم است
غالبا منشا ضلالت این گول همین آن باشد که اهل سنت و شیعه باهم اختلاف کردند در اینکه
افضل اصحاب آنحضرت صلی الله علیه وسلم حضرت ابوبکر صدیق اند یا حضرت علی مرتضی رضی الله
عنهما اهل سنت گفتند که افضل الاصحاب حضرت صدیق اند و شیعه گفتند که افضل اصحاب
حضرت مرتضی اند چون شیعه استدلال کردند باین که حضرت مرتضی اشجع و اقوی و اعلم و
اتقی و اشرف و اقرب الی الرسول و ابو الحسنین و بعل حضرت سیده بتول اند الی
غیر ذلک من فضائله التی لا تحصی و مناقبه التی لا تستقصی اهل سنت جواب دادند که
مراد ما از افضلیت افضلیت من حیث الثواب و الکرامة عند الله است نه افضلیت
من حیث آحاد الفضایل او من حیث مجموع الفضایل اما این جواب این گول فهمید که
این قاعده افضلیت است و بنا بر این فهم نفی مساوات را از جهت عدم اشتراک
در خصوص خاتمیت مبنی بر ذهول از قاعده تفضیل انگاشت و از عقل و ایمان دست
بر داشت حال آنکه این جواب بیان قاعده نیست بیان مراد از دعوی افضلیت است

واین جواب را دو محل است یکی آنچه محقق دوانی در حاشیه جدید شرح تجرید جدید تفصیلا و در شرح عقائد عضدیه اجمالا بیان کرده قال فی شرح العقائد فان صیغة الفضل موضوعه للزیادة فی معنی المصدر بوجه ما اعم من ان یکون من جمیع الوجوه او بجمیع صفات الفضایل من حیث المجموع والذی وقع الخلاف فیه هو الرجحان بهذا الوجه ای من حیث الثواب لا الرجحان من الوجوه الآخر فلا ینافی ذلک رجحان الغیر فی احاد الفضایل الآخر ولا فی مجموع الفضایل من حیث المجموع انتہی دویم آنکه فضل کثرت ثواب از دیگر همه فضایل افضل است وحضرت صدیق رضی الله عنه موصوف است بفضیلت کثرت ثواب که افضل است از دیگر فضایل وکسی که موصوف است بافضل فضایل افضل است از من عداه کو موصوف باشد بجمیع فضایل مفضوله این جواب این محل مبنی است برقاعده که ما بیان کرده ایم وبنابران قاعده از عدم اشتراک در وصف خاتم النبیین نفی مساوات لازم است کما بینا وبعد تحقیق وتدقیق نظر تفضیل حضرت شیخین یعنی صدیق اکبر وفاروق اعظم رضی الله عنهما برهمه بشر بعد الانبیا علیهم السلام که همه اہل سنت از اسلاف واخلاف بلا خلاف بران اتفاق دارند مبنی است برافضلیت وصف خاتم النبیین برجمیع فضایل وکمالات تفصیل این اجمال وتوضیح این مقال این است که مسئله تفضیل حضرت شیخین رضی الله عنهما برهمه بشر بعد الانبیا از مسایل اعتقادیه است ودر مسایل اعتقادیه جزم اعتقاد می باید ودر اعتقادیات ظن بکار نمی آید وافضلیت حضرت شیخین رضی الله برجناب مرتضوی رضی الله عنه من حیث کثرت الثواب باعتراف علمای اہل سنت امر ظنی است فی المواقف وشرحها اعلم ان مسئلة الافضلیة لاطمع فیها فی الجزم والیقین اذ لا دلالة للعقل بطریق الاستقلال علی الافضلیة بمعنی الاکثریة فی الثواب بل مستندها النقل ولیست هذه المسئلة مسئلة یتعلق بها عمل فیکتفی فیها بالظن الذی هو کاف فی الاحکام العملیة بل هی مسئلة علمیة یطلب فیها الیقین والنصوص المذکورة من الطرفین بعد

تعارضہا لایفید القطع علی مالایخفی علی منصف لانہا باسرہا اما احاد او ظنیۃ الدلالۃ مع کونہا متعارضۃ ولیس الاختصاص بکثرت اسباب الثواب موجبا لزیادتہ قطعا بل ظنا لان الثواب تفضل من اللہ کما عرفتہ فیما سلف فلہ ان لایثیب المطیع ویثیب غیرہ وثبوت الامامۃ وان کان قطعیا لایفید القطع بالافضلیۃ بل غایتہ الظن کیف ولا قطع بان امامۃ المفضول لاتصح مع وجود الفاضل لکنا وجدنا السلف قالو بان الافضل ابوبکر ثم عمر ثم عثمان ثم علی وحسن ظننا بہم یقضی بانہم لولم یعرفوا ذلک لما اطبقوا علیہ فوجب علینا اتباعہم فی ذلک القول وتفویض ماہو الحق الی اللہ تعالی انتہی واین اعتراف ہست باینکہ بافضلیت من حیث الثواب جزم نیست وقول بافضلیت کہ بتقلید اسلاف ہست مبنی بر حسن ظن است وپیداست کہ در اعتقادیات ظن بکار نیست ثم قال فی الشرح قال الآمدی قد یراد بالتفضیل اختصاص احد الشخصین عن الآخر اما باصل فضیلۃ لاوجود لہا فی الآخر کالعالم والجاہل واما بزیادۃ فیہا لکونہ اعلم مثلا وذلک غیر مقطوع بہ فیما بین الصحابۃ اذما من فضیلۃ یبین اختصاصہا بواحد منہم الا ویمکن مشارکۃ غیرہ لہ فیہا وبتقدیر عدم المشارکۃ فقد یمکن بیان اختصاص الآخر بفضیلۃ اخری ولا سبیل الی الترجیح بکثرۃ الفضایل لاحتمال ان یکون الفضیلۃ الواحدۃ ارجح من فضایل کثیرۃ اما لزیادۃ شرفہا فی نفسہا او لزیادۃ کمیتہا فلاجزم بالافضلیۃ بہذا المعنی ایضا انتہی ازینجا ظاہر شد کہ در مسئلہ تفضیل حضرت شیخین رضی اللہ عنہما بیان مراد باینکہ مراد افضلیت من حیث الثواب ہست بکار نمی آید برای آن وجہی قاطع باید کہ موجب جزم باین مسئلہ اعتقادیہ متفق علیہا باشد وآن وجہ قاطع این ہست کہ چون کمال نبوت و رسالت کہ ختم نبوت عبارت ازان ہست والکمال تمامیہ این دین الی یوم الدین وعموم و دوام ہدایت و دعوت الی الخلق و بقای آن تا آخر اینجہان وشیوع عبادات وایمان در ہر مکان در ہمہ اعصار و ازمان واقامت

عدل وحدود واجرای احکام شرعیہ وایصال حقوق وکف از مظالم وامر بالمعروف ونہی عن المنکر الی غیر ذلک از آثار مرتبہ بران ہست افضل فضایل ہمہ خلایق است وموصوف بوصف خاتم النبیین باتصاف باین افضل فضایل از ہمہ آخرین واوایل افضل است کما حققنا فیما سبق وتمکین این دین واعلاء کلمۃ اللہ وتکثیر سواد مسلمین وتابید واشاعت آن وہدایت کافہ انام سوی اسلام وتطہیر عباد در اقطار وبلاد از عبادت اصنام واجلای اہل کتاب ومشرکین واطفای فروغ آتش پرستان وفتح بلاد وامصار وقہر جبابرہ کفار اقطار واقامت حدود اللہ بر فسقہ وفجار وانتظام ممالک بر وفق احکام شرعیہ کہ اینہمہ وجوہ اظہار دین است افضل فضایل افضل الام است چہ اینہمہ اظہار دین متین علی الادیان واکمال آثار ختم نبوت وابقای آن تا آخر زمان است وظاہر وباہر است کہ اینہمہ قسمیکہ از دست حضرت شیخین رضی اللہ عنہما حسن انجام یافت از دست دیگر کسی صورت نبست حضرت صدیق اکبر اول من اسلم من الرجال البالغین بلا خلاف است وبدعوت او حضرت عثمان بن عفان وحضرت زبیر ابن العوام وحضرت عبد الرحمن ابن عوف وحضرت سعد ابن ابی وقاص وحضرت طلحہ ابن عبید اللہ رضی اللہ عنہم ایمان آوردند واز بدو اسلام درنصرت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ببذل نفس ومال دقیقہ فرو نگذاشت ودر صحیح بخاری از عبد اللہ ابن عمرو ابن العاص مروی است قال بینما النبی صلی اللہ علیہ وسلم یصلی فی حجر الکعبۃ اذ اقبل عقبۃ ابن ابی معیط فوضع ثوبہ فی عنقہ فخنقہ خنقا شدیدا فاقبل ابو بکر حتی اخذ بمنکبیہ ودفعہ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم وقال اتقتلون رجلا ان یقول ربی اللہ الآیہ واز علی مرتضی رضی اللہ عنہ مروی است کہ او رضہ حضرت صدیق اکبر را بدین وجہ بر مومن آل فرعون تفضیل داد وفرمود کہ مومن آل فرعون کتمان ایمان کردہ گفت اتقتلون رجلا ان یقول ربی اللہ وصدیق رضی اللہ اعلان ایمان نمود گفت اتقتلون رجلا ان یقول ربی اللہ ورفاقت حضرت صدیق

اکبر رضی اللہ عنہ با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ہجرت کہ مقدمہ ظہور دین و مبداء ظہور
قوت مسلمین ست و صحابت او با آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در غار کہ منصوص کتاب
مبین است و صبر و تمکن و استقلال و ثبات بعد وفات حضرت سرور کائنات علیہ افضل
الصلوات و جزم عزم قتال اہل ردة و مانعین زکوٰة و قتل مسیلمہ کذاب و دیگر مدعیان
نبوت کہ از حضرت صدیق اکبر رضی اللہ عنہ بوقوع آمدہ موجب قوام و دوام و شیوع دین
اسلام شد فضیلتی ست کہ ہیچ فضیلت از فضائل این امت معادل آن نمی تواند شد
روی الترمذی عن ابی ہریرة رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما لاحد
عندنا ید الا وقد کافیناه ما خلا ابا بکر فان لہ عندنا یدا یکافیہ اللہ بہا یوم القیمة وما نفعنی مال احد ما نفعنی
مال ابی بکر ولو کنت متخذا خلیلا لاتخذت ابا بکر الا وان صاحبکم خلیل اللہ وروی عن عمر رضی
اللہ عنہ ذکر عندہ ابو بکر فبکی وقال وددت ان عملی کلہ مثل عملہ یوما واحدا من ایامہ ولیلة واحدة
من لیالیہ اما لیلتہ فلیلة سار مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الی الغار فلما انتہیا الیہ
قال واللہ لا تدخلہ حتی ادخل قبلک فان کان فیہ شیء اصابنی دونک فدخل فکسحہ ووجد
فی جانبہ ثقبا فشق ازاره وسدہا بہ وبقی منہا اثنان فالقمہما رجلیہ ثم قال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم ادخل فدخل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ووضع راسہ فی حجره ونام فلدغ ابو بکر
فی رجلہ من الجحر ولم یتحرک مخافة ان یتنبہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فسقطت دموعہ
علی وجہ رسول اللہ فقال ما لک یا ابا بکر قال لدغت فداک ابی وامی فتفل رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم فذہب ما یجده ثم انتقض علیہ وکان سبب موتہ واما یومہ فلما قبض
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ارتدت العرب وقالوا لا نؤدی زکوٰة فقال لو منعونی عقالا
لجاہدتہم علیہ فقلت یا خلیفة رسول اللہ تالف الناس وارفق بہم فقال لی اجبار
فی الجاہلیة وخوار فی الاسلام انہ قد انقطع الوحی وتم الدین اینقص وانا حی واما
مجاہدات و فتوحات فاروقیہ کہ باعث شیوع دین اسلام در کافہ انام و در آمدن

ممالک وسیعه واقطار فسیحه از فارس و روم و شام در حوزهٔ تصرف مسلمین بغایت تسلط وانتظام وانهدام آتشکده ها و معابد اصنام و ابتنای مساجد باستحکام و جریان حدود و احکام و سیاست و جبر گیری رعایا و عمال و حکام و درآمدن اکثر بدکیشان در دین و بازماندن انها از ارتکاب مظالم و ماثم و قوت گرفتن مسلمانان از یافتن انفال و مغانم الی غیر ذلک مما شاع من الخیرات فی الممالک از غایت اشتهار کالشمس فی رابعة النهار مستغنی از بیان و اظهار است بالجمله انجاز مواعیدیکه او سبحانه بحضرت خاتم النبیین از اظهار دین اسلام بر هر دین و تسلیط و استخلاف و تمکین مومنین و اغنای آنان از مغانم و انظفار مجاهدین بر مرتدین و دیگر کافرین و اجلای یهود مرة ثانیه از جزیرهٔ عرب در آیات کتاب مبین کقوله سبحانه هو الذی ارسل رسوله بالهدی و دین الحق لیظهره علی الدین کله و قوله وعد الله الذین امنوا منکم وعملوا الصالحات لیستخلفنهم فی الارض کما استخلف الذین من قبلهم ولیمکنن لهم دینهم الذی ارتضی لهم ولیبدلنهم من بعد خوفهم امنا یعبدوننی لا یشرکون بی شیئا و قوله تعالی یا ایها الذین آمنوا من یرتد منکم عن دینه فسوف یاتی الله بقوم یحبهم و یحبونه اذلة علی المومنین اعزة علی الکافرین یجاهدون فی سبیل الله ولا یخافون لومة لائم ذلک فضل الله یوتیه من یشاء والله ذو الفضل العظیم و قوله تعالی ولقد کتبنا فی الزبور من بعد الذکر ان الارض یرثها عبادی الصالحون و قوله سبحانه وعدکم الله مغانم کثیرة فعجل لکم هذه و قوله تعالی هو الذی اخرج الذین کفروا من اهل الکتاب من دیارهم لاول الحشر که مبنی است بحشر ثانی و جلای اهل کتاب مرة ثانیه فرموده بود بر دست حضرت شیخین و بجد و جهد و حسن سعی و تدبیر حضرتین رضی الله عنهما جلوه ظهور گرفت و شیوع اکمال دین و اتمام نعمت الهی بر مسلمین بمجاهدات و مشاق حضرت شیخین رضی الله عنهما حسن انجام پذیرفت و تا که بر سیرت شیخین عمل رفت اختلالی راه نیافت و فسادی رو نمانشد بالجمله انچه در باره اشاعت دین خاتم النبیین صلی الله

علیه وسلم از دست شیخین رضی الله عنهما سرانجام یافت از دست دیگری میسر نشد
و بوقوع نامد سبب آن هرچه باشد و این عظیم نفع فی الاسلام که حضرت شیخین را رضی الله عنه
بفضل الٰهی میسر شد نسبت بسایر احاد فضائل عظمای این امت فضل کلی است میان
این فضیلت کلیه و دیگر فضایل افاضل این امت نسبتی است که خلل و تخلف آن نسبت
است که فیما بین فضیلت ختم نبوت و دیگر نبوات است پس چنانکه فضیلت ختم نبوت بالای
سائر نبوات است همچنان این فضیلت شیخین رضی عنه بالای سائر فضایل است و چنانکه
اجور ایمان و اسلام و اعمال صالحات جمیع احاد این امت الی یوم القیمة بآن حضرت
صلی الله علیه وسلم خواهند رسید همچنان اجور ایمان و اسلام و اعمال صالحات اهل دیاریکه
بحسن سعی شیخین رضی الله عنهما دران دیار دین اسلام شیوع یافته الی یوم القیمه بشیخین
رضی الله عنه خواهد رسید و این فضل شیخین رضی الله عنهما قطعی و یقینی است ارتیاب درآن
مکابره و بدیهی است که ام کس توانند گفت که دفع یمامه و قتال اهل ردة از صدیق اکبر
رضی الله عنه و وقائع قادسیه و یرموک و فتح بلاد از فاروق اعظم رضی الله عنه بوقوع
آمده و شیوع اسلام در طوایف انام بسعی حضرت شیخین رضی الله عنه بظهور رسیده
افضلیت حضرت شیخین رضی الله عنه باین فضل کلی بر سائر صحابه رضی الله عنهم قطعی است
پس تحقیق پیوست که مسئله تفضیل شیخین که از عقائد دینیه است از مسائل قطعیه یقینیه است
و این مسئله متفرع است بر فضلیت وصف خاتم النبیین بر جمیع فضایل و کمالات سائر
انبیا و مرسلین اما اثبات تفضیل حضرت شیخین رضی الله عنهما بر حضرت امیر المومنین یعسوب الدین
علی مرتضی کرم الله وجهه از احاد فضایل آنجناب که افزون از شمار و بیرون از حساب اند
و اهم فضایل نیز از باب مزید قرب و ثواب اند مبنی است بر غایت تعصب درین باب
والله الموفق للصواب ازین تفضیل مبرهن شد که این قایل جاهل باین قول خود که نفی
امکان مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت مبنی بر ذهول از قاعده

تفضیل است ومبنی از تفضیل قطعیت تفضیل حضرت شیخین رضی الله عنهما که نزد اهل سنت
مجمع علیه است برهم زد چه تفضیل حضرت شیخین رضی الله عنهما منوط است بانکه کار اظهار آثار
ختم نبوت ومصالح مترتبه بران واشاعت آن چنانکه از دست حضرت شیخین رضی الله عنهما
برآمده از دست دیگری سرانجام نیافته واین کار افضل فضایل است است پس مصدر
این کار افضل امت است وبتقدیر نبودن ختم نبوت افضل فضایل خلق ونبودن اختصاص
آن بآنحضرت صلی الله علیه وسلم سبب بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل الخلق ونبودن
عدم امکان اشتراک در خصوص خاتمیت دلیل نفی امکان مساوی عظیم نفع در اظهار آثار خاتمیت
واشاعت مصالح ولوازم مرتبه بران افضل فضایل است نتواند بود پس موصوف بآن افضل
امت نتواند بود وافضلیت باعتبار کثرت ثواب مجهول است حکم بقطعیت آن نتوان کرد
کما فی المواقف وشرحها الحق ما ذکرنا بالتفصیل فی رد تفضیل الکلام وان افضی الی التطویل
لکنه لا یخلو عن التحصیل والله الهادی الی سواء السبیل وجه تاسع آنکه چون ختم نبوت ورسالت
افضل کمالات وفضایل ممکنه ممکنات است کما سبق اختصاص او سبحانه بنده را بدین افضل
کمالات وفضایل بی اختصاص او سبحانه آن بنده را بغایت قرب وثواب متصور وممکن
نیست تجویز این که بنده که او را او سبحانه باین افضل فضایل اختصاص بخشیده است
نائل اعلی درجات قرب وثواب نباشد تجویز متنافیین است وجه تاسع آنکه چون او
سبحانه آنحضرت را صلی الله علیه وسلم بآنچنان درجات قرب وثواب کرامت اختصاص
بخشیده است که صالح اشتراک بین اثنین نیست ومشارکت دو کس باهم دران اوصاف
ودرجات ممکن نیست منجمله آن است اول من تنشق الارض عن جمجمته واول من تنشق عنه
الارض واول الناس خروجا اذا بعثوا واول من یفیق من الصعقة واول من یحرک
حلق الجنة واول من یقرع باب الجنة واول من یفتح له الجنة واول شفیع فی الجنة واول من
یؤذن له فی السجود واول شافع واول مشفع واول من یجیز علی الصراط اشتراک این اوصاف

بین اثنین ممکن نیست چه اول مضاف است سوی جمیع عموم پس موصوف باین صفات
همان است که بر جمیع من عداه در انشقاق ارض از و و در خروج وقت بعث و در تحریک
حلق جنت و قرع باب آن و مفتوح شدن آن برای وی و در شفاعت و جنبت
و در ماذون بسجود بودن و در شافع و مشفع بودن و در جواز بر صراط سابق و مقدم باشد
اگر دو کس در این امور معیت دارند هیچکی ازان هر دو کس سابق علی جمیع من عداه
در این امور نیست پس موصوف باین صفات نیست و سابق گذشته که اول تعدد
نتواند شد و هرگاهیکه دو کس در این صفات متشارک نتوانند شد و بر هیچ کس
ازان دو کس که متشارک در این صفات بفرض محال فرض کرده شوند صادق
نتواند شد که اول از جمیع من عداه و سابق بر جمیع من عداه کما اضیف الیه الاول
است پس تساوی جمله مومنین در این صفات اولی بالامتناع است اذا تمهد هذا فنقول
آیا این صفات از باب قرب و ثواب اند یا نه اگر بدانست این قایل از باب قرب و
ثواب اند مشارکت و مساوات کسی با آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفات که صالح
اشتراک بین اثنین نتواند شد محال بالذات است چه جای آنکه جمله مومنین در این
صفات ممکن التساوی باشند و اعلی از آنحضرت صلی الله علیه وسلم در قرب و ثواب
در این تقدیر اولی بالامتناع است زیرا که گر اعلی ازان حضرت صلی الله علیه وسلم ممکن
باشد اول در خروج و افاقه از صعقه و دخول جنت و جواز بر صراط و ماذونیت بسجود
و شفاعت و مقبولیت شفاعت باشد یا نه علی الثانی اعلی ازان حضرت صلی الله
علیه وسلم نتواند بود چه آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این امور از جمیع من عداه اول
و مقدم است و ظاهر است که با وصف مقدم بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این
همه امور بر جمیع من عداه هر کس از جمله من عدا آنحضرت صلی الله علیه وسلم متاخر از آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در اینهمه امور خواهد بود و اگر کسی از جمله من عدا آنحضرت صلی الله علیه وسلم در اینهمه امور

از جمیع من عداه اول باشد انا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درانہمہ امور اول باشد چہ بر این تقدیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در عموم من عدا العکس مما اضیف الیہ الاول یعنی در عموم مفضل علیہ داخل است پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اول من عداہ در این ہمہ امور نتواند بود فیلزم خلاف المفروض المسلم وعلی الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درانہمہ امور اول از جمیع من عداہ نتواند بود فیلزم خلاف مفروض المسلم ومع ہذا چون مشارکت ومساوات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دراین صفات ممکن نیست اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دراین صفات ممکن نتواند بود چہ این قائل خود اعتراف دارد کہ مفضل نسبت بمفضل علیہ مرتبہ مساوات را جائز شدہ بمرتبہ زیادت فائز می باشد پس چون مساوات دراین ہمہ امور ممکن نیست افضل ممکن نتواند بود واگر این صفات بدانست این قائل از باب قرب وثواب نیستند این قائل اہلیت مخاطبت ندارد واین گفتگوی او از جملہ ہذیانات مجانین است وجہ عاشر این کہ شفاعت کبری وصفت سید الناس یوم القیمۃ واکرم الاولین والآخرین علی اللہ وقائم مقامیکہ لایقومہ الارجل واحد ونائل درجہ کہ لاینبغی الا لعبد من عباد اللہ ولاینالہا الارجل واحد وبودن صاحب لوای کہ آدم فمن سواہ تحتہ واکثر الناس تبعا یوم القیمۃ واعظم الانبیاء اجرا یوم القیمۃ از صفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اند اگر این قائل انکار اتصاف آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین صفات میکند از دعوی ایمان دست بردارد وہرچہ خواہد برزبان آرد واگر این قائل را باتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین اوصاف اعتراف است مشارکت ومساوات کسی باآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دراین اوصاف ممکن نیست چہ جای تساوی جملہ مومنین دراین صفات این قائل مشارکت ومساوات دیگری را باآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تصویر کند بعدازان امکان آن باثبات رساند تصویر آن از کسیکہ بہرہ از فہم داشتہ باشد متصور نیست چہ جای آنکہ امکان آن باثبات رساند وجہ حادی عشر

اینکه غایت منشا جسارت این قایل براین هذیان این است که نزد اہل سنت تثویب مطیع وتعذیب عاصی برخدا یتعالی واجب نیست وازین عقیده اہل سنت کار این قایل برنمی آمد در عقیده ما اہل سنت خلق آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وبعث آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم واختصاص آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بختم نبوت وافضلیت بر سایر خلق عموما وبر سایر انبیا ورسل خصوصا ودیگر فضایل که بالا مذکور شده اند وشفاعت کبری وقیام بمقامیکه لایقومہ احد غیره ونیل وسیلہ کہ درجہ ایست درجنت کہ لاتنبغی الا لعبد من عباد اللہ ولا ینالہا الا رجل واحد برحضرت باری جلت کبریاءه واجب نبود وجوب ہیچ شی براو سبحانہ جل شانہ ہیچ معنی ندارد واین ہم ممکن بوده است کہ او سبحانہ آنحضرت را نافریدی وبرسالت ومحبوبیت نہ برگزیدی وبآن فضایل وکمالات وشفاعت کبری وآندرجات اختصاص نہ بخشیدی اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وعدم اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن صفات ممکن بوده است مگر چون آن صفات صالح اشتراک مین اثنین نیستند کما مرغیر مرة مشارکت ومساوات دوکس دران صفات ممکن نیست وازامکان آن صفات وامکان اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن صفات امکان اشتراک اتصاف مین اثنین فصاعدا لازم نمی آید مثلا زید وتشخص زید ممکن است واشتراک تشخص زید مین اثنین ممکن نیست ہمچنان صفت اول النبیین خلقا مثلا ممکن است امکان داشت کہ او سبحانہ ہیچ نبی نمی آفریدیا دوکس یا ہزار کسان راپیش از دیگر انبیا نبی میگردانید علی التقدیرین ہیچ کسی اول النبیین خلقا نمی بود مگر اشتراک دوکس درصفت اول النبیین خلقا ممکن نیست چه اگر او سبحانہ دوکس راپیش از دیگر انبیا نبی میگردانید بر ہیچ کس از آن ہردو اول النبیین خلقا صادق نتوانست شد کہ معنی اول النبیین خلقا سابق بر جمیع من عداه من الانبیا در آفرینش است وبر تقدیر مذکور ہیچ کس از ان

هر دو سابق بر جمیع من عداه من الانبیا نیست بلکه بعض من عداه من الانبیا با در آفرینش معیت دارد همچنان وصف خاتم النبیین ممکن ست امکان داشت که او سبحانه کسی را نبی نگردانیدی یا دو کس یا چند کس را شانی گردانیده بعد آن دو کس یا چند کس نبوت را منقطع گردانیدی بر این هر دو تقدیر کسی خاتم النبیین نبودی چه خاتم النبیین آخرین همه انبیا است بر تقدیر اول کسی نبی نبودی چه جای آنکه کسی آخرین همه انبیا باشد و بر تقدیر ثانی هیچکی ازان دو کس نبی یا چند کس نبی که بعد ازان نبوت منقطع میشد آخرین همه انبیا نیست تا مصداق خاتم النبیین باشد بلکه بعض انبیا با هر یکی ازان هر دو نبی یا چند نبی معیت دارد پس وجود و عدم خاتم النبیین ممکن است لیکن اشتراک خاتم النبیین در دو کس ممکن نیست تساوی و تشارک دو کس در وصف خاتم النبیین ممتنع بالذات ست چه این وصف صالح اشتراک بین اثنین نیست و همبرین قیاس دیگر صفات که او سبحانه بفضل عظیم خود بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم تمام نعمت نموده آنحضرت صلعم را بان صفات اختصاص بخشیده است ممکن اند امکان داشت کهٔ آن صفات و موصوف آن صفات را نمی آفرید مگر اشتراک آن صفات بین اثنین ممکن نیست که آن صفات صلوح اشتراک بین اثنین ندارند کما مر مرارا و سبق ذکره تکرارا پس ازین عقیده اہل سنت قول بامکان مساوات و مشارکت کسی با آنحضرت صلی الله علیه وسلم لازم نمی آید و چون آن صفات اعلی مراتب قرب و ثواب اند و او سبحانه آنحضرت را صلی الله علیه وسلم بآن اعلی مراتب قرب و ثواب اختصاص بخشیده است و آن صفات که اعلی مراتب قرب و ثواب اند صلوح اشتراک بین اثنین ندارند و اشتراک انها بین اثنین ممکن نیست بلکه ممتنع بالذات ست مساوی و مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در آن اعلی مراتب قرب و ثواب ممکن نیست و ممتنع بالذات است وهو المدعی اما آنکه آن صفات اعلی مراتب قرب و ثواب اند ظاهر است چه سیدیه اول من ینشق عنه الارض و اول من یفیق من الصعقة و اول من یجوز

على الصراط واول من يقرع باب الجنة واول من يفتح له الجنة واول من يؤذن له في السجود
واول شافع واول مشفع واول شفيع في الجنة وقائم عن يمين العرش بمقام لا يقومه احد
غيره ونائل وسيلة اي درجة لا ينبغي الا لعبد من عباد الله لانها لها الا رجل واحد افضل
است در قرب وثواب از کسیکه اول در انهمه نباشد واما اینکه این صفات صلوح
اشتراک بین اثنین ندارند فلما مر غیر مرة انچه از عقیده اهل سنت لازم است همین قدر
است که سلب این صفات از آنحضرت صلی الله علیه وسلم ممکن است بامکان ذاتی
واین مسلم ومعتقد ما مومنین است لیکن در امکان وجود آنحضرت صلی الله علیه وسلم
وامکان اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم باین صفات وامکان سلب آن اتصاف
کلام نیست کلام در امکان اشتراک این صفات مابین آنحضرت صلی الله علیه وسلم
وفردی دیگر از افراد انسان است ودر امکان مساوی ومشارک آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در این صفات است وبراهین قاطعه باثبات رسید که این صفات صلوح
اشتراک بین اثنین ندارند ومساوات ومشارکت دیگری با آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در این صفات ممتنع بالذات است این قایل که تساوی جمیع مومنین در این درجات
قرب وثواب که صلوح اشتراک بین اثنین ندارند وتشارک اثنین در انهمه ممتنع بالذات
است تجویز میکند بیان نماید که هر یکی از جمله مومنین چسان اول من تنشق عنه الارض واول
من يفيق من الصعقة واول من يجوز على الصراط واول من يقرع باب الجنة واول من
يفتح له الجنة واول من يؤذن له في السجود واول شافع واول مشفع واول شفيع في الجنة
تواند شد اگر هر یکی از جمله مومنین اول باشد هر یکی از جمله مومنین در انهمه بر جمیع من عداه
من المومنین مقدم باشد وهر یکی از جمله مومنین در انهمه بر جمیع من عداه من المومنین مقدم نباشد
پس اول باشد ونباشد پس هر یکی از مومنین مصداق اجتماع النقیضین باشد
پس در اعتقاد این قایل عقیده امکان مصداق اجتماع النقیضین از جمله عقائد

اہل سنت است حاشاہم عن ذلک وعلی ہذا القیاس درجہ شفاعت کبری اعلی درجات قرب وثواب است کہ صاحب آن درجہ آن باشد کہ ہمہ اولین وآخرین بوی التجا دارند و بحضرت او پناہ آرند وبوجاہت وشفاعت او از شداید موقف نجات یابند وبسفارش او کسانی کہ محاسب نباشند بزودی بہشت شتابند وگنہگاران از دوزخ برآیند وبجنت درآیند تخییل این کہ جملہ مومنین درآن درجہ ممکن التساوی اندبی رسوخ مالیخولیا در دماغ از کسی ممکن نیست وہمچنان در صفت سید الناس یوم القیمۃ واکرم الاولین والاخرین علی اللہ وہمچنان بودن صاحب لوای کہ ما من بنی آدم فمن سواہ الا تحتہ جملہ مومنین ممکن التساوی نتوانند شد مگر این قایل شفاعت کبری واین صفات را از باب قرب وثواب نفہمیدہ اند و دراعتقادش صفت خاتم النبیین از قبیل صفت نقاشی است کہ با قرب وثواب تعلق ومناسبتی ندارد وبجای خود صفت کمال است ہیچ خیال کہ سراسر خیال است وبال اجبل عشیج بجری وخرم الکمال است وجہ ثانی عشر اینکہ اگر این قایل بنای ہذیانات خود در زعم باطل خود براین عقیدہ اہل سنت کہ بر او سبحانہ تثویب مطیع وتعذیب عاصی واجب نیست نہادہ است با وصف این کہ ہذیانات او باین عقیدہ مساسی ندارند وجہ تخصیص جملہ مومنین بامکان تساوی در کثرت ثواب وقرب رب الارباب چہ باشد زیرا کہ نزد اہل سنت تعذیب کفار ومشرکین بر خدا تعالی واجب نیست واگر این ہذیانات را بنای دیگر است بایستی کہ آن بنای ہذیانات خود را ذکر نمودہ امکان تساوی جملہ مومنین وامتناع شرکت مشرکین وکفار در آن باثبات میرسانید وجہ ثالث عشر اینکہ کلام او عند التامل تہافت وبمعنی است چہ خلاصہ کلام او این است کہ معتبر در فضیلت فضیلت من حیث کثرۃ الثواب والقرب است وجملہ مومنین در این فضیلت ممکن التساوی اند واین کلام محض بی معنی است افضل بودن جملہ مومنین من حیث کثرۃ الثواب والقرب متضمن این است کہ ہیچکی از مومنین فضل من عداہ

من المومنین من حیث کثرۃ الثواب والقرب نباشد زیراکه هریکی از مومنین داخل عموم مضاف الیه افضل یعنی عموم مفضل علیه است ومعنی تساوی جمله مومنین در افضلیت عدم افضلیت وعدم مفضولیت هریکی از مومنین ممن عداه من المومنین در کثرت قرب وثواب در عین افضل بودن هریکی از مومنین ممن عداه من المومنین در کثرت قرب وثواب است واین کلام متهافت المعنی است چون این قایل جاهل سخن خود نمیفهمد ونمیداند که سخنی که از دهانش برآمده بمعنی است یا بامعنی آنرا امید فهمیدن آن سخن دیگری چسان توان داشت وجه رابع عشر اینکه آیا آنحضرت صلی الله علیه وسلم در اعتقاد این بجهی افضل الخلق من حیث کثرۃ الثواب والقرب هستند یا نه علی الثانی قول او فیما سبق به بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل واکمل از سائر انبیا علیهم السلام که درباره آن این قایل وعلیه انعقد الاجماع گفته است در اعتقادش باطل است وایمانش نزد همه مومنین زایل است زیراکه نزد او معتبر در معنی افضل افضل من حیث القرب والثواب است ونزد همه مومنین آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل الخلق من حیث کثرت القرب والثواب بلاریب وارتیاب اند وانکار ان کفر است وعلی الاول مشارکت ومساوات دیگری با آنحضرت صلی الله علیه وسلم دراین وصف محال است چه اگر دیگری افضل الخلق من حیث کثرۃ القرب والثواب فرض کرده شود آنحضرت صلی الله علیه وسلم در عموم مفضل علیه داخل باشد پس افضل الخلق من حیث کثرۃ القرب والثواب نباشد هذا خلف ونیز چون آنحضرت صلی الله علیه وسلم براین تقدیر افضل الخلق من حیث کثرۃ القرب والثواب است آن دیگر داخل عموم مفضل علیه باشد پس افضل الخلق من حیث کثرۃ القرب والثواب نباشد هذا خلف فعلی التقدیرین مساوی مساوی نشد ومشارک مشارک نشد فهو مصداق اجتماع النقیضین ووجوه مستلزم لعدمه پس مبرهن شد که تساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در افضلیت من حیث القرب والثواب نیز ممتنع بالذات است وهو المدعی وجه خامس عشر قول این قایل پس نظر

بر قوت و وسعت قدرت کاملہ ممکن و مقدور الہی است کہ ہر مفضول را کہ در کمالات دیگر مفضول است یعنی در ماسوائے کثرت ثواب مفضول است او را مساوی بلکہ افضل از افضل او گرداند صحیح است در این کہ اگر مفضول در کثرت ثواب مفضول باشد گردانیدن آن مفضول مساوی کسیکہ از و در کثرت ثواب افضل باشد یا افضل از و در کثرت ثواب بدانست این قایل ہم ممکن و مقدور نیست والاول او کہ ہر مفضول را کہ کمالات دیگر مفضول است یعنی در ماسوائے کثرت ثواب مفضول است لغو و تعیین باشد چون ہر واحد از سائر خلق در کثرت ثواب از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مفضول است گردیدن یکی از خلق و یکی از مومنین مساوی یا افضل از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در کثرت ثواب باعتراف این قایل ہم ممکن و مقدور نتواند بود پس ہمہ سعی این قایل رایگان رفت وحق ہرگز قرار گرفت و بتحقیق پیوست کہ او سبحانہ بفضل عظیم و رحمت تامہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم آفریدہ و از جملہ ممکنات برگزیدہ و بصفاتی از باب قرب و ثواب باختصاص بخشیدہ کہ آن صفات صالح اشتراک بین اثنین نتواند شد و وجود مشارک و مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دران صفات مستلزم عدم آن است و مشارک و مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مصداق اجتماع النقیضین و محال بالذات و وجود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن صفات و وجود آن صفات در ذات آن سرور کائنات علیہ افضل الصلوات ممکن بالذات و متحقق بارادہ حضرت خالق الکائنات واہب العطیات است و امکان آن صفات مستلزم امکان اشتراک آن صفات بین اثنین نیست امکان شیٔ دیگر و امکان اشتراک آن دیگر و اینہمہ یعنی آفریدن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و برگزیدن بر سایر ممکنات و اختصاص بصفات ممتنع عن الاشتراک محض فضل عظیم او سبحانہ است آن نہ از جہت قابلیتی و استحقاقی ذاتی بود و نہ مزد کاری و نہ اجر عملی و نہ جزائی عبادتی استحقاق و قابلیت و نیکو کاری و اعمال

حسنه و عبادات مقبوله که شایسته منصبی که او سبحانه بفضل عظیم خود آنحضرت را صلی الله علیه وسلم بآن اختصاص کرامت فرموده بود نه بکرامت فرمودن او سبحانه بوده اند و همین مدلول حدیث صحیح بخاری است کما یاتی انشاء الله تعالی باید دانست که این قایل تا این مقام چند موجبات کفر او سر زده شده اند در اثنای ابطال اقوال او ایما بان رفته است مناسب می نماید که درینجا بطریق فذلکه تعداد موجبات کفر او مذکور نموده شود اگر این قایل بعد متنبه شدن بران موجبات کفر باعلان تمام توبه نصوح نماید در دین اسلام باز در آید و اگر اختیار نار بر عار کند روسیاه بجهنم رود و ما علینا الا البلاغ نخستین از موجبات کفر او این است که در اوایل خرافات تامه خود گفته است که این کلیه که هیچ ممتنع ذاتی داخل تحت قدرت الٰهی نیست محل کلام است پس تجویز دخول ممتنعات ذاتی تحت قدرت الٰهی میکند و برین تجویز لازم است که عدم الواجب سبحانه و شریک الباری و دیگر ممتنعات ذاتی داخل تحت قدرت الٰهی باشند و قول باین لازم کفر است پس ازین قول او تجویز اغلظ انحای کفر بر او لازم است و غایت جهل او از ندانستن او معنی امتناع ذاتی و معنی قدرت ازین تجویز پیداست و جهل او عذر کفر نمیتواند شد دوم اینکه او قایل شده است بامکان اتصاف او سبحانه بنقایص و قبایح و فواحش غیر متناهیه و قول بامکان اتصاف او سبحانه بیک فاحشه و بیک نقیصه هم کفر است پس این اعتقاد مشتمل است بر انحای غیر متناهیه کفریه اعتقاد امکان اتصاف او سبحانه بیک یک فاحشه و یک یک نقیصه کفری جداگانه بالاستقلال است سیوم اینکه این قایل قاعده اختراع کرده است که اگر یک حصه از کدام معنی مصدری ممکن ذاتی باشد ضرور است که جمیع حصص آن معنی مصدری ممکن باشند در اعتقاد این قاعده اصرار تام دارد کما سبق و این اعتقاد متضمن وجوه غیر متناهیه کفر است چه وجود و عدم معنی مصدری است و بعض حصص آن هر دو مثل وجود انسان و عدم انسان ممکن ذاتی است پس بنا برین

اعتقاد او صریح و راست که جمیع صفتش وجود و عدم ممکن ذاتی باشد پس وجود واجب سبحانه وهم عدم واجب سبحانه ممکن ذاتی باشد و وجود شریک الباری وهم عدم شریک الباری ممکن ذاتی باشد و حدوث واجب الوجود سبحانه و ترکب واجب الوجود وغیرهما که تلفظ آن زبان نمی آلایم ممکن ذاتی باشد الی غیر ذلک من اللوازم الباطلة الغیر المتناهیة که قول بهر یک ازان لوازم کفر مستقل جداگانه است چهارم اینکه این قایل بران قاعده مخترعه خود امکان اتصاف او سبحانه بنقایص و قبایح متفرع نموده است این تفریع او بجای خود کفر است فالاصل والفرع والموصل والمفرع والتاصیل والتفریع کلها فی النار تجسیم اینکه او گفته است که سلب اتصاف او سبحانه بنقایص و قبایح و فواحش ممکن و معلول او سبحانه است و ذات واجب الوجود چنانکه مقتضی اتصاف خود بصفت کمال است همچنین مقتضی سلب اتصاف خود بمقابل آن صفت است و این را افادات شده و مدیان کرده است و این اعتقاد او کفر است زیرا که نفس ذات حقه احدیه براین تقدیر مصداق سلب اتصاف بنقایص و قبایح و فواحش نتواند بود مصداق این سلب براین تقدیر از نفس ذات احدیه مصداق ایجابات نقایص و قبایح و فواحش غیر متناهیة باشد ضرورة استحالة ارتفاع صدق الموجبات والسوالب و این متضمن انحای غیر متناهیه کفر است ششم اینکه در اعتقاد او میانه اتصاف او سبحانه بصفات نقص معیت ذاتی است این قایل در بیان این چند صفحه بهر صفحه روی خود سیاه کرده است و خودش اعتراف دارد که صفات کمال و اتصاف بصفات کمال متاخر بالذات از ذات حقه است پس او را از اعتراف تاخر سلب اتصاف بنقایص و فواحش و قبایح غیر متناهیه از ذات حقه بنابر اعتقاد او معیت ذاتیه میانه اتصاف بصفات کمال و سلب اتصاف بنقایص و فواحش و قبایح ضروریست پس نفس ذات حقه واجبه مصداق سلوب اتصافات

[illegible]

۲ بصفات کمال و سلب اتصاف او سبحانه

نقایص فواحش وقبایح غیرمتناهیه حسب این اعتقاد دور اعتقاد وی نیست پس این نجدی را ازاعتقاد
نبودن نفس ذات حقه مقدسه مصداق ایجابات غیرمتناهیه که نقایص آن این سلوب غیر
متناهیه اند گریز نیست و این اعتقاد او متضمن وجوه غیرمتناهیه کفر است هفتم اینکه این
قایل اعتقاد دارد باینکه علم و قدرت وغیره صفات الهیه وهم اتصاف بآن صفات
ممکن ذاتی و معلول او سبحانه اند و با این اعتقاد میگوید که عدم علم و قدرت از ذات
حقه مقدسه که از شان او علم و قدرت است بعینه جهل و عجز است ومیگوید که چون صفت
علم و قدرت او سبحانه ممکن بالذات است وجود و عدم این هردو صفت ممکن خواهد
بود و عدم هردو صفت مذکوره از ذات مقدس که از شان او علم و قدرت است
بعینها جهل و عجز است پس بر او لازم است اعتقاد ثبوت جهل و عجز بنفس ذات حقه مقدسه
قبل از اتصاف آن ذات حقه بعلم و قدرت و این اعتقاد کفر است و متضمن انحای کفرات
چه همچنین کلام او در دیگر صفات کمالیه جاریست مثلاً حیات صفت زائده است ممکنه
پس وجود و عدم آن ممکن است و عدم حیات از ذات مقدسه که از شان آن حیات
است موت است پس موت او سبحانه ممکن است و چون ثبوت حیات از ذات
حقه مقدسه متاخر است عدم حیات در مرتبه متقدمه ویست وسبحان الحی الذی
لایموت عما یقول الظالمون علواً کبیرا و چون سابق وجه بطلان قول این قایل بیان کرده
ایم درینجا حاجت اعاده آن نیست هشتم اینکه او گفته است که عدم علم از
حضرت باری جلشانه مستلزم جهل است چه سلب بسیط نزد وجود موضوع
مستلزم سلب عدولی است کما لایخفی علی المنطقی انتهی و این قول او از موجبات
کفر او است زیرا که علم نزد او از صفات زائده علی الذات است پس سلب آن
از مرتبه ذات احدیه حقه ضروریست و او خود اعتراف دارد باینکه صفات او سبحانه محتاج
ذات حقه اند و متاخر محتاج از محتاج الیه ضروری است پس سلب بسیط علم از ذات احدیه

ضروری است و سلب بسیط نزد وجود موضوع که ذات احدیه است مستلزم سلب
عدولی است و سلب عدولی علم نزد او جهل است پس این قول و اعتراف است
باعتقاد او باتصاف او سبحانه در مرتبه ذات احدیه بجهل آن کفر است و این
بر متکلمین قائلین بزیادت صفات لازم نمی آید زیرا که جهل نزد آنان عبارت است
از قوت استعدادیه علم نه از سلب بسیط علم و نه از سلب عدولی علم و ذات حقه از
قوت استعدادی منزه است و زعم این قایل بودن جهل سلب عدولی علم ناشی از
جهل است چه سلب عدولی علم در جمادات موجوده متحقق است حال آنکه جمادات
متصف بجهل نیستند و قد مر تفصیل ذلک نهم آنکه این قایل در معنی خاتم النبیین
تحریف کرد ظاهر است که معنی خاتم النبیین آخر همه انبیا بعثا است و لام النبیین برای
استغراق و در عقائد همه مسلمانان است ان محمدا صلی الله علیه وسلم آخر الانبیاء این
قایل معنی دیگر برای خاتم النبیین تراشید و بحسب معنی تراشیده خود تجویز تعدد خاتم
النبیین نمود پس از دو حال خالی نیست یا این قایل معنی خاتم النبیین نمیداند
و بر این تقدیر ظاهر است که او اعتقاد بانکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین اند
ندارد چه تصدیق بو تصدیق بی دانستن معنی محمول معنی ندارد و بر این تقدیر کفر او ثابت است
و جهل در کفر عذر نمیتواند بود و یا این قایل دیده و دانسته بغرض تفضیل جهله معنی خاتم
النبیین را تحریف میکند بر این تقدیر این کفر او از اغلظ وجوه کفر است دهم آنکه این قایل
بمستثنی بودن ذات مبارک مقدس آنحضرت صلی الله علیه وسلم از جمیع نبیین علیهم السلام
در لفظ خاتم النبیین که لام برای استغراق است قایل شده است و پر ظاهر است که
یکی از جمیع نبیین خارج است خاتم النبیین نمی تواند بود پس این قول او مستلزم
قول بر نبودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین است و این کفر است و نیز
آنکه این قایل از این معنی که یکی از جمیع نبیین خارج است خاتم النبیین نمیتواند شد

جهل داشت سودی ندارد جهل در کفر عذر نتواند بود یازدهم اینکه این قایل بعد
تسلیم امتناع اتصاف دیگری بوصف خاتم النبیین واستحاله اشتراک این صفت
بین اثنین ابدای احتمال بودن وصفی دیگر همتا وعدیل وصف خاتم النبیین در مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم ونبودن آن وصف در آنحضرت صلی الله علیه وسلم نموده است
وابدای اینچنین احتمال محال کفر است زیراکه وصف خاتم النبیین اعلی اوصاف کمالیه
ممکنات است تجویز بودن کدامین وصف مجهول همتا وعدیل این وصف ازدرای شان
کمال نبوت ورسالت است وتجویز لغو وبیکار بودن بعض کمال نبوت ورسالت
است واین کفر است ووجوه بودن این تجویز ازدرای شان کمال نبوت ورسالت
سابق ازین تفصیل تمام مذکور شد دوازدهم اینکه این قایل در تنظیر تساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم که مختص بوصف خاتم النبیین اند ومساوی مفروض خودش که آنرا
مختص بوصفی که آنرا همتای وعدیل وصف خاتم النبیین تجویز کرده قرار داده تساوی
زید وعمرو بدین گونه که در زید صفت تیراندازی ودر عمرو وصف بندقه اندازی بعد اشتراک زید
وعمرو در کمالات دیگر همچو سخاوت وشجاعت یافته شود ونیز تساوی اعراب وبراذین در هر یکی ازین
دو بصفتی معتبره بالاختصاص یافته میشود آورده است آوردن اینچنین تنظیرات
درینچنین مقام موجب استخفاف وازدرای شان آنحضرت صلی الله علیه وسلم ومنصب آن
حضرت صلی الله علیه وسلم یعنی ختم نبوت ورسالت است پس در بودن آن از موجبات
کفر قایل اشتباهی نیست این قایل جاهل در این تنظیر نیاندیشید که کدام کس را
بجای زید وکدام کس را بجای عمرو وکدام کس را بجای اعراب وکدام کس را بجای براذین می نهد ووصف خاتم
النبیین را بجای تیراندازی یا بجای بندقه اندازی یا بجای قوت هرب وطلب که در
اعراب است یا بجای کین عطف که در براذین است قرار میدهد اینچنین تنظیر از غلط
وجوه کفر است علمای اعلام آن ابیات را که در آن تشبیه ممدوحین شعرا با آنحضرت

صلی اللہ علیہ وسلم آمدہ است ہمچو قول ابوالعلاء معری لولا انقطاع الوحی بعد محمد
قلنا محمد من ابیہ بدیل ہو مثلہ فی الفضل الا انہ لم یاتہ برسالۃ جبریل وہمچو قول حسان
اندلسی در مدح محمد ابن عاد وزیر ادابی بکر ابن زیدون کان ابا بکر ابو بکر الرضی
وحسان حسان وانت محمد از باب استخفاف از موجبات کفر شمردہ اند چہ جای تشبیہ
آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بزید یا عمرو یا بعراب یا براذین وتشبیہ منصب خاتم
النبیین بہ تیر اندازی و بندقہ اندازی یا باوصاف آن دو بہیمہ اینچنین تنظیر
کفر ہست وسہل انگاشتن آن کفر دیگر است سیزدہم اینکہ قایل بفضل دیگر
انبیاء علیہم السلام بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ببعض وجوہ قایل است واین کفر
خرق اجماع است وقد تقرر نزد ما ہمہ مومنین آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بر سائر انبیاء
ومرسلین من جمیع الوجوہ فضل کلی است چہاردہم اینکہ قول این قایل کہ نفی امکان
مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت مبنی بر دہول از قاعدہ
تفضیل است ومبنی از تضلیل منجر بتجہیل حضرت رب جلیل وحضرت جبریل وحضرت
ابراہیم خلیل وآنحضرت علیہ وعلیہما الصلوۃ والتسلیم میشود کما سبق مفصلا پس
این قول بوجوہ چند از موجبات کفر است پانزدہم اینکہ قول او بجواز
مساوات جملہ مومنین بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب وثواب بلکہ بجواز افضلیت
جملہ مومنین از آنحضرت در قرب وثواب کفر ہست واشنع است از کفر بعض
کرامیہ کہ بجواز افضل بودن ولی از نبی تجویز می کنند چہ این قایل بجواز افضل
بودن افجر فجار وافسق فساق مومنین از افضل الانبیاء والمرسلین در قرب و
ثواب قایل شدہ ہست شانزدہم اینکہ قول او پس بنظر قوت ووسعت
قدرت کاملہ ممکن ومقدور الہی است کہ ہر مفضول را کہ در کمالات دیگر مفضول
است یعنی در ماسوای کثرت ثواب مفضول است او را مساوی بلکہ افضل از

افضل او گردانند در این مطالب بزرگ و مقصد معتبر که جمله مومنین ممکن التساوی اند
در این معنی و مقدوریت قدرت کامله گو واقع نشود صریح است در اینکه در اعتقاد
او آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل از جمیع من عداه در قرب و ثواب نیستند و من
عداه اگرچه در دیگر کمالات از آنحضرت صلی الله علیه وسلم مفضول باشد در قرب و
ثواب از آنحضرت صلی الله علیه وسلم مفضول نیستند و این اعتقاد کفر است
بعد هم قول مذکور صریح است در اینکه جمله مومنین گو فساق و فجار باشند
در قرب و ثواب از آن حضرت صلی الله علیه وسلم مفضول نیستند و در کمالات
دیگر یعنی ماسوای کثرت ثواب مفضول اند و ازین قول لازم است قول بانکه نبوت
و رسالت محض لغو است چه در قرب و ثواب نبی و غیر نبی و رسول و غیر رسول بنا بر
این قول برابر اند پس نتیجه این اعتقاد لغو و بیکار بودن نبوت و رسالت است
و آن بی شبه کفر است هجدهم آنکه قول بانکه جمله مومنین در قرب و ثواب
افضل از حضرت افضل المرسلین خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم توانند شد متضمن
استخفاف شان آنحضرت صلی الله علیه وسلم است بقطع نظر ازینکه این کلام صادق
باشد یا کاذب اشتمال کلام بر استخفاف منوط بکذب آن نیست بسا کلام
کاذب مشتمل بر استخفاف نمی باشد و بسا کلام صادق متضمن استخفاف می باشد و استخفاف
شان آنحضرت صلی الله علیه وسلم بهر کلامی که باشد کفر است نوزدهم آنکه این قایل
تجویز می کند که این مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم بدین وجه باشد که در یک
کمال مختص معادل بصفت خاتم النبیین که وصف مختص آنحضرت صلی الله علیه
وسلم است یافته شود و در دیگر کمالات آنحضرت صلی الله علیه وسلم و آن مساوی
متشارک باشد حال آنکه بسیاری از کمالات و صفات عالیه آنحضرت صلی الله
علیه وسلم آنچنان هستند که مشترک الاثنین نیستند و برخی از آن کمالات

و لغوت درشناعت ابطال قول این قایل سابق مذکور شده اند پس تجویز اینکه آن مساوی
در همه کمالات و صفات کمالیه آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم سوای وصف خاتم النبیین شاید
باشد بلی انکار اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم بدان صفات کمالیه ممکن نیست
وآن انکار محض زندقه و کفر است . بستم اینکه تکلف اینچنین تحملات زبنی وابدای اینچنین
احتمالات باطله گرسیکه برای تصحیح کلام شیخ نجدی و انداختن خود را در مهالک گفتگو و کلام
درشان آن حضرت صلی اللہ علیه وسلم برای اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیه
وسلم فی جمیع الکمالات با وصف اینکه مفهومات غیر متناهیة آنچنان هستند که مصادیق
آنها ممکن نیستند و از عدم امکان آنها عموم قدرت الٰهیه برهم نمی شود و از عدم امکان
مصداق مفهوم مساوی آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم فی جمیع الکمالات چسان برهمی عموم قدرت
الٰهیه متصور تواند شد بدون زندقه و سوء اعتقاد و بغیر بدکیشی و بدباطنی و الحاد متصور نیست
اینهمه از علامات کفر است اعاذنا اللہ من ذلک کما هو بحرمة حبیبه و خلیله صلی اللہ علیه و علی آله
وصحبه قال الوسواس الخناس در بخاری است عن سالم ابن عبد اللہ عن ابیه انه اخبره
انه سمع رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم یقول انما بقاءکم فیما سلف قبلکم من الامم کما بین صلوٰة
العصر الی غروب الشمس اعطی اهل التوراة التوراة فعملوا بها حتی انتصف النهار ثم
عجزوا فاعطوا قیراطا قیراطا ثم اعطی اهل الانجیل الانجیل فعملوا حتی صلوٰة العصر ثم عجزوا
فاعطوا قیراطا قیراطا ثم اعطیتم القرآن فعملتم به حتی غروب الشمس فاعطیتم قیراطین قیراطین
فقال اهل الکتابین ای ربنا اعطیت هؤلاء قیراطین قیراطین واعطیتنا قیراطا قیراطا
ونحن اکثر عملا قال اللہ هل ظلمتکم من اجرکم من شیء قالوا لا قال فذلک فضلی اوتیه من اشاء .
و در حدیث دویم متصل این است عن ابی موسی عن النبی صلی اللہ علیه وسلم قال مثل
المسلمین والیهود والنصاری کمثل رجل استاجر قوما یعملون له عملا یوما الی اللیل علی اجر
معلوم فعملوا له الی نصف النهار فقالوا لا حاجة لنا الی اجرک الذی شرطت لنا وما عملنا

باطل فقال لهم لا تفعلوا اكملوا بقية عملكم وخذوا اجركم كاملا فابوا وتركوا فاستاجر آخرين
بعدهم فقال اكملوا بقية يومكم هذا ولكم الذي شرطت لهم من الاجر فعملوا حتى اذا كان
حين صلوٰة العصر قالوا لك ما عملنا باطل ولك الاجر الذي جعلت لنا فيه فقال اكملوا
بقية عملكم فانما بقي من النهار شيء يسير فابوا فاستاجر قوما ان يعملوا له بقية يومهم فعملوا له
بقية يومهم حتى غابت الشمس فاستكملوا اجر الفريقين كليهما. از حدیث ابی موسیٰ
رضی الله عنه ثابت شد که حق تعالی از فضل خود طفیل حضرت خاتم النبیین صلی الله
علیه وسلم امت را اجر عمل ناقص و ناتمام که از وقت عصر تا شام است اجر عمل کامل و
تمام که عمل تمام روز است عنایت فرموده پس چنانکه این امت را بشرف فضل
مذکور خود سرفراز فرمود ممکن است و او تعالی قادر است بر آنکه دیگری را مساوی این
امت بفضل خود گرداند گو واقع نفرماید و در حدیث ابن عمر رضی الله عنه حال این
امت بشمول ذات اقدس و انفس النفس در کثرت ثواب بیان و اخبار بر وجه اتم و اکمل
فرموده که با وجود قلت عمل نسبت هر دو امت این امت را اجر عمل مضاعف
مرحمت شده و چون هر دو امت عرض کردند که عمل ما کثیر و اجر ما یسیر و عمل این
امت اقل و اجر ایشان اکثر و اکمل است ارشاد شد که از اجر شما چیزی کم نکرده شد
و هر دو امت تسلیم کردند باز فرمودند اینکه زیاده از عمل عطا کردم فضل من است
بعده فرمودند که بخشم هر که را بخواهم مومن صادق را بعد ملاحظه معانی این حدیث شکی
نمیماند در اینکه هر که را بشرف عزت و کثرت ثواب و قرب منزلت سرفراز فرموده
اند محض فضل است اگر بجای او دیگری را در این فضیلت قایم و منصوب میفرمودند
کیست که مانع می شد و چیست که مزاحم میگردید و حالا اگر مساوی ما افضل
او را و سازند مانع و مزاحم کیست و چیست چنانکه عنقریب از کلام بعض کمل اولیا
خواهد آمد عارف رومی قدس سره میفرماید ؎ داد حق را قابلیت شرط نیست بلکه

ونیز می فرماید ؎ بلکہ شرط قابلیت داد اوست ۔ عقیدہ اسلام این است کہ حضرت سید المرسلین صلی اللہ علیہ وسلم را بمقام قاب قوسین او ادنی در دنیا وبمقام محمود وقت شفاعت وبمقام وسیلہ بعد دخول جنت و دیگر فضائل چون سندی از تفسیر مظہری نقل شدہ مخصوص فرمودہ دیگری سہیم وعدیل جناب اقدس نیست ونخواہد شد وہر مقام ارفع واعلی از سائر منازل ومقامات است درین عقیدہ اسلام نیست کہ حق تعالی را قدرت بر تسویہ دیگری درانہا نیست معاذ اللہ

اقول سابق بیان کردہ ایم کہ آفریدن او سبحانہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وبرگزیدن او سبحانہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بر سائر ممکنات واختصاص بخشیدن آنحضرت بصفات ممتنعۃ الاشتراک از محض فضل عظیم او سبحانہ بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بودہ است نہ از جہت قابلیتی واستحقاقی ذاتی ونہ مزد کاری واجر عملی ونہ جزای عبادتی استحقاق وقابلیت ونیکو کاریہا واعمال حسنہ وعبادات مقبولہ کہ شایستہ آن منصب جلیل کہ او سبحانہ بفضل عظیم خود آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بآن اختصاص کرامت فرمودہ بودند ہم کرامت فرمودہ او سبحانہ بودہ اند وازبودن آنہمہ محض از فضل او سبحانہ صالح اشتراک بودن آن صفات کمالیہ کہ او سبحانہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بآنہا شرف اختصاص بخشیدہ است لازم نمی آید ہمہ تشخصات وتعینات وہمہ آن صفات کہ صالح اشتراک بین اثنین نیستند از فضل الہی پیدا شدہ اند واز پیدا شدن آنہا بفضل الہی بودن آنہا صالح اشتراک بین اثنین لازم نمی آید امکان شئی دیگر وامکان اشتراک آن شئی دیگر ست وسابق مکرر بارہا مبرہن شدہ کہ وصف خاتم النبیین واول النبیین خلقا واول ما خلق نورہ واول من تنشق عنہ الارض واول من یفیق من الصعقۃ واول من یجوز علی الصراط واول من یقرع باب الجنۃ واول من یفتح لہ الجنۃ واول من یوذن لہ

فی السجود واول شافع واول مشفع واول شفیع فی الجنة وقائم بین یدی الرب بمقام لا یقومه

احد غیره ویغبطه فیه الاولون والآخرون ونائل وسیلة ای درجة لا ینبغی الا لعبد من عباد الله

وانا ارجو ان اکون انا هو الاجل واحد وشافع بشفاعت کبری که این همه اوصاف کمالیه را او سبحانه

بفضل عظیم خود با آنحضرت صلی الله علیه وسلم کرامت فرموده است صالح اشتراک بین

اثنین نیستند تجویز اشتراک این اوصاف کمالیه بین اثنین از کسی بی تحاشی در جنت

وبلادت یا جنون مطبق ممکن نیست واز جمله اوصاف کمالیه غیر صالحة للاشتراک این

است که امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل الامم است چنانکه آنحضرت صلی الله علیه

وسلم افضل الرسل اند واین فضیلت امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم کرامت فرموده

او سبحانه است که بفضل عظیم خود بوجاهت ومحبوبیت آنحضرت صلی الله علیه وسلم این امت را

کرامت فرموده است قال الله سبحانه کنتم خیر امة اخرجت للناس وفی التورية فی

صفاته صلی الله علیه وسلم وجعل امته خیر امة اخرجت للناس وفی التورية ایضا انک

خیر الانبیاء وان امتک خیر الامم واسمک احمد وامتک الحمادون قربانهم دماؤهم

واناجیلهم صدورهم لا یحضرون قتالا الا وجبرئیل معهم یتحنن علیهم تحنن الطیر علی فراخه وفی حدیث

الاسراء ان محمدا صلی الله علیه وسلم اثنی علی ربه فقال کلکم اثنی علی ربه وانا مثن علی ربی

الحمد لله الذی ارسلنی رحمة للعالمین وکافة للناس بشیرا ونذیرا وانزل علی الفرقان

فیه تبیان کل شیء وجعل امتی خیر امة وجعل امتی امة وسطا وجعل امتی هم الاولون

وهم الآخرون بالجمله بودن امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم خیر امة بنص قطعی ثابت

است وخیر افضل التفضیل مضاف الی النکره است ونکره که افعل التفضیل سوی

آن مضاف باشد از صیغ عموم است پس معنی خیر امة بهترین همه امم وافضل از سایر

امم واین صفت صالح اشتراک بین اثنین نیست چه اگر امت دیگر خیر امة باشد ومشارک

این امت در این صفت باشد آن امت دیگر یا دیگر هم مضاف الیه ومفضل علیه

داخل باشد یا نه علی الاول آن امت خیر امة نتواند بود بلکه از امم موصوله مفضل علیها است
فیلزم خلاف المفروض و علی الثانی این امت بهترین همه امم و افضل از سایر امم نتواند بود پس
خیر امة نتواند بود فیلزم خلاف المفروض المسلم و نیز بر تقدیر بودن امت دیگر مشارک
این امت در این صفت این امت یا داخل عموم مضاف الیه و مفضل علیه باشد یا نه
علی الاول این امت خیر امة نتواند بود بلکه مفضول نسبت بعض امم خواهد بود و علی الثانی
آن امت بهترین امم نتواند بود پس خیر امة نتواند بود و نیز او سبحانه امت آنحضرت
را صلی الله علیه وسلم صفت هم الاولون و هم الآخرون بطفیل آنحضرت صلی الله علیه وسلم محض
بفضل عظیم خود کرامت فرموده و این هر دو صفت هم قابل اشتراک بین اثنین نیست
چه معنی این صفت این است که امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم در دخول جنت از سایر
امم اول است و در وجود و خلقت از سایر امم متاخر است کما فی صحیح مسلم نحن الاخرون من
اهل الدنیا والاولون یوم القیمة المقضی لهم قبل الخلائق نحن اول من یدخل الجنة اگر این صفت
در امت دیگر یافته شود امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم در دخول جنت از سایر امم اول
باشد و در وجود و خلقت از سایر امم متاخر نباشد و بر این تقدیر امت دیگر مشارک امت
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفت نتواند شد بلکه بر این تقدیر این صفت نه در امت
آنحضرت صلی الله علیه وسلم موجود است و نه در امت دیگر پس مشارکت امت دیگر با امت
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفت مستلزم عدم مشارکت آن امت دیگر با امت
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفت است و هر چه وجود آن مستلزم عدم آن است
محال بالذات است و نیز او سبحانه میفرماید و کذلک جعلناکم امة وسطا لتکونوا شهداء علی
الناس و یکون الرسول علیکم شهیدا و نیز میفرماید لیکون الرسول شهیدا علیکم
و تکونوا شهداء علی الناس از این آیات ظاهر است که او سبحانه امت آنحضرت
صلی الله علیه وسلم را بفضل خود بر سایر امم شهید گردانیده اگر مشارکت امت دیگر

با امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفت فرض کرده شود برابر تقدیر این است
برسایر امم شهید نتواند بود و آن است دیگر هم برسایر امم شهید نتواند بود پس این
تقدیر مستلزم سلب مشارکت آن امت دیگر با این امت در صفت است
و هرچه وجود آن مستلزم عدم آن است محال بالذات است بالجمله چنانکه او سبحانه
بفضل عظیم خود بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم اتمام نعمت نموده آنحضرت را صلی الله علیه
وسلم بفضایلی اختصاص بخشیده است که آن فضایل صلاحیت اشتراک بین اثنین
نتواند شد همچنان بطفیل آنحضرت صلی الله علیه وسلم است آن جهت آنحضرت صلی الله علیه و
سلم را بفضایلی اختصاص بخشیده است که آن فضایل صلوح اشتراک میان دو
است هم ندارند پس چنانکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل الانبیا و ارسل اند همچنان
امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل الامم است افضلیت این امت برسایر امم
سبب است از افضلیت آنحضرت صلی الله علیه وسلم برسایر انبیا و رسل علیهم السلام
استدلال از افضلیت آنحضرت صلی الله علیه وسلم از سایر انبیا و رسل بر افضلیت
این امت برسایر امم استدلال لمی است و استدلال از افضلیت این امت برسایر امم که از
قول او سبحانه کنتم خیر امة ثابت است بر افضلیت آنحضرت صلی الله علیه وسلم از سایر انبیا و رسل
استدلال انی است و بهر دو وجه استدلال واقع است حاصل این است که افضلیت
آنحضرت صلی الله علیه وسلم برسایر انبیا علیهم السلام و افضلیت امت آنحضرت صلی الله علیه
وسلم برسایر امم محض از فضل الهی است نه از جهت استحقاقی و نه مزد کاری و نه اجر عملی و نه
جلدوی عبادتی و از بودن افضلیت از محض فضل الهی لازم نیست که این افضلیت قابل
اشتراک بین اثنین باشد امکان شئ و بودن وجود آن بفضل الهی دیگر است و بودن آن صلاحیت
اشتراک بین اثنین او اکثر دیگر است کسی که فرق میانه هردو نتواند فهمید اهلیت مخاطب نه ندارد
پس از بودن زیادت اجر این امت بمثل ناقص نسبت با جر اهل ک این که مثل آنان

بوده است که از هر دو حدیث صحیح بخاری متحقق است حسب امکان مساوات و مشارکت است دیگر با امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم در فضل لازم نمی آمد از این هر دو حدیث همین قدر ثابت است که افزودن اجر بر عمل ناقص بفضل الهی منوط است و ما اهل سنت اعتقاد داریم که فضل بخشیدن بکسی که عمل ناقص هم نداشته باشد منوط بعنایت الهی است سبب عمل منوط باستحقاق و قابلیت نیست اما اعتقاد آن نداریم که اشتراک ادها فیما صلح اشتراک بین اثنین نیستند ممکن است همچو اعتقاد منوط بسوفسطائیت است برای همچو اعتقاد شدت غباوت و بی ایمانی و جهل مرکب و نافهمی شرط است عوام و جهله این چنین اعتقاد را باقتضای غباوت و غوایت از باب ایمان میدانند غافل از آنکه این اعتقاد سوفسطائیت است و غایت بی ایمانی است اعتقاد صحیح این است که وجود باجود آنحضرت صلی الله علیه وسلم و نبوت و رسالت و آن حضرت صلی الله علیه وسلم و سایر فضایل آنحضرت صلی الله علیه وسلم و درجات قرب و ثواب آن حضرت صلی الله علیه وسلم ممکن اند تحقق و عدم تحقق آن هر دو زیر دامن قدرت اوست سبحانه بفضل عظیم خود آنحضرت را آفرید و با آنحضرت صلی الله علیه وسلم ختم نبوت و رسالت که اعلی درجات فضل ممکنات است و دیگر فضایل لا تحصی که بعض از آنها صالح اشتراک بین اثنین نیستند کرامت فرمود و امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم را بفضل عظیم خود افضل امم گردانید اگر میخواست آن حضرت را نمی آفرید و آن فضایل نمی بخشید و این امت را نافریدی و آنرا افضل الامم نگردانیدی سلب اینهمه ممکن بوده است و از این لازم نمی آید که مشارکت و مساوات در فضایلی که صلوح اشتراک بین اثنین ندارند ممکن باشد و از جمله آن فضایل مختصه آنحضرت صلی الله علیه وسلم که صالح اشتراک بین اثنین نیستند آن فضایل اند که سابق مذکور شده اند عدم آن فضایل از آنحضرت صلی الله علیه وسلم و عدم آنحضرت صلی الله علیه وسلم ممکن است الا اشتراک آن فضایل بین اثنین ممکن نیست و بطفیل آنحضرت صلی الله علیه وسلم سبحانه این امت را بعض فضایل چنین کرامت فرموده است که صالح اشتراک در میان دو امت نیست

کما او آنچنان قایل این تخیل را این دیده و سرمایه انکار قلم و زبانش ساخته و ماند از این احتمالات
خالی نیست یا آن فضایل و اوصاف را که صالح اشتراک بین اثنین نیستند و سابق بار بار
نه صلوح آنها برای اشتراک بین اثنین مبین و مبرهن شده است صالح اشتراک بین
اثنین می انگارد و میانه امکان صفتی و امکان اشتراک آن فرق نمیتواند دانست یا
حصول که این فضیلت را کسی بفضل الهی مستلزم صالح اشتراک بودن آن فضیلت
بین الکثیرین می پندارد بر این تقدیر او متناهی فی البلادة والحماقت است امید صحت
پذیرفتن او نتوان داشت ؎ لکل داء دواء یستطب به ÷ الا الحماقة اعیت
من یداویها ÷ از حضرت مسیح علیه السلام روایت کنند که میفرمود ابرأت الاکمه و
الابرص واعییا فی علاج الاحمق یا او دیده و دانسته برای اغوای جهله و عوام تلبیس
می کند که آن بیچارگان در میان امکان شی و امکان اشتراک آن و در صلوح و عدم
صلوح صفات برای اشتراک تمیز نمیتوانند کرد و آنان ممتنعات ذاتی و مستحیلات
عقلی را نیز ممکن و مقدور دانند بر این تقدیر او از شیاطین الانس است نعوذ بالله
منهم و من شیاطین الجن حالا نظر تفصیلی در کلمات بیهوده این قایل باید کرد قول او
پس چنانکه الی قوله کو واقع نفرماید اگر مراد او ازان این است که او سبحانه قادر است
برانکه امت دیگر را در فضایلی که ممکن الاشتراک بین کثیرین اند مساوی و مشارک این
امت گرداند این مسلم است و با وصف این نفعی نبخشد که ازان امکان مساوات و مشارکت
امت دیگر با این امت در فضایلی که صالح اشتراک بین اثنین نیست لازم نمی آید و اگر
مراد او ازان این است که او سبحانه قادر است برانکه امت دیگر را مساوی و مشارک
این امت در جمیع صفات و [illegible] گرداند که آن اوصاف و فضایل صالح اشتراک
بین [illegible] است مشارک گرداند یعنی کسی یا کسی در صفتی که صالح اشتراک
نیست [illegible] و تناقض است قول این قایل بدان ماند که کسی گوید که چون وجود

زید و تشخص او بمشیت و فضل الٰہی است او سبحانہ قادر است بر اینکہ دیگران را در وجود و تشخص زید مشارک زید گرداند کسی بی فرط حماقت و بلادت یا اطباق جنون تجویز آن نتواند کرد و قول او شمول ذات اقدس و نفس انفس رجم بالغیب است در حدیث ابن عمر رضی اللہ عنہما ذکر اجور یہود و نصاری و ذکر اجر امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است دیگر اجور انبیای بنی اسرائیل و ذکر اجر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نیست و قول او سوسن صادق را از ملاحظہ معانی این حدیث شکی نمی ماند در اینکہ ہر کرا شرف عزت و کثرت ثواب و قرب برکت سرفراز فرمودہ اند محض فضل است درست است سوسن صادق را کہ ہیچ چیز بر خدای تعالی واجب نمیداند ہرگز در این معنی شک نیست کہ ہر ممکن کہ بوجود آمدہ است از فیض و فضل او سبحانہ بوجود آمدہ است و ہر کرا شرف و عزت و کثرت ثواب و قرب منزلت حاصل شدہ است بفیض وجود او سبحانہ حاصل شدہ است لیکن مستحیلات ذاتیہ و ممتنعات عقلیہ کہ صلوح قبول فضل و فیض ندارد و ہیچگونہ واقع نمی تواند شد این کلام امکان مساوی کہ مصداق اجتماع النقیضین و وجود آن مستلزم عدم آن است ثابت نتواند شد و قول او اگر بجای او دیگر را در این فضیلت قایم و منصوب می فرمود کیست کہ مانع میشد و چیست کہ مزاحم میگردید درست است لیکن باین التباس خناس سودی نمید ہد چہ ممکن بودہ است کہ او سبحانہ آنحضرت را نا آفریدی یا خاتم النبیین نگردانیدی یا دیگر صفات مختصہ غیر صالحۃ الاشتراک نبخشیدی دیگری را آن صفات بخشیدی لیکن آن دیگر بر آن تقدیر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبودی و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مساوی آن دیگر نبودی این کلام برای اثبات امکان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفات مختصہ مراتب قرب و ثواب کہ صالح اشتراک بین اثنین نیستند سودی ندارد و حاصل این کلام بعد تدقیق ہمین قدر است کہ عدم این صفات از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ممکن بودہ است و در این کلام نیست مدعای ما این است

که مساوی و مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفات محال و ممتنع بالذات از امکان عدم این صفات از آنحضرت صلی الله علیه وسلم امکان مساوی و مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفات ثابت نتواند شد اما قول او و حالا اگر مساوی یا افضل از و سازند مانع و مزاحم کیست و چیست وسوسهٔ شیطانی است چه اگر آن فضیلت و آن درجهٔ قرب و منزلت صالح اشتراک بین اثنین باشد مساوات و مشارکت دیگری در هیچ فضیلت و هیچ درجه ممتنع و محال نیست پس ممکن است که دیگری را مساوی یا افضل در هیچ فضیلت و هیچ درجهٔ قرب و منزلت سازند اگر آن فضیلت و آن درجهٔ قرب و منزلت صالح اشتراک بین اثنین نباشد مشارکت و مساوات اثنین در هیچ فضیلت و هیچ درجه ممتنع ذاتی و مستحیل عقلی است امتناع ذاتی مانع وجود مساوی و افضل است قول این قایل بدان ماند که کسی گوید که چون او سبحانه زید و تشخص زید را بفضل خود آفریده است اگر دیگران را مساوی زید در تشخص زیدی کند یا دیگران را در تشخص زیدی از زید افضل گرداند مانع کیست و مزاحم چیست سامع این هذیان را جز اینکه صدور این هذیان را از قایل بر جنون مطبق قایل محمول کند چاره نتواند بود سابق مکرر مبرهن شده است که فضایلی که او سبحانه بفضل عظیم خود از آنحضرت را صلی الله علیه وسلم بدان اختصاص بخشیده است صالح اشتراک بین اثنین نیستند تا مساوات و مشارکت کسی دیگر با آنحضرت صلی الله علیه وسلم در آن فضایل ممکن و متصور باشد آری عدم وجود آنحضرت صلی الله علیه وسلم و عدم آن فضایل از آنحضرت صلی الله علیه وسلم ممکن است در امکان آن کلام نیست کلام در این است که مساوی و مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در آن فضایل ممکن و متصور نیست این قایل اول تصور نماید که و کسی اول من خلق نوره و اول النبیین خلقا و آخرهم بعثا و اول من تنشق عنه الارض و اول من یفیق مع الصعقة و اول من یؤذن له فی السجود و اول شافع و اول مشفع و اول من یجوز علی الصراط و اول من یقرع باب الجنة و اول من یفتح له الجنة و اول شفیع فی الجنة

وقایم بمقام لایقوم احد غیرہ ویغبطہ فیہ الاولون والآخرون ونایل درجہ لاینبغی الا لعبد
من عباد اللہ ولاینالہا الا رجل واحد وصاحب شفاعت کبری چسان تواند شد وبعد
تصور آن امکان مشارکت درین اوصاف ثابت نماید تا مدعایش برآید والا ہمہ
بیہودہ گوئیہا وبادہ سرائیہای او لغو وہذیان است عجب تر آن ست کہ این کلام
او بعد تسلیم امتناع ذاتی اشتراک وصف خاتم النبیین بین اثنین ست وظاہر ست
کہ اختصاص آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بدین صفت محض از فضل الٰہی است پس بر تقدیر
استلزام بودن اختصاص باین صفت از فضل الٰہی اشتراک این صفت را بین اثنین
او اگر تسلیم امتناع اشتراک این صفت بین اثنین چہ معنی دارد این فرمایہ کہ در ادراک
پایہ او از ہر چہار پایہ فروتر ست کلام خود ہم نفہمد فہم کلام دیگری از او چسان امید توان
داشت وانچہ این قایل برای تلبیس گفتہ است کہ حق تعالی از فضل خود وبطفیل حضرت
خاتم النبیین صلی اللہ علیہ وسلم بر عمل ناقص وناتمام کہ وقت عصر تا شام است اجر عمل کامل وتمام
کہ عمل تمام روز ست عنایت فرمودہ خلاف عقیدۂ باطلہ اوست چہ عقیدۂ او ہمان است
کہ عقیدۂ شیخ نجدی بودہ است وشیخ نجدی تطفل وتوسل آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم از وجوہ
شرک میدانست وہمچنان قول او چنانکہ عنقریب از کلام بعض کمل اولیا خواہد آمد چہ شیخ نجدی
دشمن اولیا قدس اللہ اسرارہم بود در عقیدہ او ہمہ اولیاء اللہ مشرک ومبتدع بودہ اند وانچہ
این قایل از کلام بعض کمل اولیا فہمیدہ ست غلط فہمی اوست چنانچہ عنقریب ان شاء اللہ تعالی
می آید وقول او وعارف رومی قدس سرہ می فرماید ؎ داد حق را قابلیت شرط نیست ؎ ونیز
میفرماید ؎ بلکہ شرط قابلیت داد اوست ؎ سودی نمی بخشد ما خود اعتقاد داریم کہ اختصاص
بخشیدن او سبحانہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را بفضایلی کہ صالح اشتراک بین اثنین
نیستند محض فضل عظیم او سبحانہ ست نہ از جہت استحقاق وقابلیت استحقاق وقابلیت
آن فضایل ہم بخشیدۂ او سبحانہ ست کسی دعوی این معنی نمی کند کہ اختصاص آنحضرت صلی اللہ

علیہ وسلم بآن فضایل واختصاص است آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن صفات از جہۃ
استحقاق وقابلیت بودہ است تا بر دآن گفتہ آید کہ داد حق را قابلیت شرط نیست
آنچہ حضرت مولانا قدس سرہ فرمودہ است عین عقیدۂ ماست آما استناد بقول مولانا
قدس سرہ این نجدی رانمی بایست چہ شیخ نجدی حضرت مولانا را در تقویت الایمان
کہ آنرا تقویۃ الایمان نامیدہ است باین بیت مولانا قدس سرہ تکفیر میکند ؎
فی المجلس ہمین بود کہ می آمد و میرفت ہر قرن کہ دیدی در عاقبت آن شکل عرب وار برآمد
دارای جہان شد این نجدی برای تلبیس مولانا را بتعظیم یاد میکند و بقول مولانا استناد
میکند تا مردمان را بفریب نماید کہ او بحضرات اولیا قدس سرہم سوء اعتقاد ندارد
ودراین جا دقیقہ است فہمیدنی کہ شیخ نجدی حضرت مولانا قدس سرہ را بہ بیت مرقوم
الکفار نمود حالانکہ اگر او توحید وجودی نمی توانست فہمید یا آنرا کفر میدانست بایستی کہ
الکفار حضرت مولانا قدس سرہ بابیات دیگر از ہمین استزاد کہ نسبت بہ بیت مذکور
عوام وجہلہ را موحش تراند میکرد چو قول حضرت مولانا قدس سرہ ؎ خود کوزہ وخود
کوزہ گر وخود گل کوزہ ؛ خود رند سبو کش خود برسر آن کوزہ خریدار برآمد ؛ بشکست
دروان شد لیکن چون بیت مذکور در نعت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است ان بر دل شیخ
نجدی گران تر بود ازین جہۃ الکفار حضرت مولانا ہمان بیت نمود مقطع این استزاد از کرامات
مولانا قدس سرہ است کہ میفرماید ؎ رومی سخن کفر نگفتہ است ونگوید منکر نشوید ش
کافر شدہ آنکس کہ بانکار برآمد مردود وجہان شد ؛ وقول این قایل عقیدۂ [illegible] مراین است
الی قولہ ہر کہ مقام ارفع واعلی از سایر منازل ومقامات است درست است وازہمین
قول کہ عقیدہ اسلام است قول بامتناع ذاتی مشارک ومساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
در فضایل وکمالات لازم است زیرا کہ چون ہر کہ مقام ارفع واعلی از سایر منازل
ومقامات است پس اگر مساوی ومشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در فضایل

وکمالات ممکن باشد بعد فرض وجودش آیا مقام او ارفع واعلی از سایر منازل ومقامات
باشد یا نه اگر مقام او ارفع واعلی از سایر منازل ومقامات نباشد آن مساوی
ومشارک مساوی ومشارک نباشد فوجوده مستلزم لعدمه فهو محال بالذات واگر
مقام او ارفع واعلی از سایر منازل ومقامات باشد هر سه مقام آنحضرت صلی الله علیه
وسلم داخل عموم مفضل علیه منجمله سایر منازل ومقامات باشد پس ارفع واعلی از سایر
منازل ومقامات نباشد پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم مساوی ومشارک او که مقام
او ارفع واعلی از مقامات آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر این تقدیر است نباشد پس او
مساوی ومشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد فوجوده مستلزم لعدمه علی هذا التقدیر
ایضا فهو محال بالذات پس وجودش بر جمیع تقادیر مستلزم عدم اوست پس او
بر جمیع تقادیر محال بالذات این احمق بحدی در هوای وجاجلیه شیاطین آنچنان بیهوش
وبدمست است که معنی کلام خود هم نفهمیده اند که هیچ منزلت ومقام مساوی
مقامیکه ارفع واعلی از سایر منازل ومقامات باشد نمیتواند شد ونه اعلی وارفع
ازان تواند شد چه اگر منزلتی ومقامی مساوی آن یا اعلی ازان باشد آن مقام
اعلی وارفع از سایر منازل ومقامات نباشد فیلزم خلاف المفروض وهو محال
واگر کدامین مقام مساوی مقامیکه آنرا اعلی وارفع از سایر منازل ومقامات مسلم
داشته هست ممکن باشد یا اعلی ازان ممکن باشد بر تقدیر وقوع آن مقامیکه اعلی
وارفع از سایر منازل ومقام مسلم داشته شده اعلی وارفع از سایر منازل ومقامات
نتواند بود پس این تقدیر تقدیر سلب صفت اعلی وارفع از سایر منازل ومقامات
ازان مقام که اعلی وارفع از سایر منازل ومقامات مسلم شده بوده است
نه تقدیر مساوی ومشارک آن مقام در این صفت چه مساوی ومشارک در صفت
آن باشد که در وجود درجهای او آن صفت یافته شود واین صفت آنچنان هست که

که اگر کسی مشارک و مساوی فرض گرفته شود سلب این صفت از موصوف آن و هم
از مساوی مفروض لازم می آید بر تقدیر وجود مساوی و اعلی نسبت باعلی منازل
و مقامات اعلی منازل و مقامات اعلی منازل و مقامات نتواند بود پس تقدیر مساوی
آن یا اعلی ازان تقدیر بطلان آن است نه تقدیر مساوی آن یا اعلی ازان پس بعد
تسلیم اینکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم نائل آن سه مقام اند که آن هر سه مقام ارفع
و اعلی از سایر منازل و مقامات است تقدیر مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
و تقدیر اعلی از آنحضرت صلی الله علیه وسلم تقدیر سلب نیل آن هر سه مقام از آنحضرت
صلی الله علیه وسلم است نه تقدیر مساوی و مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در اعلی
و ارفع از سایر منازل و مقامات و نه تقدیر اعلی از آنحضرت صلی الله علیه وسلم در نیل
آن هر سه مقام پس تقدیر مساوی و اعلی از آنحضرت صلی الله علیه وسلم که مشارک آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در اعلی و ارفع از سایر منازل و مقامات باشد تقدیر عدم مساوی
و اعلی مذکور است پس مساوی و اعلی که وجودش مستلزم عدم آن است محال بالذات
است و نقد امرا این است که آن اوصاف مختصه آنحضرت صلی الله علیه وسلم صالح
اشتراک بین اثنین نیستند تقدیر اشتراک آنها تقدیر بطلان آنهاست نه تقدیر
اشتراک آنها و از جهت عدم امکان اشتراک آنها مساوی و مشارک آنحضرت
صلی الله علیه وسلم دران اوصاف ممکن نیست ولنعم ما قال صاحب البردة منزه عن
شریک فی محاسنه فجوهر الحسن فیه غیر منقسم چون صفات کمالیه آنحضرت صلی الله علیه و
سلم که سابق بارها مذکور شده اند صالح انقسام و اشتراک نیستند شریک آن
حضرت صلی الله علیه وسلم در آن صفات ممتنع ذاتی است آیین احمق خرف از جهت تناهی
فی البلاده باوجود اعتراف بودن مقاماتی که آنحضرت صلی الله علیه وسلم نایل آن هستند
ارفع و اعلی از سایر منازل و مقامات تجویز مساوات و مشارکت دیگری در آن مقامات

میکنند و نمیدانند که تجویز شارکت در آنها تجویز بطلان ارفع و اعلی بودن آنمقامات از سایر منازل و مقامات است نه تجویز اشتراک آن از اینجا بطلان قول او واین عقیدہ اسلام نیست که حق تعالی را قدرت بر تسویہ دیگری در آنها نیست سبحان است این بلید پلید نتوانست دانست که تسویه دیگری در ارفع و اعلی منازل و مقامات ابطال ارفع و اعلی منازل مقامات است پس معنی قدرت بر تسویه دیگری در ارفع و اعلی منازل و مقامات قدرت بر جمع نقیضین یعنی اثبات ارفع و اعلی منازل و مقامات و ابطال ارفع و اعلی منازل و مقامات است و اعتقاد بقدرت بر جمع نقیضین عقیدہ اسلام نیست بلکه عقیدہ سوفسطائیت است عقیدہ این خراب تر از عقیدہ سوفسطائیه هم خراب تر است این بلید احمق را بنا بر اقوالش از اثبات قدرت بر جمیع مصادیق ممتنعات ذاتیه گریز نخواهد بود و این نجدیان بر حیلۂ عموم قدرت الٰهی میخواهند که عقاید اسلام را برهم زنند۔ یریدون ان یطفئوا نور الله بافواههم ویابی الله الا ان یتم نوره ولو کره الکافرون الحمد لله که بیخ نجدیت بر کنده و جمعیت نجدیان پراگنده شد فقطع دابر القوم الذین ظلموا والحمد لله رب العالمین **قال الاستاد** و برای اثبات استحاله ذاتی وجود شخصی که برابر آن حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد دیگر حجتی قاطع و دلیلی ساطع است که بنای آن بر مسئله وحدت وجود که مختار حضرات ائمه کشف و شهود است

قال البوالمشبور اول صدو رصد رکلام از و بدین نمط که سر اسر غلط و مخطات بر غباوت او حجتی است قاطع و بر بلادت او دلیلی است ساطع چه مراد از حضرات ائمه کشف و شهود جمیع و همه آن حضرات اند یا بعض فقط شق اول کذب و بهتان است و موجب نقصان ایمان چه مسئله وحدة الوجود مختلف فیها ست بعضی بوحدة الوجود قائل اند و بعضی دیگر نافی آن و مثبت وحدة شهود چنانکه حضرت علاء الدوله سمنانی و حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی قدس اسرارهم از حضرت علاء الدوله سمنانی رح مرویست

که فرموده اند در آن وقت که مرا حال کرم بود بزیارت حسین منصور حلاج رفتم روح
او را در علیین یافتم در مقام عالی گفتم خداوندا فرعون انا ربکم الاعلی گفت و حسین
انا الحق هر دو دعوی خدائی کردند اکنون روح منصور در علیین و روح فرعون در
سجین در این چه حکمت است در سر من ندا کردند که فرعون بخود در افتاد و همه خود را
دید و ما را گم کرد و حسین منصور همه را دید و خود را گم کرد بنگر چه فرق است انتهی یکی بدر تمام
همه انور است و یکی خفاش و شوشکی کو یکی نهر مالامال زلال و یکی سراب سیراب ضلال
از نجاست که گفته اند که مقلد شریعت و احوالش مومن است و موحد و مقلد طریقت
یعنی مقلد صاحب حالش زندیق و ملحد آنچه از سوال و جواب مروی مذکور است از
اثبات و نفی وحدت شهود و وحدت وجود بر ناقد بصیر مخفی نیست و نیز کتب کلامیه
مملو و مشحون از آن است تا آنکه در وحدت شهود که مشعر از مغایرت وجود است
از ظاهر شریعت که دال بر معیت و اتصال و قرب حضرت خالق با مخلوق بلا کیف است
تعدی نیست الله معکم ان الله معنا ان معی ربی سیهدین نحن اقرب الیه من حبل الورید
نحن اقرب الیه منکم ولکن لا تبصرون و امثال ذلک و این قرب و اتصال را ارباب وحدت
وجود هم مثبت اند ؎ اتصالی بی تکیف بی قیاس ؎ هست رب الناس با جان ناس
و سایر المخلوقات علی هذا القیاس پس بر تقدیر اختلاف هر دو فریق ارباب کشف و شهود
چون ثالث که خارج از هر دو فریق است و غیر آنها و از ارباب کشف و شهود نیست
چون نظر باختلاف هر دو فریق نماید نزد او قول هر یک محتمل نقیض است و علم و یقین
که محتمل نقیض نی باشد نخواهد بود پس نام نهاد برهان قاطع و دلیل ساطع که فرع و مبنی
بر آن است هوسی از هوسات معترض است و ظرفه این که به لفظ مختار که اعتراف
و اشعار باختلاف است تعیص کردن و باز قاطعیت برهان و ساطعیت دلیل
او عیان نمودن خود گفتن است و جه و نفهمیدن توضیحش اینکه شخصی نه حنفی است نه شافعی

پیش ابوحنیفہ گفت کہ مسح ربع راس فرض است و شافعی گفت نی بلکہ ادنی ما یطلق علیہ
اسم المسح در فرض کافی است پس از شنیدن ہر دو قول آن شخص را یکی جزم حاصل نخواہد شد
باز حنفی گفت کہ نص مسح مجمل است در مقدار و حدیث مسح ناصیہ کہ ربع راس است
بیان مجمل واقع گشت پس فرض ہمان ربع خواہد بود و شافعی گفت نہ نص مسح مطلق
است نہ مجمل پس ادنی ما یطلق علیہ اسم المسح مودی فرض خواہد شد از شنیدن دلیل
ہر دو فریق بانا او را قطع بیک جانب دست نخواہد داد تا وقتی کہ قدح در یکی از دو دلیل
نکند ہمچنین چون شخص ثالث از حضرات قائلین وحدت وجود و از ائمہ کرام دیگر قائلین
وحدت شہود قول ہر دو شنید این شخص را جزم بیکی از ہر دو قول حاصل نخواہد شد و چون
یک فریق تمسک بشہود و الہام مدعای خود خواہد نمود و فریق دیگر نیز دست بکشف و الہام
در دعوی خود خواہد زد باز قطع بیک طرف حاصل نگشت چنانکہ مخفی نیست بانکہ آنچہ فقہا
و متکلمین بدان استدلال میکنند از اصول حجت است بر حضرات کرام اہل شہود
و الہام بخلاف تمسک این طایفہ بکشف و شہود کہ آن حجت نیست بر دیگران زیرا کہ
کشف و الہام بجز از انبیا علیہم السلام از اسباب علم نیست آری شہود و الہام
حضرت انبیا علیہم السلام کہ قسمی است از اقسام وحی حجتی است بر کافہ انام این است
حال مبنی و اصل ماخود مبنی و فرع پس وقتی کہ ذکر کردہ شود حالش مستور و مشکوک

اقول اینجا پسر حزف آماده تا در خرافت و سخافت می افزاید در ہر دم کہ از عرشش سر بر می آید
ہمانقش جلوہ و تلون نو نماید چہ ظاہر است کہ مراد و استاد از حضرات ائمہ کشف و شہود
جمہور آن حضرات اند جمہور آن حضرات بر وحدت وجود اجماع دارند خلاف حضرت
علاء الدولہ سمنانی قدس سرہ مر این اجماع را کہ بخلاف حضرت سعد ابن عبادہ رضی
اللہ عنہ اجماع صحابہ را بر خلافت حضرت صدیق اکبر رضی اللہ عنہ ناست بعد از
تحول است و قول حضرت شیخ احمد سرہندی در این مسئلہ از قبیل دیگر اقاویل متعدد رقاتا ودلیل

ان شیخ نبیل است این قایل اول چارہ دیگر افادیل شان کند بعد ازان ذکر شیخ موصوف درمیان آرد مسئلہ وحدت وجود مابین حضرات ائمہ کشف وشہود مختلف فیہا نیست قول حضرت علاء الدولہ سمنانی در آن از باب خلاف است نہ از باب اختلاف وفہم اختلاف از لفظ مختار در کلام استاذ باقتضای عبارت است یعنی کلام استاد ہمین است کہ مسئلہ وحدت وجود مختار حضرت ائمہ کشف وشہود است نہ مختار اشاعرہ متکلمین ونہ مختار معتزلہ وغیرہم از فرق اسلامیہ مثلا اگر کسی گوید کہ در مسئلہ امامت وخلافت مختار اہل سنت این است کہ خلیفہ اول حضرت صدیق اکبر رضی اللہ عنہ اند نتوان فہمید کہ اہل سنت درین مسئلہ باہم اختلاف دارند بلکہ مدلول این کلام این است کہ مذہب شیعہ است این احموقہ بفحوای المرء یقیس علی نفسہ فہم دیگران را بر فہم خود قیاس میکند درین مسئلہ دو فریق نیستند صرف علاء الدولہ سمنانی قدس سرہ دران خلاف کردہ اند وخلاف شان در مقابلہ سایر حضرات ائمہ کشف وشہود تعویل را نشاید وشیوخ این مرید مرید شاہ ولی اللہ وشاہ عبد العزیز بر توحید وجودی اصرار دارند حتی کہ بر آن مبنی است درحق او بہرحال مبلکت است وعلی التسلیم از وقوع اختلاف در مسئلہ اعتقادی قطعیت آن باطل نمیشود ونشاید این بی ایمان بعقاید اسلامیہ کہ اکثر مختلف فیہا اند جزم ندارد وقیاس این مسئلہ بر مسئلہ مسح راس حماقت بر حماقت است در فروع عملیہ مجتہد را ظن او ومقلد را قول مجتہد کافی است جزم بکار نیست ودر اعتقادیات ظن لغو است این حرف باقتضای خرافت نمودہ در دلش می آید بیہودہ میسراید شہود والہام اولیای کرام ہم نزد محققین از قطعیات است سخافت این سرا با خرافت در کلام بر اصل مبنی علیہ ظاہر شد وحماقت وجہالت او در کلام او بر فرع مبنی عنقریب جلوہ مینماید وپردہ از خوار او میکشاید قال الاستاذ واصل مبنی علیہ یعنی توحید وجودی ببرہان عقلی ودلایل نقلی ثابت است قال الاحموقۃ الفروقۃ اقول

۵ جمادی [illegible] [illegible]

چون اصل مبنی علیه مختلف فیه بود و اختلاف آن مانع از جزم است در آن و در فرع مبنی
بران و بمعنی منافی قطعیت برهان تلافی و تدارکش بدین قول خود مینماید و نمیداند که
همچنین تحقیق در وحدت شهود میتوان کرد باز تلافی و تدارکش لغو و عبث گردید و سودی
نبخشید اکنون باید شنید که منشاء هر دو قول در اصل کشف و شهود است هر فریق از
صوفیه کرام موافق شهود و الهام مقصد و مرام خود قرار داده اند و کسانی که قوت بیان
و طاقت اثبات مطالب بدلیل و برهان میدارند و بمعنی از کتاب علوم ظاهری دست
میدهد بعضی از ایشان یا اتباع شان بنابر افادت دیگران خصوصا مریدان و معتقدان
اثبات این عمده مطالب از هر جانب بنظم دلائل بطور دیگر مسایل متوجه شده لیکن این
مسلکی است غیر مسلک تصوف و سبیلی است جدا از سبیل تعرف چه طرق وصول بمطالب
چهار قرار داده اند یکی شهود و وجدان دیگر استدلال بقیاس و [illegible] اگر در اول
شرط اتباع شریعت است منصب حضرات متصوفین است و الا وظیفه اشراقیین
و ثانی نیز اگر تبعیت شرع است طریقه متکلمین است و الا مسلک مشائین پس اگر حضرات
صوفیه کرام در اثبات مطلب ابرام مرام بدیگر دلایل سوای کشف و شهود متوجه شوند
دایره مناقشه و مباحثت مناظره اتساع پذیر است لهذا منتسبان توحید وجودی چون رسایل
مشتمل بر دلایل سوای آنکه منصب اعلی شان است عقلی باشند یا نقلی تالیف کردند
در مقابل آن منتسبان توحید شهودی نیز رساله‌ها و اوراق صالحه متضمن اجوبه فریق اول به دلایل
مثبته مکشوف و مشهود خود ها مرتب نمودند پس لایق هیچ مقصود کشف و شهود است نه استدلال
بدیگر وجوه چنانچه در کلام اهل عرفان تلمیحی بدان است عارف [illegible] قدس سره میفرماید پای
استدلالیان چوبین بود پای چوبین سخت بی تمکین بود [illegible] استدلال [illegible] بمقتضای
والا در مسایل و احکام شرعی طریقه همین استدلال تعیین است چنانچه [illegible] شیخ وارد
است انما العلم بالتعلم صاحب افق مبین در جواب بیت مذکور [illegible] پای استدلالیان

شد آهنین سخن شنیدنی فی الافق المبین پیش حضرت استاد علیه الاعتماد این بیت کسی خوانده
فرمود که پای آهنین در رفتار بی تمکین تر از پای چوبین است و بی اختیار **اقول** این پیر
بی پیر را علاوه بر سخافت و خرافت عمر از دل از مالیخولیا هم دماغ مختل است این هذیانات
و یاوه سرائی از آثار فساد و مالیخولائی است استاد همین فرمود که توحید وجودی برهان
عقلی و دلائل نقلی ثابت است بجواب آن بایستی که آن برهان عقلی و دلایل نقلی خواستی
و اگر توانستی در آن برهان و دلایل گفتگو میکردی این هذیانات را با کلام استاد مساسی نیست
و سابق بیان کرده ام که این مسئله مختلف فیها نیست خلاف حضرت علاء الدوله در آن از
باب خلاف است نه از باب اختلاف و علی التنزل مختلف فیه بودن مسئله منافی قطعیت برهان
و دلیل نیست والا هیچ مسئله از مسایل مختلف فیها هیچ برهان و دلیل از براهین و دلایل
آن مسائل قطعی نباشند از ینجا معلوم شد که این قایل را هیچ مسئله از مسایل اعتقادیه
مختلف فیها جزم حاصل نیست و ظن در مسایل اعتقادیه لغو است پس دعوی ایمان
از وی بجاست آری از کسیکه چنین خرافت و مالیخولیا مبتلا باشد تصدیق جازم بهیچ
مسئله راست نتواند آمد و نه معنی راجع بدیهیات است که عقاید یقینیه یا بدیهیات اند
یا آنچنان نظریات اند که مبادی و مقاطع براهین آنها بدیهیات اند بر تقدیر اول اختلاف
در آن نادر الوقوع است و بر تقدیر وقوع اختلاف در آن مخالف و منکر آن مکابر
است خلافش اعتنا را نشاید و بر تقدیر ثانی چون آن نظریات منتهی بدیهیات اند
آن نظریات هم قطعی و براهین آنها هم قطعی اند و در آن اختلاف واقع باشد وقوع اختلاف در آن منافی
قطعیت آن نظریات و براهین آن نظریات نمی تواند شد این قایل بی تامل در فقه امر هرچه در خاطرش
خطور مینماید بیهوده سراید و فضیحت خودش می افزاید و اگر کسی اینچنین دعوی در
وحدت شهود نماید زبان آنکس نتوان گرفت و دهن او را بند نتوان کرد مگر باید برهان
و دلایل از و خواسته آید تا پرده از روی دعوتش بکشاید و از قوال او و کسانی که

قوت بیان دارند الی قوله وسیلی ست جدا از سبیل تعرف انمنی بری آید که آن حضرات که نظم دلایل دراین مسئله پرداخته اند حرکتی بیهوده ساخته اند و بیان طرق چارگانه وصول بمطالب که ملایان رسمی بمبتدیان می آموزند بدانست این قایل بر غزارت علم او دلالت دارد و اظهار تحریر آن باعث شده است وقول او پس اگر حضرات صوفیه کرام الی قوله مرتب نموده ناشی از همان مخالفت او است که مذکور شد مدار احقاق بر نظر در مقدمات دلایل و براهین ست اگر آن دلایل و براهین منتهی به بدیهیات میشوند مناقشه و مناظره در آن سوفسطائیت و مکابره ست و اگر منتهی بجواذب می شوند آن دلایل و مقدمات آنها را مذکور کرده وجوه بطلان آن باید نمود از مرتب نمودن نخستان توحید شهودی رسایل و اوراق را بمقابله آن مبطل آن دلایل و براهین نتواند شد این گفتگو او همه بمعنی ست و اسناد او بقول حضرت مولانا رومی قدس سره بادنی سر زد شیخ نجدی بکفر و الحاد مولانا تصریح کرده ست او را الی آنکه گفت بیت شیخ نجدی کند مولانا را عارف رومی نامیدن نشاید و با اینهمه مراد مولانا نه آنست که این کول جهول فهمیده است چه مولانا بعد این بیت می فرماید ؎ پای چوبین را اگرتمکین بدی ؛؛ فخر رازی راز دار دین بدی ؛ ظاهر ست که فخر رازی بر حقایق تصوف دلایل نادر ده ست بلکه معنی کلام مولانا این ست که طریقه متکلمین پسندیده آنحضرات نیست و اکثر آنحضرات با باحت تعلم علم کلام قایل نموده اند طریقه مرضیه نزد آنحضرات طریقه صوفیه صافیه ست این حضرات گفتگوی متکلمین را از قبیل مشاغبات جمعی سیه اند و مراد از تعلم در حدیث شریف تعلم بطریقه متکلمین نیست و علی التنزل بعد تسلیم آنچه این قایل می گوید که لایق بهجو مقصود کشف و شهود ست نه استدلال بدیگر وجوه میگویم که کشف و شهود دیک حضرت علاء الدوله سمنانی قدس سره معارض کشف و شهود جمهور حضرت اولیای کرام و صوفیه عظام که قایل بوحدت وجود اند نمیتواند شد پس بهر حال حقیقت توحید

وجودی مبرهن وتحقیق است وچون شیوخ این قایل مجیب مولوی شاه عبد العزیز رح ومولوی شاه
ولی الله دهلوی رح بر اعتقاد توحید وجودی اصرار داوند دلیلی که بر توحید وجودی مبنی است بر مسلمات
شیوخ این قایل تام ومفید الزام این ناکام است شاه ولی الله در تفهیمات الٰهیه میفرمایند
تفهیم بسرم در دادند که این تقریر بردم برسان این فقیر السنه شتّی دارد در یک لسان ولی الله
ابن عبد الرحیم است وبدیگری انسان است وبدیگر نامی وبدیگر جسم وبدیگر جوهر وبلسان آخر
هست است وباعتبار ان لسان هم حجرم هم شجرم هم فرس هم فیل وهم بعیر وهم غنم تعلیم اسماء آدم را
من بودم وانچه بر نوح طوفان شد وسبب نصرت او شد من بودم انچه برابراهیم گلزار گشت
من بودم توریة موسیٰ من بودم احیاء عیسیٰ میت را من بودم قرآن مصطفیٰ من بودم والحمد لله
رب العالمین انتهیٰ وآوردنش بیت صاحب الافق المبین را بجواب بیت مولانا قدس
سره باقتضای شدت خرافت است گفتگوی صاحب الافق المبین در مسایل فلسفیه
هم بهمه پوچ وبیهوده است حال این گونه ها وبیهوده سرائیهای او کسیکه فهم درست
دارد از حاشیه استاد بر افق المبین انصاف تواند یافت وانچه استاد این قایل
بعد شنیدن بیت او گفته از ان پوچ تر است چه پای استدلال برای رفتار نیست
برای این است که مدعا بران بنا کرده شود پای چوبین متحمل بار بنائی باشد از بار
می شکنند بخلاف پای آهنین که متحمل بار گران بنا تواند شد واز ین جهة صاحب
الافق المبین گفته سخن شبناه تثبیت برای پای بنای ؛ نه برای پای رفتن ازینجا
معلوم شد که استاد این قایل هم بغایت سطحی بود که معنی شعر هم درست فهمیدن
نتوانست تا بمطالب علمی چه رسد قال الاستاد الاچون آن مسلک
دشوار گذار وفهم آن برعامه بغایت دشوار است ذکر آن درینجا مناسب مقام وملایم
مذاق افهام نبود قال البوه المسبوه چون کج وجرج بعد بیان شرح است
قلع زخرفات رای وقمع هفوات ادعای او متصور نگردید وچون بتقریب ذکر مسئله

د الوجد بطرف علم تصوف واز باب آن اذا اقتنا الله ما اذاتهم ذهن منتقل گشت جواب
ران شکن این قایل وخطاب پیچ افگن این مقالات لاطایل از کلام اصحاب عرفان
ل این فضایل بگیران بیاد م آمد چون خواهی دانست که کلمات اهل عرفان برزعم و
ف زعم این ملحدان است واضح خواهد شد که انچه این قایل در قول مذکور خود را
خاصه ودیگر آنرا از عامه قرار داده مسلک دشوار مزبور مذکور نکرده تصنعی است ازو
صوف وتکلفی در تعرف انچه صوفیه کرام در بیان حقیقت محمدی ذکر فرموده اند بیان
نع است ذانکه حق تعالی را بر سوای آن قدرت نیست اقول چون ذهن این
ل که عبارت از جهل مرکب است بطرف علم تصوف منتقل شد از جهته کجی که دارد و
ه ترسوی الحاد مایل شد تصوف در حقیقت نجدیان را که دین شکن و نجدیت را
فگن است مشار الیه این ملحدان شیخ نجدی واتباع آن بی ایمان اند که کلمات اهل
ان همه برزعم آن ملحدان است و آن ملحدان حضرات اولیای کرام را مشرک بتبع
نگارند و بکسی از انحضرات هیچگونه حسن عقیدت ندارند برای استجابت دعای که
نجدی خواسته یعنی قوله واذا اقتنا ما اذاتهم اول ایمان وتوبه از نجدیت شرط است
قایل نزد استاد در عداد عامه هم نیست چه در عامه جهل بسیط است و در این
و اهل و ذا اهل واهل جهل مرکب وجهل بسیط امتزاج یافته طرفه معجونی مزاج
ست بلکه از جنس بهائم وانعام هم نیست بلکه در شمار ابلد من الحمار است وانچه این
از کلام حضرت شیخ شرف الدین احمد ابن یحیی منیری فهمیده است غلط فهمی او است
سلوح عنقریب وقول او انچه صوفیه کرام در بیان حقیقت محمدی ذکر فرموده
ن واقع است پیچ نجدیت او را بری کند وقول او نه انکه حق تعالی را بر سوای
درت نیست مبنی است بر نفهمیدن او معنی حقیقت محمدیه را قال الصوفیة الکرام قدس
رارهم لما تجلی الحق ذاته بذاته لذاته وشاهد فیها اسماءه وصفاته مجملةً ومفصلةً

ولیس المراد بالصفات السبعة والتسعون بل الامور الکلیة والجزئیة التی ہی نفس العالم بل الممکنات
تمامہا وذلک لانہ تعالی شیعہا وشار ہا فشاہدتہ ذاتیة توجب مشاہدة اجمالیة لہا
فاوجد حقیقة جامعة لجمیع المراتب الامکانیة العلویہ والسفلیہ وہی المسماة بالحقیقة المحمدیة
التی ہی حقیقة ہذا النوع الانسانی فی الحضرة العلمیة ولکونہا صورة جامعة للحقایق کلہا یسمی
بالانسان الکبیر فوجدت حقایق العالم اجمالا مضاہیا للمرتبة الالہیة الجامعة للاسماء
فاوجدہم فی تلک الحضرة العلمیة تفصیلا ایضا فصارت اعیانا ثابتة وہی مناط العلم التفصیلی
لہ تعالی قبل الوجود العینی وجمیع الحقایق التی تضمنہا الاعیان الثابتة فی الحضرة الاحدیة
عین الذات ثم جعلہا فی العین مطابقا للوجود العلمی بایجاد العقل الاول وہو ما اشار الیہ
صلی اللہ علیہ وسلم بقولہ اول ما خلق اللہ نوری وہذہ التعینات الشرعیة بما ہی حاضرة عندہ
تعالی مراة لمشاہدة عالم الامکان ولیست سوی اعتبارات التعینات مع الوجود المطلق
وہی المسماة بالاعیان الثابتة ولیست فی الحقیقة غیرہ تعالی لانہا الوجود مع اعتبار
تلک التعینات فی العلم وہی المسماة بالحقیقة المحمدیة لجامعیتہا لجمیع المراتب العلویة
والسفلیة پس حقیقت محمدیہ نزد حضرات صوفیہ عبارت از حقیقت جامعہ جمیع
مراتب امکانیہ علویہ وسفلیہ ہست وتعدد آن محال بالذات ہست چہ اگر دو حقیقت
جامعہ جمیع مراتب امکانیہ علویہ وسفلیہ باشند ہر یکی ازان ہر دو یا جامع حقیقت
دوپمی باشد یا نہ اگر یکی ازان ہر دو جامع حقیقت دوپمی نباشد جامع جمیع مراتب امکانیہ
علویہ وسفلیہ نباشد پس حقیقت محمدیہ نباشد وہو خلاف المفروض واگر جامع حقیقت
دوپمی باشد آن حقیقت دوپمی جامع این حقیقت جامعہ نباشد پس جامع جمیع مراتب
امکانیہ نباشد پس حقیقت محمدیہ نباشد پس بفرض تعدد حقیقت محمدیہ مستلزم آنست
کہ ہیچ یک ازان دو حقیقت یا حقایق حقیقت محمدیہ نباشد این قایل کہ بعد تسلیم اینکہ
آنچہ صوفیہ کرام در بیان حقیقت محمدیہ ذکر فرمودہ اند آن بیان واقع ہست تجویز تعدد

حقیقت محمدیه میکند بیچاره حقیقت محمدیه نفهمیده است و نیز آنحضرات کرام تصریح کرده

اند که حقیقت محمدیه حقیقت نوع انسانی است و حضرت علیه را یا نوع انسانی را و حقیقت

میتوانند شد تجویز تعدد حقیقت نوع انسانی انسلاخ از انسانیت است و نیز

حقیقت محمدیه عبارت است از تنزل اول و غیب اول و اول احتمال و صلوح

تعدد ندارد و تعدد آن ممکن نیست این احمق پلید باقتضای سفاهت در هر یک فن

دخل کرده خود را فضیحت میکند و از غایت حماقت بر افتضاح خود متنبه نمی شود ــ

قال اللباس الخناس لفسفاس النسناس اکنون اصغا باید کرد که

سردفتر عرفا و سر حلقه اولیا جامع علوم باطنی و حاوی فنون ظاهری حضرت

شرف الدین احمد ابن یحیی منیری قدس سره در مکتوب سی و پنجم منجمله صد مکتوبات

در بیان بعض حقایق و معارف که متعلق حج است و در این مکتوبات می فرمایند که

مقصود و مراد طالبان از حج خانه خداوند خانه است نه خانه اما خانه در میان

بهانه انتهی یعنی مقصود از زیارت خانه زیارت و مشاهده صاحب خانه است

و از فضل حق تعالی فائز بدان می شوند چنانچه در مکتوب مندرج است چون عبارت

مکتوب طولی داشت بر خاتمه آن که ابطال عقاید باطل و اثبات عقاید حق از آن حاصل

بود اکتفا رفت بعد از این هر کرا شوق دامنگیر گردد مکاتیب مذکوره که مشهور و معروف

اند مطالعه کند عبارت آخر این مکتوب این است از خود و از طاقت خود منکر باش

ایمان خود را بنظر زنار بین عبادت خود را بت پرستی شمر خود را نمرودی و فرعونی

تصور کن و از دعوی دور باش که بساط عزت ربوبیت بساطی است که هر که بحاشیه

آن بساط رسد همه دعویهاش برهنه و همه سرمایه هاش فرو ریخت و همه

حسناتش رنگ زلات گرفت و همه طاعتش با معاصی برابر آمد اگر فصیح جهان

است گنگ گردد و اگر عالم عالم است جاهل گردد چون در عظمت عزت بی نیازی

او نظر کنی همه موجودات عالم را بینی و چون بسلطنت قدرت او نگری همه معدوم و مات. را
موجود یابی اگر خواهد در هر لحظه صد هزار بیچون محمد صلی الله علیه وسلم بیافریند و هر نفسی از انفاس
ایشان را مقام قاب قوسین دهد در جلال او ذره زیادت نگردد و اگر خواهد در هر نفسی
صد هزار چون فرعون بیافریند تا دعوی انا ربکم الاعلی کنند در جلال و کمال او ذره کم نگردد
و اگر خواهد هر کافری را که بر روی زمین است غرق دریای رحمت خود کند از صفت
قهر او ذره کم نگردد و اگر خواهد که هر ولی و نبی که در عالم هست در یک سلسله قهر کشد
و خالدا مخلدا در عذاب الیم بدارد و از صفت رحمت او ذره کم نگردد ای برادر
انجا که قدرت و عظمت علم زند مکونات و مقدورات و مخلوقات را چه خطر مردی کودک
خود را بدبیرستان فرستاده بود چون شبانگاه بخانه باز آمد او را پرسید که
امروز استادت چه آموخت گفت همین که الف هیچ ندارد والسلام در این کلام
حق بحقیقت نظام غور تمام [illegible] دریافت شود که امتناع ذاتی همچو حضرت
خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم ثابت میگردد یا امکان ذاتی نیز بلکه هزاران و لکوک
و بیشمار و نیز عبارت منقوله مکتوب صدق اسلوب مطابق کلام حضرت ملک علام
جل شانه است که حضرت سید انام علیه التحیة والسلام از حضرت رب الارباب
عز اسمه بطور حدیث قدسی روایت کرده اند و در صحیح مسلم و دیگر کتب حدیث مذکور
است و خواهد آمد ان شاء الله تعالی و در ان حدیث قدسی و در دیگر احادیث این
مضمون نیز موجود است و در این مکاتبت حقایق اسالیب که زیاده از پانصد سال
بران گذشته و مشایخ و ذراری و تمام هندوستان و دست گردان سالکان
طریقت و عالمان شریعت و زاویه نشینان و علمای عظام است و در این مدت
ممتده هزاران هزار و بعید و شمار از هر دو گروه حق پژوه این خطوط را مطالعه فرموده اند
لیکن احدی بران گرفت نکرده و تشنیعی در حرف گیری آن نفیسی بر بنا نیاورده و دم نزده

پس گویا اجماع سکوتی از مهر و طایفه علیه بران واقع گشت و ازانجا که عدو مبین ابلیس لعین
در بنی آدم هر دم یجری مجری الدم مطابق خبر صدق اثر هست و نظر این مرید طرید در ایذای همیشه
بر هل من مزید بیشتر هست تا اینکه نهایة لعنة آن خبیث پلید در افراد انسان سلب ایمان
و تخلید نیران هست العیاذ بالله تعالی و عبارت منقوله مکتوب معرفت اسلوب در معانی
متعدد موافق اقوال عالم ربانی هست که مورد مطاعن متبعان خطوات شیطانی هست
پس باندیشه آنکه مبادا چنانکه بعالم عامل مجاهد کامل رحمة الله علیه بی ادبی نموده اند در بارهٔ
عارف کامل مکمل زبان درازی کنند و بغضب الهی گرفتار شده آبروی اعتقاد خود
بر باد داده خاک ذلت و خسران از نعیم جنان بر سر انداخته مستحق عذاب الیم نیران گشته
همسایهٔ شیطان شوند ع از خدا جوئیم توفیق ادب ٭ بی ادب محروم ماند از لطف رب ٭
بی ادب خود را نه تنها داشت بد ٭ بلکه آتش در همه آفاق زد ٭ بفحوای الدین النصیحة ذکر
برخی از احوال برکت اشتمال صاحب مکتوب محبوب پیر سالک و مجذوب ضرور در
افتاد باشد که بفضل عمیم و هدایت جسیم حضرت کریم رحیم از همسلگی و همخانگی آن لعین رجیم
محفوظ و مصون داشته در جوار رحمت ابدی که جنة الخلد هست جا دهد مناقب آن
عالی مقام و احوال آن سر آمد اولیاء کرام در بسیاری از کتب و زبر این فن واقع
و مندرج هست منجمله آنها دو کتاب بالفعل موجود هست سفوات الاتقیا و اخبار الاخیار
فی اسرار الابرار تالیف شیخ عبد الحق دهلوی محدث رحمة الله علیه در این کتاب
دوم احوال حضرت شیخ شرف الدین احمد قدس سره بسیار نوشته اند ولیکن
چون نسخه موجود آن اغلاط بسیار داشت و نسخهای صحیحه آن در دیار دهلی اکثر یافته
میشوند بر نقل عبارت کتاب اول اکتفا رفت شیخ بدر الدین ابن شیخ ابراهیم
سرهندی مؤلف سفوات الاتقیا که از کتب معتبره و تواریخ این کتاب را استخراج
کرده در طبقهٔ اولیاء مائة ثامنه در ذکر احوال حضرت شیخ مینویسد شیخ شرف الدین احمد

ابن یحیی منیری رضی الله عنه از اولیاء مشهورین هندوستان است تصنیفی مذهبت حب
دو جلد کتاب مکتوبات است در اصل از منیر بود وقتی که والد بزرگوار وی رحلت فرمود
وی خردسال بود والده ماجده معظمه اش تربیت نموده و در اندک مدت قرآن را
حفظ کرده در طلب علم درآمد و بجهت تحصیل علم از قصبه منیر برآمد اکثر کتب متداوله پیش
شیخ شرف الدین لوامه که یکی از اعاظم دانشمندان دهلی بود گذرانید چون تحصیل علوم
پیش وی تمام کرد ذوق محبت حق که در باطن وی بود وی را بخدمت سلطان المشایخ
کشید و التماس صحبت کرد سلطان المشایخ فرموده که ترا حواله شیخ نجیب الدین
فردوسی کردم به پیش وی آمد و صحبت او را لازم گرفت در مدت قلیله سلوک را بانجام
رسانید و در بعضی کتب چنین آورده که وی بشوق نظام الدین اولیاء بدهلی آمد
قضارا پیش از آنکه او بدهلی برسد شیخ بریاض رضوان خرامیده بود شیخ نجیب الدین
فردوسی را در آنجا دید چون بملازمت او رسید فرمود که ای درویش سالها است
که منتظر تو نشسته ام امانتی دارم که بتو سپردنی است مرید او شد و نعمتی که برای او
نهاده بود بگرفت شیخ شرف الدین در حفظ آداب شریعت بغایت کوشش داشت
و از آنچه مخالفت سنت و جماعت باشد مصون بود شیخ نجیب الدین چون او را در
راه طریقت کامل دید تکمیل دیگران و خرقه خلافت باو حواله نمود و رخصت فرمود و
از آنجا به بهار رسید و در نواحی بهار رهی بود آنجا حجره برآورده بحق مشغول گشت
گویند او را در چندین سال در بیابان که مابین دهلی و آگره است توقف واقع شد
هم در دشت می بود و عبادت میکرد و بعد از سالها بوطن رسید روزی حضرت
ابوالمظفر بلخی خلیفه او که مخاطب یک جلد مکتوبات وی است از وی پرسید که مردم
می گویند که شیخ چهل سال چیزی نخورده است فرمود چنین است که چیزی نخورده ام
بلکه طعام نخورده ام اما کاه و برگ درخت و گیاه و میوه بیابان از این جنس

چیزها خورده ام گویند که دوازده سال او را حاجت بول و غایط نشده و درین مدت
بوی طعام بدماغ او نرسیده و بارها گفتی از روی کسر نفس ریاضتی که من کشیده ام
اگر کوه را بودی آب شدی اما شرف الدین چیزی نشد وی بشیخ مظفر مکتوب نوشته
بند دره ؎ بر ملا کین قوم را حق داده است ؛ دیر آن گنج کرم بنهاده است ع
برادر عزیز ابو المظفر سلام و دعای کاتب مطالعه کند باید که در کار خود مردانه باشد
و از شداید امور و از کثرت ابتلا و امتحانات گوناگون که در راه سالک است نباید
که در کار قصور و فتور راه یابد ای برادر در عصمت الانبیاء آورده است که کار خداوند
بر یک نمط نیست نتوان دانست که اقبال فتوح حق سبحانه و تعالی از کدام راه
پدید آید از راه نعمت یا از راه محنت یا از راه عطا یا از راه بلا موسی پیغمبر را علیه السلام
بعد از زادن در تنورش افگندند پس در تابوت کردند پس در دریا انداختند پس در
دست دشمن افگندند بعد از آن بر دست او فوت قبطی دادند و از خوف کشتن در
غربت آوردند و از انجا دوازده سال در شبانی انداختند شب تاریک شد
و ابر تیره بر آمد و برق جستن گرفت و گرگان در رسیدند و گوسپندان ربودند
و راه گم کرد و دزدان راه گرفتند و سرما سخت گرفت هر چند چقمق زد آتش نبر آمد
چون از همه وجوه عاجز گشت فتح از غیب پدید آمد تا گفت انی آنست نارا
چون بطلب آتش در انجا رسید گل دیگر شگفت انی انا ربک فاخلع نعلیک
انک بالوادی المقدس طوی و انا اخترتک فاستمع لما یوحی الی آخره الی آخر المکتوب
و غلغله و شهرت بزرگی او در زمان سلطان محمد تغلق بود و سلطان بیگی از امرایان
فرمان فرستاد که در بهار برای شیخ خانقاه بنا کنند و بموجب حکم سلطان خانقاه
عظیم بنا فرمود و مصلی که سلطان از دهلی فرستاده بود در حجره خاص گسترانید و او را
مع اصحاب و مریدان دعوت کرده مجلس سماع ساخت و عرض کرد که این مقام و منبر

درویشان است و بایشان گذرانید گویند که در زمان سلطان فیروزشاه بدهلی تشریف
آورده بود و سلطان باوی عقیدت و اخلاص داشت دیه راجلنده در وجه معاش
خدام او داد تا مدتی آن دیه در تصرف خدام او بود وقتی بخاطر او رسید که ترک آن دیه
نماید بدین نیت متوجه دهلی شده حاسدان بسلطان رسانیدند که شیخ با وجود دیه
انجلنده قناعت نکرده بطمع پیش شما آمده است سلطان ازانجا که اعتقاد داشت زجر
انجماعت نموده چون شیخ را دید فرمان از آستین بیرون کشید و گفت که دیه ترک میکنم بادشاه را
از حکم آن چاره نماند که باز اعاده نماید حاسدان منفعل گشتند در سنه هفتصد و چهل وفات
یافت او بلبل معارف اسرار بوده تاریخ او خود گشوده **اقول** این سیه روی سفید ریش و این
مسلمان صورت کافر کیش برای اضلال جهال تلبیسات گوناگون و تدلیسات
بوقلمون می نماید و ازین بیرنگیهای او فضیحت و رسوائی او نزد کسانیکه بهره از فهم و دیانت
دارند می افزاید همه نجدیان ایام اعدای حضرت صوفیه کرام و با معتقدان آنحضرات
الد الخصام اند شیخ نجدی و پیر دانش آنحضرات را مبتدع و مشرک می انگارند
و ارشادات آنحضرات را هجوی می شمارند این لعین ابلیس برای خدع و تلبیس زبان
ناپاک خود را بمدح و ثنای آنحضرات می آلاید و داستان احوال حضرت شیخ
شرف الدین احمد ابن یحیی منیری قدس سره برای فریب دادن عوام و جهله می
سراید تا خیال سوء اعتقاد طائفه نجدیه نسبت بآنحضرات از اذهان عوام و جهله
برآید و بآن بیچارگان که معانی دقیقه نتوانند فهمید مطابقت کلمات کفر که از
شیخ نجدی با ارشادات حقه آنحضرات بنماید و غالباً او خود هم از جهت غایت غباوت
و غوایت آن کلمات کفر را مطابق آن ارشادات میداند و بحسب فهم کج سخن
بیهوده بر زبان کج خود میراند باید دانست که لغوت فی صفات کمالیه آنحضرت
صلی الله علیه وسلم بر دو گونه اند یکی آنکه بآنحضرت صلی الله علیه وسلم اختصاص دارد

ہمچو ایمان و نبوت و رسالت و وحی آنکہ بآن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم مختص ہست
در دیگری یافتہ نشد و این قسم دویم دو قسم است یکی آن صفات کہ صالح اشتراک
بین اثنین فصاعدا ہستند یا از انقسام بر متعدد ندارند مگر او سبحانہ اتصاف
را بدیگری ارزانی نداشتہ ثبوت آن صفات مستلزم سلب آن صفات
از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و ثبوت آن صفات بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
مستلزم سلب آن صفات از دیگری نیست نظر بر بودن آن صفات صالح اشتراک
و تعدد مشارکت دیگران بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ہمچو صفات ممکن و مقدور ہست
کو واقع نیست ہمچو نیل مرتبہ قاب قوسین او ادنی کہ ابا از اشتراک و تعدد ندارد
ممکن ہست کہ او سبحانہ دیگران را نایل مرتبہ قرب قاب قوسین او ادنی گرداند چون
این قسم صفات صالح اشتراک بین کثیرین ہست مشارکان آنحضرت صلی اللہ علیہ و
سلم در این قسم صفات ممکن اند میتوان گفت کہ اگر او سبحانہ خواہد صدہزار چون آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در ہر لحظہ بیافریند و ہر نفسی از انفاس ایشان را مقام قاب قوسین
دہد چہ نیل مقام قاب قوسین صالح اشتراک در میان کثیر غیر محصورات و قسم دویم از
قسم ثانی آن صفات اند کہ ہرگز صلوح اشتراک بین اثنین ندارند فضلا عما فوق
اثنین و ثبوت آن صفات بیکی بی سلب آن صفات از جمیع من عداہ ممکن نیست
و اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن صفات بی سلب اتصاف ہر واحد
من عداہ صلی اللہ علیہ وسلم بآنہا و اتصاف یکی من عداہ صلی اللہ علیہ وسلم بآن صفات
بی سلب اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن صفات امکان عقلی ندارد و منجملہ
این قسم صفات ہست صفت خاتم النبیین و اول ما خلق اللہ نورہ و اول النبیین
خلقا و اول من تنشق عنہ الارض و اول الناس خروجا اذا بعثوا و اول من یفیق
من الصعقۃ و اول من یوذن لہ فی السجود و اول شافع و اول مشفع و اول من یجوز علی

الصراط واول من یقرع باب الجنة واول من یفتح له الجنة واول شفیع فی الجنة وقایم مقام
لا یقومه بعد غیره یغبطه فیه الاولون والآخرون ونایل درجة لا ینبغی العبد من عباد الله لا
ینالها الا رجل واحد وصاحب الشفاعة الکبری وسید الناس یوم القیمة وصاحب
لواء الحمد الذی ما من نبی آدم فمن سواه الا تحت لوائه واکرم الاولین والآخرین علی الله
ورحمة للعالمین ومبعوث الی الخلق کافة مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم دراین
قسم صفات محال بالذات وممتنع عقلی است پس بودن دو کس خاتم النبیین ممکن
نیست تا بچه جای آنکه هر یکی از صد هزار کس که در یک یک لحظه آفریده شوند واحد
اخیر کل جماعت انبیا باشد چه هر یکی از آنهمه صد هزار بلکه از آنهمه کسان بیشمار که
در هر یک لحظه آفریده شوند نبی باشد یا هر یک از انها نبی نباشد اگر هر یکی از آنان نبی
باشند وبعضی نبی نباشند محال است که هر یکی از ان همه ها خاتم النبیین باشد چه
کسیکه نبی نباشد خاتم النبیین نتواند شد واگر هر یکی از آنهمه ها نبی باشد هر یکی از
آنهمه آخرین همه انبیا و واحد اخیر جماعت همه انبیا نتواند شد پس هر یکی از آنهمه خاتم
النبیین نتواند شد حاصل کلام اشتراک وصف خاتم النبیین در دو کس ممکن نیست
فضلا عما فوق اثنین وهمچنان دیگر اوصاف مذکوره مشترک بین اثنین نتواند شد
چسان عاقلی بلکه کسیکه بهره از فهم داشته باشد تجویز تواند کرد که صد هزار کس در
هر لحظه که هر واحد از انها موصوف باشد باینکه انه اول ما خلق الله نوره وانه اول
النبیین خلقا وانه من ینشق عنه الارض واول الناس خروجا اذا بعثوا واول من
یحقق من الصعقة واول من یؤذن له فی السجود واول شافع واول مشفع واول من
یجوز علی الصراط واول من یقرع باب الجنة واول من یفتح له الجنة واول شفیع فی
الجنة ممکن الخلق اند اگر یکی از ان صد هزار کس موصوف باین صفات باشد جمیع من
عداه داخل عموم مضاف الیه اول ومفضل علیه باشند پس موصوف بصفات مذکوره

نتواند بود و بر این تقدیر سلب این صفات از آنحضرت صلی الله علیه وسلم ضروریست
پس مشارکت دیگری با آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفات ممکن نیست وقد
سبق مرارًا ان الاول لایتعدد و اگر صد هزار کس در هر یک لحظه آفریده شوند اگر
کسی از آنان موصوف بقیام مقامیکه لایقومه احد غیره یغبطه فیه الاولون والآخرون
نباشد کسی از آنان مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم نتواند شد و اگر یکی هم از آنان قایم
مقام لایقومه احد غیره یغبطه فیه الاولون والآخرون باشد آنحضرت صلی الله علیه و
سلم قایم آن مقام نباشد و از جمله غابطین باشند نه مغبوط اولین وآخرین بر این تقدیر
مشارکت آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفت ممکن نیست و همچنان اگر ان صد هزار
کس در هر یک لحظه آفریده شوند نائل درجة لاینبغی الا لعبد من عباد الله ولا ینالها
الا رجل واحد نتوانند شد و اگر یکی از آنان نائل آن درجه باشد آنحضرت صلی الله
علیه وسلم نائل آن درجه نتواند بود بر این تقدیر هم مشارکت یک کس هم با آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در نیل آن درجه ممکن نتواند بود چه جای مشارکت صد هزار کسان
که در هر یک لحظه آفریده شوند با آنحضرت صلی الله علیه وسلم در نیل آن درجه ممکن نتواند
بود چه جای مشارکت صد هزار کسان که در هر یک لحظه آفریده شوند با آنحضرت صلی
الله علیه وسلم در نیل آندرجه و همچنان سوای یک کس دیگری صاحب شفاعت کبری نمیتواند
شد شفاعت کبری صلوح اشتراک بین اثنین ندارد و هر یکی از آن صد هزار کس
که در هر یک لحظه آفریده شوند صاحب شفاعت کبری و سید الناس یوم القیمه و
صاحب لوائی که جمیع من عداه یعنی آدم فمن سواه تحت ان لوا باشند و اکرم الاولین
والآخرین علی الله ورحمة للعالمین قاطبة ومبعوث الی الخلق کافة نمیتواند شد و این همه
مقدمات بشرح و بسط تمام سابق از این مکرر مبین و مبرهن شده نظر بر شدت
غباوت این قایل حاجت اعاده آن افتاد پس معنی کلام حضرت شرف الدین احمد

ابن یحیی منیری قدس سرہ این است کہ اگر او سبحانہ خواہد صد ہزاران ہمچو آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب دنی وذیل مقام قاب قوسین بیافریند کہ این وصف صالح اشتراک بین کثیرین است در جلال او سبحانہ ذرہ زیادت نگردد واین کلام صادق است چہ آفریدن صد ہزار کسان کہ مانند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ذیل مقام قاب قوسین باشند موجب زیادت ذرہ در جلال الٰہی نمیتواند بود حضرت موصوف قدس سرہ بقولہ وہر نفسی از انفاس ایشان را مقام قاب قوسین دہد بوجہ تشبیہ کہ از قول او ہمچو محمد مفہوم می شد تصریح فرمود کہ مشارکت در این صفت بسبب صلوح اشتراک ممکن است وذکر آن صفات کہ صلوح اشتراک ندارند کہ درمیان نا آورد کہ مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دران صفات امکان نداشت واز جہت این نکتہ حضرت موصوف قدس سرہ نفرمود کہ اگر خواہد در ہر لحظہ صد ہزار ہمچون محمد صلی اللہ علیہ وسلم بیافریند وہر نفسی از انفاس ایشان را خاتم النبیین گرداند یا اول النبیین خلقا گرداند الی غیر ذلک من الصفات التی لا تحتمل الاشتراک واگر مقصود حضرت موصوف بیان امکان مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع صفات کمال خواہ صالح اشتراک باشند یا نہ می بود افزودن قول او وہر نفسی از انفاس ایشان را مقام قاب قوسین دہد ضرورت نداشت بلکہ بایستی گفت کہ صد ہزار ہمچون محمد در جمیع صفات کمال بیافریند ووجہ تخصیص مقام قاب قوسین بذکر وجہی نداشت ووجہ تخصیص آن بذکر ہمین است کہ دیگر صفات کمالیہ مختصہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صالح اشتراک نبودہ اند این صفت مختصہ صالح اشتراک ہست ومشارکان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در این صفت ممکن اند ذکر این صفت فرمودہ دیگر صفات مختصہ غیر صالحہ الاشتراک را ذکر نتوانست کرد ازینجا معلوم شد کہ این بلید جاہل کلام حضرت موصوف

نتوانست فہمید انگاشتن او این کلام را مؤید کلام شیخ نجدی ناشی از جہل نافہمی اوست بمعنیٰ آنکہ قول حضرت موصوف اگر خواہد در ہر لحظہ صد ہزار ہمچون محمد صلی اللہ علیہ وسلم بیافریند و ہر نفسی از انفاس ایشان را مقام قاب قوسین دہد در جلال او ذرہ زیادت نکرد و قضیہ شرطیہ صادقہ است و برای صدق قضیہ شرطیہ امکان مقدم و امکان تالی آن ضرور نیست صدق این شرطیہ مستلزم امکان مقدم و تالی آن نیست قال اللہ سبحانہ لو اردنا ان نتخذ لہوا لاتخذناہ من لدنا ان کنا فاعلین وقال سبحانہ لو کان فیہما آلہۃ الا اللہ لفسدتا بالجملہ استدلال بصدق شرطیہ بر امکان مقدم یا تالی آن سفاہت دیگر است این بود جواب اجمالی ہذیان این نجدی مجنون حالیا نظر تفصیلی در ہذیانات بیہودہ او باید نمود و پردہ از روی زشت عوار و عواری این احور باید کشود قول او در این کلام حق و حقیقت نظام غور تمام می باید تا دریافت شود کہ امتناع ذاتی نظیر آنحضرت خاتم النبیین صلی اللہ علیہ وسلم ثابت میگردد یا امکان ذاتی نظیر بلکہ ہزاران دلکوک و بیشمار این تلبیس عجیب است در قول حضرت شیخ شرف الدین احمد منیری قدس سرہ وصف خاتم النبیین مذکور نیست مشارک آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در این وصف کہ صالح اشتراک نیست ممتنع بالذات است حضرت ممدوح ذکر مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بذکر نام مبارک در وصف نیل مقام قوسین فرمودہ اند این قلب لباس کہ شاگرد شایستہ وسواس خناس است بجای نام مبارک وصف خاتم النبیین مذکور نمود تا در اوہام جہلہ و عوام اندازد کہ امکان مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وصف خاتم النبیین از کلام حضرت موصوف مستنبط میشود حال آنکہ در کلام حضرت موصوف ازین وصف اثری نیست حضرت موصوف بر ذکر مقام قاب قوسین کہ صالح اشتراک است اکتفا فرمودہ اند

وبا فہمیدہ از کلام حضرت موصوف امکان ذاتی مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
در نیل مقام قاب قوسین ہم ثابت نمی شود چہ صدق شرطیہ مستلزم امکان مقدم
و امکان تالی نیست مثلا اگر کسی گوید کہ اگر امور غیر متناہیہ مرتبہ مجتمعہ موجود بالفعل
شوند ذرہ در جلال الٰہی زیادت نگردد این قضیہ شرطیہ صادق است و از صدق
آن امکان وجود امور غیر متناہیہ مرتبہ مجتمعہ بالفعل کہ باتفاق متکلمین وحکما ممتنع
ذاتی است و امکان زیادت جلال الٰہی ثابت نمی شود فہمیدن امکان مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ازین کلام باقتضائی غایت حماقت و نافہمی است و قول
او و عبارت منقولہ المکتوب صدق اسلوب الی قولہ و دران حدیث قدسی دفع
دیگر الحادات این ملحدان نیز موجود است ناشی است از غایت جہل و نادانی
و شدت تلبیس و بی ایمانی آن حدیث قدسی این است یا عبادی لو ان اولکم و آخرکم
وانسکم وجنکم کانوا علی اتقی قلب رجل ما زاد ذلک فی ملکی شیئا یا عبادی لو ان اولکم
وآخرکم وانسکم وجنکم کانوا علی افجر قلب رجل ما نقص ذلک فی ملکی شیئا و کلمہ لو در لسان
عرب برائے امتناع علیہا موضوع است قال سبحانہ لو کان فیہما آلہۃ الا اللہ لفسدتا
فہمیدن امکان مقدم شرطیہ کہ در حدیث قدسی احدیث قدسی مبنی است بر جہل از معنی او و جہل
ازینکہ صدق شرطیہ تقدیریہ مستلزم امکان مقدم و امکان تالی آن نیست
و تفصیل نافہمیہای این قایل و شیخ نجدی و کشف جہالات این جاہلان بجائیکہ
این قایل این حدیث قدسی را نقل خواہد کرد خواہد آمد انشاء اللہ تعالی و قول او و این
مکاتیب حقایق اسالیب الی قولہ پس گویا اجماع سکوتی از ہر دو طایفہ بران واقع
گشت بر نافہمی قایل مبنی و از فرط حماقتش منبی است چہ از قول حضرت صاحب مکتوب
قدس سرہ امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع اوصاف کمال متوہم
نمی شود بلکہ از بودن آن قول قضیہ شرطیہ امکان مشابہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

در ذیل مقام قاب قوسین ہم مستنبط نیست چہ صدق قضیہ شرطیہ مستلزم
امکان مقدم وتالی آن نیست کما سبق وصدق شرطیہ مذکور محل کلام نیست اولیائے
کرام وعلمائے عظام چرا بران کلام میکردند واز اجماع بر صدق شرطیہ مذکورہ مکتوب
فہم امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در اوصاف کمال ناشی از حماقت و
بلادت ست از اجماع بر صدق این شرطیہ کار شیخ نجدی و اتباعش برنمی آید وچون
ہمہ امت از مجتہدین ومقلدین وصوفیہ کرام اہل بدع واہوا اجماع دارند برانکہ
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موصوف اند بآن صفات کمالیہ کہ صالح اشتراک
بین اثنین نتواند شد وانکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل ماسوی اللہ و
افضل ممکنات اند آن اجماع مستلزم اجماع قطعی ست بر امتناع ذاتی مساوی
ومشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درہمہ اوصاف کمالیہ کما سبق مرا را شیخ نجدی
واین خرق خرق اجماع قطعی نمودہ در وعید من شذ شذ فی النار درآمدند واز دائرہ ایمان برآمدند
وقول او ازانجا کہ عدد مسین الی قولہ العیاذ باللہ درست ست ومصداق آن حال شیخ
نجدی وخیم المآل وحال این گروہ جہال ست کہ شیطانی در رگ وپی ذہنہا
درآمدہ ایمان اینہا را بغارت بردہ اینہا را در جملۃ الاخسرین اعمالا الذین ضل سعیہم
فی الحیوٰۃ الدنیا وہم یحسبون انہم یحسنون صنعا داخل کردہ اینہا را مستحق خلود فی النار
گردانید وقول او وعبارت منقولہ مکتوب معرفت اسلوب در معانی متحد وموافق اقوال
عالم ربانی ست کہ مورد مطاعن متبعان خطوات شیطانی است مبنی بر جہل دینی ایمانی
است چہ از عبارت منقولہ امکان ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع
کمالات بلکہ امکان ذاتی مشابہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ذیل مقام قاب قوسین
ہم مستنبط نیست وشیخ نجدی کہ سرگروہ شیاطین الانس بودہ است بامکان
وقوعی گروہا مساویان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات مصرح ست

کما سیاقی عبارت مکتوب را متحد وموافق با اقوال سرایا ضلال وتضلال وتزین وتمیم الماٰل دانستن نهایت جهل وضلال است وقول اولیس باندیشه اینکه ای قوم تجوای الذین النصیحة دلیل نهایت سفاهت اوست ذکر شیخ نجدی که شیطانی ضال ومضل بود در اثنای ذکر حضرت شیخ شرف الدین احمد ابن یحیی منیری از قبیل ذکر احد الضدین مع ذکر الضد الآخر است شیخ نجدی جاهلی بود که معنی الفاظهم درست نمیدانست اعمال او که باقتضای جهل وسفه اقتدای ائمه مجتهدین گذاشته برای کج خود که از جهت لاعلمی او از مسایل کلامیه اصول فقه ومسایل فقهیه وفنون عربیت که ازین جهت ترجمه آیات قرآنی واحادیث نبوی واثرگو نمی کرد الخود محدث ومفسر بودن خود جمله عوام را بدام تزویر می آورد روبراستی نداشت عمل میکرد محض لغو ولاطایل بود نه تطوعات را الغوی انگاشت وصلوات فرایض او از جهت اعمال کثیره که در نماز می کرد همه فاسد بوده اند ومعهذا او نجدی بی ایمان بود وبرای مقبولیت اعمال ایمان شرط است او بارتکاب استخفاف بشان حضرت افضل الممکنات علیه افضل الصلوات واهانت ائمه مجتهدین وحضرات صوفیه طوق لعنت درگردن وخار ارتداد در دامن داشت لطمع جاه عباد الله را گمراه ودین خلفی را تباه کرده میخواست که همچو اسماعیل صفوی که بذریعه اشاعت رفض بر ایران زمین تسلط یافت باشاعت نجدیت در نواحی افغانستان وپنجاب استیلا یابد **قال الاستاد** چو این قائل را که رای ازین وفهم سلامت قرین یعنی نظر ظاهر بین وعقل خطا آگین او متوجه دقیقه رسی وباریک بینی بلکه مجوز حق جوی وصواب گزین نیست چند وساوس درگرفته ودر تشخص فهم او تا رگ وپی فرو رفته اند مداوه وعلاج واصلاح مزاج او ضرور افتاد **قال الفراش الاطیش من الفراش** چون این کلمات لایعنی بمطالب علمی تعلق نمیداشت وبیمعنی است درجوابش بیک بیت اکتفا رفت ؎ آنچه عالم ابراز التقیا وعند الله فی ذلک انتقام **اقول** ذران کلمات برای تنبیه بر جهالت وضلالت غباو

م این خیال خام درین سودا کے ناتمام او را در انجام اوراسماع عزام رسانید. اعاذنا الله من سوء الختام بحرمة حبیبه وآله الکرام ...

وغوایت شیخ نجدی که عالمی در فریب اغوائش عالمی بیعدیل در دام اغواء وتضلیل او درآمده واز دائرۂ ایمان برآمده ضرور بود این فرومایه فروپایه باقتضای درایت یمنی که شاید آنهم از زبان او نباشد خوانده برسرخود بلا آورد واستاد علامه چون این بیت شنید بجوابش قصیده ثلثا غرا که مشتمل است بر مسائل ودلائل وحال وفهم شیخ نجدی واین قائل بداہه نظم فرمود وبجواب این بیت بیت خاص انشا نمود

ے رامدح جاہلاً است شر اشقیا ❊ تدار که من الله انتقام ❊ اگرچه الشیخ النجدی یحجود وآن نجدی منکر وآن ماية فهم وآن قدر استعداد علمی ندارد که برد قائق حقائق وصنائع وبدائع که در اثبات قصیده وودائع اند وقوف یابد مگر تنشیط خواطر ناظرین که از عربیت ودیگر فنون بهره یافته اند آن قصیده تمام وکمال در این مقام ثبت کرده شد وهی هذه -

بسم الله الرحمن الرحیم

کلامی فحشا العادی کلام ❊ نوافذ ماله منها التیام

جوارح قطعت منها قلوب ❊ لاعادی لا جوارحهم وهام

جمع جارح خسته کننده ۱۲

کلامی حاسم للریب قطعا ❊ به الوتین من ذباب الحسام

براهين قضاياها قواض ... قلامي فاصابتها سهام

تزيد قلوب نجديين نجدا ... وتبكي فوق ما تبكي الحسام

فكم سيف له ثلم ونبو ... وما للحق نبو وانثلام

وقمت لجاحدين اشد قيم ... كأن لوقتهم [illegible] وقام

يلجدني لاجل نجود حق ... بما انجدت تنجدني طغام

جهول يدعي علما وتبدو ... عليه من جهالته علام

يضادني كما ضاد الرشاد ... المبين الغي والنور الظلام

فقد يعوي لما تعوى كلاب ... وقد يثغو لما تثغو بهام

حماصات حين اراح ليثا ... وكلب هر اذ مر الكرام

ومن ام الزمان ونكره ان ... يعارضني عيايا ء عبام

يساجل باقل سحبان نطقا ... يساهم في النهى سهما فدام

يجاري ضالع قرما ضليعا ... قرما لا يغالبه قزام

يوازن سافل ذون نزيل ... لقدام له مجد قدام

تزيغ ثعالة ليثا هصورا ... يجادل لجدلا طير طغام

مراوغ ثعالة لتصيد ليثا ... بها حتف وفي الهلاك اقتحام

اذا ما هم ان يصطاد بازا ... حمام طاح جان له الحمام

يروعني وكيف تهاب شاة ... ليوث او عصافير اعلام

لقد عم الجهول الغم غمس ... فغام في مجال لا يرام

هوى ذا الوغم في وغم وغم ... وهم فؤاد ذا الهم اهتمام

بما عقمت شيخ النجد قيلا ... يعاقمني عليا ياء عقام

عقام محنة فكر عقيم ... على جهل هو الله اء العقام

واورثه اب تمهيد فرش ۔ وصوغ الكذب خوال دمام

فكان ابوه نجاد انجيدا ۔ تعناه فروش اوخيام

ترد دحا فيا حتى تردى ۔ ولم يحمله ظهرا وسهام

فشغل ابيه فرش وخيام ۔ وشغل الابن فرش وخيام

وفسل صائغون لخول ۔ له فى صوغه تم اهتمام

صغار القدر اصغره خول ۔ واعمام وكبره عمام

ضيع ارضعته لادجلا ۔ فليس له من الجهل انفصام

اصم اصمه وقر ووقر ... فذان على صماخيه صمام

وخيم خيمة خيم شتيم ... وشيمته الوشيمة والشتام

لئيم ماله في اللوم كلئيم ... وليس له اذا ما ليم لام

زنيم ليس داهية ولكنه ... فى الدهى داهية زنام

نشي غلا بخمر لا بخمر ... واسكره السخيمة لا السخام

نفى الحمق التحلم عنه قدما ... ولم يسلبه حمق اى مدام

ولم يعقل مدام عقله بل ... حماقته له خلق مدام

اریک اسنک ابهم مشترک — وفریک وابهم مستهام

بحمرة سوادالبیض لکن — یسوء اللئام له اللئام

حوی مع خسة جهلا وهلا — وشانته الشراسة والعرام

کذاک الدون نحو حین یدری — ویعتو ذیقل ویستضام

فیهزء من شراقته شهوم — ویضحک من خرافته شهام

هذی هذیان مجنون بجنو — وصبیان تکلمهم بغام

طغی فلغی واغی وهوالغی — کعیر لیس یکبحه لجام

أتنشد یا کہام علی بیتا ... أفاد کہ مشایخك الکہام

أتمدح جاہلا شرا شقیا ... تدارکہ من اللہ انتقام

وانکر جاہدا غیا وجہلا ... شفاعة من یلوذ بہ الانام

وحرم ان تؤم بشد رحل ... مزارا دونہ البیت الحرام

وجوز ان یقول اللہ کذبا ... وقول الکذب منقصة وذام

وتجویز انتقاص اللہ کفر ... وکان لہ بذا الکفر التزام

وقد جوزت یا مقبوح وصف ... الالہ بکل منقصة تذام

فيمكن في اعتقادك ان يكون ‏ ‏ الٰہ بحيث يقعد ويقام

ويقترف الفواحش والخطايا ‏ ‏ ويرتكب المظالم ويضام

وينقص شانه شين وعين ‏ ‏ ويغفله وينسيه المنام

ويقبل كلما قبل البرايا ‏ ‏ كان يتابه سام وسام

ويلحقه التجسم والتجزي ‏ ‏ وذلك كله كفر جسام

تجوّز يا عديم طرو عدم ‏ ‏ على حي له حق الدوام

وذلك وبال اخذ غوى اماما ‏ ‏ فبؤت به كما باء الامام

غوی فاختار کفر الجد دنیا
فدان له من الحمق فئام

وسوق نفاقه نفقت فباعوا
الهدی خسرا و باعه طغام

وشائعه الی ارض وخام
وخام سفلة نکصوا وخاموا

وسمی الجهد فی الطغوی جهادا
فصار الیه من جم جمام

بذا الکید اقتنی مالا کثیرا
فکان له بذا الکید اغتنام

اری عطشی سوابا من بعید
فخفوا حوله هیما وحاموا

اضاع العمر فی عوم و نوم
ولم یک منه بالعلم اهتمام

فلم يحصل له صرف ونحو   ولا علم الاصول ولا الكلام

وكان له مع الجهل اجتهاد   وانكار لما اجتهد الامام

وقد ابدى لاثار وآي   معانى غير ما ذكر الامام

وكان بحيث يجهل وضع لفظ   فصيح ما لمعناه اكتتام

فلم يحصل بمعنى اول او   بمعنى الختم قط له اعتلام

على قلب تختم عن ختام   النبوة فاعتلى وعلا ختام

فجوّز ان يكون نظائر فى   الكمال لمن له الفضل العظام

لمن هو اول الانام خلقا ... ومن هو للنبيين الختام

فهل قبل ابتدائهم ابتداء ... وهل بعد اختتامهم اختتام

محمد ن الشفيع لكل اثم ... يعاقبه العقوبة والاثام

ملاذ مفزع هو مفزع ... للورى اذ هال افزاع عظام

حباه الله اوصافا ابت ان ... يكون لها اشتراك وانقسام

رسالته التى عمت وتمت ... كمال للرسول به انصرام

به تم المكارم والمعانى ... وهل بعد التمام لها تمام

قسیم لا یجوز له قسیم | به تم المحاسن وانقسام

الیس مقامه المحمود اعلی | مقام لا یقاس به مقام

یظن الواجب النجدی ان | السفار لزورة زهر حرام

یظن نداءه للمهجی شرکا | وان رجا شفاعته اجترام

بود مع الانبیاء له غرام | اشد جزاه اجرٌ غرام

بفتنته بدا فی الناس بغیٌ | وبین المسلمین فشا اختصام

بلا جمهور جهال غرور | باوهام بها وهموا وهاموا

فاغدر غدرة فی الناس غصا | وان اودی به موت زؤام
وخلف خلفه فیهم خلافا | تعذر منه بینهم الوئام
حمی حنفیة حنفاء دینا | قویما هم بامر الدین قاموا
فرد واردة اعدی ردا | ارد بکل برهان اقاما
اقام فقوم القیام قوما | علی دین قویم فاستقاموا
اتقدر یا جهول الدین قصرا | علی التقدیر فی حجج تقام
حشمت بشیخک النجدی حتی | لغوث لغا ولیس لک احتشام

لئن كنت احتدمت على غيظا ... فان عليك للنار احتدام

يما لمك ان تعارضني سفاه ... وهل يسطو على البازي يمام

لئن كنت اعتلقت بنكد وهم ... فلي بالعروة الوثقى اعتصام

وهد بالوهم منفصم نحيف ... وما للعروة الوثقى انفصام

تشبث بالحشائش في ورطة ... لشيخك في مهالكها انقحام

فهل ينجي حشيشك شيخ نجد ... هوى في غورها معه اللئام

فشيعة شيخك النجدي ضل ... زنادقة وان صلوا وصاموا

اذا ما المرء لم يؤمن بصدق ... فلا يجدى الصلوة ولا الصيام

تنقص من تنقصه ارتداد ... مبوء من يقارفه اثام

تخاصم فی حبیب الله قفوا ... لشیخک جهل مثلک الخصام

اخالف انت بعد الشیخ خلف ... فبعد بک اتتک خلف وخام

وانک واحد من سیئات ... جناها شیخک لا اتقی الکرام

فانت عم کقائدک العمی عن ... سنا شمس ظلتها الغمام

لومک ناصحا یا کلب فاخسأ ... بما تلغو نباح لا کلام

فؤادك كالصخور اصم صلد — فلم يجذبك نصح او ملام

ولا يغريك هجوي ان هجوي — فخائر فاخر لك مستدام

فانت اخس من هجوي فلما — هجونك حتى منه لك الوأم

الا غض يا غضيض الطرف — متون مجدك النبل الهمام

لحاك الهنا ان لم تجاوب — اذا ما هد سمعك ذا النظام

فديت محمدا خير البرايا — عليه صلوة ربي والسلام

قال الاستاذ و پس باید دانست کہ این قائل سه وسوسه موسومه بسبعة لائل برای اثبات امکان شخص کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در کمالات باشد در بعض رسائل آورده است قال المرتد المتقلب بل الکلب الکلب

اقول امکان شخص مذکور بوجوه کثیره مذکور سابق ثابت گشت وانچه این ملحد بیدین بنیابت شیطان لعین در نفی عموم وشمول قدرت رب العالمین یعنی در امتناع ذاتی مساوی که ممکن التساوی بالیقین است دو وجه که موجب سواد الوجه است ذکر نموده تشنب یافته جرح وقدح از بیخ برکنده شد که بعد ازان اگر از الحاد وفساد اعتقاد ثابت نگردد و نار برعار اختیار نماید بجز خسران دارین وحرمان کونین نصیبش نخواهد بود اقول این مرتد بی ایمان واین بدکیش نامسلمان هیچیک وجه امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم ثابت نکرده بلکه چند احتمال باطل از باطن خبث مواطن خود برآورده باقتضای جهالت وضلالت ابدای آن احتمالات را استدلال برامکان مساوی مذکور انگاشته دست از دین وایمان برداشته نائب مناب رئیس الشیاطین وازجهت ارتداد مردود باسفل السافلین گشت با وجوه ارتداد وضلالت وغوایت وجهالت او سابق ازین تفصیلاً بیان کرده ایم حالا باز اجمالا بران تنبیه میکنم باشد که این مرتد از ارتداد باز آید این قائل اولا معنی وصف خاتم النبیین تحریف نموده احتمال بودن دوکس که در دیگر زمان نبی باشند خاتم النبیین برآورده از ایمان واسلام برآمده با وجود اعتراف بانکه لام در النبیین برای استغراق است ندانست که خاتم النبیین همه نبی است که نبوت او از نبوت سائر انبیا متاخر باشد پس اگر فرض کرده شود که دوکس در دیگر زمان نبی باشند وبعد از زمان نبوت منقطع شود هیچکی ازان هر دوکس خاتم النبیین نمی تواند شد چه نبوت هیچکی ازان هر دو نبی مفروض بعد نبوت جمیع من عداه من الانبیا نیست بلکه نبوت هر یکی ازان هر دو مفروض از نبوت بعض من عداه متاخر نیست این تجویز که این قائل برآورده این قائل را از ایمان برآورده واین تجویز را وجه اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات انگاشتن از غایت غوایت وغباوت ناشی است این قائل که بودن دو نبی که در یکزمان باشند وبعد آن هر دو نبوت منقطع شود خاتم النبیین تجویز میکند اگر دیده ودانسته معنی خاتم النبیین برای تلبیس تحریف میکند کافر ومتعند است واگر باقتضای جهل معنی آن فهمیده نه

کافر جاہل است و جہل در کفر عذر نمی تواند شد و بر این تقدیر ظاہر است کہ این قائل به بودن
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین ایمان ندارد کہ تصدیق بعقد بی دانستن معنی محصول ممکن
نیست ثانیا این قائل می گوید کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از عموم النبیین در خاتم النبیین
مستثنی است و ظاہر است کہ کسیکہ از عموم النبیین مستثنی و خارج است خاتم النبیین
نتواند شد این قول او نفی صفت خاتم النبیین از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم میکند و آن کفر
است این کفر را وجہ اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دانستن علاوہ بر آن است
چہ آن مساوی بر تقدیر وجودش اگر در عموم النبیین داخل باشد بدانست این قائل خاتم النبیین
نتواند شد زیرا کہ بدانست این قائل موصوف بخاتم النبیین از عموم النبیین مستثنی است
پس مساوی آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نتواند شد زیرا کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم خاتم النبیین اند و اگر در عموم النبیین داخل نباشد خاتم النبیین نتواند شد چہ کسیکہ در
عموم النبیین نیست خاتم النبیین نمی تواند شد پس تجویز امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم در وصف خاتم النبیین حسب قول این قائل مستلزم قول بجواز کسیکہ از نبیین نیست
خاتم النبیین است و این قول کفر و سفسطائیت است پس بہر حیث کفر و سفسطائیت بر این
قائل لازم است و جہل در کفر عذر نمی تواند شد باز این قائل معترف شدہ بانکہ شیخ نجدی
تصریح نکردہ کہ مساوی در جمیع کمالات ممکن و مقدور است این خود اعتراف است بعدم
امکان مساوی فی جمیع الکمالات این را وجہ اثبات امکان مساوی فی جمیع الکمالات
انگاشتن چہ مرتبہ حماقت است ازان بعد این قائل بنای این احتمال نمود کہ وصف خاتم
النبیین در مساوی مفروض یافتہ نشود و مگر در وصفی دیگر معادل و موازن بوصف خاتم
النبیین موجود باشد اگر او ادعای این احتمال را وجہ اثبات امکان مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم می انگارد باید کہ اول این معنی ثابت کند کہ فلان وصف معادل و ہمپایہ
وصف خاتم النبیین است بعد ازان ثابت کند کہ آن وصف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

نموده است بعد از ان امکان بودن آن وصف در دیگری ثابت کند انگاه این را وجه
اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم توانست شمرد این احتمال را بی اثبات
امور مذکوره وجه اثبات امکان مساوی دانستن جهل مرکب است ناشی است از جهل
بسیط انکه مدعی ومثبت را ابدای احتمال بکار نمی آید ابدای احتمال وظیفهٔ مانع است ما این
احتمال را بوجوه عدیده فیما سبق باطل کرده ایم ابدای این احتمال را هم مساغی نیست چون منصب
ختم نبوت و رسالت اعلی کمالات خلق است هیچیک کمال از کمالات خلق مساوی یا اعلی
از منصب ختم رسالت ونبوت نیست ابدای این احتمال از راه تنقص شان آن منصب اعلی
است واز راه تنقص شان آن کفر است وانچه این قایل در اثنای ذکر این احتمال از تنظیر
خاتم المرسلین صلی الله علیه وسلم ومساوی مفروض خودش بزید وعمرو وغراب وبراذین وتنظیر
وصف خاتم النبیین ووصف مفروض معادل آن به تیراندازی وبندقه اندازی ومنافع غراب
وبراذین بر زبان الحاد ترجمان خود آورده کفر بالائی کفر است فهو زیادة خیال علی خبال واقتراف
وبال علی وبال وبیش از ابدای این احتمال سراپا ضلال واضلال این فخیم المآل گفته است که محتمل
است که مراد مساوی وبرابری در شرف وعزت باشد گو وجوه واسباب آن در متساوین
مختلف باشد مآل این قول او ابدای همان احتمال است واثبات امکان مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در شرف وعزت بدینسان که وجه وسبب شرف وعزت آنحضرت صلی الله
علیه وسلم منصب ختم نبوت ورسالت باشد ووجه وسبب شرف وعزت مساوی مفروض
او وصف دیگر معادل وصف خاتم النبیین باشد بی اثبات آنکه فلان وصف در سببیت
شرف وعزت معادل وصف خاتم النبیین است وبدون اثبات آنکه آن وصف در
آنحضرت صلی الله علیه وسلم موجود نیست وبدون اثبات امکان وجود آن وصف در دیگری
متصور نیست این قایل نه آن وصف را که سبب مساوات موصوف آن در شرف وعزت با موصوف
خاتم النبیین باشد نشان داده ونه اثبات بودنش سبب آنچنان شرف وعزت که وصف

خاتم النبیین بسبب آن است نمود و نه امکان وجود آن وصف در دیگری ثابت کرد و نه موجود
نبودن آن وصف دران حضرت صلی اللہ علیہ وسلم اثبات رسانید صرف ابدای این احتمال
باطل را استدلال اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم انگاشت و باقتضای
جہل ندانست کہ بذمہ مستدل باثبات مقدمات لازم است ابدای احتمال برای مستدل کافی
نیست وسعهذا البطلان این احتمال از اجلی بدیہیات است چہ او سبحانہ بفضل عظیم خود آن
حضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بآن شرف و عزت اختصاص بخشیدہ کہ وجوہ و اسباب آن صلوح
اشتراک بین اثنین ندارد و تجویز آن وجوہ و اسباب در دیگری بی نفی آن از آنحضرت صلی
اللہ علیہ وسلم ممکن نیست لکونہ صلی اللہ علیہ وسلم اول النبیین خلقا و آخرہم بعثا و لمجار الاولین
والآخرین واکرم الاولین والآخرین علی اللہ وغیر ذلک من الصفات کہ تفصیل آن بالا مذکور
شدہ است واین قائل بعد از ابدای این احتمال بیان نمود کہ معتبر در تفاضل و تساوی
تفاضل و تساوی در کثرت ثواب و قرب رب الارباب است و نظر وسعت قدرت کاملہ ممکن
و مقدور الٰہی است کہ ہر مفضول را کہ در کمالات دیگر سوای کثرت ثواب مفضول است مساوی
بلکہ افضل از افضل گرداند و جملہ مومنین در این معنی ممکن التساوی اند ما سابق این قول او را بوجوہ
عدیدہ باطل کردہ ایم و بیان کردہ ایم کہ این قول بوجوہ عدیدہ مستلزم کفر او است حاجت
اعادہ آن نیست این است حال وجوہ کثیرہ کہ این قائل در قول خود امکان شخص مذکور بوجوہ
کثیرہ مذکور سابق ثابت گشت ذکر ان می نماید آن خرافات را وجوہ اثبات امکان مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات انگاشتن از اقصی غایات جہل مرکب است این
قائل از ذکر آن خرافات جز ایضاع ایمان خود در برباد داد و تمہید آن باقتضای خبث و نجاوت
مورو ثہ خود تمہید جای در جہنم و بئس المہاد بنیاد نہاد سودی برنداشت خسر الدنیا والآخرۃ
ذلک ہو الخسران المبین و قول او و انچہ از ان مہ بید بین الی آخرہ دلالت دارد کہ این جاہل
احمق و اہی تا از قول عمر معنی نفی عموم و شمول قدرت الٰہی نفہمیدہ و معنی عموم و شمول قدرت الٰہی

نزد محققین این است که همه ممکنات ذاتیه تحت قدرت الٰهی اند و مقدوریت و امکان باهم متساوق اند و نزد عامه متکلمین این است که هر ممکن ذاتی که مستند الی الواجب تعالی بالایجاب نباشد تحت قدرت او سبحانه داخل است و واجب بالذات و ممتنع بالذات تحت قدرت داخل نیست والا واجب بالذات واجب بالذات و ممتنع بالذات ممتنع بالذات نباشد و همچنان نزد عامه متکلمین آنچه واجب بالغیر بالایجاب و ممتنع بالغیر بالایجاب است تحت قدرت الٰهی داخل نیست و این قائل جاهل در اقوال سابقه خود باین اعتراف دارد گو در اوائل خرافات خود گفته است که در این کلیه که هرچه ممتنع بالذات است تحت قدرت الٰهی داخل نیست کلام است و بعد ازان برابر حماقت و جهالت خود متنبه شده ازان رجوع نمود و پس اثبات امتناع ذاتی مصداق که این مفهوم نفی عموم و شمول قدرت الٰهی نیست والا همه متکلمین بلکه همه مسلمین که مصادیق اکثر مفهومات را ممتنع میدانند نافی عموم و شمول قدرت الٰهی باشند مثلاً همه متکلمین بامتناع ذاتی وجود و فعلیت امور غیر متناهیه قائل اند و آنرا ابداً لا ثابت میکنند پس بحسب مقتضای قول این قائل لازم است که همه متکلمین نافی عموم و شمول قدرت الٰهی باشند و هر کس که بامتناع ذاتی مصداق معنوی از مفهومات قائل باشد نافی عموم و شمول قدرت الٰهی باشد مصادیق مفهومات نامتناهی الی حد بحیث مصداق اسود و لا اسود و ابیض و لا ابیض و کاتب و لا کاتب بالجمله مصادیق مفهومات متناقضه لامتناهی الی الحد ممتنعات ذاتی اند تحت قدرت الٰهی داخل اند همچنان مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات که بوجوه عدیده بودن آن مصداق مساوی و لا مساوی در بودن وجود آن مستلزم عدم آن مبرهن و مبین شده است ممتنع ذاتی است و تحت قدرت الٰهی داخل نیست از داخل نبودن آن که ممتنع ذاتی است نفی عموم و شمول قدرت الٰهی لازم نمی آید اگر طبیعی نافهم آنرا ممکن ذاتی داند و باز بعدم دخول آن تحت قدرت الٰهی قائل باشد البته او را نفی عموم قدرت الٰهی لازم خواهد آمد لاالقول بوجود آن ممکن بل غایت و بلادت و نافهمی متصور نیست مقام استعجاب این است که مصادیق مفهومات

غیر متناهیه الی حد که مصادیق مفهومات متناقضه اند نزد این جهله ممتنعات ذاتیه از تحت قدرت
الٰہی داخل نیستند داخل بودن مصداق مساوی ولا مساوی که اجهل جهله است تحت قدرت
الٰہیه چرا جگر این جهله را می شگافد وچرا خار در چشمان ونشتر در رگ جانهای ایشان می شکند
عدم دخول مصادیق آن مفهومات لامتناهیه تحت قدرت الٰہی قادح عموم وشمول قدرت
الٰہی نشد عدم دخول مصداق مساوی ولا مساوی تحت قدرت الٰہی چسان قادح عموم
وشمول آن تواند شد پس متحقق شد که اثبات امتناع ذاتی مصداق اجتماع النقیضین یا آنچه
وجود آن مستلزم عدم آن است مستلزم نفی عموم وشمول قدرت الٰہی نیست آری این قائل
در شناعت نفی شمول وعموم قدرت الٰہی ممکنات غیر متناهیه را گرفتار است چه این قائل اعتقاد
دارد که اتصاف او سبحانه وتعالیٰ عما یقول الظالمون بجمیع نقایص وقبائح وفواحش که لا متناهی
الی حد است ممکن است وسلب آن همه معلول ذات او سبحانه بالایجاب است پس این سلوب
غیر متناهیه ممکن اند وتحت قدرت الٰهیه داخل نیستند واین شناعت بر قائلین بزیادت
صفات کمالیه بر ذات حقه لازم نیست زیرا که آنان بامکان اتصاف او سبحانه بنقایص
وقبائح وفواحش قائل نیستند آنچه بر آنان لازم است که صفات کمالیه که ممکن اند مستند
الیه سبحانه بالایجاب اند وتحت قدرت داخل نیستند وچون سلوب اتصاف او سبحانه
بهریک از نقائص وقبائح وفواحش در اعتقاد این قائل ممکن بالذات ومعلول او سبحانه بالایجاب
است لازم است که در اعتقاد او ثبوت آن همه نقایص وقبائح وفواحش غیر متناهیه در مرتبه
نفس ذات حقه واجب بالذات باشد زیرا که مرتبه نفس ذات حقه که متقدم بر این سلوب معلوله
است از مرتبه نفس الامریه است پس هرگاه که سوالب بسیطه یعنی سلب هر یکی از نقائص وقبائح
وفواحش در اعتقاد این قائل در مرتبه نفس ذات حقه صادق نیستند ضرورة تاخر المعلول عن
العلة الموجبة بر این قائل اعتقاد صدق همه موجبات که نقائص آن سوالب اند در مرتبه ذات
حقه لازم است ضرورة استحالة ارتفاع النقیضین فی مرتبة من المراتب النفس الامریة اعتقاد

صدق آن موجبات غیر متناهیه در مرتبه ذات حقه که براین قائل حسب اعتقاد او لازم است بوجوه
غیر متناهیه کفر است چه اعتقاد صدق هریکی ازان موجبات غیر متناهیه کفر مستقل است ومعهذا الکفری که
اغلظ انحای کفر است براین قائل لازم است وآن این است که چون در اعتقاد این قائل
سلوب نقائص وقبائح وفواحش غیر متناهیه از ذات حقه مقدسه ممکنات معلوله ذات حقه اند
وازذات حقه متاخر اند اعتقاد ثبوت هریکی ازان نقایص وقبائح وفواحش بذات حقه مقدسه
در مرتبه نفس ذات حقه مقدسه براو لازم است ضرورة استحالة ارتفاع النقیضین پس
هریکی ازان نقائص وقبائح وفواحش که اعتقاد ثبوت هریکی ازانها بذات حقه در مرتبه نفس
ذات حقه براین قائل لازم است ممکن بالذات نتواند شد چه ثبوت ممکن بالذات بذات حقه
واجبه در مرتبه نفس ذات حقه واجبه که متقدم بر جمیع ممکنات ذاتیه است متصور نیست پس
لامحاله هریکی ازان نقایص وقبائح وفواحش لازم است که در اعتقاد او واجب بالذات باشد
پس همه نقایص وقبائح وفواحش غیر متناهیه که براین قائل حسب اعتقادش اعتقاد بودن
آنها واجب بالذات لازم است یا باهم متغایر ومغایر ذات حقه مقدسه باشند پس براین
قائل قول بوجود واجبات ذاتیه غیر متناهیه لازم است واین اشد انحای اشراک است
یا باهم متغایر ومغایر ذات حقه مقدسه نباشند بلکه عین ذات حقه مقدسه باشند پس
براو اعتقاد اتحاد ذات حقه واجبه بنقایص وقبائح وفواحش بالذات واتحاد نقائص وقبائح
وفواحش از مقولات متباینه اند باهم لازم است واین اشد انحای کفر وسوفسطائیت است
وچون این قائل سابق ازین گفته است که چون صفت علم وقدرت ممکن بالذات است وجود
وعدم هر ان هردو ممکن خواهد بود وهو ظاهر وچون وجود هردو لذات حضرت الموصوف جل شانه
واجب گشت عدم هردو از حضرت موصوف تعالی شانه ممتنع خواهد بود وعدم هردو صفت
مذکوره از ذات مقدس که از شان او علم وقدرت است بعینها جهل وعجز است کما هو الظاهر
فثبت کونهما ممتنعین لذات حضرت الموصوف تعالی شانه وکون الاتصاف بهما کذلک

فتبیین ان الاتصاف بالنقایص ممتنع لذات الواجب تعالی مع کونہ فی نفسہ ممکنا بالذات
کما فی الصفات الکمالیۃ وجوب لذات حضرت الموصوف جل شانہ وعز اسمہ مع کونہا ممکنۃ بالذات
فی نفسہا انتہی ازین قول او ثابت است کہ او اعتقاد دارد ثبوت جہل وعجز در مرتبہ ذات
حقہ مقدسہ سبحانہ وتعالی عما یقول الظالمون چہ علم وقدرت او از صفات زائدہ است کما ہو
مذہبہ ومذہب عامۃ المتکلمین پس علم وقدرت او سبحانہ از ذات حقہ مقدسہ در اعتقاد او متاخر
است پس علم وقدرت از نفس ذات حقہ مقدسہ مسلوب است و در اعتقاد این قایل سلب
قدرت از ذات حقہ کہ از شان او قدرت است عجز است وسلب علم از ذات حقہ کہ از
شان او علم است جہل است پس بر اعتقاد او ثبوت عجز وجہل در مرتبہ ذات حقہ با وسبحانہ
لازم است پس اعتقاد او ثبوت عجز در مرتبہ ذات حقہ اشنع انحای نفی قدرت از ذات حقہ
مقدسہ او سبحانہ است واین معنی بر عامۂ متکلمین لازم نمی آید چہ نزد آنہا فیما بین اتصاف او سبحانہ
بصفات کمالیہ وسلب اتصاف از نقایص وقبایح وفواحش معیت ذاتیہ نیست مصداق
سلب اتصاف او سبحانہ بنقایص وقبایح وفواحش نفس ذات حقہ است ومصداق اتصاف
او سبحانہ بصفات کمالیہ کہ قیام صفات کمالیہ بذات حقہ مقدسہ است از ان متاخر است وعجز
عبارت است از عدم قدرت از ماده مستعدہ آن وجہل عبارت است از سلب علم از ماده
مستعدہ آن وذات حقہ مقدسہ از استعداد وقوت منزه است وغیره چون این قایل بامکان
وزیادت صفات کمالیہ بر ذات مقدسہ قائل سلب قدرت وعلم وغیرہما من الصفات الکمالیہ
از نفس ذات مقدسہ حقہ فی مرتبۃ نفس الذات الحقۃ در اعتقاد او ضروری است واین قایل
فیما سبق گفتہ است کہ عدم علم از حضرت موصوف جل شانہ مستلزم جہل است چہ سلب
بسیط از وجود موضوع مستلزم سلب عدولی است کما لا یخفی علی المنطقی انتہی بعبارتہ
پس چون سلب بسیط قدرت وعلم وغیرہما من الصفات الکمالیہ از ذات حقہ کہ موجود
علی الاطلاق است ودر ہیچ یک مرتبہ معدوم نتواند شد در اعتقاد این قایل صادق است

براو اعتقاد صدق سلب عدولی علم وقدرت ودیگر صفات کمالیہ از ذات حقہ در مرتبہ نفس
ذات حقہ کہ براو لازم است چہ او خود اعتراف دارد باینکہ سلب بسیط نزد وجود موضوع
مستلزم سلب عدولی است ودر اعتقاد او جہل عبارت از سلب عدولی علم است
وعجز عبارت از سلب عدولی قدرت است وکذا مقابلات سائر الصفات پس براو اعتقاد
ثبوت جہل وعجز باو سبحانہ در مرتبہ نفس ذات حقہ مقدسہ لازم است واین اشد انحاء
نفی قدرت او سبحانہ است پس مبرہن شد کہ این جاہل عاجز بنابر اقوال او اعتقاد بعجز وجہل
او سبحانہ لازم است واو نفی قدرت او سبحانہ واثبات عجز وجہل ومقابلات ہمہ صفات کمالیہ بذات او
سبحانہ در مرتبہ ذات حقہ ملحد بیدین ونائب شیطان لعین واز کفرہ مرتدین بالیقین است وعصیر
این صافل مبین بیدین کہ مردود باسفل السافلین است درصورت استنکاف واستنکار
از توبہ ازین عار وشنار واختیار زنار برعار مصداق خسر الدنیا والآخرۃ ذلک ہو الخسران
المبین است آن ردود جملہ برای اقتلاع فوائق سادی حضرت رسول الثقلین شفیع الدارین
علیہ ازکی صلوات اللہ علی مر الملوین مذکور شدہ برای تسویہ ہر دو صفحہ وجہ این کہ الوجہین
درشانئین کافی وبس اند وانچہ این عصید ریش دریش درجرح آن اغتنہ اجتراح کفر والحاد
است وانچہ این مقدوح مفتوح کدح در قدح دران نحو قدح زناد عناد است کہ
بآن قوح آخر کار رو در درک اسفل نار خواہد افتاد وباین فساد اعتقاد وافساد عقاید عامہ
عباد عصیر این نجدی نجاد سوی جہنم است وبئس المہاد واین مطالب تفصیل فیما سبق
مذکور اند الا چون باسکت لوانہ کار افتاد برای صیانت مومنان از گزندش حاجت تکرار آمد

قال الاعجز من الہلباجہ عن الخلق الدیباجہ المتناہی فی السماجہ
الغیر المتناہی فی اللجاجہ قولہ یکی از انہا عقلی است ودو نقلی است کہ
ہریک را ذکر کنیم وآن شبہات را از بیخ برکنیم اما دلیل عقلی این است انتہی وبعد

تمام بحث عقلی گذشته واما نقلی اقول ذکر لفظ دو نقلی مقابل عقلی کرده وجا دلیل عقلی است
برانکه هر دو هر دو دلیل نقلی عقلی نیست وحال آنکه هر دو دلیل که بنقلی موسوم کرده نیز عقلی
است گو مذکور در حضرت قرآن است حق تعالی بدو مقدمه عقلی که عقل بصحت آنها حاکم است
استدلال بر اثبات قدرت خود فرموده یکی آنکه قادر بر اعلی قادر بر ادنی می باشد دویم
آنکه صانعی که مصنوع خود را بالقصد واختیار هر چون که خواهد صنع تواند کرد وبقصد
واختیار خود ساخت او را قدرت است بر صنع مثل او واین هر دو مقدمه عقل حکم بصحت
آنها حاکم میکند مگر این منکر قابل خطاب وجواب نیست وقدم معطلا بالغرض واگر در قرآن
مجید این هر دو دلیل نمی بود در یوقت اگر کسی استدلال بر آنها میکرد صحیح میشد وعقلی
می بود پس آن هر دو دلیل اگرچه از قرآن است عقلی است حق تعالی هر جا که در مقابله منکران
قرآن مجید استدلال بر ذات وصفات خود میفرماید عقلی می باشد زیرا که حق تعالی در این
مواضع از آثار وافعال خود استدلال میفرماید وجمیع عقلا را اجماع واطباق است برانکه
دلالت اثر بر موثر دلالت عقلی است پس استدلال بدان عقلی باشد نه نقلی کما زعم
در شرح عقائد عضدیه است قال الاعرابی البعرة تدل علی البعیر واثر الاقدام علی المسیر
فسماء ذات ابراج وارض ذات فجاج کیف لا یدلان علی اللطیف الخبیر وبمجرد اینکه
دو دلیل عقلی را عالم ربانی از قرآن مجید نقل کرده نقلی مقابل عقلی نخواهد شد مثلا در اثبات
مسائل حساب وهیئت ودلائل هندسی از اقلیدس واز ارشمیدس واثر او وبطلیوس
وامثال اوشان نقل میکنند وهمچنان ارباب الهیات واصحاب طبعیات متاخرین
از متقدمین فلاسفه دلائل منقول می سازند بالضمه هیچ کس از اهل علم این دلائل را از عقلی
بر آورده در نقلی داخل نمی سازد آری اگر بگفت که این قائل بوسوسه موسوم
بسیار دلائل عقلی در بعض رسائل آورده یکی از وجدانی عقیده دو دلائل از قرآن مجید
نقل کرده ومقابله نقلی با عقلی نمی کرد وصورت اطلاق نقلی بر هر دو واخیر باعتبار لغت

انحراف عرف تصحیح میشد مثال نقلی متقابل عقلی این ست کتب علیکم الصیام کہ این دلیل
نقلی ست بر فرضیت صوم و این نقلی را دلیل سمعی ہم می گویند مقابل عقلی پس تحقیق
واضح گشت نزد ہر عاقل کہ صدور این قول از قائل بری عقلی او دلیل است باز می گریم بعون
اللہ تعالی عنقریب دانستہ می شود کہ ہر یکی از آنہا شجرۂ آنست خوشنما در اصل آن ثابت
و فرع آن در سماست پس خیال محال پیچ انگلنی آن کہ پیچ انگلنی حیات ابدی خود است
نہایت نازیبا و پس بدنماست **اقول** شیخ نجدی کہ این سرگشتہ بادیہ حیرانی و این آوارہ
تیہ ضلالت و بی ایمانی و این مدہوش گمکردہ ہوش بادۂ جہالت و نادانی باقتضای فرط
مہربانی بادلقب عالم ربانی لطف فرمودہ است در بعض رسائل خود بعد ادعای آنکہ
وجود مثل پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم داخل است تحت قدرت اللہ تعالی می گوید کہ این دعوی
مدلل است بدلیل نقلی و برہان عقلی اما دلیل نقلی پس بیانش اولا آنکہ حق عزوجل وعلا در
یٰسین میفرماید اولیس الذی خلق السموات والارض بقادر علی ان یخلق مثلہم بلی وہو الخلاق
العلیم انما امرہ اذا اراد شیئا ان یقول لہ کن فیکون پس ضمیر جمع مذکور راجع است بسوی
جمیع بنی آدم زیرا کہ کریمہ مذکورہ در مقام بیان معاد واقع است پس ہر کہ در معاد زندہ خواہد
شد آن داخل است در کریمہ مذکورہ و ظاہر است کہ ہر فرد انسانی در معاد زندہ شدنی است
پس مثل او بمقتضای کریمہ مذکورہ داخل تحت قدرت الہیہ باشد پس گویا ترکیب دلیل
مذکور بدینوجہ شد کہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم در معاد زندہ خواہد شد و آن از ضروریات دین
است و ہر کہ در معاد زندہ خواہد شد پس وجود مثل او داخل است تحت قدرت الہیہ
بمقتضای کریمہ مذکورہ پس وجود مثل نبی صلی اللہ علیہ وسلم داخل باشد تحت قدرت
الہیہ وہو المطلوب و ثانیا آنکہ وجود مثل مذکور شی ممکن است بالذات و ہر شی ممکن بالذات داخل
است تحت قدرت الہیہ لقولہ تعالی وہو علی کل شیء قدیر و کان اللہ علی کل شیء مقتدرا چنانچہ
خود معترض این دلیل را بیان کردہ و آنچہ بران اعتراض کردہ .. فرع است چنانچہ عنقریب

خواهد آمد اما انشاء الله تعالی وثنا ثنا آنکه حق جل وعلا درکلام پاک خود در مقام عدیده از وجود
مخلوقات بر احاطه قدرت خود بر امثال آنها استدلال فرموده چنانچه از احیائی ارض
وانزال مطر بر احیائی موتی در معاد در آیات کثیره استدلال فرموده منها قوله تعالی
وهو الذی انزل من السماء ماء فانشرنا به بلدة میتا کذلک تخرجون واز ایجاد آدم علیه
السلام بی پدر بر امکان ایجاد عیسی علیه السلام بی پدر استدلال فرموده ان مثل عیسی
عند الله کمثل آدم خلقه من تراب ثم قال له کن فیکون وبالجمله استدلال بوجه مذکور در قرآن مجید
شائع ومتعارف است پس بر این تقدیر وجود نبی محمد صلی الله علیه وسلم خود دلیل باشد
بر امکان وجود مثل انسان نظر بر قدرت الهیه پس گویا ترکیب دلیل بر این تقدیر باین
وجه خواهد بود هر گاه که وجود نبی صلی الله علیه وسلم داخل تحت قدرت الهیه باشد وجود مثل
ایشان هم داخل باشد تحت قدرت مذکوره لان حکم المثلین واحد فی الدخول تحت القدرة
وعدمه بمنطوق القرآن وهو المطلوب اما برهان عقلی پس بیانش آنکه وجود مثل مذکور ممتنع بالغیر
است وهر ممتنع بالغیر ممکن است بالذات وهر ممکن بالذات داخل تحت قدرت الهیه
است پس وجود مثل مذکور داخل است تحت قدرت الهیه وهو المطلوب اما مقدمه اولی
پس بیانش آنکه مثل مذکور در نفس الامر معدوم است وهر معدوم یا ممتنع بالذات است
یا ممتنع بالغیر پس مثل مذکور یا ممتنع بالذات است یا ممتنع بالغیر لیکن ممتنع بالذات
نیست پس ممتنع بالغیر است اما صغری وکبری قیاس اول پس احتیاج بیان ندارد واما
قضیه استثنائیه در قیاس ثانی پس بیانش آنکه مثل مذکور عبارت است از فردیکه
مشارک آنجناب باشد در ماهیت واوصاف کمال پس امتناع بالذات یا بسبب امتناع
مشارکت در ماهیت خواهد بود یا بسبب امتناع اتصاف باوصاف مذکوره بالنظر
الی نفس الذات وپر ظاهر است که ماهیت آنجناب انسان است واشتراک ماهیت
انسان در الوف الوف افراد ممتنع نیست واتصاف باوصاف مذکوره نظر

بنفس ماہیتہ ہم ممتنع نہ والا اتصاف آنجناب ہم باوصاف مذکورہ ممتنع میشد فان حکم المثلین واحد فیما یجب ویسلب بالنظر الی نفس الماہیۃ والا لزم عدم اشتراک الماہیۃ بینہما فلزم عدم المماثلۃ ہذا خلف پس وجود مثل مذکور ممتنع بالذات نباشد بلکہ بنظر موانع خارجیہ مثل اخبار الہی بعدم وقوع آن با تعلق ارادہ ازلیہ بعدم آن وامثال ذلک ہمین است معنی ممتنع بالغیر پس وجود مثل مذکور ممتنع بالغیر باشد انتہی کلامہ بالفاظہ وعبارتہ پس معلوم شد کہ شیخ نجدی اطلاق برہان عقلی بر یک وجہ استدلالش و اطلاق نقلی بر دو وجہ استدلال خود نمودہ است و استاد نقل کلام او نمودہ است اگر اطلاق نقلی بران دو وجہ دلیل بی عقلی است دلیل بی نقلی شیخ نجدی است والا کلام این قایل دلیل بی عقلی اوست بہر حال یا شیخ نجدی بی عقل بودہ است یا این مرید او بیعقل است ازین ہر دو باہر گشتہ شود و سوء اسلام است استاد را کہ از شیخ نجدی ناقل است تصحیح نقل می باید با عبارت شیخ نجدی بالفاظہا نقل کردیم ما را تصحیح بودن آن دو وجہ دلیل نقلی ضروری نیست چون این سگ دیوانہ شیخ نجدی مقتدای خود را می کرد ضرب مثل گوشت خر دندان سگ در اینجا می سزد اما برای ایضاح انفلاح این وفلاح نباح میگوئیم کہ حاصل دلیل اول آوارہ شیخ نجدی چنانکہ او تصریحا بیان کردہ این است کہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم در معاد زندہ خواہد شد و ہر کہ در معاد زندہ خواہد شد پس وجود مثل او تحت قدرت الہیہ داخل است بمقتضای آیہ کریمہ پس وجود مثل نبی صلی اللہ علیہ وسلم تحت قدرت الہیۂ داخل است و ہر دو مقدمہ این دلیل ثابت بسمع اند چہ عقل با ثبات معاد جسمانی مستقل نیست و مسئلہ معاد جسمانی از سمعیات است کما ہو مصرح فی کتب الکلام و دلیلی کہ کذا این مقدمہ آن نقلی و سمعی باشد نقلی و سمعی ہست قال فی شرح المواقف الدلیل اما عقلی بجمیع مقدماتہ قریبۃ کانت او بعیدۃ او نقلی بجمیعہا کذلک او مرکب منہما والاول

هو الدليل العقلي المحض الذي لا يتوقف على السمع اصلا والثاني وهو النقلي المحض لا يتصور اذ صدق
الخبر لا بد منه حتى يفيد الدليل النقلي العلم بالمدلول وانه لا يثبت الا بالعقل و ان نظر
في المعجزة الدالة على صدقه ولو اريد اثباته بالعقل دار او تسلسل والثالث يعني المركب
منهما هو الذي يسميه بالنقلي لتوقفه على النقل في الجملة انتهى از اینجا معلوم شد که این
احمق حاصل دلیل شیخ خود نفهمیده و باوصف نفهمیدن آن دلیل در پی اتمام
آن افتاده از غباوت آن دریافت که بی عقل کیست و این دلیل را عقلی نامیدن
کلا بی عقلی کدام کس است این قایل که ریش در آفتاب سفید کرده است هنوز
معنی دلیل عقلی و دلیل نقلی ندانسته است هر دلیلی که مستند مقدمه از مقدمات آن نقل باشد
دلیل نقلی است و اگر مستند هیچک مقدمه از مقدمات آن نقل نباشد آن دلیل عقلی است
می تواند شد که دلیل واحد باعتباری دلیل نقلی باشد و باعتبار دیگر دلیل عقلی باشد مثلاً
اگر کسی دعوی کند که تعلم حکمت مستحسن است و بر این دعوی استدلال کند بآنکه تعلم حکمت
اکتساب خیر کثیر است و اکتساب خیر کثیر مستحسن است پس اگر مقدمه اولی را مستند کند
بقوله سبحانه ومن يؤت الحكمة فقد اوتي خيرا كثيرا این دلیل نقلی خواهد بود و اگر آنرا مستند
کند به بیان مصالح و منافع که در تعلم حکمت است این دلیل عقلی خواهد بود و همچنان اگر
کسی دعوی کند که مشرک بالله بدترین عباد است و بر آن استدلال کند بآنکه شرک
بدترین عقاید است و معتقد بدترین عقاید بدترین عباد است پس اگر مقدمه اولی را مستند کند
بقوله سبحانه ان الشرك لظلم عظيم این دلیل نقلی خواهد بود و اگر آنرا مستند کند به بیان
مفاسد شرک و وجوه بطلان آن عقلا این دلیل عقلی خواهد بود پس چون شیخ نجدی آن
وجوه ثلثه را که اول بیان کرده است مستند بنقل کرده است یعنی در وجه اول مقدمه
قائله که هر شیء ممکن داخل است تحت قدرت الٰهیه بقوله سبحانه وهو على كل شيء قدير وكان الله
على كل شيء مقتدرا و در وجه ثانی این مقدمه را که هر که در معاد زنده خواهد شد

خاتم النبیین سبب آن است نمود و نه امکان وجود آن وصف در دیگری ثابت کرد و نه موجود
نبودن آن وصف در آن حضرت صلی الله علیه وسلم اثبات رسانید صرف ابدای این احتمال
باطل را استدلال اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم انگاشت و باقتضای
جهل ندانست که بذمه مستدل باثبات مقدمات لازم است ابدای احتمال برای مستدل کافی
نیست و مع هذا البطلان این احتمال از اجلی بدیهیات است چه او سبحانه بفضل عظیم خود آن
حضرت را صلی الله علیه وسلم بآن شرف و عزت اختصاص بخشیده که وجوه و اسباب آن صلوح
اشتراک بین اثنین ندارد و تجویز آن وجوه و اسباب در دیگری بی نفی آن از آنحضرت صلی
الله علیه وسلم ممکن نیست لکونه صلی الله علیه وسلم اول النبیین خلقا و آخرهم بعثا و ملجاء الاولین
والآخرین و اکرم الاولین والآخرین علی الله وغیر ذلک من الصفات که تفصیل آن بالا مذکور
شده است و این قائل بعد از ابدای این احتمال بیان نمود که معتبر در تفاضل و تساوی
تفاضل و تساوی بکثرت ثواب و قرب رب الارباب است و نظر وسعت قدرت کامله ممکن
و مقدور الهی است که هر مفضول را که در کمالات دیگر سوای کثرت ثواب مفضول است مساوی
بلکه افضل از افضل گرداند و جمله مومنین را در این معنی ممکن التساوی اند ما سابق این قول او را بوجوه
عدیده باطل کرده ایم و بیان کرده ایم که این قول بوجوه عدیده مستلزم کفر او است حاجت
اعاده آن نیست این است حال وجوه کثیره که این قائل در قول خود امکان تشخص مذکور بوجوه
کثیره مذکور سابق ثابت گشت ذکر آن بی نماید آن خرافات را وجوه اثبات امکان مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات انگاشتن از اقصی غایات جهل مرکب است این
قائل از ذکر آن خرافات جز اینکه ایمان خود در برباد داد و تمهید آن باقتضای نجدیت و نجاوت
موروثه خود تمهید جای در جهنم و بئس المهاد نمیاد و نهاد سودی بر نداشت خسر الدنیا والآخره
ذلک هو الخسران المبین و قول او و انچه از منه بعید بین الی آخره دلالت دارد که این جاهل
احمق و ادعای تمام از قول عمر معنی نفی عموم و شمول قدرت الهی فهمیده و معنی عموم و شمول قدرت الهی

آخرت بنا مگر بھلا اس کا ملنا کچھ آسان تو تھا نہیں باوجود کوشش بلیغ مدتوں ناکامیاب رہا مگر میں نے ہمت نہ ہاری اور جد وجہد کا سلسلہ جاری ہی رکھا۔ بالآخر جبکہ شرف حضوری آستانہ عالیہ حضرت شیخ الاسلام والمسلمین ضیاء الملۃ والدین حضرت استاذی واستاذ الکل فی الکل مولانا العلام حضرت محمد ہدایت اللہ خان متع اللہ المسلمین بطول بقائہ سے جون پور میں شرف ہوا تو بعد چند سال اظہار اس تمنای دلی کا کیا۔

حضرت استاذنا العلام مدظلہ بجہت اوس شفقت ومحبت بزرگانہ کے جو اس ہیچمیرز کے حال پر مبذول فرماتے تھے اصل مسودہ مصنف علیہ الرحمۃ کے قلم کا مرقومہ عطا فرما کر اجازت طبع کی دی۔ گو اب میرے پاس اصل مسودہ موجود تھا مگر پھر بھی بہ نظر غایۃ احتیاط دو اور نسخے بہم پہونچائے ایک مولانا برکات احمد صاحب ٹونکی سے ملا۔ اور دوسرا مولانا عبد المقتدر صاحب بدایونی نے مرحمت فرمایا۔

فقیر نے بہ صرف زر کثیر ومحنت شاقہ طبع کرانا شروع کیا۔ اور صحت طبع میں خاص اہتمام ملحوظ رکھا اچھے اچھے مستعد فضلا اس کے مصحح رہے۔ زائد حصے کی تصحیح خود فقیر نے دوبارہ بکمال عرق ریزی کی ہے۔ تین سال کی پیاپے محنت ومشقت کا نتیجہ ہے جو یہ علمی گنجینہ آج آپ حضرات کی نگاہوں کے سامنے ہے۔ جابجا حل لغات بھی بخیال سہولت کر دیے ہیں خصوصاً قصیدے کے لغات تو اس طرح حل کیے ہیں کہ شاید تھوڑی استعداد

عربی رکھنے والا بھی اس قصیدے سے کافی طور پر متمتع ہو سکتا ہے۔
اب گذارش یہ ہے کہ اگر باوجود اسقدر اہتمام کے بھی کچھ
نقطے یا مرکز کی غلطی رہ گئی ہو تو ناظرین معاف فرمائیں گے
اسلیے کہ وہ ہاتھ جنہیں یہ رسالہ جانے والا ہے
اون کو اسقدر غلطی مطابعہ سے بے لطف
ہونے نہ دے گی وَاللّٰہُ یَھْدِیْ مَنْ یَّشَاءُ
اِلٰی صِرَاطٍ مُّسْتَقِیْمٍ وَاٰخِرُ دَعْوَانَا
اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ
وَالصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ عَلٰی
خَیْرِ الْمُرْسَلِیْنَ وَعَلٰی اٰلِہٖ
وَصَحْبِہٖ اَجْمَعِیْنَ وَعَلَیْنَا
مَعَھُمْ یَا اَرْحَمَ
الرَّاحِمِیْنَ
اٰمِیْنْ

حررہ بقلمہ فقیر محمد بن عبد اللہ القادری الچشتی عفی عنہما۔